

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

XLIX. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1920.

A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1920. évi dolgozótársai.

Alföldi Mihály
Antibarbarus
Balassa József
Bartha M. Eszter
Borsodi László
Csanády Sándor
Czebe Gyula
Dénes Szilárd
Diósi Géza
Fokos Dávid
Földi Sándor
Freckay János
Huhn Gyula
K. J.

K. M.
Kosztolányi Dezső
Kőrösi Sándor
Kötse István
Kúnos Ignác
Munkácsi Bernát
Molnár Jenő
Nagy József Béla
Nagy Lajos
Oltyán Sándor
Öreg Tanító
Parászka Gábor
Schmidt József
Seemann Gábor

Simonyi Zsigmond
Somogyi Géza
Spitzer Leó
Sretvizer Lajos
Suciu László
Szántó Soma
Sztrokai Kálmán
Trostler József
Váró István
Vikár Béla
Id. R. Vozáry Gyula
Wertner Mór
Wiklund K. B.
Zolnai Gyula

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

<i>Balassa József</i> :	Beköszöntő	1
	A nyelvtani alakok kialakulása a gyermek- nyelvben	55, 102 132
<i>Czebe Gyula</i> :	A magyar „görög” szó ősei	59, 106
<i>Dénes Szilárd</i> :	A hivatalos nyelv magyarsága	10
<i>Nagy Lajos</i> :	Arany nyelvi hatása Nogállra	129
—n.:	Névmási határozóink történetéhez	73, 115
<i>Schmidt József</i> :	Homokból kiásott nyelvek	51
<i>Simonyi Zsigmond</i> :	A magánhangzók illeszkedéséről	3
	Egyező észjárás különböző nyelvekben II.	49
	A tréfa szerepe a szóhasználatban	65
	A magyar-német nyelvviszony	97
<i>Somogyi Géza</i> :	A világháború és a magyar nyelv	68
<i>Spitzer Leó</i> :	Német elemek a magyar katonanyelvben	16
<i>Trostler József</i> :	Német romantikusok magyar fordításban	20
<i>Zolnai Gyula</i> :	A nyelvtudományi műnyelv és az idegen szók kérdéséhez	108, 136

Irodalom.

Simonyi Zs. hátrahagyott kéziratai (<i>B. J.</i>)	26
A Finnugor Társaság legújabb kiadványai (<i>Fokos Dávid</i>)	27 146
Kétnyelvű klasszikus könyvtár	28
Emlékkönyv Bánóczi J. születésének 70. évfordulójára	28
A katonanyelv külföldi irodalma (<i>Balassa J.</i>)	76
Nyelvpszichológiai kérdések (<i>B. J.</i>)	78
Újabb török nyelvkönyvek (<i>Kúnos I.</i>)	79
Lambrecht K.: Herman Ottó élete (<i>Munkácsi B.</i>)	118
Könyvészeti és kritikai adalékok a katonanyelv külföldi irodalmához (<i>Spitzer Leó</i>)	120
Heinrich Winkler zum 70. Geburtstage	121
Gyáros V. A műszaki nyelv magyarsága (<i>Földi S.</i>)	142
Windisch. Geschichte der Sanskrit-Philologie und Indischen Altertums- kunde. (<i>Schmidt J.</i>)	145
Volkkundliche Bibliographie für das Jahr 1918	146
Beküldött könyvek	28, 80, 122, 146
Folyóiratok	81, 122, 147

Gyászjelentések.

Ásbóth Oszkár 122. — Freckay János 30. — Gauthiot Róbert 123. — Szarvas Gáborné Harrer Paula 122. — Kara Ferenc 31. — Karjalainen K. F. 30. — Paasonen Henrik 29. — R. Vozáry Gyula 31.

Nyelvművelés.

<i>Antibarbarus</i> : Egy németesség Petőfinél 25. — Előtt és elé 25. — Különös szóhasználatok 81. A tatás, tetés 81. — Lefut, be- fut, kifut 82. — Németességek	<i>B. J.</i> : Die alten Sprachen, die neueren Sprachen 26. — Az „ős- foglalkozás” szó keletkezése ... 123 <i>Borsodi László</i> : Alanyi ragozás tárgyas helyett ... 152
--	---

<i>Freckay János</i> : Mindenező ...	85	<i>Simonyi Zsigmond</i> : S meg	124.
<i>K. J.</i> : Irén — Ireneusz ...	153	— Érdekes szójelentések ...	124
<i>Kőrösi Sándor</i> : Egy 23. — Biztos, spontán, speciell 26. — Beletts csukva ...	82	<i>Váró I.</i> : Sejtett 82. — Plattform 124. — A helyesírás bálványa	150
<i>K. M.</i> : Részemről ...	85	<i>A szerkesztőség</i> : Germanizmus-e a „Sót“ 84. — A Tiszántúl vagy a Tiszántúlon 84. — Szaknyelvünk magyarsága 125. — A földrajzi nevek kiejtése 151. — Irjunk magyarul ...	153
<i>Öreg Tanító</i> : Germanizmus-e a „Sót“ ...	84		
<i>Seemann Gábor</i> : A szólásmódookról ...	147		

Magyarázatok.

<i>Balassa József</i> : Állitmány kiegészítő alanyeset 36. — Fogramm-archivum Berlinben ...	159	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Eszveszés, eszvész, íz-vész 32. — Szólások magyarázata 33. — Egyező észjárás 33. — Minta 35. — A moldvai csángók 37. — Szómagyarázatok 37. — Az értelmező használatához 38. — Réved 39. — Állitmánykiegészítő alanyeset 86. — Tartomány 87. — „Kocsod varga“ 87. — Elvéttve 87. — Szegény Lázár 88. — Helynévmagyarázatok 90. — Pótlások 91. — Szivu 127. — Buc 156. — A lesz ige használatához 157 — Pótlások ...	158
<i>Barta M. Eszter</i> : Kihagyásos szerkesztések a népnyelvben ...	40	<i>Spitzer Leó</i> : Pótlások 91. — A portugál személyragos infinitivus 128. — Digó 156 — Pótlások ...	157
<i>Csanády Sándor</i> : Ragadványhangok a helységneveknél ...	36	<i>Suciu László</i> : Pótlások ...	91
<i>Diósi Géza</i> : Még egyszer karácsonyfia ...	39	<i>Vikár Béla</i> : A here höss hangképletéhez ...	35
<i>Fokos Dávid</i> : Egyező összetételek 34. — Minta 34. — Egyező észjárás különböző nyelvekben 88. — Szóegyeztetések 155. — Pótlások ...	159	<i>Wertner Mór</i> : Cipó 36. — Egy 1552 körüli magyar számlából	89
<i>Freckay János</i> : Két-husz 41. — A -tt képzős igenév 89. Kösű	89	<i>Wiklund K. B.</i> : Pótlások ...	91
<i>Huhn Gyula</i> : Pótlások ...	91	<i>Zolnai Gyula</i> : Lón és leve 125. — Eszt- és Livország ...	154
<i>Kosztolányi Dezső</i> : Egyező észjárás ...	33		
<i>Kúnos Ignác</i> : Alvé ...	127		
<i>Molnár Jenő</i> : Digó ...	127		
<i>Nagy Lajos</i> : „Egy elhasznált, de hatásos kép“ 39. — Az i-s szó rövidítésekhez ...	88		
<i>Oltyán Sándor</i> : Két-husz 41. — Helynévmagyarázatok ...	90		
<i>Parászka Gábor</i> : Nyelvtörténeti adatok ...	92		

Egyveleg.

A. M.: Kutya nyelv 43. — *Balassa József*: Tréfás szókombinálások 43. — *Kötse István*: Különös családnevek 93. — *Nagy József Béla*: Budapesti feliratok 44. — *Nagy Lajos*: Mór és Móric 45. — A nyelvkeveredés 45. — *Parászka Gábor*: Nyelvünk történetéhez 95. — *Simonyi Zsigmond*: Közmondások 42. — *Sretvizer Lajos*: Egy százestendős könyvről 94. — *Sztrókai Kálmán*: A háborús katonanyelvről 44. — *Váró István*: Betű és betűz 44. — *Id. R. Vozáry Gyula*: Apró megfigyelések 92. — Ragos névszók mint főnevek 45.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és ktadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

Beköszöntő.

Érzem a feladat súlyát és merészségét, midőn Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond után a Magyar Nyelvőr szerkesztésére vállalkozom, de egyúttal érzem a kötelesség kényszerítő erejét is, hogy nem szabad cserben hagyni az ő folyóiratukat, nem szabad porba ejteni a zászlót, mely alatt mindnyájan, akik a Nyelvőr köré csoportosultunk, annak idején útnak indultunk, hogy kövessük mestereinket a magyar nyelvtudomány útjain.

Csaknem egy félszázad változatos küzdelmeire és eredményes munkásságára tekinthet vissza a Magyar Nyelvőr, s mennyire megváltozott minden e félszázad alatt. Mint harcos folyóirat indult útnak 48 évvel ezelőtt, hogy a nyelvújítás szabályellenes szóalkotásait és korcs kifejezéseit kiírta a magyar nyelvből s a nyelv helyességét visszaállítsa, tisztaságát előmozdítsa. Emellett feladatának tekintette, hogy a szükséges anyag összegyűjtésével és az egyes kérdések tisztázásával egy tudományos magyar nyelvtan megalkotását előkészítse. Erre a munkára a magyar nyelvtudósok legjobbjai, öregek és fiatalok, sorakoztak Szarvas Gábor mellé. Az első évek dolgozótársai közül alig egy-kettő él még köztünk. De évről-évről az elsők, az úttörők mellé sorakoztak az újabb dolgozótársak s alig van ma számbavehető munkása a magyar nyelvtudománynak, aki nem a Nyelvőr hasábjain kezdte meg munkásságát. S az idők változtával a folyóirat céljai és feladatai is változtak. Az első negyedszázad heves küzdelmei sikerrel jártak: gátat vetettek az erőszakos újításoknak, megrostálták a korcs alkotásokat s kiküszöbölték az irodalom nyelvéből a felesleges, helytelen alkotású szavakat, az igegenből fordított szólásformákat s magyartalan szerkezeteket. Szarvas Gábor és hívei kétségtelenül nagy hatással voltak a magyar irodalmi nyelv fejlődésére: egyszerűbb természe-

tesebb és magyarosabb lett az ő működésüknek hatása alatt a könyvek és hírlapok nyelve. Szarvas Gábor halálával véget is ért ez a küzdő, harcok kor s a Nyelvőr, midőn Simonyi Zsigmond vette át a szerkesztést, elsősorban a magyar nyelv tudományának művelését és a tudomány eredményeinek népszerűsítését tekintette feladatának.

S mi lesz a mi feladatunk?

Továbbra is legfontosabb feladatunknak tekintjük a magyar nyelvtudomány művelését. A Nyelvőr nem akar harcok folyóirat lenni; kerülni óhajtjuk a felesleges s a tudományos igazságok megismerését elő nem mozdító vitatkozásokat. Mi dolgozni akarunk. A tudomány szeretete ösztönzi folyóiratunk minden egyes dolgozó-társát. Tudjuk és érezzük, mily fontos tényező az elfogulatlan és önzetlen tudományos munka a nemzeti élet újjáépítésében. Minden intézmény, mely a magyar tudományosság, a magyar műveltség szolgálatában áll, egy-egy erős szál, mely az erőszakkal elszakított magyarságot az anyaországhoz fűzi. Ezért kell fenntartanunk a Magyar Nyelvőrt, hogy félszázados hagyományaihoz híven dolgozzon tovább a hasonló célú folyóiratok mellett a magyar nyelvtudomány épületén. A nyelvtörténeti és népnyelvi kutatásokon kívül helyet akarunk juttatni tudományunk újabb feladatainak, elsősorban a nyelvpszichológiai kérdéseknek is. Gondoskodni fogunk arról is, hogy figyelemmel kísérjük és ismertessük a magyar nyelvtudományi irodalmat s a külföldi kutatások eredményeit. Emellett nem szabad elhanyagolnunk a magyar nyelv művelését s a nyelvhelyesség kérdéseinek tárgyalását sem. Ma már nem nézhetjük ezeket a kérdéseket az egyoldalú orthológia szempontjából és igen sok esetben bele kell nyugodnunk a nyelvfejlődés megállapodott eredményeibe. De figyelemmel kell kísérenünk a tudományos és a költői irodalom, valamint a sajtó nyelvét, hogy a magyar nyelv szelleme és a stílus szépsége szempontjából jóakaró bírálat tárgyává tegyük az eredeti és a fordított műveket egyaránt. Állandó és szoros kapcsolatot óhajtunk fenntartani olvasóinkkal is s a magyar nyelvtudomány s a nyelvhelyesség kérdéseiben mindig szívesen leszünk segítségükre tanáccsal, útbaigazítással.

Ily módon óhajtjuk elődeink szellemében folytatni a Magyar Nyelvőr munkáját.

Balassa József.

A MAGÁNHANGZÓK ILLESZKEDÉSÉRŐL.

Irta Simonyi Zsigmond.

Az illeszkedés — vagyis az elülső és hátulsó (magas és mély) magánhangzóknak egymáshoz való alkalmazkodása — egyes nyelveknek jellemző sajátága. Az indogermán nyelvek közül csak a német nyelv juttatott neki nagyobb szerepet az igei s névszói alakokban (*ich fahre: du fährst, ich bot: ich böte, gut: Güte, gütig*; vö. még angol *man: men* stb.). Ellenben az urál-altáji nyelvekben igen nagy szerepe van, legnagyobb a törökségben, de elég nagy a finnugor nyelvekben is. Ezek közül legnagyobb kiterjedésben a magyar s a finn nyelv alkalmazza, de elég jól szerepel néhány más finnugor nyelvben: a mordvinban, cseremiszen és két vogul nyelvjárásban, a tavdaiban s az alsólozvaiban.¹ Ajakhangú illeszkedés (pl. *ë:ö*) van a magyarban, a cseremiszenben, s még nagyobb mértékben (pl. *a:o*) a törökben s a mongolban (az első kettőben újabb eredetű). Nincs illeszkedés a zürjén-votjákban, a lappban, s a finnhez különben oly közel álló észten. Hogy volt-e már illeszkedés a finnugor alapnyelvben, az eldöntetlen kérdés, de annyibizonyos, hogy az alkalmazása és terjedelme történeti változásoknak volt alávetve. A mi nyelvünkben pl. eleinte nem illeszkedett a *-nek* és a *-ben* rag (még a HB-ben sem), sőt egy csomó névrag egyes nyelvjárásainkban még ma sem illeszkedik. Köznyelvünkben tehát a sok új illeszkedő névrag miatt az illeszkedés a 13. s 14. században sokkal kiterjedtebb lett, mint azelőtt volt. Viszont az észti nyelv (s a finn vepsz nyelvjárás) valószínűleg csak akkor vesztette el az illeszkedést, mikor a szóvégi *a* és *ä* hangok nagy része elveszett: akkor azért gyöngülhetett meg az illeszkedés iránti érzék, mert ott a *-ssa* és *-ssä*, *-sta* és *-stä*, *-lla* és *-llä*, *-lta* és *-ltä* egyaránt és különbség nélkül ezzé lettek: *-s*, *-st*, *-l*, *-lt*. Szintúgy elveszhetett — habár más okokból — a lappban, a zürjénben stb. Nézetem szerint valószínű, hogy már a finnugor alapnyelvben illeszkedtek a személyragok (alanyi és birtokos személyragok) és az ősi névragok (vö. finn *-na nä, -ta tä*).

A magyar magánhangzóilleszkedésről van egy kitűnő értekezésünk Szabó Sándor dr. balassagyarmati tanártól (Budapest 1902). Ott a *vegyeshangú* szók is nagy bőséggel össze vannak gyűjtve, de azért természetesen akadnak egyes érdekes jelenségek, melyek magyarázatra szorulnak. Ezúttal néhány kivételes jelenséget kívánok fölemlíteni. Tudjuk, hogy az illeszkedés, a hangrend megzavarodik bizonyos esetekben (ezeket az eseteket először 1889-ben állítottam össze Magyar Nyelv 1. kiad. 2:16—18, rövidebben 2. kiad. 234—5). Nevezetes, hogy az elülső hangok közül az *i* *ë* hangok a magyarban is, a finnben is együtt szerepelhetnek a hátsó hangokkal. Ennek különféle okai vannak, s egyik oka az, hogy

¹ Az altáji nyelvek közül a mongolban is megvan, kevesebb tere van a tunguzban s a mandzsuban; az uráli nyelvek közül a szamojédban csak kezdetleges az illeszkedés.

sok magyar szóban az *i* (ë) eredetibb hátsó *j* (ę) hang elváltozásából keletkezett (*disznó, tinó* stb.¹), a finn *ilma* és *hepo*-féle szavakban is tulajdonkép *j* és *ę* volt (mint az észti és a vót nyelvjárás bizonyítja²).

Az *i* *ë* (s a hosszú *i* *é*) hangokon kívül más elülső hang, pl. nyílt *e*, továbbá *ö ü* egyszerű magyar mélyhangú szóban rendszeren nem fordul elő, csak itt-ott idegen hatás alatt vagy valami kivételes analógiás hatás miatt.³

Az *özö* és *öző* nyelvjárások *-er* végű német főnevekben az *e* helyett *ë*-t ejtenek, először is hátsó hangok után; *baktër, pernahajdër, jágër, frájttër, szatlër, cinóbër* (s aztán analógia révén elülső hangok után is: *firër, fëlcsër, címër*).⁴ Két német jövevényszó, *hóhër* és *prengër*, Heltainál még nyílt hosszú *ę*-vel, ma *hóhër, pellengër, (panceel* már a JordK-ben zárt *é*-vel).

I. A hosszú *é* hátsó hang mellett szintén igen ritka, s ha itt-ott előkerül, nagyon föltűnő. A gyomort jelentő *éh*, de az *éhes*et jelentő *éh* is a nyelvemlékek s nyelvjárások szerint zárt *é*-vel van (*eehod, eeha* JordK, *eeh farkas, eeheztet*, ErdK, *yhay* PeerK, *iha, íhom* nyelvj.⁵), de egy szlavóniai adat szerint „fájjik az *éhom*”; igaz, hogy ezt Szarvas jegyezte föl, de a többi adat jóformán megcáfolja.

Amely szók *é*-je helyett az *ízö* nyelvjárásokban sincsen *i*, azokban eredetileg rendszerint nyílt *é*-t ejtettek, mint nyelvemlékeink is bizonyítják: *bêl, dêr, kéz* stb. Ezek közt azonban vannak vegyeshangú szók s itt már föltűnő az *é*. Arany János „az *é*-t *i*-re

¹ L. Egy elveszett magyar hangról Nyr 38 : 289.

² L. Genetz : Lautphysiologische Einführung in das Studium der westfinn. Sprachen 1877. 22. l. és Versuch einer karelistischen Lautlehre 1877. 12—13. l.

³ Az elsőre példa: *terjigál* 'faluról falura jár' (Kassa vid. MTsz), *ebidónyi* „tótosan” (mondja Sziklay J. Magyarország Városai és Várm., Nyitra vm. 177), *a mestèrnolt* (uo.), *Baksajniütt* (Gömör m. Nyr 23 : 45), *Ferencuul* (Zilah vid. uo. 16 : 430), vö. még *teszunk, metszunk, vettük!* (Nyitra m. Menyhe NyF. 20 : 5); s a köznyelvből *templom, József*, nyelvjárásokban *petrezirom (pelroselinum)*. De más nyelvjárások már azt mondják *templom, támplom* (vagy legalább *tèmplom*), *Józséf, petrezselyem*. A székely *chajt* (egy adat MTsz) a gyakoribb *ahajt* analógiájából magyarázódik, mint *arrébb, hátrébb; idább az errébb, odább* alakokéból stb.; *másütt, másünnen, másüvé, másüve* az *együtt, egyébütt*-félék analógiájára (l. MHat 2 : 334 és Meszöly G. MNy 15 : 15).

⁴ A fráternek, mágneseben-féle alakokról többször is szó volt, tüzetesen tárgyalja őket Szabó S. 68—73. Ő ezeket az *özö* nyelvjárásoknak tulajdonítja és hangsúlyozza, hogy az *özö* nyelvjárások így beszélnek: *kortèsnak, Albèrtot*. Mindazáltal megjegyezhetjük, hogy dunántúli *özö* és *öző* nyelvemlékekben is ilyeneket találunk: *Ihrlmtól = Jeruzsálemtől* MünchK 167, *ioseffal* és *yosephan* GuaryK, *ierusalemhöz* TihK 50, *hoheröket* uo. 313, *erodesuel* KazK 9, *fraterek* DomK 184, 126, *nazarethnek* JordK 360, *fraterek* ErdK 340, *fratèrnek* 340b, *Abeltevul* uo. 521b; *piramisek* MA. SB 274; Mikszáthnál (Kavicsok) *kupeckodás* és *kupeckédelt* vegyest; egy székely leánytól hallottam egyszer: Nem jó Piroskáékné lakni? — A *templom*-hoz hasonló volna *villa* helyett *vella*, sok ilyen adat van a Nyr-ben, l. MTsz, de egytől egyig hibás írásmód *vella* helyett.

⁵ Amely adatok mellé nem idézem a forrást, azok részben a NySz-ból s a MTszból valók, részben Czinár és Kovács Indexeiből, végre a köv. két értekezésből: Suhajda L. Az Erdy és a Jord. Kódex kétbetűs magánhangzói (NyK 31. k.). Trócsányi Z. A XVI. századbeli nyomtatványok *e*-jelölései (uo. 38. k.).

váltó tájszólásról“ (a tiszántúlról) szóló értekezésében azt írja: „Két- vagy többtagú főnevek első szótagjában az *é* tisztán mondatik [azaz nem válik *i*-vé], ha a következő szótag a hangú. És így: Béla, cékla, cérna, cséza, dékán, dénár, dézsa, (dézma), Déva, éhom, géva (golyva), hézag, hévar (a jég alatt), Kéza, léhó, lésza, létra, Léva, péva (polyva), réja (gyermekdal), séla (balta), séta, téгла, tézsla (járomród). Kivétel: béka, békó, répa, széna, véka; ezek *i*-vel mondatnak.“ — Föltehetjük-e, hogy az előbbi szók eredetileg valamennyien nyílt *ê*-vel voltak? Nem, mert egyesekben akkor keletkezhetett az *é* hang vagy akkor vehették át más nyelvből vagy nyelvjárásból, mikor az ízó nyelvjárásban már rég megállapodott az *é* és az *i* hangú szók ejtése. Így *géva* és *péva* kétségkívül újabban fejlődött a *gelyva*, *pelyva*, ill. *gějva*, *pějva* hangalakokból; *Déva*, *Léva*, *Kéza*, *Béla*, *cérna*, *cséza* s több más bizonyosan más nyelvjárásokból valók. Tehát, az említett szók közül csak azokban tehetünk föl eredeti nyílt *ê*-t, amelyekre nézve más bizonyítékaink is vannak.

Szintén nem bizonyít nyílt *ê*-t maga az a körülmény, hogy a Jord. és az ÉrdK egy-két vagy bár több példában egyszerű *e* betűt ír. Igaz, hogy *e* két kódex a nyílt *e* és *ê* hangot egyszerű *e*-vel, a zárt *ë* és *é* hangot kettős *ee*-vel szokta jelölni; de néha az egyszerű *e* helyett tévedésből kettőset ír¹, és viszont a kettőztetést sokszor elhanyagolja a zárt hangok jelölésében; a JordK-ben pl. *deel*, *beeres*, *eekes*, *leelek* helyett *del*, *beres*, *ekes*, *lelek* is előfordul, pedig ezekben csak zárt *é* lehetett.² Így hát nem kell a Jord. és ÉrdK-nek *beka*, *beko*, *cedula*, *dezma*, *heya*, *melto*, *pelda*, *veka*, *Jesus* írásmódból *béka*, *békó*, *dézma*, *hēja*, *mêltó*, *vêka*, *Jêzsus* hangalakokat kiolvasni, mint eddig tették³, annyival kevésbé, mert ugyanezekben a nyelvemlékekben pl. *beeka*, *deezma* (JordK 809, ezt S. nem idézi), *meelto* is előfordul.⁴

Továbbá nem olvashatjuk nyílt *ê*-vel (s *e*-vel) a legrégebb bibliának *pèlda* (*èstap*) féle alakjait, mert immár kétségtelennek tartom, hogy a Bécsi s Münch. kódex *è* betűjével nem akarták a nyíltságot jelölni, hanem az a betű jobb felső részén levő bokréta csak jelentéstelen cifraság volt. Ez világosan kitűnik a Bécsi és MünchK *e*-hangjairól szóló két legújabb értekezés statisztikájából (noha a szerzőknek maguknak erről az eredményről sejtelmük se

¹ Pl. eemay (e mai) 284b, eegheez 495b (kétszer), eeleeb 280b (de eleeb) 281), feeyet 171b, fee 278b (de feyeeben 258b), feezwl 479b, heel' 378b, heethwen 587b, yeeg (jegy) 277b (de yegyeewel pl. 311), keel (kel) 311, „keet keth“ (két-két) 264, neehzebek 173b, seegheed 452b, „zeel veez“ 270b, „el ne veez“ 265, veet (vet) 453, — azeddigiek mind tőszótagban, — továbbá negyween 236, yewtteel 452b.

² *Delet* eh. *délet* újabb hangváltozás; erről máskor.

³ Tehát nem „föltűnő, hogy az Érdy és a JordK nyílt magánhangzót jelez“ a *béke* szóban (mint az EtSz mondja), mert az egyszerű *e* nem jelez mindig nyílt hangot.

⁴ Heltaiból Tr. egy *dęzma* adatot idéz, de a NySz-ban Heltaiból *dezmal*-van. A többire nézve vö. *bika*, Aranyánál stb. (így Szentesen, Négyesy L. közlése Tanulmányok a Nyt. Társaság köréből 1881. 230), *bikó* is Aranyánál, *mêlto* Bécsi s MünchK, *mîlto* Sylv., *vika* Kalotaszeg.

volt), mert most tudjuk, hogy a régi bibliafordítók számos kétségtelenül *ë*-hangu szóban a bokkrétás betűt alkalmazták, evvel tehát nem akarhattak nyílt *e*-t jelölni!

De már találunk *ê*-t mélyhangú szókban a palócoknál, különösen a karancsvidékieknél; *acee, fortee, vagyis acê, fortê* (Tud. Gyűjt. 1837. 1:50), de uo. *neegy reet, keemeeny* stb. a Nyr-ben is palóc közlésekben; *sétál, vêkony, habarêk, bugyborêk*, idézve Tanulm. az egyetemi Nyt. Társ. köréből 227) és *vên, szêp* stb. Itt t. i. újabb korban összekeveredett a kétféle *é*, a nyílt *ê* részben helyettesítette a zárt *é*-t s ilyen módon még mélyhangú szókba is behatolt.

Föltünőbb kiejtést találunk a Rába vidékén, Sopron megyében. Csapodi István Nyr 10:264—6 egész sereg ilyen szót sorol föl: *bêka, cêda, cêrna, pêlda, Jêzus, têgla, têsza, apâmê, fiadê* stb., de megjegyzi, hogy itt az *ê* = *iê*, vagyis *iê*-nek ejtik (a MTsz-nak s az EtSz-nak tehát *bêka* helyett *biêka* alakot kellett volna idéznie). Más rábavidéki közlések ilyen szókban *iê*-t írnak (l. Balassánál is¹), mint a *mêz, rêz*-féle szókban is, tehát eredeti nyílt *ê* helyén, holott a *dêl, szêp, vér-fêlêk* helyett azt mondják: *dîl, szîp, vîr*. Itt tehát csakugyan réginek látszik a *biêka, biêka*-féle szók nyílt ejtése, s ez minden esetre nagyon különös és kivételes dolog, mert vegyeshangú szóknak ilyen kiejtésére különben kétségtelen adatot alig találunk. Egy-két árva adat nem sokat bizonyít, pl. *tegla* (Verb. Decr., idézi Trócsányi).

II. *Ö, ü* hangok hátsó magánhangzók mellett csak idegen szókban szoktak előfordulni: *malôr, kajit* stb. Eredeti, sőt meghonosult szókban fölötte ritka. A népnyelvből csak kevés példát idézhetek: *fôrfiak* Göcsej Nyr 47:128 (az egyes szám analógiájára, *fôrfi* ott olyan változás, mint *börc, mörges, fôrges, kördöz*²); *börtáful*: virraszt (Somogy m. Nagy József: A csökölyi nyelvjárás 49), *börtákónyi*: virrasztani (Haller Jenő: A légrádi tájnyelv 27), tehát özö vidékeken *bértáfol* helyett, nyilván más özö szók analógiájára; szintén így: *pördikál* eh. *pêrdikál* (Somogy, Népk. 6:31, v. ö. prédikál MTsz). Kis- és Nagy-Höflány sopronmegyei helységek = ném. *Höflein*, (Ballagi szerint magyarul *Héflány*, vö. Nogu Heuflen 13. száz., Nog Heufling 1386).³ *Örtyán* tréfás eufemizmus *ördög* helyett (MTsz, de talán csak a közlő okoskodása az uo.

¹ Csapodi közlésén kívül csak egy rábaközi *répa* adatra akadtam a MTsz-ban. A répevidéki nyelvjárásban (Nyr 20:362) szintén *hiet, hiez, szekier*, de ott *biêka, riepa*-féle vegyeshanguak nincsenek emítve, egyéb ez a három: *iziejának* (izéjének), *osztánnék, hamariebb* (uo. 363).

² Emellett uo. van *fôrfiak, fôrfinek* (Nyr 13:307) s a magashangú ragozást az *ö* is előmozdíthatta. A derékutat vagyis országotat Somogyban rövidítve így is nevezik: *dörék* (MTsz). Ugyancsak somogyi szövegben *döréklyabb* (Népk. 6:370), de *derekát* uo. 22, *derék* menyecske 78 (ez a kettő népdalokban).

³ *Vasvölla* Nyr 8:326 nyilván a közlő tévedése: uo. ez is: *Istennök* eh. *Istennek. Döszka, bötyár* stb. nincs sehol. *Hópistöl* Nyr 2:374 sajtóhiba *hópistál* helyett. De Udvarhely megyének egy kis részén az *ó, ou* szóvégből *öu* s egy helységben tovább *öü* és *ö* fejlődött: *Brassö, hajö* stb. (Horger szerint, l. MNY 9:112.)

közölt *ertyán*-ból). Ilyen analógia útján keletkezhetett régibb nyelvjárásokban *györtya* (ÉrsK, Heltai stb. NySz) és *györtyánfa* (Melius NySz, egy adat). Továbbá *Wstwrgar* 1270, *Vztergar* 1278 Esztergár helyett, *Helumba* 1270 Helemba helyett.

Hogy általában mennyire ellenkezik a magyar nyelvérzékel az ilyen *börtáfol*-féle hangalak, azt néhány igen érdekes jelenséggel bizonyíthatom. Ezekből az állandóan egytagú szócskák: *egy, tē, lē, nē, sē, -ē* miért nem lesz még a legkövetkezetesebb öz nyelvjárásokban sem *tō, lō, nō, -ō*? Nyilván azért, mert ezek számtalan mélyhangú szóval szoros kapcsolatban fordulnak elő s ezek hatása alól kis hangtestükkel nem tudnak szabadulni: *éggy asszony, tē maradj* itt (a hangsúly az igén), *szállj-lē, ott-nē maradj, látod-ē* stb., mert szokatlan hangzás volna: *szállj-lō, látod-ō*... Még érdekesebb, hogy a *mög*-ből *mög* lesz ugyan: *mögálllok, mögiszom, mögadta* stb., de pl. Halason mégse mondják a fölszólító alakot *ō*-vel (*mögállj*), hanem *ē*-vel: *mégáj! mégájak!* még pedig aligha azért, mert a régi hadi műnyelvben „a *megállj* kommandószó volt, s mint ilyen változatlanul ment át a nép nyelvére“ (ahogy Korda Imre gondolja Nyr 15:27), hanem mert használatánál fogva félig elhomályosodik az összetétele, majdnem egyszerű indulatszóvá lesz s azért nem tűri meg a vegyeshangú *ō—á* ejtést. Néhány öz vidéken a *mög*-szócska általában kivételt tesz az özés alól, így Udvarhely megyében (l. pl. 4:235) s az Ormánság nyugati részén. Dunántúl azt mondják: *mögött, mögül, mögé*, ellenben *még*. Régibb nyelvemlékeinkben, az öz kódexekben, a *mög*- igekötő különben is alig fordul elő (a NySz csak egy adatot idéz), holott a vele egyeredetű főnévi *mög* már a 13. század elején előkerül (l. NySz *még, mög* alatt: *mögsár—elösár*, két mocsár neve). Ha tehát 1214-ben *mögsár* és *hegymög* mellett mégis csak azt mondták *mégadom, mögálllok*: ebből az következik, hogy az egyszerű szókban már legalább hétszáz év óta szokatlan az *ō—á*-féle vegyeshangúság. Ennélfogva kétes esetekben a módszeres kutatás ilyen olvasást nem fog elfogadni, hanem ennek elkerülésére alkalmas magyarázatot fog keresni.

Melich János *ō—á* hanggal olvassa ezeket a régi adatokat: *Gurga* 1086: *Görga* („Görgely“, inkább György) Szláv Jöv. 2:112, 170; a gót Attilából „a kései gótban *Ettila . . . a magyarban *Etila, *Etöla, Etela, Etele lett, ami teljesen megfelel nyelvünk 12.—14. századi hangváltásainak“ [?] M. szerint (uo. 2:159); *remuta*: *remöta* (M., Jelentés a Nemz. Múz. 1904-i állapotáról 99); *Pentuca*: *Péntöka* stb. (MNY 8:153, nevek, l. alább); *Uereucea* és *Vereuecca* (?): *Veröca* (uo. és MNY 2:55, NyK 34:133); s a Velence névalak fejlődését így képzelem: „Venicza.. *Venöcza, Venöcca, Venöcze, Venecza*...“¹; *ascun*- Gyul. gl.: az *u*-t „*ō*-nek is lehet olvasni“, tehát *asszöny* (Szláv jövevényszavaink 2:28); *Jézus* helyett, ha a név

¹ Egészen más fejlődésre mutat az ÉrdyK-ben (270b, 271) előforduló *veneczye*- és *venecz'ees*- ('velencei'), tehát **venécjá, *venécje, venecce* s így tovább.

az olaszból jött volna, M. szerint „a magyarban Gyëzsü-t, Gyözsü-stb. várnánk“ (uo. 188); végre egy olyan szó, melyben M. szerint *ü* van együtt hátsó hangokkal: *uchuga: üchiügya* (NyK 42:249).

Volna még néhány ilyen látszólag vegyeshangú szó. Egyik a *berkénye, berekénye* régi *berekuna* alakváltozata (1270. Cod. Patr. 1:45¹). A szó nyelvünkben a szláv (pl. szlovén és szerb) *brekinja* alakból kétféle illeszkedéssel „*brokina* 1055 azaz *brokinya* s másfelől *berekénye, berkénye* lett.² *Berekuna* (mint a máshol előforduló *berekune* írásmód is, l. Kovács Berekne alatt), csak *berekönye* lehet (*berekénye* ö-ző alakja), mert *u* hangnak itt semmi helye, és **berekönya* igen valószínűtlen magyar hangalak.

Még biztosabban ilyen irányba mutat a *jegénye* régi *Ieguna* változata (1239 OklSz) és a *Szëmëre* névnek *Scemura* alakja (1247, Kovács: Névmutató). Tudjuk Asbóth magyarázatából, hogy a szlovén *jagnjed-* minálunk **jegényét* lett, ezt aztán tárgyesetnek értették és elvonták belőle a *jegénye* alakot (igy lett *beszéd-*ből némely nyelvemlékünkben *beszét* tárgyeset, s a német *merchät* 'vásári áru' szóból a magyar *marhát: marha*). A jegenyében tehát nemcsak *u* nem lehetett, de *a* hang se lehetett soha, ennél fogva *ieguna* csak *jegönye* hangzást jelölhetett, vagyis itt az *a* betűnek csak nyílt *e* értéke lehetett. A *Szëmëre* név előfordul ugyan néhány helyen *a*-val (Zemera Anon., Knauznál 1103 és 1113 közt mint személynév, Scemera uo. 1210—11 mint helységnév), de nem lehet *Szëmëra*, mint Melich olvassa, mert nemcsak hogy *Zemere* gyakoribb írásmód, hanem *Szömörö* is van (Thaly Adal. 2:47) és *Szömöre* RMNy 1:LIX, s azért se, mert bizonyosan török eredetű név. De főleg azért nem, mert *Scemura* nem lehet *Szëmura*, hanem csakis *Szëmöre*, mint *Ieguna* = *jegönye*. — Ide vehetjük még a *rakottya* szónak a 13. században többször előforduló *reketya* alakját: a szláv *rakitje e-*je nem válhatott ebben az illeszkedett magyar alakban *a*-vá, éppoly kevésbé, mint a *ieguna*-ben (vö. egyébiránt *Reketereiv* már 1265-ben).

A fönt elsorolt régi *u* és *eu* írású, de *ö* és *ëü* hangú szavakat is *e* szóvéggel olvasom: *Györgye, remöte, Verëüce, Venöcce, öhögye* v. *ühiügye*, nem pedig *Görga, remöta* stb. (A Gyul. gl. *ascun-a asszony*, nem *asszony*; *gerozna* Kön. szój. olv. *gërozna*, nem *gerözna*, mint Melich MNy 12:262.) — De *e*-vel olvasom még a következő oklevélbeli neveket: *Billiga* 1293, v. ö. *Billike* 1233, *Billigue* 1273 (ha *a*-val ejtették volna, ennek nem kellett volna *e*-vé illeszkedni, az *i*—*a* hangú szókban nem szokott illeszkedés történni, v. ö. *bika, bival, giliszta, hiba, ikra, riska, ritka, szikla, szikra, szilva, szita, vidra, viza, vizsla*; a kivétel ritka: *dinnye, pince*). —

¹ Terra *Noggerunda* 1366 talán íráshiba, l. OklSz gerenda alatt „*gerönda?*“

² Középen *i*-hangú szláv szók közül több is így kétféleképp illeszkedett, pl. *gloginja: galagonya* és *gelegénye, rakitje: rakottya* és *rekettye*. A „*brokina*“ mellé tartozik még két romlott alak: „*fructus borocun*“ (1082 MF) és „*arboribus buricum que vulgo nyirfa és [?] egerfa vocantur?*“ 1288. Résző Ensel S. Helynevek magyarázója 2:183.

Emsa, *Empsa* férfinév 1214, 1239, v. ö. *Empse* 1265; és *Ensa* helynév 1300, de *Ense* 1270. — *Gyejcsa*, *Geysa* 1075, *Geisa* 1262, *Deychea* terra 1258, *Deucha* 1124, v. ö. *Geyche* 1188, *Geycheyd* helynév 1275, *Deuche* szintén 1275. — *Leusa* férfinév 1220, *Leus* is van, Wertner szerint azonos vele a baranyai Lócs helység neve (NyF 77:43). — *Nesta* nőnév 1238, v. ö. *Neste* 1251, 1255. — *Suga* férfinév 1228, olv. *Süige*, v. ö. *Suge* 1287, *Swge* 1282. — *Texa* és *Texe*, sőt *Texew* is 13. száz., olv. *Tekse*, *Tekső*. — *Vincha* 1257: *Vince*, *Vynche* 1411. — *Zebeguyna* 1276, olv. *Zebeginye* v. *Zebegönye* és *Zebegunew* 1297, olv. *Zebegönyő*, v. ö. *Zebeguen* 13. száz. = *Zebegény*. — Szó belsőjében: *Medias-maiele* 1212 (olv. *-mail?* = *mály*), v. ö. *Medyes-mal* 1275.

A régi magyar női nevek közt találjuk ezt: *Vendega* 1199, *Vandiga* 1153 körül (NyF 77. sz.). Ezeket is nyílt *e*-vel olvashatjuk: *Vendége*, *Vendige*, a másodikban tehát a hangsúlyos *e* is *a*-val van írva. A vég *e*-ben kicsinyítő képzőt láthatunk, vö. *néne*, *anya* (TMNy 291; nyílt *e*-vel, vö. *iiczéd* Sylv., id. MNy 8:154). S ez a kicsinyítő *e* rejlik ezekben az Árpád-kori személynevekben is, minőket Melich *a*-val olvas (és csak későbbi *e*-vé való illeszkedést vesz föl MNy 6:153¹): *Fehera*², *Scepa*, *Vsa* (olv. *öse*), *Pentuka* (olv. *péntöke*), *Vrsa* (örse), *Bena* (*bene*), *Fila* (*Füle* is 'Fülöp'), *Peta* (rendesen *Pete*, *Szela* (vö. *Mátraszele*, *Tápiószele*). Mindezek csak egyes esetekben fordulnak elő, pl. még sok *Zeuke* mellett egy *Zewka* (1496, id. MNy 8:304), *Petra* nőnév 1276 vö. *Rácpetre*, *Peturca* (egy-két helyen mint férfi- s nőnév, máshol *Peterke*, egy oklevélben kétszer *Petirke* OklSz, olv. *Pétérke*, itt tehát *i*-vel van megkülömböztetve a zárt hang a nyílttól, mint talán a HB-ben *igg*, *isemucut* (vö. *es*- EhrK és *ös* stb.); *Kekche* azaz *Kékce* v. *Kékcse* (ma *Köccse*) mellett egyszer *Keccha* 1229 („olv. *Kékcsa*“, mondja Pais D. MNy 8:302); *Zema* 1212, Kov. és *Scema* 1221. Czin., de *Sceme* 1082 u. o. és 1273 Kov., tehát *Szeme*; *Scemsca* személynév 1095, olv. *Szémcsé*.¹ — *Ilewka* possessio 1388 = *ülőke*, *ülőke*?

Ezekben az alakokban nézetem szerint kénytelenek vagyunk az *a* betűnek nyílt *e* értéket tulajdonítani. Az *e* hang az *ë*-től a szájnyílásra nézve éppoly messze áll, mint az *a* az *o*-tól, s azért sokszor önkénytelenül is megkülömböztették őket az írásban. Többször láttam műveletlen alföldiek leveleiben ilyen írásmódot: *égy*, *égyyszer* eh. *egy*, *egyszer*. Szatmármegyei régi iratokban is van: *égyfelől*, *édgyik*, *édgyütt* stb. (Nyr 25:27). És itt-ott Gyöngyösinél,

¹ Azt is lehetne gondolni, hogy egyes ilyen neveket szláv hatás alatt *a*-val ejtettek (vö. *nénékám* Mikes, mai nyelvjárásokban *kicsika*, *széginka*, *Ferkó*, *Pejkó* stb. s az ilyen régi szláv képzésű neveket: *Beusa* EtSz 3. bő; *Leusa* 1211. OklSz 2. jó; *Zelsa* 1211, vö. *Szele*; *Fehersa* stb. I. Melich MNy 3:173; *Quecsa*, azaz *Kéksa* MNy 8:302); a nőnevek közül egyik-másik latinósított alak lehet, pl. *Scepa*, *Petra*, *Pentuca*, *Zepae* (lat. genitivus 1239).

² V. ö. „A NySz 1220-ról említ *Fejéra*, helyesebben *Fejére* hangzású nőnevet“ (Eötvös K. Bpesti Hírlap 1897. III. 20).

¹ A második *sc* „bizonyára íráshiba“ MNy 8:302*), de véletlenül a HB-ben is van *bulsassa* (*bulsassa* mellett).

pl. *dérékam* Összes költ. 1:275, *elégyedett*: elegy. 279. Gyarmathi is így írja az egyet: *égy* (Nyelv. 1:1, 5 stb). Detsy S. pedig Pann. Féniksében: *égy, égyesség, réá, déák* stb. Tudjuk, hogy egyes kódexek is megkülönböztetik a két hangot. — Dunántúl nagy vidéken, pl. Balatonfüredtől a Zala folyóig, még nagyobb a különbség: az *e* még nyiltabb, úgy hogy *e* és *á* (latin, olasz *a*) közt álló hang lesz belőle (Bell „mixed“ hangjai közül a legnyiltabb). Azért pl. zalamegyei iskolásgyerekek sokszor akaratlanul is *á*-t írnak helyette: *ámber* eh. *ember* stb.¹ A 15. századi Ábel-féle olasz-magyar szójegyzék írója pl. *kilenc* helyett többnyire ezt írja: *chilans* (NyK 31:227). Egy hollandi, kivel egy hétig együtt voltam, így írta le a mi gyakran hallott *Isten*-kiáltásunkat: *Ischthanem, Ischthanem*. S egy orosz fogoly, ki Tapolcán élt a háboru alatt, bucsulevelében azt írta: *Istan vali, Istan vali!* vagyis *Isten velé*. Így írhatták néha, mikor a hangok írása még nem volt megállapodva, az *a* betűt a nyilt *e* helyett, mert *e* betűvel a zárt hangot jelölték. Számba kell vennünk, hogy abban a korban az *a* betű rendszeren az illabiális *á* hangot jelölte, míg az ajakhangú *a* helyén rendszeren *o*-t írtak.

A HIVATALOS NYELV MAGYARSÁGA.

Irta Dénes Szilárd.

Vadnay Tibor dr. belügyminiszteri tanácsos még az 1915. év folyamán komoly tanulmányra valló, alapos, meggyőző emlékiratot nyújtott be az ügy iránt nagyon érdeklődő Sándor János akkori belügyminiszterhez „a hivatalos nyelv magyarossá tétele érdekében.” Az emlékiratot — hivatalos használatra — kéziratként kinyomatták, de tudunkkal eddig még sehohsem esett róla szó a Nyelvőrben való rövid megemlítés óta. Pedig annyit már előre is meg kell jegyeznünk, hogy az idevágó cikkek, írások közül ez a tanulmány tekint a legerősebben a kérdés mélyére.

A hivatalos nyelvet nem kell bővebben ismertetnünk. Furcsaságait a világirodalom egyik legnagyobb szatirikusa Swift Jonathan is kigúnyolja *Gulliver utazásaiban*. „Tudnivaló még az, — mondja Swift — hogy ez a társaság valami sajátságos műnyelvet, vagy tájszólást beszél, amiből semmiféle halandó egy szót sem ért; a törvények mind ezen a nyelven íródnak, ezt a nyelvet ápolják és fejlesztik nagy szeretettel, míg egészen össze nem zavarták az igazság és hamisság, a helyes és helytelen lényegét: úgy, hogy harminc évig tart, míg eldől, vajjon a föld, melyen lakom s mely hat nemzedéken át őseim birtoka volt, az enyém-e, vagy egy ide-

¹ A szlavóniai nyelvjárásban Balassa szerint az *e* (el) igekötő csakugyan „átsap néha az ellenkező hangrendbe s *á* lesz belőle: *ámönt* elment, *ádögil* [el-dögül] elpiszkolódik, *ácsúnyil* elcsúnyul” (Nyr 23:169). Sümeg vidékéről ilyen adatok, de részben hibásak (22:286, *álméntám* stb.).

gen emberé, aki száz mérföldnyire lakik, valami idegen országban.“ (Swift: Gulliver utazásai 327. l. Világkönyvtár.)

Nálunk magyaroknál a hivatalokban idők folyamán szintén valami sajátságos műnyelv vagy talán *osztálynyelv* fejlődött ki. Mint tapasztalatból s Vadnay tanulmányából is tudjuk, egyszerűbbé, érthetőbbé, szóval magyarosabbá tételére már többféle törekvés is megnyilvánult. Legkiemelkedőbb ezek közül Vécsey Tamásnak arra irányuló indítványa, hogy a hivatalos nyelvet az egyetemen mint külön tárgyat tanítsák. Ezt az indítványt nem fogadták el, de azóta történt a többek közt, hogy a belügyi és igazságügyi miniszterium különböző szabályzatokat, iratmintákat adott ki tisztviselői részére, amelyek a helyes, világos s magyaros fogalmazást is szem előtt tartják.

Vadnay tanulmánya elsősorban a belügyminiszterium írásainak megjavítására törekszik. Az akkori miniszterhez intézett ajánlásában hangoztatja, hogy a hivatalos stilus magyarossága nem csupán nemzeti szempontból fontos: egyik eszköze annak, hogy a tisztviselői rendelkezés a kívánt eredményt az életben elérhesse és ezzel a közigazgatás jóságának is egyik előmozdítója lehet.

Tárgyalása elején jellemző képet fest a mai hivatalos magyar nyelvről. Ismerteti a tisztviselő lelkében fogalmazáskor végbemenő műveletet: agyában természetes gondolatsor képződött s irnivalójával teljesen tisztában van. Könnyű volna világos, egyszerű szavakba önteni, de hogy elég hivatalosan hangozzék, elébb még egy más nyelvre kell *lefordítani*. Ámde hogy ezen a helyzeten segítsünk, nem elég, hogy egyes hibákat irtogassunk, elébb meg kell ismerkedni a nyelvlélektan módszerével s a magyar nyelv alapvető tulajdonságaival; meg kell állapítanunk a magyar nyelv jellemző szabályait, hogy tisztviselőink világosan lássák, mi felel meg a nyelv természetének s hogyan jut a nyelvben a sajátságos magyar nemzeti lélek kifejezésre. Vadnay tehát a helyesre akar megtanítani, nem pedig hibák felsorolásával javítani.

Kifejti azután, hogy a hivatalos nyelv rendszerének kialakulásában mily általános szempontoknak kell érvényesülniök. Figyelembe kell venni először azt a gondolatkört, amelyből a tisztviselő irnivalója ered. A fogalmazó munkájának — másodsor — közönségéhez is igazodnia kell; a belügyminiszteriumban pl. másképp kell fogalmazni, ha törvényt nem ismerő polgári félnek irnak s másképp, ha alispánnak. Végül — harmadszor — fontos szükség, hogy a gondolatközlés módja a nyelv természetének is megfelelőjen. Helyénvaló fejtegetés következik itt arról, hogy a nyelv természetéből következő szabályok a különböző célú írásművekben más és más módon érvényesülnek. Vagyis egyszerűen szólva, a hivatalos nyelvnek is fel kell építeni a maga sajátságos, de a nyelv szellemének megfelelő, külön stilisztikáját.

Az elősorolt három szempontnak erősebb megvilágítására elmondja, hogy a tisztviselő írásbeli munkája tulajdonképen nem más, mint az általános szabályoknak az egyes felmerülő esetekre

való alkalmazása. A tisztviselő agyában tehát munkája végzésekor egy-egy szillogizmus alakul. Most már közönségetől függ, hogy a következtetés három tételét mily részletességgel fejtem ki. Súlyos hibája hivatalos nyelvünknek, hogy tanulatlan emberek és törvénytudók közt nem tesz különbséget. Tanulatlan ember előtt ugyanis egyszerű szavakkal meg kell világítanom, hogy az ő esete miféle általános szabály alá esik s épp ezért mi okból kellett a kérdéses módon intézkednem. Vagyis a mostani helytelen gyakorlattal szemben arra kell vigyáznunk, hogy ilyenkor a főtétel, a *propositio maior* határozottan ki legyen domborítva.

Nyelvlélektani fejtegetéssel bizonyítja aztán, hogy sok kérdésben főképpen az igazít el bennünket, hogy a magyar természetnek az úgynevezett szubjektív-reális felfogás- s gondolkozásmód felel meg s ennek viszont az alárendelő nyelv a velejárója. Világosabban szólva a magyar lélek a külvilág jelenségeit mindig az *én*-nel való kapcsolatban igyekszik felfogni és igen természetes ez a lelki sajátság a nyelvi kifejezés-módban is visszatükröződik. Ime az egyik általános tétel, amelyre a szerző fennebb céloz s amely élesen rávilágít a magyar nyelv egész bonyolult rendszerére. Ebből a tételből vezeti le pl. a szenvedő alak használatának helytelen voltát s ennek világítása mellett egész hosszú sorát ismerteti az olyan hivatalos kifejezéseknek, amelyek a magyar nyelv szellemének a legkevésbé sem felelnek meg. Igen sok alkalommal helytelen pl.: *az alispán javaslatot terjesztett elő*, mert legtöbb esetben egyszerűen csak azt akarjuk vele kifejezni, hogy valamely kérdés megoldására mi volt az alispán javaslata. Ezt pedig szabatosan így lehet mondani: *az alispán javasolta, hogy...* Ilyenek még: *eszközölje a rendelet végrehajtását, meg kívánom jegyezni*, valamint több megszokott szerkesztésmód.

Nyelvünknek egyszerűsége való törekvése mellett azonban olykor az is előfordul, hogy elvontabb módon kell magunkat kifejeznünk. Ámde a jó magyar nyelvérzékű tisztviselőnek ilyenkor sem kell zavarba jutnia: a magyar nyelv kifejező ereje, az elvont gondolatokhoz is alkalmazkodó képessége keresztül segít bennünket a nehézségeken.

Az elméleti fejtegetések után Vadnay gyakorlati példákkal igazolja állításainak helyénvalóságát. Már hangoztatott felfogása szerint itt következő mondanivalóit első sorban aszerint csoportosítja, vajjon a rendelkezéseket hatóságok vagy pedig a járatlan nagyközönség részére fogalmaztuk-e. Finom nyelvérzékre valló érdekes műszavakat ajánl, majd pedig — saját műszavainak felhasználásával — a most divók helyett, egnéhány iratformát szerkeszt annak bizonyításául, hogy a magyaros felfogás a hivatalos fogalmazásban is érvényesülhetne; mégpedig a mondanivalóknak nemcsak kifejezésében, hanem egyszersmind elrendezésében is. A szerző emlékiratának idevonatkozó részeiben ilyen állításokat hangoztat: „Mellőzzük az egyes mondatokat túlterhelő szóhalmazt és a lehetőségig használjuk a köznapi nyelvben megszokott

kifejezéseket.“ (28. l.) Ismét másutt így ír: „Az auguri nagyképűsködés korát régen elsöpörte az a demokratikus áramlat, mely az állam céljául azt tűzte ki, hogy az ismereteket mennél szélesebb rétegekre terjesszük ki. Ezt az államcélát az állam tisztviselői csak akkor szolgálják helyesen, ha a törvények alkalmazását nem csupán egymás előtt érthető műnyelven, hanem olyan módon tudják előadni, hogy magát a közönséget meggyőzzék az intézkedések törvényességéről, helyességéről vagy célszerűségéről.“ (34. l.)

A Nyelvőr közel öt évtizedes működésére való hivatkozással jóleső elégtétellel állapíthatja meg, hogy amit hosszú pályáján annyszor hangoztatott, annak az állami tisztviselők karában is ilyen előkelő, méltó szószólója akadt.

A következő fejezetek a minisztériumokkal egyenlő hatóságokhoz intézett átiratoknak, az alsóbb hatóságokhoz küldött rendeleteknek fogalmazására és a belső levelezés¹ módjára nézve adnak hasznos útbaigazításokat.

Amíg azonban Vadnaynak ezeket a fejtegetéseit olvassuk, közben számtalan egészséges nézetével, megjegyzésével találkozunk. Helyesen mutat rá pl., hogy hasztalan adják ki a nép számára a legüdvösebb tárgyú rendeletet is, ha egyszer nem neki fogalmazzák s ha az alak, a kifejezés gyarlósága miatt nem tud érvényesülni. Az is érdekes megfigyelése, hogy a hivatalos nyelv a népek egészséges nyelvérzékére is kártékonyan hat. A tanulatlan, egyszerű ember, abban a hiszemben, hogy az a helyes, amit a tisztviselők iratából olvas, lassanként sok helytelenséget eltanul, sok tudakosságot elsajátít. Ne feledjük a tisztviselőket, hogy a nyelvet kell mindenkor a célnak, tehát a gondolatnak alárendelni, nem pedig fordítva mondanivalónkat a kifejezés szolgálatába helyezni. Ne gondoljuk, hogy a magyarosság és a hivatalos nyelv kiegyenlíthetetlen ellentétben állanak egymással. S ne képzeljük, hogy a könnyen érthetőség a szaktudás hiányának érzétét kelti fel.

Másik nagy erőssége Vadnay tanulmányának, hogy igen sok nyelvészeti tanítást igyekszik népszerűsíteni. A leghatározottabban tiltakozik az ellen a feltevés ellen, hogy általános eszméket magyarosan nem lehet kifejezni s hogy magyar nyelven elvont gondolatot nem lehet szavakba önteni. Abban sem szabad kételkednünk, hogy a tudományos műszavakat s fogalmakat ne tudnánk magyarul megnevezni. Lehet, hogy egy-egy magyar műszó nem fedti teljesen az eredetét, de a használat és a megszokás idővel az idegen és a magyar elnevezést teljesen egyenlő értékűvé teszi.

Az egész tanulmány eleven bizonyítéka szerzője finom nyelvérzékének. Világos fejtegetéseiből tisztán érezhetjük, hogy a magyaros, szabatos írásmód teljesen vérében van. Az egyes kifejezésekhez fűzött stilisztikai magyarázatok azonban arról is meggyőznek bennünket, hogy ez az érzék teljes mértékben tudatos. Egyik

¹ Így nevezi a szerző egyszerűen, az ugyanazon a minisztériumon belül, az egyes osztályok között lebonyolódó írásbeli érintkezést.

helyen az *által* névutó használatát tárgyalja s józan nyelvérzékére hallgatva elkerülését ajánlja. Ne mondjuk tehát ezt sem: *az alispán által bejelentett adatok*. A magyar nyelv természetének a legmegfelelőbb: *az alispán jelentette adatok*. Ugyancsak finom nyelvérzékre mutató érdekes fejtegetést olvashatunk arról is, hogy a magyar nyelv természetének nem felel meg, ha elvont főnevet mint alanyt valóságos cselekvést jelentő igével, állítmánnyal, hozunk kapcsolatba. Pl.: A gyilkos dühe nem kimélte a gyermekek életét sem. (18. l.)

Tisztviselő embernek vérében levő s egész természetesnek látszó fogalmazásmód helytelenségét is megérzi. Így mutat rá arra a furcsaságra, hogy gyakran egész rendeletet egyetlen olyan összetett mondatban fogalmazunk meg, amelyben a főmondat arról szól, hogy bizonyos iratokat visszaküldünk s a rendeletnek, vagy az írásnak tulajdonképpen tárgya az ettől függő mellékmondatba szorúl. Ez a fogalmazás tehát belé ütközik a stilisztikának és a helyes magyarságnak is a tanításaiba. „A vonatkozó iratokat azzal a kijelentéssel küldöm meg, hogy a község határozatának kormányhatósági jóváhagyásához hozzájárulok.” Ezt a megszokott szerkesztésmódot Vadnay így teszi elfogadhatóvá: „Kijelentem, hogy a község határozatának kormányhatósági jóváhagyásához hozzájárulok; az iratokat mellékelve küldöm.” (41. l.)¹

Iratmintáinak fogalmazása kétségtelenül megvilágítja, hogyan lehetnek a hivatalos rendelkezések félremagyarázhatatlanul határozott hangúak s hogy tehetnék ezek az írások azt a benyomást, hogy komoly megfontolás után vetették papírra. Érdekes szembeállítani a szokásos s a Vadnay ajánlotta fogalmazásmódot: „A vármegye közönségének ezt a véghatározatát most említett részében Ergyes község képviselőtestületének fellebbezése következtében felülbírálván, azt megváltoztatom és a szóbanlévő képviselőtestületi véghatározatot emelem érvényre.” Ugyanezt Vadnay ilyen mondatokba tagolja: „A törvényhatóság véghatározatát megváltoztatom és a község rendelkezéseit emelem érvényre.” (31. l.)

A hivatalos fogalmazás útjából sokféle nehézséget igyekszik elhárítani. Nem helyesli pl. azt a módot, hogy az iratot mindig a tárgyalt hivatalos ügynek megjelölésével, vagy körülírásával kezdjük. Óv a végletektől is: ne tegyük fogalmazásunkat az udvariaskodó szólásoktól terjengőssé, de egyszersmind attól is tartózkodjunk, hogy egyetlen csonka mondatban végezzünk. Helytelen, s talán izléstelen is, ha a felterjesztés szövege meglehetősen elterjedt módon, mindössze is így szól: „Miniszter Úr! Fölterjesztem.”

Iratmintáiban általában igyekszik a helyes magyarság követelményeinek eleget tenni. Nehézkes, döcögő szólások nála könnyen folyó érthető kifejezéseké lesznek. „Jövedelmei fölöslegéből fedezendő 600 koronát szavaz meg” — mondja a hivatalos írás. Ő

¹ [De talán még célszerűbb volna, ha maga a fődolog volna a főmondatban s a főhelyen: *Hozzájárulok* a község határozatának kormh jóváhagyásához... *Simonyi.*]

pedig így szövegezi ugyanezt: „Jövedelmeinek fölöslegéből 600 koronát szavaz meg.“ A tisztviselők irását a hivatalosság mohával bevont kifejezésektől is igyekeznek megtisztogatni. Feleslegesnek tartja, hogy az idegen átiratra való feleléskor, *hivatkozással*, vagy *utalással* szavakkal idézzük a feleletre váró iratot. Nagy János honossága *tárgyában*; ehelyett is egyszerűbb, megfelelőbb, ha azt mondjuk: Nagy János honossága *ügyében*. *Tényálláshoz* se ragaszkodjunk, sokkal helyesebb az *ügyállás*; az *indokot* pedig pótoljuk *megokolással*. Ne használjuk az *ad acta* szólásmódot, megmondhatjuk ezt magyarul is.

Nem kell rajta csodálkozni, ha Vadnay, a nem szakbeli nyelvész, olykor mégis helytelen tanácsokat ad, hibás állításokat hangoztat s kifejezései itt-ott nem felelnek meg a helyes magyarság követelményeinek. Különösnek kell mondanom, hogy a házi használatra szánt fogalmazásról azt tartja, hogy ez lehet tömörebb, de egyszersmind „pongyolább“ is. Talán ne engedjük meg a pongyola írásmódot; mondjuk inkább azt, egymásnak nem kell oly pontosan fogalmaznunk, mint mikor az egyszerű népnek írunk. — *Áldassék az Úr neve* — ezt a köszöntést magyaros észjárásból egyáltalán nem lehet levezetni. Vadnay előtt se ismeretlen, hogy ez latinul úgy hangzik: *laudetur Jesus Christus*. — *Madár látta* Simonyi magyarázata szerint nem szenvedő alak, mint ahogy Vadnay állítja (I. Igenévi szerkezetek, Nyelv. Füzetek 47. szám). Fölhivom *az* alispán urat; ez a használat névelő nélkül is épp oly helyes, mint névelővel, habár Vadnay azt ajánlja: ne hagyjuk el... ilyenkor a névelőt. — Egyes nyelvi hibái egyszersmind a köznyelvnek és a hivatalos írásmódnak is általánosan elterjedt hibái. T. i. az ő nyelve sem tiszta az ilyenektől: *szabályozást, döntést, megerősítést igényel* (9., 29., 33.), *elintézt nyer* (47.), *alakot nyer* (27.), *fontosságot nyer* (4.), *fontossággal bír* (8.), *véghatározatok természetével bír* (34.), *minősítéssel bír* (11), *megsemmisítési okok nem forognak fenn* (28., helyesen: megsemmisítésre nincsen ok), *hátiratilag és felzetileg történő intézkedéseknél* (39., helyesen: hátiratban és felzeten való intézkedések alkalmával). Nála is találkozunk a melléknévi igeneveknek a hivatalos nyelvben kifejlődött sajátos és meglehetősen helytelen használatával: *fenntartandó lenne* (33., helyesen: fenn kellene tartani), *kikiűszöbölendőnek tartalom* (38.), *nem nevezhető ki* (11., magyarosan: nem lehet kinevezni). Néhányszor a szenvedő alak is előfordul szükségtelenül: *a miniszteriumból elküldetnek* (25.). Habár megrójjá azt a szokást, hogy az állítmányt mindenáron a mondat végére szorítják, mégis egyszer-egyszer maga is beléesik ebbe a hibába: *Az idecsatolt iratokat is visszaküldeni méltóztassék* (37.). Előkerül a *folytán* (4) és *kifolyólag* (25.) határozó is. Hibát követ el az igekötővel, ezzel a szóhasználattal: *betart* (44.) Sűrűn találkozunk az *-ási -ési* felesleges használatával is; (*társalgási nyelv* 23., *általánosítási formulák* 24., *megemléítési formáit* 39.). *Egyes iratok fogalmazásánál* (6. l.) írja ahelyett, hogy egyes iratok fogalmazásában,

-kor v. alkalmával. Néha szükségtelenül kirekesztő szórendet használ. „A belügyminiszteriumi és a vármegyei ügyviteli szabályzat jó magyar nyelvérzékel *tiltotta el.*“ (36.) Sokszor használja idegenszerűen a vonatkozó névmást is. „Nem tartalmaz kellő fölvilágosítást az ügy tartalmáról, *amire* pedig olykor később szükség lehet.“ (43.) „Mikor a keletnek különösebb fontossága nincsen, ami pedig (helyesen *ez* pedig) a gyakoribb eset.“ (39.) Ezek az apróságok azonban nem kisebbítik a tanulmánynak kétségbevonhatatlanul nagy értékét. Az ilyesmik legfeljebb azt bizonyítják, hogy a hivataloknak elavult s megrögzött fogalmazásmódja ellen olykor az ép nyelvérzékűek sem tudnak eléggé védekezni.

A tanulmány olvasása közben elsősorban az az érzés kísér bennünket, hogy Vadnaynak sikerült a hivatalos nyelv szükségszerű fejlődésének útját megjelölni. Aki fejtegetésein végighalad, ebben a kérdésben feltétlenül eligazodik. Biztos érzéket szerez minden irányban a tájékozódásra. Ha pl. munka közben arra a tapasztalatra jut, hogy a helyes magyarságnak inkább megfelelő fogalmazás olykor talán hosszadalmasabb a hivatalban megszokott előadás- vagy kifejezés-módnál, érezni fogja, hogy ez még nem jelent több munkát sem rá, sem az olvasóra nézve. Sokkal könnyebb a gondolatmenet részeit egymás mellé helyezni, mint erőszakosan egymásba illeszteni.

Útbaigazításai mellett másrésről Seneca szavainak is eleget tudunk tenni. Állandóan szemünk előtt lebeghet ismert mondása, hogy *legem brevem esse oportet.* Röviden, kevés szóval minél többet kifejezni. Általában dicsérnünk kell a szerzőnek azt a törekvését, hogy a tiszta ész az ítéletnek, a rendelkezésnek nemcsak megszületésében nyilvánuljon meg, hanem egyszersmind a kifejtésében, megírásában is. Hogy azonban ezt a célt elérhessük, meg kell szivlelni Vadnay tervét s tisztviselőinknek meg kell ismerkedniök a nyelv rendszerével, a helyes, a tiszta, az érthető, tehát a magyaros fogalmazás módjával. Bizonyára senki sem vonja kétségbe: a jó magyar közigazgatásnak ez is egyik fontos feltétele.¹

NÉMET ELEMÉK A MAGYAR KATONANYELVBEN.

Irta Spitzer Leo (Bonn).

Nagyon helyes Balassától, hogy a magyar katonanyelvvél a most oly szűkre szabott magyar határokon túl is foglalkozott.² A „Hungarica non leguntur“ alapelv legalább nem hivatkozhatik arra, hogy az európai olvasó nem ismeri a nyelvet, ha a „Hungarica“

¹ Tudunkkal az emlékirat alapján már bizottság is foglalkozott a belügyi miniszteriumban a teendők megbeszélésével; négyféle szakszerű kézikönyvet terveztek: tiszti szótárt, ügyiratmintákat stb. Az ügy azóta a közbejött nagyobb bajok és gondok miatt szünetel, de kívánatos volna, ha legalább Vadnay Tibor tartalmas és tanulságos tanulmányát közöskülésre kinyomatnák. — *Simonyi Zs.*

² *Deutsche Elemente in der ungarischen Soldatensprache.* Die Neueren Sprachen. 1919. évf. 359. l.

nem magyar nyelven szólal meg. Ezúttal néhány pótlással szolgállok, melyeket részben Magyarországon töltött háborús katonai éveimben gyűjtöttem.

Az ujoncok kiképzése Magyarországon gyakran három nyelven történt egyidejűleg. Gyakran tapasztaltam Pozsonyban, még önkéntes szakaszban is, hogy ugyanazt az utasítást először magyarul, mint hivatalos kiképző nyelven kellett adni (nemcsak a honvédeknel, hanem a közös hadseregben is), azután németül a csak magyarországi illetőségűek részére, végül tótul; a tiszti nyelv pedig szolgálatban és szolgálaton kívül egymás mellett német és magyar volt. A német kommandót a magyar bakák gépiesen a jelentéssel közvetlen kapcsolatba hozva tanulják meg, nem pedig mint a német nyelv egy-egy szavát. A B. említette *hap|ták* (habt acht!) így oszlik két szótagra: *hapták*. Gyakran emlegették nálunk az öreg magyar szakaszvezetőt, aki így tanította: „*Kétféle horzamszt van: meldige és bittige*“, tehát a *ge-* előragból utórag (a *pr*-prefixumból suffixum) lett. A *rekten flügli* (rechter Flügel) mintájára képezte a magyar katona a *linkten flügli* alakot; olyan analogia, mely a román *sinester*-re emlékeztet a *dexter* mintájára. A *General-Decharge* kommandóból, melyben a *General* mint „Aviso“ s a *de* mint közbülső ütem elnyújtva hangzik, s a *charge* mint tulajdonképeni kommandó hirtelen kipattantva ejtendő, *General-der-Charge* lett rezgő *r*-rel. Egy magyar tanító, aki mint kiképző káplár működött, egészen meg volt lepve, midőn figyelmeztettem, hogy az ilyen kapcsolat a németben szintaktikai képtelenség. A hivatalos szolgálati nyelvben a német szavak gyakran csak formális keretül szolgálnak a magyar nyelven közölt tartalom számára. Rapporton így jelentettek: *Herr Hauptmann, ich melde gehorsamst, hogy beteg vagyok. Herr Hauptmann, ich bitte gehorsamst egy napot dienstfrei.* Hogy ezt a szokásos bevezetést csak jelentéktelen cifraságnak érzik, mutatja az is, hogy gyakran fordításban ismétlik: *ich melde gehorsamst, azt jelentem, hogy...* A német kommandót néha szándékosan a katonának kedvesebb jelentésváltozással fordítják le. A rekruták a tiszti német parancsát „*Fünf Minuten Rast*“ mindig így fordították: *tíz perc raszt.*

Érdekes összevetni a katonai rangok magyar és német jelölését. A *tiszt*-et mindig magyarul nevezik, valamint a tiszti rangfokokat is: zászlós, hadnagy, főhadnagy, kapitány vagy százados; ellenben a legénység fokozatai, a *sarzsik* német szók: *frájter, káplár, firer*. Tehát aki a rapporton *Herr Hauptmann*-t mondott, úgy beszélt róla: *a kapitány úr* (vagy: *az öreg*); aki szolgálatban *Herr Korporal*-t mondott, szolgálaton kívül is *káplár úrnak* címezte. Hogy a legénységi rangfokokozatok megjelölésére a német szavakat használják (*káplár* nem pedig *tizedes*), annak valószínűleg az az oka, hogy a legénység együtt él a „sarzsikkal“, tehát a hivatalos megszólítás szolgálaton kívül is megmarad, ellenben a tisztet, odaszámítva a hatalmas őrmestert (sohasem *Feldwebel*) és az „önkéntes urat“ is magyarul nevezik. Emlékszem, hogy egy magyar

önkéntes, boszantani akarva a káplárt, *tizedes úr*-nak szólította, mire ez dühbe is jött.

Természetes, hogy a magyar katonanyelv német elemei fogyanak, minél messzebbre távoznak a német nyelvhatártól. A győri ezrednél így mondták *bevonulni*, a pozsonyinál *berukkolni*; amott *ellógni*, ezeknél *svenkolni*. De mindenütt ismeretes volt az az induló, melynek magyar szövege a német *komendó*-kat obszcén fordulattal alkalmazza.

Még egy sokféle jelentésárnyalatban használatos szót említek meg: *magírozni* (n. *markieren*), a. m. betegnek tettei magát, kedvetlenül, hanyagul végzi a munkát stb. Ha egy regruta nem elég *strammul* végezte a gyakorlatot, azt mondták neki: *ne magírozson!* A német szavakat majd megrövidítették, majd megtoldották. A *szanitéc* (többszörben *szanitécek*) = *Sanitäts-soldat* mellett említhetem ezt is: *egy kis gelenksz* (első szótagon a hangsúly), ebből *Gelenks-übung*. V. ö. még: *szuperre menni* (zur Super-visite, -arbitrierung); a *gefrait-ter*-ből lett *frájter*-rel v. ö. *rapporthoz stimmolni* (zum Rapport bestimmen); a *trén*-ből képezik a *trénes*-t (Trainsoldat).

Összehasonlításként közlöm a Trentinóban gyűjtött osztrák-olasz és a Boszniában gyűjtött osztrák-horvát katonanyelvnek egy-egy kis szógyűjteményét. Az előbbit Briani Silvio, a másodikat Dr. Maver Giovanni barátainak köszönöm.¹

1. Olasz-német katonanyelv.

<i>váfero (el)</i>	Waffenrock	<i>sale (la)</i>	Menageschale
<i>i comássi</i>	Gamaschen	<i>i pèchi</i>	die Bäcker
<i>l'ibisbòn</i>	Ueberschwümg	<i>i chézzei</i>	die Kessel
<i>canistra (la)</i>	Tornister	<i>el mantel a pat-</i>	Mantel in Bandoulière
<i>rusàc (el)</i>	Rucksack	<i>ruliera</i>	
<i>drosàc (el)</i>	Brotsack	<i>portapè (el)</i>	Portepée
<i>l'azaròl</i>	Achselrolle	<i>paipic</i>	Beilpickel
<i>spòt (el)</i>	Spaten	<i>prostèll (el)</i>	Brotstelle
<i>ghevèra (la)</i>	Gewehr	<i>briç (la)</i>	Pritsche (Brett?)
<i>i pistontèi de la</i>	des Gewehres Be-	<i>i cripei</i>	die Krüppel
<i>ghevèra</i>	standteile	<i>i maródi</i>	die Maroden
<i>patróna (la)</i>	Patrone	<i>lunghe-spizze (el)</i>	Lungenspitzenkatarrh
<i>còrno (el)</i>	das Korn (des Gew.)		(Superarbitrierungs-
<i>còlmo (el)</i>	der Kolben (des Gew.)		grund)
<i>la rìmina de la</i>	Gewehrriemen	<i>i sàrsi</i>	die Chargen
<i>ghevèra</i>		<i>fraibile (el)</i>	Freiwilliger
<i>el sil de la berèla</i>	Kappenschild	<i>toçáss (el)</i>	Tagcharge
<i>puzpagòt (el)</i>	Gewehrschnur	<i>speziòn (la)</i>	Inspektion
	(= Putzspagat)	<i>reclunteoffizir</i>	Rechnungsunteroffiz.
<i>comassina (la)</i>	Kochgeschirr	<i>patròlfier (el)</i>	Patrouilleführer
	(= Kochmaschine)	<i>zúfir (el)</i>	Zugführer
<i>le zèltene</i>	die Zeltblätter (vö.	<i>pizmòcher (el)</i>	Waffenmeister
	magy. <i>szalvenek</i>)		(=Büchstenmacher)

¹ A c k-nak, a z magy. c-nek ejtendő.

<i>mèlido (la)</i>	die Meldung	<i>sprechenàr</i>	sprechen
<i>fozun (el)</i>	die Fassung	<i>fezenàr</i>	ausfassen
<i>lèno (la, el)</i>	die Löhnung	<i>strechenàr</i>	strecken
<i>zualòg (el)</i>	die Zulage	<i>enfellàr (la ghe- vèra)</i>	einfetten (d. Gewehr)
<i>ìbo (la, el)</i>	die Übung	<i>smirenàr la gh. (col felt)</i>	
<i>notìbo (el)</i>	die Nachtübung	<i>puzenàr</i>	putzen
<i>ghevèrìbo (el)</i>	die Gewehrübung	<i>sizenàr</i>	schiessen
<i>marciadiostiro (la, el)</i>	die Marsadjustierung	<i>tìrar de sarf</i>	scharfschiessen
<i>fregàtero, fergà- tero (el)</i>	die Vergatterung	<i>ciàpàr ànzel</i>	Einzelarrest bekom- men
<i>l'atèlo</i>	die Abteilung	<i>meldenàrse</i>	sich melden
<i>vacatèlo (el)</i>	die Wachabteilung	<i>aodechenàrse</i>	sich aufdecken (die Reihen)
<i>presentìro (la, el)</i>	die Presentierung	<i>omènghe</i>	umhängen
<i>l'assenti-ro</i>	die Assentierung	<i>far ofir</i>	abführen (eine Fas- sung)
<i>mùstero (la)</i>	die Musterung	<i>generàl dei sarsi</i>	General-Décharge (vö. magy. General der charge)
<i>l'info</i>	die Impfung	<i>metter a le linche</i>	zum Rapport bestim- men (an den linken Flügel)
<i>defilìro (el)</i>	die Defilierung	<i>far le piramide (sing. la pira- mida)</i>	Pyramiden ansetzen
<i>costatìro (la)</i>	die Konstatierung	<i>ol, bèrdo</i>	Halt, wer da!
<i>zio (la)</i>	die Ziehung (pl. „Ziehung halb links“ Kommando)	<i>ferlìnea (la)</i>	Feuerlinie
<i>ròst (el)</i>	die Rast	<i>gheverma(r)sina</i>	Maschinengewehr
<i>svòrum (el)</i>	der Schwarm		
<i>gròsse distanze</i>	grosse Distanzen		
<i>el técon (plur. i téconi)</i>	Deckung (-en)		
<i>marciaròtta (la)</i>	die Marschroute		
<i>mezzaròtta (la)</i>	die halbe Rotte		
<i>superbitrìo (el)</i>	die Superarbitrierung		
<i>l'auserit</i>	der Laufschrift (vö. <i>apis e h. lapis</i>)		

2. Horvát-német katonanyelv.

<i>imbršvuk</i>	Überschwung	<i>afirovat</i>	bführ en
<i>prosjak</i>	Brotsack (a. m. kol- dús)	<i>ruje!</i>	Ruhe! (Karlovac)
<i>cazarola</i>	in Dalmatien: Achsel- rolle (volksetymo- logisch an <i>cazo</i> ; <i>ca- zarola</i> angeglichen)	<i>štranciport</i>	Transport
<i>feldšpatina</i>	Spaten	<i>urlaubiš</i>	Erlaubnisschein + Urlaubsschein
<i>brajbilig, vr- pizmoker</i>	Freiwillig Waffenmeister, Büch- senmacher	<i>kokošina</i>	Kochmaschine (An- gleichung an <i>kokoš</i> Henne)
<i>fasovat (ebből ol. fasovare)</i>	fassen	<i>virginja</i>	Visierlinie
<i>bregaterung</i>	Vergötterung	<i>fērēnik</i>	Fähnrich
<i>meldovat se</i>	sich melden	<i>Obrlatant</i>	Oberleutnant
		<i>šallraus</i>	Schildhaus
		<i>repucviziten</i>	Putzrequisiten
		<i>ablisirung</i>	Mobilisierung
		<i>narukovat</i>	einrücken

NÉMET ROMANTIKUSOK MAGYAR FORDÍTÁSBAN.

Irta Trostler József.

A háborús évek alatt megjelent magyar fordítások jórészenek kevés köze van az irodalmisághoz vagy a nyelv művészetéhez. A fordítókat — kevés kivétellel — rendszerint a tömegtermelés, üzleti vállalkozás és gyakorlati hatáskeresés szempontja vezeti. Fordításaikban nem az eredeti művek egységes és zárt stílusához keresnek megfelelő zártágú magyar nyelvi formát, hanem az orosz neorealizmus, az új romantizmus, a kisértetiesség német, a lélekelemzés francia és északi képviselőit, olaszokat, spanyolokat egyazon papirosos, gyökértelen, magyarnak látszó, mégis idegen, nem élő, felemás nyelven szólaltatják meg. Része van ebben a közönségnek is, mely csak a tárgyak érdekességét, a mese izgató hatását keresi. De a kritika sem ment a felelősségtől, mert ellenőrzése nagyobbára csak a szavakban való megfelelésre vagy meg nem felelésre szorítkozik. A stílus ilyenformán merő külsőséggé, mellékességgé vált, s az eredeti műalkotás magyar mása egyszerűen csak tartalmak elmondásává zsugorodott össze. Ehhez járul még, hogy fordításaink egyrésze — a román nyelvekből valóké is — német közvetítéssel készül s ez csak fokozza a stílusoknak közös, egyéni vonások nélkül való stílussá színtelenedését. Pedig a fordítás elsősorban stílustechnikai kérdés. Áll ez nemcsak a versre, hanem a prózára is. A versek fordítóját kész magyar terminologia, hosszú fejlődés érett szókinca támogatja s a versesforma zártágához való ragaszkodása egyenesen rákényszeríti az eredeti stílusának az átvételére. A költemény fordítása egy eredetileg szervesen zárt nyelvi egység felbontását s egy új, nála gyakran alsóbbrendű egységbe való foglalását jelenti. A műfordító munkája (nyelvi szempontból is) nem teremtő, hanem csak rekonstruáló, másodlagos, kész képeket utánzó folyamat. A próza fordítójának megkötöttsége, tehát munkája is kisebb, nem újjáalkotás, hanem inkább másolás. Csak az eredeti mű stílusának kulcsát, mondatritmusának törvényszerűségét kell megfejtenie s átvinnie a magyar nyelvbe. Ennek az átvitelnek a teljességétől, hibátlanságától függ a fordítás műalkotás volta. Az átvitel teljessége azonban tökéletes sohasem lehet, már csak az eredeti s a fordítás nyelvének szerkezeti különbsége miatt sem. Minél nagyobb ez a különbség, annál feltűnőbbek, annál élesebbek a nyelvi eltolódások. A stílusátvitel foka a gyakorlati hatás szempontjából sem lehet közömbös. Az új szók közül csak az életerős válik a nyelvkincs részévé, de a stílusbeli idegenszerűségek ellen nehezebb a védekezés. A prózának nagyobb a közönsége, hatásának feltételei kedvezőbbek, s így természetes, hogy a prózai fordítás ezen a ponton szorúl nagyobb ellenőrzésre.

Feltűnő, hogy a magyar fordítások irodalmában aránylag szerény hely jutott a német romantizmusnak. Egykorú hatását tárgyi feltételek mellett (v. ö. Vajda Péter és a német romantizmus c. dolgozatomat, EPhK 1913.) elsősorban nyelvi okok korlátozzák Kisfaludy Károly prózájára, Vörösmartyra, Vajda Péterre. A magyar szépprózai stílus fejlődése csak jóval később jut el romantikus korszakáig, mikor a német romantizmus nyelvét már a realizmus stílusa váltotta fel. S csak a stílusok fel-nem-ismerésére vall, ha Kisfaludy Sándor regéiben a „kora-romantika“ (!) szellemét keressük (Császár E., A magyar irodalom fejlődése. M. könyvtár 923—925, 20 1.), holott a regék mintájának, Wächter-Webernek, a felvilágosodás papirosos írójának semmi köze a korai romantizmushoz, a

Schlegelekhez, Novalishoz, Tieckhez (v. ö. W. Pantenius, *Das Mittelalter in L. Wächters Romanen*, 1904.).¹

A romantikus stíluson belül külön hely illeti meg Kleist Henrik prózáját.² Ennek a prózának a nyelve súlyos feladatot ró a fordítóra. Nem szókincsében, hanem belső formájában. Alig van prózairó, akire annyira illenek az epikai tárgyilagosságnak Spielhagentől megformulázott törvénye. Nem elemez, nem ad leírásokat, fukarabb Stendhálnál, hidegebb Mériméénél. Nincs hatásos megindításokra, holdfényes befejezésekre, jelzőkre, szófokozásokra szüksége. Az elbeszélésnek belső, megállást nem ismerő mozgalmas lüktetése annyira zárttá teszi a külső formát, hogy szinte egyetlen nagy mondatból állónak tűnik fel. Innen van, hogy nem is ismeri az egyszerű, a rövid mondatokat, hogy egymáshoz szorítja, egymásra zsúfolja őket. Néha valóságos mondatrengetegbe téved a szem. Az írásjelek hosszú sora mutatja az utat, párbeszédnek váltakoznak függő beszéddel, s határozói, jelzői mellékmondatok utalnak az elbeszélésnek egyre újabb meg újabb mozzanataira. Ez a stílus súlyos, nemes rozsdával befuttatott vasruhaként fogja körül a mesét s viszi magával a lelki mélységek forratagába, mint Uhland híres balladájában ura páncélja a vízbe esett gyilkos szolgát. Ez a stílus tudatos s épen ezért szinte fárasztó óvatossággal kerüli a közhelyeket, a szép frázist, a képiességet, a teljes megvilágítást s természetes, hogy nem lehetett rokonszenves a francia Taine nyelvérzékének (v. ö. Minde-Pouet, *Kleists Sprache u. Stil*. 1897 és Fries, *Stud. z. vgl. Litg.*, IV., 440.) Ezt a nehéz vérű, bár kifelé higgadtan ható észak-német nyelvet magyar fordító hibátlanul nem szólaltathatja meg. (Kemény Zsigmond prózájára gondolunk.) De hatásában megközelítheti. Elsősorban a mondatok zsúfoltságát, az egy-mondat rendszert kell felbontania, de úgy, hogy ezzel se az eredetin, se a fordítás nyelvén ne kövessen el erőszakot. Mindez persze csak beható nyelvi tanulmánynak lehet az eredménye.

Mikes Lajos különböző korok, irányok, stílusok hosszú során fejlesztett, érett nyelvérzékkel fordította le Kleist legterjedelmesebb prózai művét, a *Michael Kohlhaas* (Kohlhaas Mihály. Egy régi krónikából. Magyar könyvtár. 644—645). Nyelvi félreértésre úgyszólván alig akad példa, a szavakban, értelemben való megfelelés szinte teljes, s mégis a kleisti stílus jellemző vonásai csak elmosódva kerülhettek át. A fordítás elsimítja az érdességeket, az összetett mondatokat hol felbontja, hol pedig nyers felbontatlanságukban hozza át. Ez a következtelen eljárás aztán felbontja a stílushatás eredeti egységét s úgyszólván teljesen színt vesz ki Kleist halk archaizálásának is, amit régi szavak, fordulatok mellett elsősorban szintén a mondatszerkezetek szolgálnak. A nyers stílusátvételle csak egy példát idézek: [Kohlhaas... a következő tartalmú levelet írta Nagelschmidtnek] „Elször is, hogy azt az ajánlatát, amely csapatának fővezérletét illeti az altenburgi hercegségben, elfogadja; ennél fogva, hogy az ideiglenes fogságból, amelyben őt gyermekével együtt tartják, szabadulhasson, küldjön a számára egy kocsit két lóval Neustadtba Drezda mellé; hogy gyorsabban menekülhessen, szüksége van egy pár befogni való lóra, a Wittenbergába vezető országúton, mert csak ezen a kerülő úton juthat el hozzá, oly okokból, amelyeket hosszadalmas volna most

¹ Ép ily kevésbé hozható Kölcseynek még a XVIII. században gyökerező kísérletiessége E. T. A. Hoffmann látomásaival kapcsolatba. (A magyar irod. fejlődése. 24.)

² A *Kätchen von Heilbronn*-t Reviczky stilizálta (Érdekes könyvtár. I. 1887.), a *Zerbrochener Krug*-ot Sebestyén József (Budapest, 1905.) fordította magyarra.

felsorolnia; azt hiszi ugyan, hogy a katonákat, akik most őrzik, megvesztegetheti, ámde az esetre, ha erőszakra kerülne a sor, azt akarja, hogy legyen egy pár bátor, eszes és jól fegyverzett szolga Neustadtban, Drezda mellett; a költségek fedezésére, amelyek együtt járnak mindezzel az előkészülettel, küldjön neki a szolgával egy húsz aranykoronás tekercest, aminek felhasználását elszámolja majd vele, ha túlestek mindenben; egyébként, minthogy fölösleges, megtiltja, hogy személyesen ott legyen Drezdában a fogságból való szabadulása idején, sőt inkább azt a határozott parancsot küldi neki, hogy a banda ideiglenes vezetésére maradjon ott az altenburgi hercegségben, mert hiszen a csapat nem lehet meg fő nélkül... E mondat eredetije egyöntetű, arányosan tagozódó ritmikai és értelmi egység, nincsenek különváló, hangsúlyozottságukkal kiemelkedő részei, de épen ez a kemény, könyörtelen ritmikai egyhangúság jellemzi Kleist stílusát. Mikes változatlanul megtartja a mondat vázát, tagozottságával együtt, a magyarosság határáig — sőt már ezen is túl, úgyhogy a német szöveg tudatos ritmikai egyhangúságát nála fárasztó nehézkesség váltja fel. Pedig majd minden oldalon akadni ilyen vagy ehhez hasonló terjedelmű mondatokra, s a fordító csak ott közelíti meg az eredetit, ahol a ritmikai azonosság mellőzésével inkább csak ritmikai hasonlatosságra törekszik. A Mikeséhez hasonló értékű Telekes Béla fordítása (O... marquise. Nyugat könyvtár 13.), sőt itt a stílusátvitel nyersebb, idegenszerűbb, hevenyészett. A fordításnak értelemszerinti hűsége teljes, de a nehéz német mondategységek itt is nagyobbára felbontatlanul kerültek át a magyar nyelvbe s ezért aztán rendszerint mesterkélten hatnak. (Telekes érettebb készséggel a *Penthesileiát* is lefordította.)

A romantikus prózának egy másik, főleg Franciaországban népszerű, nálunk azonban alig ható képviselője E. T. A. Hoffmann. Az akusztikai tipushoz tartozik. (v. ö. E. T. A. H. meséi c. tanulmányomat 1911. és C. Schaefer, Elsters Beiträge. Nr. 14.) Stílusa zenei elemekből tevődik össze, külső grammatikai kifejezéseiben könnyebb, kecsesebb, hajlékonyabb, bővebb. Nem szabályosan kimért, kevésbé megkötött, lírai, leírásaiban részletező, ígéket, ritka jelzőket, hangszínező, hangfestő- és utánzó szavakat halmozó. Mondatszerkezetei nem jelentkeznek oly szigorú és egyhangú egységben, hanem egy kereten belül ritmikailag különböző értékű, egymást keresztező hatású részekre bomlanak. Hoffmann fordítóját látszólag több külső feltétel köti meg, munkájának lényege azonban nem egyszerűen a stílusátültetésben, hanem a hangulat-átvitelben áll. Itt tehát — akár csak a verses fordításnál — másodlagos nyelvi ujjá-alkotó folyamatról van szó. Hoffmann régebbi fordítói közül Csernátoni Gyula (Kis Zakar. Olcsó könyvtár. 1893. A *Klein Zaches, genannt Zinnober* fordítása) meg sem közelíti e feladatot. Nyelvében már eléggé „hoffmanneszk“, noha hellyel közzel papirosos Alexander Erzsi fordítása (Coppélia. — Antónia. Magyar könyvtár. 317). Érettebb mindkettőnél s ügylátszik beható nyelvi tanulmány eredménye Hoffmann legszebb meséjének, a *Der goldene Topf*-nak ifj. Gaal Mózes-től való fordítása (Az arany cserép. Modern könyvtár. 536—538). A mese nyelvében három réteg fonódik egymásba: a német nyárspolgár józan finomkodása, a „stilus curialis“ archaizáló sallangjai s a romantikus mese mágikus, halkán elmosódó zenéje. A fordító szerencsés érzékkel eleveníti meg a zsebkönyvek költészetéből hangban, fordulatokban, jelzőkben, kecsességben a magyar biedermeier nyelvét; archaizálása kissé mesterkéltné, de teljes szépségében viszi át fordításába a zenei hangulat legfontosabb tényezőjét, a mesék nyelvét, a szikrázó, ragyogó, riasztó, kábító szavaknak ezt a gazdag szőnyegét (v. ö. pl.

Zischend und brausend fuhr ein blauer Blitz aus dem Fleck und schlängelte sich krachend durch das Zimmer bis zur Decke hinauf. Da quoll ein dicker Dampf aus den Wänden, die Blätter fiengen an zu rauschen, wie vom Sturm geschüttelt, und aus ihnen schossen blinkende Basilisken im flackernden Feuer herab, den Dampf entzündend, dass die Flammenmassen prasselnd sich um den Anselmus wälzten... ~ Sistergő kék villám pattant ki a falból, sercegve kigyózott a tetőzet felé, a falakból sűrű füst gomolyodott elő, a pálmák lombja zúgott, a levélzet zörgött, mintha vihar tépte volna, a lombokból csillámló basiliskok nyilalltak elő, lánglobogásra gyűjtva a gőzt, a lángnyalábok pedig sisteregve ömlöttek Anselmus köré...). A belső ritmikai, zenei megfelelés — a magyarosság határain belül — teljesen összeesik a külső grammatikaival. Romantikus hangfestés magyar átvitelének tökéletes példája a köv.: Csalit között — galyak között — csuszunk, kuszunk, kavarodunk — testvérke kussz, csillogva csussz, ...a bujó nap sugára száll — sziszeg a szél — harmat pereg — szirom zizeg — stb. — Filológus munkája Trócsányi Zoltán fordítása (A vampir 1920) a „Kétnyelvű Klassikus Könyvtár“-ban, s szerencsésen egyesíti a gyakorlati célt az irodalmiság szempontjával. A Könyvtár feladatához képest Trócsányi természetesen — még a művészi hatás feláldozásával is — első sorban a szavakban, fordulatokban való legnagyobb hűséget tartja szem előtt. Ebből a szempontból fordítása teljes és kifogástalan.

NYELVMŰVELÉS.

Egy.¹

• Irta: Körösi Sándor.

A határozatlan *egy* névelő magyartalan használata ellen évtizedek óta küdenek nyelvészeink. Magam is gyakran támadtam: a Nyrben, a MNyben, magyar nyelvkönyveimben. De mindhiába! A métely mind tovább harapózik. Közbeszéd és irodalom egyaránt dúsan szolgáltatja a megrovásra méltó példákat.

Alsózók asztalához ülök a klubban és hallom: Ez egy kvárt. Hiába mondom utána helyes magyarsággal: Ez kvárt; a következő alkalommal megint hibásan mondja: Minden kvárt egy kontra. Kijavítom: Minden kvárt kontra. Hiába! nem tanulja meg. A másik kártyázó csoport felől azt hallom: Ez egy rossz lap. Persze, helyesen így volna: Ez rossz kártya. — A társalgóban azt mondják a klub tagjai: Ez egy kitűnő befektetés, helyesen: Ez kitűnő befektetés. Ez egy nagy merészség, helyesen: Ez nagy merészség. — A politizálók egyike felkiált: Hát kérem, nem egy örült ez az ember? Szeretném megmondani neki, hogy hagyja ki azt a rút németes *egy* szót. Lám, akit a helyes magyarság tekintetében örök minta- és példaképül tisztelünk, Arany János, azt mondja: Mint bezárt paripa, mely fölött az ól ég. Nem mondja: Mint *egy* bezárt paripa, ahogy pestiesen német mintára mondanák.

Egy rendőrkapitány barátom, most egy nagy alföldi város főkapitánya, —

¹ A Stefánia-uti Liget-klubban 1919. március 8-án „Pesti magyartalanságok“ címen tartott népszerű előadásomból.

tősgyökeres magyar ember s ugyancsak nagy bajban van, valahányszor valakivel németül kell beszélnie, — ha siettették, rendszeren így felelt: Egy úr nem siet. Bizonyára az Orfeumban hallotta, a régi időben, ügyeletes tiszt korában. Pedig van nekünk egy jó magyar közmondásunk: Az úr pokolban is úr. Németül így mondanák: Ein Herr bleibt selbst in der Hölle ein Herr. Valamint tehát nem mondjuk: Egy úr pokolban is egy úr, úgy az orfeumi kiszólás is így volna magyarán: Úr nem siet vagy Aki úr, az nem siet. Vagyis vannak esetek, amikor a német ein névelőt a magyarban egyáltalán nem fordítjuk le; pl. németesen: Ez egy szerencse ránk nézve, magyarosan: Ez szerencse ránk nézve; németesen: A sas egy madár, magyarosan: A sas madár. Más esetekben meg ugyancsak a német ein helyett a magyarban határozott *a*, *az* névelővel élünk; pl. Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton, németesen: Ez volt ám egy ember (das war ein Mann). Van aztán egy harmadik eset is, mikor a német *ein* névelőnek — mindig a névelőről és nem a számnévről szólnak — a magyarban *valamely* felel meg; pl. Babits Mihály „Irodalmi problémák“ c. művében a 69. lapon így szól: Egy irodalom értéke nemzeti különbségével egyenes... arányban van. Itt helyesebb volna: Valamely irodalom értéke...

Újabb íróink rengeteg sokat vétenek e tekintetben a kifejezés helyes magyarsága ellen. Babitsnak most említett kijelentése teljes egészében így szól: „Egy irodalom értéke nemzeti különbségével egyenes, egy irodalmi jelenség világ-irodalmi értéke azonban avval fordított arányban van“. Ez a második *egy* is rossz: ide a határozott *az* névelő kellene. Rákosi Viktor, az Esti harangszóról írt tárcájában (BH 1919. III. 9.) azt mondja: „Sokszor hallgattam... a harangszót... és elemezni próbáltam. Vajjon egy hangszer-e ez a darab érc, vagy egy egész zenekar? Az első *egy* nyomatékos számnév, az megmarad; de a mondat második részét így módosítanám: vagy talán teljes zenekar?

[Felolvasásom után, márc. 9-én, jelent meg a Pesti Naplóban Nádas Sándor tollából a következő érdekes példa: „Két kezébe két kefével vesz s mint egy őrült, mint egy részeg fényesíti a saját csizmáit.“ Magyarán: Két kezébe egy-egy kefével fog s mint az őrült, mint a részeg fényesíti a saját csizmáját. — Lám, Petőfi nem azt mondja: Mint egy őrült, ki letépte láncát, hanem: „Mint az őrült, ki letépte láncát.“]

Jeles egyházi szónokunknak, Prohászka Ottokár püspöknek, az asszonyok lelki gyakorlatán mondott múlt évi beszédeiből jegyeztem ki a következőket (BH 1918. III. 29. Proh. beszédei Hampel Ferencné feljegyzései nyomán): „Ha te egy kócos, rendetlen ember vagy, egy kis lelki olvasmány naponta öt-tíz percig, azután önmegtágadás.“ Az első *egy* helytelen. Magyarán így volna: Ha te kócos, rendetlen ember vagy. A második *egy* helyes: Egy kis lelki olvasmány. „Te nem vagy kész mű, te egy kidolgozatlan mű vagy, testvér, miért nem faragsz magadon?“ Lám, az első mondatban milyen jól mondja *egy* nélkül: Te nem vagy kész mű! Így kellene a második mondatban is cselekednie: Te kidolgozatlan mű vagy, testvér! „Tedd Isten akaratát és te egy páratlan ember vagy!“ Helyesen: és páratlan ember vagy. — Ambrus Zoltán „Midás király“-ából is van néhány idevágó feljegyzésem: „Tudta, hogy egy kést forgat meg a jó asszony szívében“ (1:2). Ha a kis gyermekkel évdöve, kérdezzük: „Hogyan szereted édes anyádat? — Mint a galamb a tiszta búzát, — Hogyan szereted (a jelen levő) Andris bácsit?“ és a kis baba azt feleli parasztosan, mint eddig: „Mint a kecske *a* kést,“ nem pedig finoman, új magyarsággal: „Mint a kecske *egy* kést“: akkor jusson eszünkbe, hogy Arany Toldijának

ez a passzusa: „És ez a két szó úgy esett anyjának, mintha a szívébe nagy tört mártanának“ Ambrus szerint így volna: Mintha a szívébe *egy* nagy tört mártanának. De jerünk tovább! Van ott ilyen új magyar furcsaság rakásszámra: „Most kétségtelenül egy nagyon érdemes... élet van mögötte“. (U. o. I. 114.) Az *egy* szó fölösleges, helytelen. — „Hogy a természet egy lelketlen csaló.“ (II. 102.) Az *egy* szó fölösleges, helytelen. — „Volt egy idő, mikor...“ (II. 113.) Az *egy* fölösleges. — „Egy hős sohasem zúgolódik.“ (II. 101.) Ez éppen olyan, mint az imént említett orfeumi Egy úr nem siet. Helyesen, magyarán *egy* nélkül: Hősök sohasem zúgolódnak. — „Ej, egy festő mindig fiatalabb, mint aminőnek az arca mutatja.“ (I. 211.) Helyesen: Ej, a festő mindig fiatalabb... — „Hiába figyelmeztetem, hogy egy ilyen férj maga a veszedelem.“ (I. 212). Helyesen: hogy az ilyen férj...

Hogy azonban ne legyen eljárásomnak az a látszata, mintha én csak a hibákat venném észre, de a jót tekintetre se méltatom, ime Pekár Gyulának egy tárcájából (BH 1919. 53. sz.) ez a kis mondat: „Sanyikát úgy járatták, mint *valami* princet.“ Nem írja: *egy* princet. És idézhetek ugyancsak Ambrus Zoltának ugyanabból a Midás Király-ából is olyan helyet, melyből kitetszik, hogy szerzőnk tud szép, helyes magyarsággal is írni, ha helyes nyelvérzékére és tudására bizza magát pl. „Nincs *az* a testben és javakban erős, bátor, igaz ember, akit...“ (II. 175).

Azt kérde ezek után tisztelt hallgatóságom: Hát sohasem szabad a határozatlan *egy* névelőt használnunk? Hát akkor mire való nyelvünkben ez a névelő? Megfelelek erre is. Bizvást használhatjuk az *egy* névelőt azokban az esetekben, melyek a meséink kezdetén levő Egyszer volt egy ember-hez hasonlítanak: Egy kis lelki olvasmány naponkint öt-tíz percig, — Volt nekem egy daruszőrű paripám, — vagyis minden olyan esetben, midőn a határozatlan névelőnek 'egy bizonyos' vagy 'némi' a jelentése. Használható továbbá az ilyen jó magyaros kifejezésekben is, mint: Derék egy ember, de ilyenkor az *egy* a jelző és jelzett között áll.

Egy németesség Petőfinél. A *hol* kötőszót néha németesen időre vonatkoztatják és *mikor* helyett használják, pl. „most, hol a szerződés a szenátus előtt fekszik“ (hirlapi cikkből, megróva Nyr 26 : 468). Ez, mint a legtöbb németesség, a nyelvújítás korában fordul elő először, pl. Kármán József Fejvesztésében: Azokban az időkben, ahol... Aztán Eötvös Józsefnél: Vannak pillanatok az emberi életben, hol a szív boldogtalansága érzetében fájdalokat kíván. Ez a németesség Petőfire is ráragadt s ő nem ritkán él vele: Még megjön az idő, hol fűtetlen szobában nem lakom (Két testvér). Tudom... az órát, hol kigyúladt szerelmem hajnala (Ti ákácfa). Megjő a kor, hol szívünk hév ölelés közt összeforr (K... Vilmos barátomhoz).

Előtt és elé egyes kapcsolatokban mintegy tíz év óta gyakran szerepelnek a német *vor* utánzásaképp: A kormány komoly elhatározások *előtt* áll. Oly komoly elhatározások *elé* lett állítva a kormány. Kimondhatatlan bonyodalmak *elé* állítja a kamarát, ha elnök és alelnök nélkül marad. A rossz takarmánytermés súlyos helyzet *elé* állítja az állattartókat. A teljes befejezés *előtt* álló Wekerletelep. Nem ritkán megoldatlan nyelvészeti problémák *elé* kerülünk (Phil. Közl. 42 : 209). Stb. — Ezelőtt így mondtuk:] A kormány, komoly elhatározásokra kény-

szerű, v. ilyenekre kell magát elszánnia. Bonyodalmakkal fenyegeti a kamarát. Problémákra, v. inkább kérdésekre akadunk. Teljes befejezéséhez közeledik stb. — Névtutónknak egy másik divatos hirlapi használata ebből a német szólásból keletkezett: einem Ereignis *entgegensehen*. Magyarul: valamely eseményt *várni*, de írónknak nagyon megtetszett az az *entgegensehen* s ők mindig elejbük néznek az eseményeknek: Egész Anglia lázas izgalommal tekint a bonyodalmak megoldása *elé*. — Az ügy fejleményei *elé* nagy érdeklődéssel néznek. — Az ítélet *elé* érthető kíváncsisággal tekint a tisztviselői közvélemény.

ANTIBARBARUS.

Die alten Sprachen, die neueren Sprachen. Az élő és a holt (klasszikus) nyelvek megjelölésére a németben ezeket a szavakat használják s pedagógusaink, különösen ha fordítanak, szószerint le is fordítják: *A régi nyelvek az újabb nyelvek*. A Néptanítók Lapjának egyik legújabb száma ezt a könyvcimet: *Die alten Sprachen und die deutsche Bildung* így fordítja: A régi nyelvek és a német műveltség. A magyarban nem állítjuk szembe e nyelvek régiségét és újságát, hanem az ókor holt nyelveit „klasszikus nyelvek“-nek nevezzük s ezzel szemben a ma élő nemzetek irodalmi nyelvét „modern nyelvek“-nek. Tehát az említett könyvcim magyarul: A klasszikus nyelvek és a német műveltség.

B. J.

Biztos, spontán, speciell. Biztos nem fog sikerülni. Biztos odabenn van. Spontán lemondott. Speciell ezt a cigarettát szeretem. A német rendszerint nem különbözteti meg az igehatározót a melléknévtől: *Das Mädchen ist schön*: A leány szép. *Sie schreibt schön*: Szép ír? vagy talán: Szépen ír? — *Der Mann ist dumm*: Ez az ember buta. *Er spricht dumm*: Buta beszél? vagy talán inkább: bután beszél? — A cselédkönyvben *Gesund entlassen* nem *egészséges* elbocsátva, hanem *egészségesen elbocsátva*. Tehát nem 'biztos odabe van', hanem 'biztosan odabenn van', illetőleg egészen kifogástalanul: *bizonyosan ott benn van*. Spontánul lemondott? nem, hanem önként mondott le. Különösen ezt a szivarkát szeretem. Nem 'precíz adta elő', se pedig precízen v. precízül, hanem: szabatosan adta elő.

KÖRÖSI SÁNDOR.

IRODALOM.

Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratái. Dolgozott életének utolsó percéig. Még betegsége alatt is írt kisebb cikkeket, olvasgatott, jegyzetgetett s gyűjtött anyagot, vagy a készlet rendezgette a készülő cikkek számára. Amióta a Nyelvőr szerkesztését átvette, de különösen az utolsó években, sokat írt maga. Minden rovat számára volt mondanivalója s hogy neve ne szerepeljen olyan sokszor, majd *Antibarbarus*, *Romanista*, *Filologus*, *Öreg tanító* jelzéssel látta el a cikkeket, majd pedig árneveket használt. Kovács Márton, Kovács Asztrik, Mariánovics Milán, Lakatos Jusztin, Váró Gedeon nevek mind az ő cikkei alatt állanak. Hátrahagyott kéziratái között számos befejezett vagy megkezdett dolgozat van, még számosabb adatgyűjtő, helyreigazító, magyarázó cikkecske. Ebben a számban megkezdjük a hátrahagyott kéziratok közlését a magánhangzóilleszkedésről írt nagyobb s még néhány kisebb dolgozat közrebocsátásával. S ígérhetjük, hogy Simonyi, noha nincs már köztünk, még hosszú időn át fog a Nyelvőr olvasóihoz szólani.

Hátrahagyott kéziratai közül a legfontosabb a *Magyar Mondattan*. A mű az 1914. évi Lukács Krisztina-pályázatra készült s a jelentés a még akkor befejezetlen művet, a hiányzó részek kiegészítése után jutalomra ajánlotta. Simonyi 1916-ban benyújtotta a még hiányzó részeket. „A mű befejezése után — mondják a bírálók — most már mint végleges eredményt jelenthetjük, hogy a mű valóban nyeresége nyelvtudományi irodalmunknak. Örvedetes, hogy az a szerző megírhatta az egész összefoglaló tudományos magyar mondattant, aki a legtöbb részletmunkát szolgáltatva hozzá. A műnek kétségtelenül nagy hatása lesz nyelvtudományi irodalmunk fejlődésére.” Azontúl is dolgoztatott, simitgatott a művön, míg végre a múlt év nyarán teljesen elkészült az egyszerű mondatot tárgyaló résszel. A mondatról, a mondattani változásokról és okaikról szóló bevezetés után két főrészben foglalkozik az egyszerű mondattal. Az első főrész a mondat fajairól szól a következő főbb szakaszokban: 1. A föltétlen jelentő mondat. 2. A föltétes jelentő mondat. 3. A fölszólító mondat. 4. Az óhajtó mondat. 5. Nyomatéktalan és nyomatékos, összefoglaló és kirekesztő mondatok. 6. Kérdő és felelő mondatok. 7. Állító és tagadó mondatok. 8. Cselekvések és időik jellemezte mondatok. 9. Cselekvő és szenvedő mondatok. A második főrész az egyes mondatrészekkel foglalkozik: 1. Az alany és állítmány. 2. A mondat tárgya. Iránytárgy és eredménytárgy. Lapangó tárgy. A tárgyas ragozás használata. 3. A határozók. A ragos határozók. A névutós határozók. Határozó szók és igekötők. 4. A jelzők. E két főrészhez csatlakozik még egy harmadik főrész; ebben azokat az átmeneti szerkezeteket (igenévi szerkezetek) tárgyalja, melyek átvezetnek az összetett mondathoz.

Mihelyt enyhül a nyomtatás és a papir rettenetes drágasága, s lehetőségessé válik, hogy túrhető áron bocsássuk a körülbelül 25 ívre terjedő kötetet a magyar nyelvtudomány iránt érdeklődő közönség rendelkezésére, meg fog jelenni Simonyi Magyar Mondattana.

B. J.

A Finnugor Társaság legújabb kiadványai. Finnország, ahonnan a világháború kitörése óta el voltunk zárva, most egyszerre 14 testes kötet megküldésével lep meg bennünket. Míg nálunk a nyelvtudomány terén háborús kiadvány az amúgy is kisebb ívszámra zsugorodott folyóiratokon kívül nagyon-nagyon kevés jelent meg, addig — szerencsénkre — legalább finn testvéreinknél nem akasztotta meg a háború a tudományos munkát és a nyelvtudományi kiadványokat.

A „*Mémoires de la Société Finno-ougrienne*“ (SUS. Toim.) 36. kötete (1915) Wichmann-nak a votják nyelv első szótagbeli vokalizmusáról szóló tanulmányát tartalmazza, amely már 1897-ben mint különnyomat jelent meg. Rendkívül becsesek a *Mémoires* 38. kötetében (1916) közölt zürjén szövegek, amelyeket Wichmann 1901–2-ben és részben még 1894-ben gyűjtött. Különnyomatból ismertük már Paasonen-nek „Die finnisch-ugrischen s-laute“ c. nagyszabású munkáját (Mém. 41: 1918). A következő kötetekben Äimä Ferencnek két nagy tanulmányát olvassuk. A Mém. 42. és 43. kötete (1918) az enarei-lapp nyelv fonétikáját és hangtanát ismerteti fonétikai mérések alapján, míg a 45. kötet (1919) a lapp nyelvjárások mássalhangzórendszeréből kiindulva fokváltakozástanulmányokkal foglalkozik. Szlavisták és finnugor nyelvészek érdeklődésére számíthat Kalimának az orosz nyelv finn eredetű kölcsönszavairól szóló tanulmánya (Mém. 44: 1919). Az enarei-lapp néprajz köréből veszi tárgyát Koskimies és Itkonen munkája (Inarinlappalaista kansantietoutta. Mém. 40: 1918).

A *Mémoires* 37. (Thomsen: Turcica. Études concernant l'interprétation des

nscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie 1916) és 39. kötetét (Itkonen-
nek az orosz-lapp mássalhangzók fokváltakozásáról szóló munkáját 1916-ból) még
nem kaptuk meg.

A Finnugor Társaság másik kiadványának, a *Journal de la Société Finno-
ougrienne* (SUS. Aik.)-nak a háború alatt megjelent öt kötete közül a legtartalma-
sabb a Castrén születésének százéves fordulója alkalmából kiadott hatalmas emlékkönyv
(Aik. 30. köt. 1913—18), amelynek tartalmából Setälä tanulmánya „Zur
Frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen“,
Wichmann adalékai a cseremisiz szóképzéshez, Karjalainen cikke a finn-ugor
orrhangokról emelendők ki első sorban. A többi értékes cikk közül ezúttal még
csak Winkler tanulmányát „Tungusisch und finnisch-ugrisch“, Lewy fejtegetését a
finn-ugor igeragozásról, Korsch dolgozatát „Zur frage von den fugr. Zahlwörtern
für 7—10“ és Beke cikkét a finnugor dativus-genitivus szerepéről akarjuk meg-
említeni.

Az Aikakauskirja többi kötete első sorban a néprajz művelőit érdekli. A
29. kötetben (1915) Hämäläinen a mordvinok, cseremiszek és votjákok leánykerési
és lakodalmi szokásait ismerteti, Sirelius a néprajzi gyűjtők részére állít össze
útbaigazító kérdéseket. Rendkívül tanulságos Setälä-nek „L'ethnologie et son objet“
c. finn és francia nyelven közölt tanulmánya. Az Aik. 31. kötetében (1916) Sirelius a
finn népviseletek történetét mutatja be számos kép kíséretében. A 35. és 36. kötetben
(1918) pedig Krohn Károly a Kalevalával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja össze-
foglalóan.

Mint külön kiadvány szerepel Kannistónak „Zur geschichte des Vokalismus
der esten Silbe im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt“ (1919) c., a szerző-
nek az 1901—6. években gyűjtött anyaga alapján kidolgozott becses vogul hang-
tani munkája.

FOKOS DÁVID.

Kétnyelvű klasszikus könyvtár. Király György és Trócsányi Zoltán
szerkesztésében nemrég indult meg egy hasznos füzetes vállalat, melyben egymás
mellé állítva jelenik meg a modern irodalmak egy-egy jeles terméke s hű magyar
fordítása. Eddig a következő füzetek jelentek meg angolul és magyarul: *Wilde*
A boldog herceg, *Poe* A vörös halál álarca, *Dickens* A sírásó, *Wells* A csillag,
Collins Egy pár keztyű. *Wilde* A minta-milliomos. Franciául és magyarul: *Mau-
passant* Az ékszer, *Lemaitre* A szirén, *France* Az árnyak miséje, *Balsac* A hóhér,
Gautier A múmia lába, *Baudelaire* Kis költemények prózában. Olaszul és magyarul:
Boccaccio Lizetta. Németül és magyarul: *Hoffmann* A vampir. (A vállalat címét
egészen magyarosan kellene írni: „Klasszikus“.) Kiadja Lantos A. Egy-egy füzet
ára 4 korona.

Emlékkönyv Bánóczi Józsefnek születése hetvenedik évfordulójára. 1919
július 4. — Bánóczi ahhoz a szűkebb baráti körhöz tartozott, melyet a Nyelvőr
első munkatársai alkottak Szarvas Gábor körül. Ez a személyes érintkezés vezette
őt, a filozófia munkását, a nyelvtudományhoz s tőle kaptuk a történeti magyar nyelv-
tudomány megalapítójának életrajzát (*Révai Miklós élete és munkái*). A Nyelvőr
számára írt dolgozatai közül különösen fontosak a bölcelet magyar nyelvéről írt
alapvető cikkei.

Beküldött könyvek; Babits Mihály. Karácsonyi madonna. — Páva-
tollak. Műfordítások. — (Mindakettő a *Tállos* kiadása. 1920.) — **Chesterton.**
Igazságot! (Orthodoxy) Ford. Hévey Gyula. Szent István társulat. 16 K. — **Keller**

Pál. Hágár fia. Ford. Auer István. Szent István társulat. 14 K. — **Kovács Mihály.** A harang. Szent István társulat. 20 K. — **Dr. Mihályfi Ákos.** Lélekmentés a nagy világegés után. Szent István társulat. 14 K. — **Miklóssy István.** Nemzetnevelés. Szociálpedagógiai tanulmány. Szent István társulat. 10 K. — **Dr. Tiefenthaler József.** Krisztus papja. Szent István társulat 16 K. — **Haraszi Gyula.** Hogyan írtak és beszéltek a régi franciák. (Olcso Könyvtár) Franklin-társulat. 3 K 50. — **Heinrich Gusztáv.** A bolygó zsidó mondája. (Olcso Könyvtár) Franklin-társulat. 6 K.

Dr. Julius Stockinger. Ungarische Sprichwörter in deutscher Sprache als Lesebuch zum Erlernen der ungarischen Sprache und als Ergänzung zu jeder ungarischen Sprachlehre. I. Wien, u. Leipzig. Hartleben. [A szerző ügyesen állított össze néhány száz magyar közmondást német nyelvre fordítva, azzal a céllal, hogy a tanuló a visszafordítás segítségével gyakorolja magát a magyar nyelv használatában s egyúttal szókészletét is gyarapítsa.]

Sigismondo Peroch. Grammatica tedesca per lo studio autodidattico. Wien u. Leipzig. Hartleben.

GYÁSZJELENTÉSEK.

Paasonen Henrik. A finnugor összehasonlító nyelvtudományt nagy csapás érte Paasonen Henrik, helsingforsi egyetemi tanár halálával. Egyike volt a legkiválóbb tudósoknak s nagy része volt Setälä és Wichmann mellett abban, hogy Budenz halála után a vezetés e téren a finnek kezébe ment át. Négy évig volt (1898—1902) tanulmányúton finnugor és töröktatár népek közt s rengeteg anyagot gyűjtött. Sajnos gyűjtésének csak kis részét adhatta ki, a legtöbbet a mordvinból. Megjelent egy kétkötetes népköltési gyűjteménye (*Proben der mordwinischen Volksliteratur*. SUS Aik. IX. XII.); ez azonban csak az erza nyelvjárásra terjed ki, a mokša-mordvinból csak néhány szemelvényt közölt *Mordwinische Chresthomathie*-jában. Az ufai cseremiszeknél s a kondai és jugani osztjokoknál gyűjtött anyagából úgyszólván semmit sem tehetett közzé. Nagybecsű munka a magyar nyelven megjelent Csuvas szójegyzék (a NyK 37. és 38. kötete mellékleteként). Török nyelvi gyűjtéseiből csak egy kis füzetet adott ki *Tatarische Lieder* cím alatt (SUS Aik. XIX. k.) Legalaposabban a mordvin nyelvet ismerte. Tervezett egy teljes mordvin nyelvtant, de csak a hangtani résszel készült el (*Mordwinische Lautlehre* SUS Toim. XXII. 1903). Munkássága főleg a hangtörténetre szorítkozik. E téren legbecsesebb művei: *Die finnisch-ugrischen s-Laute*. I. Anlaut. 1903 és *Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte* (a Keleti Szemle 14—17. köteteiben és külön). Foglalkozott több dolgozatban az egyes fgr. nyelvek török jövevényszavaival: *Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen* SUS Aik. XV; *Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen*. FUF II.; Votják-török szóegyeztetések, NyK 32. k.; *Ungarisch-türkische Etymologien* (KSz 3. k.); A magyar nyelv régi török jövevényszavai, NyK 42. k. Ezekben a munkákban egész sereg új etimológia van; sok szófejtést közölt kisebb dolgozataiban, cikkeiben is: (*Kiehellisiä listiä Suomalaisten sivityshistoriaan* 1896; *Etymologische Streifzüge* (FUF II.), *Streilige Etymologien* (FUF VI). Az utóbbi években sokat írt magyarul

s nagyon becses adalékokat szolgáltatott a Magyar etimológiai szótárhoz. Van néhány becses néprajzi tanulmánya is (*Beiträge zur Kenntniss der Religion und des Cultus der Tscheremissischen*, KSz II.; A finn és cseremisiz istennévről, NyK 37. k.; *Mythologisches, Etymologisches*, SUS Toim 35. k.); írt azonkívül egy kis mordvin verstant (FUF X. k.). Paasonen kitünően tudott magyarul, többször is járt nálunk; legutoljára a háború utolsó évében időzött Budapesten diplomáciai kiküldetésben s ekkor előadásokat is tartott Finnországról. Gyakran fölkereste a nyelvész-társaságokat s élénken érdeklődött a finnugor származású hadifoglyok közt folyó tanulmányok iránt, pl. a cseremiszek közé el is jött s nagy öröme két ufaival találkozott, akiknek a nyelvjárását ő is tanulmányozta. Hogy rengeteg anyaga mikor válik a tudomány közkincsévé, nem tudhatjuk, de reméljük, hogy a helsingforsi Finnugor Társaság a békés viszonyok helyreálltával hamarosan megkezdi Paasonen nagybecsű szövegeinek és szótári anyagának közlését.

Karjalainen K. F. A fiatalon elhunyt Karjalainennel szép remények szálltak sírba. Azok közé a képzett és lelkes kutatók közé tartozott, akik arra vállalkoztak, hogy egy-egy rokon népünknel hosszabb időt töltenek s alapos tanulmány tárgyává teszik annak a népnek nyelvét, följegyzik hagyományait, kutatják hitét, szokásait. Karjalainen 1898-tól 1902-ig négy esztendőt töltött a hozzánk oly közel álló osztják nép között s rendkívül becses anyagot gyűjtött ott. Az osztjákok nagy területen élnek szétszórta s ennek következtében majdnem minden faluban külön nyelvjárás fejlődött. Több mint 20 helységben kellett tartózkodnia, hogy a legfontosabb nyelvjárásokról pontos képet kaphasson. Mint a finn tudósok legtöbbje, ő is főleg a hangtörténet és az etimológia iránt érdeklődött. Legnagyobb munkája, melyben az ő s osztják magánhangzók rendszerét törekszik megállapítani: *Zur ostjakischen Lautgeschichte. I. Über den Vokalismus der ersten Silbe.* (SUS Torin. XXIII. 1905.) Kisebb dolgozatai: *Beiträge zur Geschichte der dentalen Nasale* (SUS Aik. XXX.): *Wie ego im Ostjakischen die Verwandten benennt* (FUF XIII.) E munkáiban rendkívül pontos följegyzésben sok osztják szót közöl s így a fgr. hangtörténeti kutatások sikeréhez nagyban hozzájárul. Sajnos, nagybecsű szótári és szöveggyűjtését már nem maga fogja kiadni.

—n.—

Frecskay János. 1919. október hó 14-én halt meg *Frecskay János*, szabaddalmi hivatali főigazgató, a magyar mesterségi műnyelv érdemes munkása. A magas kort ért férfit (szül. 1841. május 1-én) pályája elején tanítóskodott, majd hirlapíró lett s mint ilyen hosszú ideig a *Hon*-nak volt munkatársa, majd segéd-szerkesztője. Midőn a *Hon* megszűnt, Jókai egy szép levélben kért hű munkatársa számára állást Trefort akkori vallás- és közoktatásügyi minisztertől. (A levelet kiadta Mikszáth, Jókai élete és kora c. műve 2. kötetében 162—163. l.). Frecskayt a kereskedelmi minisztériumban helyezték el s ott fokról-fokra emelkedett szép pozíciójába. Nyelvi kérdések és pedig mesterségbeli nyelvi kérdések már régen, hivatali állásának elfoglalása előtt érdekelték Frecskayt, amint azt a Nyr 11—24. kötetében írott cikkei bizonyítják. Első közleménye a Nyr 11. kötetében céhszabályokban talált nyelvi adatokat közöl. Főműve nyelvészeti szempontból a *Mesterségek Szótára*, melyben 50 mesterség műkifejezései vannak összegyűjtve. A mű célja elsősorban nyelvművelés, az illető iparágak német frazeológiájának megmagyarítása. E szép és fontos cél érdekében a kifejezések leíró elbeszélő szövegbe vannak beszöve s csak a füzetek végén van a szótározás. A külön

szótárak s az egyes füzetek együttesen 1912-ben jelentek meg. A mű e formájában is kincsesbányája a mesterségi műnyelvnek s belőle fontos feladat volna már most a nyelvtörténeti anyag feltárásával a mesterségek nyelvtörténeti szótárát megalkotni. Frecskay mint a *Szabadalmi Közlöny* szerkesztője is nemes nyelv-művelő munkát végzett. Egyéb művei: *Találmányok könyve* (1877—1880) s a *Találmányok Leírása* c. folyóirat, melyet Frecskay a kereskedelmi minisztérium megbízásából szerkesztett csaknem két évtizedig s ez rengeteg jó magyar mesterségbeli műszónak szülőhelye.

ALFÖLDI MIHÁLY.

R. Vozáry Gyula. A múlt év november havának 22-ik napján húnyt el Munkácson *R. Vozáry Gyula* nyug. áll. főgimn. tanár, nemzeti nyelvünknek és irodalmunknak egyik igen buzgó művelője s a *Magyar Nyelvőrnek* is évtizedek óta hűséges és érdemes munkatársa. Fiatalabb tanár korában tankönyvirással is foglalkozott, később jeles írók műveit magyarázta kiváló szakavatottsággal (*Kisfaludy K.: Iréne, Vörösmarty M.: A két szomszédvár* stb.), de munkássága javát a népnyelvi adatok fáradhatatlan gyűjtésének szentelte, amiről e folyóirat nagyon sok száma tanuskodik. Szerény, fáradhatatlanul dolgozó tanár, megalkuvást nem tűrő lelkes magyar volt s derék neje s öt gyermeke körében harmonikus családi életet élt. Csak kevesen tudják róla, hogy milyen rajongója volt Arany Jánosnak s mennyi tudatossággal búvárkodott a nagy költő gazdag frazeológiájában. Hódolata annyira ment, hogy Arany majd minden balladáját, a három Toldit, Buda halálát csaknem teljesen könyv nélkül tudta.

A kiváló ember és tudós tanár életének 68-ik évében fejezte be földi pályafutását. Halálát a cseh megszállás okozta lelki bánat és keserűség is siettette s temetése a munkácsi tanárkarnak és az ottani egész magyar társadalomnak, amint értesültem, szinte hazafias tüntetésre szolgált alkalmul s ez nyilván és kellő méltósággal tanusította, hogy Árpád klasszikus városa magyar volt és mindig is az marad.

A *Magyar Nyelvőr* jeles munkatársát méltón megilleti ez a néhány szimbolikus babérág, melyet a távolból sírjára helyezünk.

SZÁNTÓ SOMA.

Kara Ferenc. Nagy reményeket fűztünk már az egyetemen majdan pályafutásához mindnyájan, akik ismertük, szerettük. Bámultuk hatalmas nyelvtelhetségét, csodáltuk lankadatlan szorgalmát, munkaszeretetét: rohamosan, szinte szemünk előtt tette magáévá sorra a német, francia, olasz, angol, török, finn, orosz nyelveket. Ma is látom, milyen boldogan ragyogott az arca, mikor első, finnból fordított novelláját egyik napilapunkban mutatta az egyetem folyosóján. Ezt a munkakedvet magával vitte az egyetem falai közül a tanári pályára is. Versecre kerül. Fáradhatatlan tanító munkája mellett ifjúi hévvel dolgozik a finn-ugor összehasonlító nyelvészet terén is. Az 1911—1913 években egymásután küldözgeti ez irányú kéziratait Budapestre. A *Nyelvőrben* jelennek meg szófejtései s ezek egyikével kapcsolatban az *ll* hang történetéhez írott adalékja. Ugyanez időben jelenik meg nagyobb tanulmánya az északi osztják határozókról a NyK 41. kötetében. Szépen indult munkálkodását azonban — mint annyi más dolgozó-társunkét is — megakasztja a nagy világégés. Ő is kiszakad munkaköréből, odahagyja kedves könyveit. A harc térre kerül, megsebesül, orosz fogságba jut, hazavágyik, megszökik, elfogják, bebörtönözik, szenved, sokat szenved. Végül sok viszontagság után, sok veszedelem közt mégis sikerül hazavergődnie. Budapesten

folytatja tanító munkáját, de a háború sok szenvedése, majd a főváros nyomasztó megélhetési viszonyai megőrlik erejét s a beteg, elgyengült embert az iskolából, a katedráról ragadja el március 13-án a könyörtelen halál, nem törődve avval, hogy még csak a harmincas éveket járja s hogy tudományunk a szép kezdet után mennyi értékeset várt s bizonyára kapott volna is tőle.

P. J.

MAGYARÁZATOK.

Eszeveszés, eszevész, íz-vész. A 16. s 17. század íróinál gyakran találkozzunk evvel a különös szóval: *eszeveszés*; jelentése MA szerint: perturbatio, confusio, dementatio, vagyis zürzavar, háborgás. Szarvas Gábor a NySz-ban ilyen címszó alatt tárgyalja: „összeveszés, észveszés”, tehát összevont alaknak tartja eh. *észveveszés*. De ebben a teljesebb alakban csak egyszer fordul elő s akkor sem *e*-vel, hanem *ö*-vel (Decsinél: kész *ő* az *ő*zueveszésre). Az idézetek egy részébe nem is lehet az összeveszést belemagyarázni, vö. pl. Minden embernek hatalom adatott a tanulásra, de hogy ebből rút esze-veszés [így] ne támadna, csak a predikátorok tanítanak (Pázm. LuthV, tehát zürzavar). Az új tanítók vallása babylóniai esze-veszést hozot e világra (uo.). Senki magát másnak hivatalyába ne egyelítse, mert egyébaránt zurzavar és eszeveszés lészen (Illyés: Préd.).¹ — Egyidézet világosan bizonyítja, hogy az *esze-veszés* tulajdonkép a. m. ész-veszés: Az tengerneccs az *ű* habiainac nagy *eszeveszese* leszen (Telegdy), tehát *esze-veszése*. Balassa Bálintnál pedig (Költ. 43) ezt találjuk: Ne szerezz senki mi közöttünk *eszevész*. Ezt Szilády a Balassához való szómutatójában szintén így magyarázza: „összeveszés”, de nem valószínű, hogy *észve-veszés* helyett *észve-vész*-t mondtak volna (legalább nagyon ritka az olyan igekötős főnévi összetétel, minők: *kiút, lécsépp, összemarok*). — Ezek a kifejezések összefüggnek ezekkel a régi szólásokkal: *Elvesze esze* rajta és kezdé búskodni (ÉrdK 671b). *Eszed vész* azokért, melyeket szómóddal kell látnod (Helt. Bibl., id. NySz Vesz, vész Szól.) = megzavarodol, megháborodol. *Eszt vésztem*: conturbo, perturbo C. Conturbo: fel-háborítom, ösze-vesztem, eszt vésztem, zavarom. PPBl. Az asszony megfogása parancsolva volt, hogy a fejedelem mellé ne menjen *észvesztteni* (Bethlen M. Önéletírása, MKTár 690:39). — Az *eszeveszés* előfordul már az ÉrdyK-ben is: Nagy *ezzeessel* chodalkodnak vala eellyen [ilyen] wy choda teetelen (298). De a Balassa *ész-vész*-e helyett ugyancsak az ÉrdyK-ben s azonfölül a JordK-ben egy nagyon különös kifejezést találunk: Leen nagy *yz vezz* az neep kőzött es ...keaytтыk vala Vond ky... az atkozat, ky myndennek *ezeet vezty* (ÉrdK 201b végén). Mykoron megh zent [szünt] vona az *yzvez*: tumultus (a nép háborgása, JordK 773). És itt is megvan a megfelelő igés szólásmód: Az gonoz fenee Vyd *yzth vezlee* kőztdk es az iambor herczegőkkel Salamon kyrál egybe haborodeek (ÉrdK 398b. A NySz-ban a 2. íz 'sapor, Geschmack' szólásai közé vettem föl; vö. Szain izi meg veszet, Born. Préd. 60).²

¹ Ellenben az ugyanilyen jelentésű *esze-vesztés*-t Szarvas G. *ész-vesztés* címszó alatt közli, a szintén ide tartozó *esze-vesztő*-t pedig két helyen tárgyalja: *ész-vesztő* címmel az *össze-veszt* ige helyén, *ész-vesztő* címszóval a *vesztő* összetételei közt.

² Van ugyan *ízvesztés* is, de úgy l. izetlenség, ízléstelenség értelmében: „*íz-vesztés*: [rusticitas, Ungezogenheit]. Nagy complementummal küldött hozzám a hollandus, ha nem tartaná is *ízvesztésnek*, magam mennék előbb hozzá (Bercs. Lev.)“ NySz. Nem világos.

Szólások magyarázata. *Elrúgja a patkót* a. m. meghal; ezt a szólást Baróti SzD gyűjteményéből idézi a NySz (a Magyarság virágiból). Újabban elég közönséges a népnelvben s népies íróknál; vö. pl. Werner Gyulánál: „Bizony, majd elrugtam a patkót“ (Forgách Simon 3:133). Így is: „S ha *elhánynám* a patkót, fejtsd ki a dolmányomból e papirost...“ (uo. 2:120). — Talán ebből a szólásmódból rövidítették valahogy ezt az igét: „*elpatkol*: abit. Ó be finom ember volt, jó hogy tőlünk elpatkolt“ (Faludiból idézi Kr. s a NySz). CzF szótára azt mondja: „Tréfás köznépi nyelven a. m. meghal; vagy elillan, elsurran. Az üldöző hadnagyok elől elpatkoltak a betyárok. Örökre elpatkolt szegény.“ Kr. még ezt a műveltető alakot idézi: „Patkoltat messze földre: cogit in longinuum, Beniczki.“ A NySz-ben pedig ez van: „elpatkoltat: morte abeo: verabschieden [?]. Egyik lába a koporsóban vagy, maholnap elpatkoltat (Kisviczai).“ — Bizonyos, hogy először lóról mondták s csak utólag vitték át emberre. Nevezetes, hogy a németben egészen hasonló szólást találunk. Winkler Henrik boroszlói nyelvész barátunk írja egy levelében: „Die Influenza hat auch mich ordentlich am Wickel gekriegt, ich dachte diesmal würde man mir *die Hufeisen abreissen*, aber es stirbt sich nicht so schnell.“ A Grimm-féle szótár szerint a Rajna mentén is így mondják.

A fű növése is hallja. Ezt a szólást említi Erdélyi J. a közmondások közt (1851) s az irodalomban is előfordul. Alkalmasint a németből jött hozzánk: *das Gras wachsen hören*. „Úgy látszik, igen régi szólásmód, mert az Eddában Heimdall hallja a füvet nőni a földben és a gyapjut a birkákon“ — írja Bruchmann (Psych. Studien zur Sprachgeschichte 154).

Fübe harapott (Erdélyi J.) = meghalt. Szintén német eredetű: *ins Gras beißen*. Egy régi, jelentős pogány és keresztény szokásból magyarázzák (Bruchmann az id. helyen utal a Haupt-féle folyóirat 6:288. lapjára).

SIMONYI ZSIGMOND.

Egyező észjárás. *Megházasodik.* Spanyol olvasmányaim alkalmával ötlött fel a gondolat: vajjon észrevették-e már, hogy a magyar *megházasodni*-val mennyire azonos a spanyol *casar*. *Casa* spanyolul is ház, *casar* pedig, akárcsak nálunk, annyit jelent, mint családot alapítani. Tudtomra egyedül a török nyelvben lelünk hasonló nyelvtani egyezést, amennyiben a ház törökül *ev* s ebből származik a házasság: *evli* s a házasság is *evlenmek*. (CzF.) A spanyol-magyar nyelvi egyezés nyilvánvalóan csak a gondolkozásnak és a lélektani felfogásnak hasonlóságán alapulhat, melyet egyébként majdnem minden nyelvben megélünk, anélkül, hogy nyelvtani tekintetben is kifejezésre jutna. Aki nőül vesz valakit, többnyire házat is kap hozományul (vagy vesz a családjának), szóval házasság lesz, *megházasodik*. Később ebből a kifejezésből alakult ki — jelentéstágulás által — a mai értelme. Nem egy olasz fordulat és szólásmód mutat arra, hogy a ház és a család, a *megnősülés* náluk is egyet jelent. *Casata* ~ nemzetség. *Sono die questa casa* ~ ebből a családból (házból) való vagyok. Sőt: *Cavarsi una fanciulla di casa* ~ nőül veszi az egyik lányt (Kőrösi: Olasz-m. szótár). *Être de grande maison* stb. stb. A spanyol-magyar egyezés nézetem szerint főképp azért érdekes, mert hangzása is hasonló (*casa* ~ ház, *casar* ~ házasság) s rajta szinte szemléltetően lehet bemutatni a magyar gondolkodás általános emberi voltát. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

Ezt az érdekes egybevetést kiegészíthetjük avval, hogy a házasságot valamennyi román nyelv ugyanúgy fejezi ki, mint a spanyol; vö. olasz, prov., port.

casar megházasítani, olasz *accasarsi* házasodni, oláh *căsătorie* házasság stb. Die ezekhez mint hasonló kifejezést idézi a régibb németsegből ezt; *heimen* házasodni, mert *Heim* az otthon. Mindezek az egyezések azt bizonyítják, hogy nem volt igaza Wichmann Yrjönek, mikor a *házas* szót el akarta választani a *ház*-tól s a párt jelentő votják *kuz*, zürjén *göz* szókkal azonosította (*házas* = páros). Még megemlítjük, hogy mivel négy török nyelv szintén házasnak inondja a nős embert (*äv-li, äv-lik, öj-lük* stb. szó szerint ház-as), Munkácsi B. úgy vélte, hogy a mi kifejezésünk a töröknek utánzása (Keleti Szemle 6:183). SIMONYI ZSIGMOND.

Egyező összetételek. A szóösszetételnek legérdekesebb fajai közé tartoznak azok az összetételek, amelyekben egy fogalmat tartalma két elemének egymásmellé rendelésével fejezünk ki, vagy mint Szilasi írja: „az összetétel által új fogalom létesül, melynek az összetétel tagjai a részei. Ezek az ö s s z e f o g l a l ó összetételek, s hasonlók, mint mikor valamit körülírással fejezünk ki“ (NyK 26:174). Ilyen a magyar *ia-fia* 'gyermekai' (tkp. 'leánya-fia'), *orca* tkp. 'orr-szá(j)' (Szinyei, NyK 35:442, 27:240, NyH⁵ 53). Ezeknek a rokon nyelvekben is megtaláljuk a mássait (l. Szinyei az id. h. és Beke, Nyr 41:298, 42:424, 43:367. KSz 13:100). Vö. még NyK 42:346—356. A Bekétől (KSz 13:101—2) összeállított érdekes példákhoz még a következőket tehetjük hozzá: v o g. (Munkácsi) *mā-uf* 'vidék' (tkp. 'föld-víz'), (Ahlqvist) *lu-sajr* 'házi állatok, marha' (tkp. 'lő-tehén') *jeg-as-ma* 'haza' (tkp. 'atya-nagyatya-föld') (Kannisto, FUF Anzeiger 7:17—8); o s z t j á k (Ahlqvist) *lou-mis* 'marha' (tkp. 'lő-tehén'), *voi-χυα, voi-χολ* 'marha, az állatok' (tkp. 'állat-hal') (l. Ahlqvist, SUS. Aik. 8:3) (vö. Pápay: *υαι-χυλ* 'élelem (vad, hal)' Fgr. Füz. 15:18—9). FOKOS DÁVID.

Minta szavunk, amelyet tudvalevőleg Sajnovics honosított meg a lappból, Szinyei szerint (l. NyK 28:184) tulajdonképpen sajtóhibán alapszik. Sajnovics forrásában, Leem nagy szótárában, „a szótár szedője a *mynt* előtt álló 'muster' jelentésű *mynstar* (*münstar, minstar*) értelmezését találta a *mynt* mellé szedni, amazt a szót pedig kihagyta“. A lapp *minta, mynta* szónak pedig tkp. 'moneta, münze' a jelentése; „nem egyéb mint a svéd-norvég *mynt* (= német *münze*, lat. *moneta*) szó átvétele“. Ezzel szemben Wiklund (Nyr 41:34) rámutatott arra, hogy Sajnovics forrása Leemnek a kisebb dán-lapp szótára volt (En Lappesk Nomenclator... 1756), ahol — éppúgy mint a nagy szótárnak mindkét részében — „ugyanaz a szó, hasonló alakkal és jelentéssel“ szintén megvan; így tehát össze-zavarásról nem lehet szó. A lapp szó eredetére vonatkozólag lehetségesnek tartja, hogy „a 'mustra, mintakép' jelentésű norvég nyelvjárási *mynster* szó átvétele (< középalnémet *munster* < ófr. *monstre* 'minta')“. — Wiklundnak és később Philofennusnak is (l. Nyr 47:186) elkerülte a figyelmét, hogy a *minta* szó eredetéről Setälä is írt még 1904-ben (FUF Anzeiger 4:38); ő is, arra való hivatkozással, hogy ez a szó Leem szótáraiban három helyen is előkerül, tévesnek tartja Szinyeinek a magyarázatát. A lapp szó eredetije Setälä szerint az ónorvég *mynd* 'figur, gestalt; bild, abbildung; vorbild; art, weise'.

Bizonyos tehát, hogy volt egy 'minta' jelentésű lapp *minla* (*mynta, mynt*) szó, amely azonban a későbbi szótárakban nem fordul elő (l. Setälä és Wiklund az id. h.). A Balassa (Nyr 48:151) említette Lindahl-Öhrling-féle 1780-ból való lapp-latin-svéd szótár negatív bizonyítéka kevésbé fontos, minthogy adatai más nyelvjárásból valók. FOKOS DÁVID.

Ehhez Simonyi a következő megjegyzést fűzte:

Ez alkalommal megjegyezzük, hogy a *minta* mellett közel volt több más lapp szó is, hogy nyelvünkben meghonosuljon. Munkácsi idézi Hunfalvy Pálnak 1840-ben írt szavait (Hunfalvyról szóló emlékbeszéde 9. lapján): „Sem Gletscher-t, sem Schneelavine-t nem tudunk magyarul nevezni. A lappok amazt *jegne*, ezt *gulva* szóval fejezik ki... Miért nem folyamodunk északi atyafiainkhoz is, kiknél tengért, halat, hegyet illető szókat bizonyosan találunk?!“ És Munkácsi hozzáteszi: „A *jegne*-t majdnem hogy ugyanaz a szerencse érte, mint a *..minta* szót, amennyiben, mint Szily K. kimutatta, azt csakugyan elfogadta Toldy F. a Gletscher jelölésére s fölvette Tud. Műszótárába, honnan aztán Ballagi szótáraiba is belekerült“, sőt az irodalomba is *jégne* alakban (l. Nyr 2:417; a Nyr-ben több helyen mint hibás képzés volt megróva, l. még 4:50 és 7:153). De még nevezetesebb, hogy Arany János úgy látszik Hunfalvy cikkének hatása alatt alkalmazta a lapp *gulva*-hoz hasonló *hógulya* szót a lavina megjelölésére (TSz 8:93). A Glosszáriumban azt mondja: „*hógulya* alkalmasint *hó-gura*: guruló hó (l a v i n a is). A szalontai népnyelvben természetesen nem lavina a *hóguja*, *hógujó*, hanem csak hólabda (NyF 69:24). — Ismeretes dolog, hogy Bugát Pál is tervezte finn szók meghonosítását. Viszont a finn nyelvűvelésben is szóba került a nyelvnek rokonnyelvi szókkal való gazdagítása, és Krohn Gyula a finn *sarvas* szót, mely ott csak rénszarvas-csődört jelent, *sarvas* jelentésében használta, egyenesen a magyar szó példájára; ezt persze annyival könnyebben tehetette, mert a finn *sarvi* is = m. *sarv*.

A here höss hangképlethez. A Nyr idei 3—4. füzetében (90. l.) e hangképletet *hej regös* eredeti alakra vezettem vissza, pusztán a vele rímelő *betegös* szóra építve, meg arra, hogy a dalok refrénjeit a *hej* szócska sűrűn szokta bevezetni. Megfejtésem, a tárgyalt nyelvagyományak egymagában állta mellett, a változatok teljes hiánya miatt, pusztán kombinációnak látszhatott némelyek szemében, akik nem vetnek számot azzal a több ízben hangoztattam igazsággal, hogy az ily érthetetlen hangképletek mögött eredetileg mindig értelmes szók lappanganak és ezek csakis elavulás, a dalterületről való továbbköltözés vagy a versközi helyzet következtén váltak értelmetlenné, ha ugyan már eredetileg is, mint idegen nyelvből vett kölcsönzések, nem voltak szükségkép ily változásnak alávetve. Hogy ez a *here höss* sem oly merő nyelvi zagyvalék, amilyenek első pillanatra látszik, azt megfejtéssel talán sikerült valószínűvé tennem. Most egy új adat bizonyítja, hogy helyes irányban tapogatóztam. Minap ismét Somogyban járva, fölkerestem nagynénémet, a 73 éves özv. Arany Dánielné, sz. Szomjú Esztert, aki eddei születés. A somogymegyei gyűjteményemből hely szűkében kiszorult két dalt, melynek refrénjéről itt szó van, ő némileg másként, a köv. alakban tudja:

Árva csajány az árokba, —
 Fekügy babám az ágyomba.
 Hejre höss, || ecötös —
 Ez a legény de gögös.

Ime tehát, rekonstrukcióm első felére a bizonyosság: *here* < *hejre*. A másodikat illetőleg a vers utolsó szava; *gögös* tanuskodik mellettem. A *regös* végével pontosan rímelő *-gös* végzet ime itt is megvan, mint a másik változatbeli *betegös*-ben. Az utolsó két szó helyett közlőm szerint így is mondták (50—60 évvel ezelőtt): *de högyös*. Nyilván *gögös* a régibb alak, miként a másik változat *betegös* szava az itteni *ecötös*-sel szemben. Éppen ez az itt is felbukkanó *-gös*

végzet arra vall, hogy a hangképlet végén szintén -gös volt, vagyis hogy a dalocska befejező része eredetileg így hangzott:

Hej, regös — Betegös!

Ez a legény de gögös.

Nyilvánvaló, hogy ezt az utolsó sort, mely a másik dalban nincs meg, — ha nem lett volna ott kezdettől fogva — akkor toldották a vershöz, amikor még a rimelő szók g ö s-sel végződtek. A legügyesebb rímjátékok egyikét alkották meg így, amiket csak népköltésünk fölmutat. Csupán g ö g ö s első szótagjának hosszúsága zavarja némileg műélvezetünket és csak e miatt nem éri el refrénünk a mai fejlett verstechnikának legfelső fokát. De vajjon nem volt-e g ö g régente rövid ö-vel s akkor nem volt-e a rím még művészibb?

Nagyon figyelemreméltó emellett közlömnek egy megjegyzése: az utolsó sorban „Ez a legény“ h. meg is szokták nevezni a fiút, ismétléskor pedig a leányt, akivel az illetőt ingerelni akarták. Kitetszik ebből, hogy dalocskánk eredetileg kiházásító dal, minők a Regös énekben, a Szentiváni Énekben, a székelyeknél, Dunántúl és a palócoknál fordulnak elő, mint szórványos maradványok ősköltésünk ama nevezetes fajtájából, amelyhez részben még a keresztyénség előtti korból származó iratlan irodalmunk legrégibb emlékei tartoznak.

VIKÁR BÉLA.

Ragadványhangok a helységneveknél. Érdekes megfigyeléseket tehetünk egyik-másik helységnévnél. Fejérmegyében igen emlegetett hely: *Káloz*. De a köznép sohasem mondja így, hanem: *Kálozd*. Tehát a végére egy „d“ hangot csatol. Miért? Honnan? A kérdésre nehéz volna megfelelni, ha fel nem tesszük, hogy a szintén sokat emlegetett fejérmegyei *Sárosd* van rá hatással. Nagyon sokszor együtt említik a kettőt. Mi sem természetesebb, minthogy a hangzásra nagyon hasonló két helységnevet még közelebb hozza a köznép nyelvhasználata azáltal, hogy a *Káloz* nevét még egy „d“ hanggal megtoldja. — Ugyanígy találjuk Tolnamegye két helységénél: *Szekszárd*-nál és *Bonyhád*-nál. Az utóbbit a köznép nyelvén számtalanszor halljuk: *Bonyhárd*-nak említeni. Szembeszökő itt Szekszárd analógiája. Természetesen itt is a két helységet igen gyakran említik egymás mellett.

Nagyon tanulságos volna a különböző vidékekről az ilyenfajta analógiás helységnévváltozásokat összegyűjteni.

CSANÁDY SÁNDOR.

Cipó. Baranyamegye szolgabírái tanusítják 1327-ben (Zichy Okltr 1:301), hogy a pécsi püspökség emberei Bátmonostori Egyednek egyik alkalmazottját, Nyárády Mihályt fogva tartják. A tényállás megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy e Mihályt fogságban és „in Cypou“ találta. A NySz és az OklSz ismerik e szót és mindketten fehér kenyérnek veszik, ami nem teljesen adja a jelentését; helyes csak Takáts Sándor magyarázata (OklSz 1135-ön is), mely szerint a. m. kleinerer Brodlaib. Fenti adatunkban azonban nem ezt jelentheti s miután cipónak a rendelkezésemre álló szótárakban egyéb jelentése nincs, szükséges, hogy jelentését más irányban keressük. — Meg is találjuk. — Bartal középlatin szótárában előfordul a latin cippus, mely szerinte a. m. kaloda. Cippus a legtöbb szótárakban a. m. törzs, oszlop, cölöp. Pomay (Cornucopiae c. szótára 1785) már többet mond. Nála *cippus* vagy *ceppus* a. m. „Stock, Pfahl, spitziger Pfahl, aufrecht stehender Grabstein, Grenzstein; ein Stock im Gefängnis, worin der Gefan-

genen Beine gelegt wurden“. Az olasz *cippo* a. m. Säulenstumpf; *ceppo* az egyesben Klotz, Richtblock, Stamm, a többesben (*ceppi*) a. m. bilincs = békó. A francia *cippe* = a. m. Halbsäule ohne Kapitäl, Meilenstein (der Alten); *ceps* (mely csak a többesben szerepel) a. m. Fesseln (bilincs, békó). A 15-ik század második felében élt hirhedt Vlád (Lajko) oláh vajdát, ki rengeteg embert nyársba vagy karóba húzatott, „csepesz“-nek nevezték, miből kiviláglik, hogy akkor e megnevezés, illetve jelző kétségkívül a *ceppus* = Pfahllal kapcsolatos. Az OklSz-ban van a következő 1549 évi adat: *cyppus ligneus ferratus vulgo Kaloda*“. Mindezekből tehát kitűnik, hogy cipó a latin *cyppus* magyaros változata, hogy a. m. kaloda s hogy az 1327. évi adaton kívül a magyaros alakot egyelőre nem ismerjük. Megjegyzendő különben, hogy a tótoknál *Klada* a. m. kaloda. Teljesség kedvéért még a következő adatot is figyelembe kell vennünk. Az 1379. évi magyar-olasz béketárgyalásokról szóló értesítőkből (Anjoukori diplom. emlékek 3:167—314) a következő passzust találjuk: „Duo stipendarii venerunt heri de Sancto Nicolao de litore et dixerunt ei, quod sunt contenti, quod eos teneant in *Zepo*.“

WERTNER MÓR.

A moldvai csángók eredetét Karácsonyi J. a Századokban s Losonczy Z. a Nyr-ben tisztázta, s immár kétségtelen, hogy a csángók ősei Szlavóniából költöztek mai hazájukba. Ennek a megerősítésére egy különös kötőszói alakot említhetünk. A Szlavóniával szomszédos Drávamelléken szintűgy használják és helyett a *sze* alakot, mint a csángóknál: „A múlt hétön kin vótunk Bosznyába; *sze* sokan vótunk...“ (Drávamellék, Nyr 13:283.) Vö. Rubinyi csángó szövegeiben: „Fieltek..., *sze* vettek mász berebekét, *sze* bérekesztették a kuszkába“ stb. (30:229.) Emellett az egyszerű *sz*, ill. *s* alakot is használják, s kétségkívül ennek mássalhangzók előtt fejlődött alakja a *sze*, *sz* még h. *sze* még stb. — Hunyad megyében a lozsádiak sokszor mondják és helyett: *si*, de ez az oláhból való s vele alig lehet azonos az a *sze*. Ellenben ehhez hasonló alakot találunk egy négyszáz éves nyelvemlékben, a Guary-kódexben: „Az oly embörnek, ki a jókat szereti..., olymely angyali szíve vagyon, *sömeg* úgy mondok, hogy isteni szív vagyon benne“ (42). „Istennek adja mindön ez velági jószágát, *sömég* ennek fölötte istenért mind ez világot elhagyja“ (70). Olvasd: *sömég* = *és-még*, de itt a *söt* kötőszó jelentésével, mely eredetileg szintén *és-még* volt (l. MKötőszók). — Össze kellene hasonlítani az egész csángó szókinccset a szlavóniával s a többi drávavidékivel. Azt látjuk pl., hogy a *kebel* ('pendel') szónak *kebel* alakja csakis ezekben a nyelvjárásokban dívik. Ilyen egyezések nagyon megerősítik a csángóknak szlavóniai eredetét.

SIMONYI ZSIGMOND.

Szómagyarázatok. 1. *Gerinc*ről sok találgatás volt már (CzF. szerint 2:1057 „*geréb, gereben, gereblye, gerend, gerinc*.. a *ger* valamely sértést, szúrást, karcólást jelent“; Vámbéry a török *geri* 'hátsó rész, fartó' szótól származtatja, Budenz pedig óbolgár *grebeniči*-ből, mely fésüt jelent, de alapszava *grebeni* hátgerincet is, l. NyK 1:315, 17:445). A NySz szerint régebben *geréc, geric* hangalakja is volt. Miskolczy Gáspár Egy jeles vadkert c. munkájában (1702) három alakban fordul elő ez a szó: *gerintz, gerétz* és *grétz*. Az első a NySz idézi, az utóbbiakat Magyary-Kossa Gyula Régi magyar bonctani kifejezések című közleményében (Bpesti Orvosi Ujság 1910. 30. sz.): „Hogyha vkinek az háta-gerétze meg-vágottatik“. „Ha a hát grétz felső rész egészen ki-fordul“. — Ebből nézetem szerint kétségtelen, hogy a mi szavunk = ném. *Kreuz* 'hátgerinc'. Már régibb nyelvünkben rendszeren *hát-gerinc, háta-gerince* alakjában fordul elő, de ez csak olyan magyarázó össze-

tétel, mint pl. *köszikla*, *Hamupipőke* stb. — A *gerinc* tehát azoknak a ritkább eseteknek a számát szaporítja, amelyekben egy-egy testrész neve van más nyelvből átvéve.

U. i. Utólag látom, hogy Dankovszky eltalálta már a *gerinc* eredetét; ismerve a *geréc* alakot, a szót ebből magyarázta: „*Kreuz*, austriace, das Rückgrat“. Előbb azért nem néztem, mert Lumtzer és Melich nem említik a német jövevényszók közt. Lám, nem árt oda is betekinteni.

2. *Hagyján* mai nyelvünkben, mint CzF szótára mondja, „indulatszó, mely ráhagyást, engedést, nem törődést jelent s a. m. semmi az! tűrhető! ám legyen! Ha elveszett, hagyján, majd lesz más. Ez csak mind hagyján volna.“ Újabban néha a 'nemhogy', ném. *geschweige* jelentését veszi föl, pl. Csak egy nevéhez méltó tárcacikk (hagyján tanulmány) sem jelent meg róla“ (Vasárn. Ujság 20:95). — Érdekes ennek az indulatszónak az eredete. Tulajdonképp ígés szólásmód volt s második eleme a *járjon* igealak; a NySz-ban mint ennek az összetétele szerepel: *hadd-járjon* és *ám-járjon*, s ez a. m. ám legyen! Pl. De hadd iarion az en panaszim (CsomaK). De ez most hadgyarianac (Bora. Préd.). De ez ám járjon (Pázm.). — Némileg hasonló észjárást látunk ebben a nemrég még nálunk igen járatos latin szólásban: ez még *transit* = ez még hagyján, ez még *megjárja*, de még inkább ebben a németben: *es mag hingehen!* s ebben az olaszban: *per questa volla passi* 'ez egyszer hagyján', szó szerint 'ez egyszer járjon' és *lascia passare* = *hagyd járjon!* S már Kertész Manó megkockáztatta azt a föltevést, hogy „hagyján az olasz *lascia passare*-nak szószerint való fordítása“ (Nyr 35:426).

3. *Gyöngyvirág*. Növények, állatok elnevezésében sokszor igen szépen találkoznak egymással a népek. Ennek a kedves kikeleti virágnak a magyar neve má-MA szótárában megvan ilyen latin fordítással; *lilium convallium*. Ugyanilyen elnevezés fordul elő az oláh népnyelvben *märgärilari*, *märgäritärele*, szó sz. gyöngyöcskék; más oláh nyelvjárásokban ilyen nevei vannak: könnyecske, fülönfüggőcske, sőt lelkecske. [Vö. ném. Maiglöckchen, májusi csengetyü. A fr. *marguerite* is szó sz. gyöngy, de egészen más virág neve; Theiszék szótára hibásan fordítja százszorszépnék.] — A magyar név régi népetimológia is lehet a *szent-györgyvirág*-ból, mert ez is megvan a NySz-ban már a 17. századból, a MTsz szerint ma is nagyon el van terjedve, azonfölül a horvátban is *gjurjic* e virág neve [s a szlovénban is *jurjevica*] vagyis György-virág, nyilván mert szent György nap táján nyílik. A *Caltha palustris* is szentgyörgyvirág Szolnok-Doboka megyében és *jurjevka* a szlovéneknél, de mind a két nép több más tavaszi virágot is így nevez.

SIMONYI ZSIGMOND.

Az értelmező használatához. Az értelmezőt íróink sokkal ritkábban használják, mint népünk, de van egy eset, melyben (a németet utánozva) értelmezőt használnak, holott a magyaros szokás inkább hangsúlyos jelzőül alkalmazná az illető kifejezést. Újra eszembe jutott ez, mikor nemrég ezt olvastam: „Sokat megértet Aranyinak, az embernek, ismerete Aranyból, a költőből“ (MFigy. 1917. márc. 333). Okvetetlen magyarosabb volna így: „A költő Aranyból sokat megértet az ember Aranyinak ismerete.“ Éppígy magyarosabb a *költő Zrinyi*, a *hadvezér Zrinyi*, mint *Zrinyi a költő*, jobb az *Igazságos Mátyás*, mint *Mátyás*, az *igazságos*, jobb az *Ördög Róbert*, mint *Róbert az ördög*. Ezt fejtegette már Greguss „Zrinyi a költő“ c. cikkében (Nyr 1:261). Több példát idéztem a Jelzők mondattanában 119. l.

SIMONYI ZSIGMOND.

*Réved*¹ ritka szó, szótáraink közül csak CzF említi mint a *révedez* ige párját (ez eredetileg bolyongást jelent, l. NySz, MTsz) s alkalmasint Kemény Zsigmondból vette: vö. Találgatja Lajos sajdítva, révedve (Kemény: Zord idő 1862. 2:147). Így írja most Kosztolányi Dezső: Fáradt szemünk a semmiségbe réved (az Esztendő c. folyóir. 1918. márc.). Különös módon használja egy kortársunk: „A herceg egy percig elmerült emlékeiben, ... de azonnal *felréved* megint“ (Világ 1918. III. 12). — Alkalmasint más eredetű a *révület* (l. NySz és Nyr 20:318), ezt a régi szót mostanában íróink 'extasis' értelmében új életre keltették: Bárgyu tétlenségnek és elábrándozó révületnek képei (Pesti N. 1918. III. 19. tca).

SIMONYI ZSIGMOND.

„Egy elhasznált, de hatásos kép.“ Croce Esztétikájában olvassuk a következőket (Kiss Ernő ford. 153. l.): A nyelvészek vagy glosszologusok, akik filozófiailag is műveltek és jobban mélyére látnak a nyelvészeti kérdéseknek (hogy egy elhasznált, de hatásos képet használjunk), egy alagút munkásainak helyzetében érzik magukat: egy bizonyos ponton meg kell hallaniok társaiknak, az esztétika bölcselőinek hangját, melyet a másik oldalról hallatnak. — Riedlnek „A kuruc balladák“ c. jeles értekezésében ugyanigy olvashatjuk (Irodalomtörténet 1913:418.): „... midőn Tolnai kitűnő cikkét olvastam úgy éreztem magamat, mint egy alagúti munkás, ki midőn egyik irányban dolgozik, hallja a másik irányból közeledő munkás csákánycsapásait.“ — És ezenkívül hány helyen hallottuk már ezt a — Croce szerint — „elhasznált“ képet! Honnan eredhetett ez a kép? Ki használta először? Biztosat csak annyit tudhatunk róla, hogy a technika újabb fejlődésével, az alagútfúrással van szoros kapcsolatban. Hány ily „hatásos kép“ ment át a köznyelvbe, mely hazai talajon fakadt és még sem tudjuk róla, hogy kitől eredt!

NAGY LAJOS.

Még egyszer *karácsonyfia*. Újabban ketten tárgyalták e szót a Nyr lapjain. Viski Károly állításával szemben, hogy t. i. „a kriszkindlire nincs is magyar szavunk“ Nyr (47:71) Zolnai Gyula hivatkozik a német Christkind(ein) szónak legújabb szótárainkban (SimB, KB) található illetén értelmezésére: *karácsonyfia*, *angyalfia* és említi Paál Sándor azon kijelentését, hogy a székeyeknek „karácsonyfiát hoz a jó angyalka.“ (Nyr 47:233.) Ez utóbbi adatot Viski Károly is idézte ugyan, de azzal a megtoldással, hogy ő a székeyek közt laktában tíz esztendő alatt sohase hallotta a *karácsonyfia* szót, „csak azt, hogy az angyal (nem angyalka) angyalfiát hoz s azt sem karácsonykor hanem újév reggelén.“ (Nyr 47:71.) Tényleg azonban úgy áll a dolog, amint Zolnai Gyula felelt erre a kijelentésre Nyr 47:233. A *karácsonyfia* szó divatozik a székeyeknél, sőt úgy látszik valamivel északabbra is (Máramarosban), mert több oldalú kérdés után megállapítható, hogy míg az északibb részen csak a *karácsonyfiát* ismerik, (ezt se mindenhol, az *angyalfia* meg teljesen ismeretlen) — addig a székeyeknek mindig *karácsonyfiát* vagy *angyalfiát* hoz a kis Jézus (bár ez utóbbit ritkábban használják), még pedig nem újév reggelén, hanem karácsony napján, az angyalfiát is. A *karácsonyfia* szó a Felvidéken általában nem ismeretes, a dunántúliak is csak elvétve, inkább talán bevitel útján tudnak róla, helyette a „kriszkindli“ elnevezés a szokásos. Még a pestiek s a délebbre levő helyek is hallanak a *karácsonyfiáról*, de az angyalfiáról nem és teljesen fedi az igazságot, mikor Sassi Nagy Lajos a Nyr 27:182. lapján azt mondta a *karácsonyfia* szóról, hogy „ösmertebb s valamivel többet mond“ mint az *angyalfia*. De ha az *angyalfia* nem is található meg az ország nagy részé-

¹ Válasz egy beküldött kérdésre.

ben, mégis úgy látszik, hogy a múlt század hetvenes-nyolcvanas évei körül használták még irodalmi körökben is. Reviczky Gyula: „Apai örökség“ (MK) c. elbeszélésében említi az angyalfia szót: „A kinek csak volt valakije — és zsebében valamije — angyalfiát vásárolt.“ (83 l.) És nem újév reggelére, hanem Reviczky határozottan karácsony napjára gondol. A karácsonyfia pedig népszerű regény-íróknak, Jókai Mórnak „Kétszer kettő - négy“ c. elbeszélésében van meg: Az lesz nekem a legkedvesebb karácsonyfia¹ Reviczky nyitrai megyei volt, sokat nevelősködött Dentán (Temes m.), a jelzett elbeszélést Pesten írta; Jókai Komáromban született, a Dunántúlon nevelkedett és Pesten öltötte életének jó részét, honnan vették tehát a kérdéses szókat, a köznyelvből-e? előttük használták-e mások is, vagy a vásárfia, búcsúfia analógiájára alkották-e őket? DIÓSI GÉZA.

Kihagyásos szerkesztések a népnyelvben. A duna-tiszaközi magyar paraszt szófukarkodása, melyet Szabadkán akszaméntomosságnak hallottam nevezni, különösen a nyugodt beszélgetésben feltűnő. Ráérne gondolkozni, beszélni, nem izgatja indulat, harag, s látszólag nagyokat is gondol, mégis a várt olykor hosszabb mondat helyett valami sokatmondó hangsúllyal, hanghordozással ejtett *az, hát, éppen, mingyárt* vagy hasonló szavakat kapunk. Nála e rövidke szavak többféle jelentést kapnak s aszerint, amint röviden, hosszan, énekelve stb. ejtik, hordozói lesznek az általuk pótolta mondat teljes jelentésének.

Ilyen jelentéssűrűsödést figyelhetni meg pl. az *az* mutató névmásban. Használják 1. mint illet: meddig mereszkdik *az* a nagy rendetlen? (ágyba lustán nyújtózkodni), 2. 'igén' jelentésben: kocsni mént ére? fel. az! 3. 'dehogy!' értelemben: étté-é mán valamit? f. âz (nyujva ejti), 4. hogy is né, v. csak lessed! helyett: fizesd ki hejjettem ezt a garabó (kosár) szőlőt! f. âz! (énekelve), 5) úgy van! én is ammondó vagyok jelentésben: azon éggy ütő hejibe beette az egészet! f. âz. (vö. éggyátó helyibe elâszik.) Az utóbbi âz felelet helyett olykor az *éppen* szót is szereti, ugyancsak ezt máskor a még mit nem? jelentésben is. — A *mingyárt* időhatározószó szerepel 1. mint ilyen: minygyá nekéd esék! (azaz megverlek); 2. tagadó értelemben: aztán kimángótad-é legalább azt a ruhát? f. minygyá! (azaz dehogy, nincs is szándékában.) — Sok jelentést ért a *hát* szócskában is: 1. mint igen: tisis ott vótá? f. hát! 2. jó vóna, ha ű nézné még! f. hát (énekelve hangs.) jelentése: kéne úgy-e? 3. nem aggya az! f. kérdés: hát? stb. stb.

Igazi kihagyásos mondatszerkezeteket azonban mégis a felindult lelkiállapot hoz létre. Az ú. n. nagyhatú, hirtelen haragú ember annál több mondatrészt hallgat el, minél ingerültebb. Így elfojtott mérgében még elég telt a mondata, fontosabb azonban azaz ingerültségi foka, mikor nyersen odavet egy meggondolatlan szót, s erre pillanatnyi magáraébredés után enyhébb hangnemben mintegy mentegetésképp kimagyarazza a szót, a hangját stb. Ilyen Arany Tetemre hívásában: Hátha az anyja, szép huga már most Jönne siratni? f. [I.] *Vissza neki!* [II.] *Jaj, ki parancsom élve szegi!* A harmadik fokon már nem enyhít, szépít, felelete már csak egy-két szenvedélyes szóra szorítkozik. A különböző ingerültségi fokon a tény megállapító mondatot nagyobb és nagyobb kihagyással szerkeszti a következőkben:

K. Legalább adott-é énni? felelet I. Hászén adni adott vóna, ha az a [!] éhetetlen ott nincs (azaz: hát hiszen adott volna, csak az a másé után mohón

¹ Milliók könyve 83. sz. 11. l. Először a Képes Családi Lapók 1890. évfolyamában jelent meg, majd önállóan: Kétszer kettő négy és egyéb elbeszélések. Bpest 1893.

² A tájszavak, szólások Szabadkáról valók.

vágyó, illetve az a potya lesi ne lett volna ott). II. âz!... hogy nê vedd ki mán belüllem a rosszat. III. Koszt! — Ugyanígy találjuk a fenyegetésnél is: I. Adok én nekéd a ruhát êtrimbõni! II. Adok én ruhát êtrimbõni! III. Adok êtrimbõni! de ekkor már üt is (trimbõni = elnyúni Kiskunmajsa.) Vagy: dógozik? felelet: fene!... aki észí, hevesebben: fenédzik! (t. i. volt eszében!) Ilyen kihagyást észlelni ebben: Tê, tudom, mëghalsz a kezem közt! (te meglásd, úgy megverlek, hogy ott halsz meg a kezem között), vagy: tudom, ha fõmérgešitesz, lëõntelek! Itt jegyzem meg, hogy a *tudom* egyértelmű ilyen esetekben a *bizony* szóval, ez pedig felfogásuk szerint esküvés számba megy, innen van, hogy „nem gyermek szájába való“, már t. i. a *bizony* kifejezés.

Ide tartoznak még a szitkozódások, melyek legnagyobb részt csak alárendelő mellékmondatok, a fõmondat hiányzik, pl. Hogy váglak pofon! Hogy verje mëg az öreg Isten! stb. Másféle indulatok hatására keletkeznek: Ott van, bemegyék, be én! (Ha ott találom, akkor bemegyek, Isten bizony!) Ott nincs, nem tudom, mit művelék. (Ha ott nem lett volna akkor, nem tudom, hogy mire ragadt volna hevem.) Nincs ott, meggyútom: (1. Szerencse, hogy ott volt, máskülõnben meggyújtottam volna. 2. Ha esetleg nem volna ott, akkor meg fogom gyújtani.)

Temesvár.

BARTA M. ESZTER.

Két-husz. Rubinyi szerint (Nyr 40 : 43) a *két-husz*-féle szerkezet legelõször Ballagi Teljes szótárában fordul elõ, megcsillagozva, tehát tájszóként. Ballagi jegyzete szerint = „számnév, a. m. *negyven*.“ „Õ valószínűleg a régi magyar Tájszótárból vette — írja Rubinyi — vö. MTSz: *két-husz fonál* (Baranya m.)“ keth negyven (nyolcvan), keth negyven nyolc, két hatvan (Zrinyinél), két husz (NySz) a régiségben, nyelvtörténetben is ismeretesek.“ — Mióta szerencsétlen háborúnk oly szerencsétlen véget ért, a ruhaszükség újra föllendítette a házi ipart „Felébresztjük halottaiból az öreganyáink szokását — sùg-búgták az asszonyok — szövínk-fonunk. A vászon manapság fehér holló, belõle meg a szükség akar nadrágot vagy réklit is tájkol“. És csakugyan elõkerültek a rokkák és szövíszékek. A hosszú téli esteken fonókák gyülekeztek. Az egyikben én is ott voltam. S így tudtam meg egy helyreigazító jelentés-magyarázatát a MTSz fenti adatának. Minálunk a fonalat így olvassák: 3 szál együtt 1 *ige*, 50 *ige egy-ötven* (tehát 150 fonál!), és 4 ötven egy *pászma*. A békési részen azonban, talán nagyobbára elmagyarosodott román falvakban: 20 *ige* (tehát 160 fonál) *egy-husz*, és 12 *husz egy pászma*. Eszerint *két-husz fonál* nem 40 szál, hanem 120!

OLTYÁN SÁNDOR.

Freckay J. Mesterségek szótára a 391. l., a takácsmesterség leírásában megint más számítást közöl: „Nálunk egy *igére* 3 szálat számítanak; 40 *ige* tesz egy kötetet (Bündel), 100 *ige* egy pászmat. A takács számítása az, hogy két pászma ad egy róf vászmat.“ Simonyi kérdést téve a Szótár szerkesztõjénél, a köv. választ kapta:

Ez a takácsmester mértéke; a házi szövíés úgy látszik más számításon indul el. Errõl el kell olvasni, amit a megelõzõ sorokban irtam: „Minthogy a motolla-leveleknek.. megszabott körfogata van, a pászmabelli fonálnak kimért hosszúságot lehet adni; a forgó-motollát csak annyiszor kell forgatni, ahányszor körfogata bennfoglaltatik az eleve meghatározott fonálhosszaságban.“ Azon fordul ugyanis, hogy mi volt eleve meghatározva. — Kriza tájszótárában *zseréb* v. pászma a fölmotollált fonálban = 20 *ige*, minden *ige* 3 szál, tehát egy *zseréb* 60 szál. *Freckay János*.

EGYVELEG.

A közmondások¹ és közmondásszerü szólásmódok a nemzeti nyelvincsnek igen becses részét teszik s azért a Magyar Nyelvőrben kezdettől fogva gyűjtjük őket, tárgyaltuk is néhányszor az idevágó kérdéseket, l. pl. A nép bölcsesége, Nyr 27:1. De már ott megemlítettük azt is, hogy a közmondásoknak igen kis része tartozik az egyes nyelvnek ősi birtokához s például alig lehetne olyan közmondást kimutatni, mely éppen csak a magyar s a rokon finnugor nyelveknek közös birtoka volna. Ellenben a nemzetek közmondásaira vonatkozó óriási irodalom világosan bebizonyította, hogy a legtöbb közmondás sok népnek közös birtoka, mert egyik néptől a másikhoz, a másiktól a harmadikhoz vándorolt. A közmondásnak s a szólásmódnak (mely sokszor csak rövidített közmondás) a vándorlását talán nem is annyira a bölcs, mint inkább az elmés tartalom s kivált az elmés, tetszetős forma segíti. Ennek bizonyítására ezúttal csak néhány igen ismert közmondásunkat idézzük a megfelelő idegennyelvekkel együtt.²

Hol nincs, ne keress. Pázmány így írja: Ubi non est, ott ne keresd. (A latin *est* is *š* hanggal ejtve.) Hol nincs, Isten se vesz. Spanyol: Ahol nincsen semmi, semmit se kell keresni. Lengyel és orosz: Ahol semmi sincs, Isten se vesz el semmit. Horvát: Ahol nincsen semmi, a cárnak se kell semmi. Francia: Ahol semmit se kaphat, a király is elveszti az adót. Stb.

Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök. Lengyel: Jobb most egy veréb, mint holnap egy galamb. Cseh: Jobb egy veréb a kezemben, mint egy nyúl a bokorban. Litván: Jobb egy veréb a kezemben, mint egy szarvas az erdőben. Szerb: Jobban szeretem ma a sült pacsirtát, mint holnap a sült tyúkot. Görög: Jobb ma egy tojás, mint holnap egy csirke. Román: Jobb ma egy tojás, mint esztendőre egy ökör. Német: Besser ein Vöglein in der Hand, als vier, die fliegen über Land. Latin: Est avis in dextra melior quam quatuor extra.

Előre iszik a medve bőrére. Fogd meg a tubát s aztán mellyeszd (= fogd meg a galambot s azután kopaszd meg). Lengyel: Ne igyál az élő medve bőrire. Cseh: Nem ér semmit a medve bőrire inni (igy). Ne add el a bőrt, míg a medvét meg nem ölted. Olasz, francia, angol: Ne add el a medve bőrit, míg a medvét meg nem fogtad. Orosz: Meg se fogta a medvét s eladta a bőrét. Rutén: Iszik a farkas bőrére. Stb.

Holló hollónak nem vájja ki szemét. Német: Eine Krähe hackt der andern die Augen nicht aus. (Hasonlókép a finnben, észtben, litvánban, szláv nyelvekben, görögben stb.) Olasz: Farkas nem eszik farkast. Török: Kutya nem szagatják egymást. Stb.

Kutyából nem lesz szalonna. Ugyanígy több nyelvben. Csehül: Kutyából nem lesz szalonna, farkasból ürühús. Orosz: Aki farkasnak született, nem lehet belőle róka (Velencében: nem halhat meg bárányképpen).

Bagoly mondja verébnek: nagyfejű. Szerb: Bagoly mondja cinegének: eredj te nagyfejű kutya! Görög: Szamár mondta kakasnak: nagyfejű. Német:

¹ Válasz egy beküldött kérdésre.

² A magyarra fordítottakat Düringsfeld Ida gyűjteményeiből (főleg *Das Sprichwort als Humorist* címűből), az eredeti nyelven idézettek jobbra Mauthner Fr. filozófiai szótárának bevezetéséből vesszük (*Wörterbuch der Philosophie*). A magyar közmondások Erdélyi gyűjteményéből s a NySz-ból. Erdélyi is idéz sok hasonló német és latin közmondást.

Szamár szidja az öszvért fülesnek. A baszkok azt mondják: Holló hányja szemire varjunak, hogy fekete a feje. Stb.

Ne legyen csirke okosabb a tyúknál. Német: A tojás okosabb akar lenni a tyúknál. Dán: A tojás akarja a tyúkot tanítani. Görög: Csirke akar tyúknak tanácsot adni. Francia: A libák akarják a ludakat legelőre vezetni. Stb.

Amely kutyát meg akarnak ölni, veszett nevét költik. Szerb: Aki a kutyáját meg akarja ölni, azt kiáltja veszett. (Ilyenformán mondja a francia s az angol is). Olasz: Aki agyon akarja ütni a kutyáját, talál ürügyet. Orosz: Ha a kakast meg akarják ölni, nagyon hangosan kukorékol. Hollandi: A farkas könnyen talál okot, amiért megeszi a bárányt.

Borban az igazság. Így már a görögben; latinul is: in vino veritas. Im Wein ist die Wahrheit. Trunkener Mund redt aus Herzensgrund.

Gazda szeme hizlalja a jószágot. Már Aristoteles idézi mint perzsa közmondást: Ti malista hippon piainei? Ho tū despótū ópthalmos, vagyis: Mi hizlalja legjobban a lovat? A gazda szeme. Latinra így fordították: Oculus domini saginat equos. Des Herrn Auge macht das Pferd fett.

Sok beszédnek sok az alja. Sok beszéd nehezen készül meg hazudság nélkül. A Cato-féle mondások közt: Exigua his tribuenda fides, qui multa loquuntur. Bedánál: In multiloquio non deerit peccatum. Wer viel redt, der lügt viel.

Kakas is hatalmas maga szemetjén. Gallus in suo sterquilinio multum est. Der Hahn ist kühn auf seinem Mist. Más nyelvekben a kutyára alkalmazva, pl. Dessus son fumier se tient le chien fier. Így a hollandiban s a dánban.

Kiki legjobban tudja, hol szorít csizmája. Kinek-kinek az ő bibéje fáj. Már sz. Jeromosnál: Hic soccus quem videtis, videtur vobis novus et elegans, sed nemo scit praeter me, ubi me premat. Ein jeder weiss, wo ihn der Schuh drückt. Stb.

Számtalan ma élő közmondásnak kimutatták már régi eredetét. A magyar közmondásokra nézve ezt, Sztripszky Hiadortól várjuk. Érdekes kísérlet jelent meg 1918 a NyF 79. számában Juhász Jánostól: Kölcsönhatások a magyar és tót közmondásokban és szólásokban.

SIMONYI ZSIGMOND.

Kutyanyelv. Tudvalévő dolog, hogy így nevezik azokat a hosszú papirlapokat, amelyeket a hírlapírók kézirat-papirosnak használnak. Ki használta először irodalmunkban ezt a kifejezést, mi az eredete? Szabó Endre Czigányvilág c. könyvében (1919., 169. l.) erre vonatkozólag ezt írja: „1868—1871-ig Illésy György, akitől számos népies versesfüzet jelent meg, volt a *Hon* szerkesztője. Verseinél nevezetesebb az, hogy tőle eredt a *kutyanyelv* elnevezés, amellyel a hírlapírók ma is illetik a papirosívnek négy hosszú darabra vágott egyes részét.“

A. M.

Tréfás szókombinálások. Simonyinak a kombináló szóalkotásról írt értekezése (Érték. a nyelv- és széptudományok köréből XV:3) rámutatott arra a nyelvi jelenségre, hogy két szónak egymásra gyakorolt kölcsönös hatása megváltoztatja a szó alakját s egy új szó keletkezésének magyarázatául szolgálhat. Az új gondolat csábítóan hatott különösen a kezdő nyelvészekre és sok kalandos, merész ötlet szülőanyja lett. A Nyr 20. kötetének első füzetében két cikkben is bírálta és támadta a kombináló szóalkotást. Albert János részletes és szigorú kritikával boncolja a kombináló szóalkotás elveit és alkalmazását; egy másik, tréfás és gúnyos cikk Bartzafalvi Szabó Dávid aláírással a nyelvújítás korcs szavait próbálja a kombináló szóalkotás módszerével magyarázni és igazolni.

Erről a két támadó cikkről szól Szarvas Gábornak Simonyihoz 1891 január 22-én intézett tréfás levele :

„Kedves *ficsém*!¹ Eddig már bizonyára olvastad a kombináció ellen megindult kettős anabasiszt. Célja, hogy provokálja részedről a választ, amelyre természetesen én is elmondanám a magam mondanivalóját, hogy tisztázzuk a kérdést: quid, quomodo és quem ad finem. Már igazi contaminatióvá kezd fajulni; a gyereksereg nagyon rákapott erre a csalogató tudománykodásra. Tudósíts egy pár sorban, jön-e válasz s mikor. Igaz és őszinte *bartyád*² *Szarvor*.³

¹ Fiam + öcsém. ² Barátod + bátyád. ³ Variációk tetszés szerint.“

A támadó cikkekre következett ugyanabban a kötetben Simonyi válasza (407. l.) Szarvas hozzászólása (450. l.) és Simonyi újabb válasza (543. l.).

BALASSA JÓZSEF.

A háborus katonanyelvből. *Digó*: olasz. A szegedi digó tájszó eredetileg olasz kubikost jelentett. A 46-os bakák révén az egész olasz fronton elterjedt, mint megvető, lekicsinylő elnevezése az olaszoknak. — *Csues*: általában mindenfajta szláv paraszt (szerb, bosnyák, montenegrói, szlovén). — *Verábic*: nehéz ágyú; a *schwere Haubitz*-ből. — *Kácsa*: légi torpedó, mert bukdácsolva száll. — *Szanaszét*: szanitéc. — *Tüdőkutyhuruty*: tüdőcsúcshurut. — *Masinizsta*: gépfegyveres, maschinengewehres. — *Fűfőzelék*: rántás nélkül készült főzelék. — *Ruksák*: hátizsák (Rucksack).

SZTROKAI KÁLMÁN.

Budapesti feliratok.¹ Ha jól emlékszem Deák Ferenc mondta valamikor, hogy a sajtóról szóló törvénynek csupán ebből az egyetlen egy szakaszból kellene állni: Csak azt szabad írni, ami igaz. A haza bölcséhez méltó bölcs mondás! De nem ártana, ha ehhez az egyszakaszos törvényhez hozzácsatolnák még azt a másik szakaszt is, hogy csak annak szabad írni, aki tud. A nyilvánosságnak szánt hirdetések nyelvében találhatunk legtöbb kivetnivalót, pedig azokat sok ember olvassa, tehát úgy kellene megírni őket, hogy megszövegezésük ellen ne lehessen alapos kifogást tenni. Hogy ma milyen hirdetések és feliratok bosszantják az embert s rongálják az ép nyelvérzékét, annak bemutatására ide iktatok három adatot egy budapesti szállóból meg egy vendéglőből: „A tisztelt vendégek felkéréstnek a szoba mint szobaszekrény kulcsát a távozásnál a szálló portásnak átadni.“ — „A székesfőváros rendelkezése folytán a vízvezeték 11 órakor elzáratik. Kéretnek a T. vendégek a vízvezeték 11 óra után nem használni különben esetleges rongálások [így!] vagy az abból kifolyó következményeket a T. vendégek viselik. — Kiváló tisztelettel — Szállodatulajdonos“ — „Kenyért és tésztát csak jegy ellenében szolgálunk ki.“

NAGY JÓZSEF BÉLA.

Betű és betűz. Egy polgári iskolai tankönyvben a magyarok ősi műveltségéről szólva, a szerző így elmélkedik: „Sajátságos írásmódjuk volt, a rovásírás, t. i. a betűket fába rótták, bevésték, betűzték s talán innen vették eredetűket betű és betűzés szavaink.“ (I. Gy. Történelem polg. leányiskolák III. osztálya számára 57. l.) Tehát hiába mutatták ki több mint félszázaddal ezelőtt Vámbéry is, Budenz is, hogy a *betű* átvétel a török nyelvből s hiába ismételték mindenütt, ahol török eredetű szavainkról van szó, tankönyvíróink képzelete szabadon csapong, mitsem törődve a tudomány megállapított igazságaival.

VÁRÓ ISTVÁN.

¹ *Helyreigazítás.* A Nyr 48 : 39. lapján az utolsó bekezdésnek második sorát így kell olvasni: nem azt mondjuk: mi ezen a főnéven a rag? hanem: mi ennek a főnévnek a ragja? stb.

Ragos névszók mint főnevek a mondatban többféle mondatrész gyanánt fordulnak elő. Ezt már többen szóvá tették, most néhány példával kívánom szaporítani. Mondják sok helyen: *pofont* kapott, *pofont* osztogat. Minthogy gyakran hallható e kifejezés: *pofon vág*, *pofon üt*: a *pofon* szót olybá vette a közhasználat, mintha főnév volna s alany esetnek vélték: *sok pofon érte*; aztán más mondatrész is vált belőle pl. a fentiben tárgy. Azután határozó: egy *pofonnal* meglegedett, aztán elszaladt. Ilyenek ezek is: *éjjel*, *nappal*. Te vagy a nap, én az *éjjel*, telis-tele sötétséggel (Petőfi). Szeretem a *reggelt* (Arany s a nép is sokszor). Mivel mindég így hallhatjuk: *reggel*, Arany két *gg*-vel címnek is vette: *Regg* és est. Nyáron a *nappalok* hosszúak, télen rövidek. Széltire mondjuk. Mivel a magyar és vele rokon nyelvekben a Sonne és Tag fogalmát egyazon szóval nevezzük, a közbeszéd megkülönböztetésül a dies, Tag jelölésére a *nappal* ragos szót alkalmazta. V. ö. a reformátusok énekes könyvében is (148. dicséret, melyet Kovács József nagykőrösi predikátor írt, I. A magyarországi ref. egyház közönséges Énekes könyvéről, írta Révész Imre, Debrecen, 1866): „Oh Isten, ki e *reggellel* Napodat visszaadtad, jóságod egy újabb jellel irántunk megmutattad.“ Így: Az egész *nappalt* henyélve tölti stb. [V. ö. az Önállósított határozók c. tanulmányt a Budenz-Alumban.]

Id. R. VOZÁRY GYULA.

Mór és Móric. Ismeretes a két névhez fűződő Jókai-anekdóta már a Nyr lapjairól is (46:129.). Ebből tudjuk meg, hogy Jókai fiatal korában még a Móric járta s ő is Móricnak írta magát eleinte, de később egyszer csak ő is a Mórt kezdi használni. A nemrég szereplő politikusok nevei között azonban újra rátalálunk a Móric névre (gr. Eszterházy Móric, Palugyay Móric stb.). Tehát melyik ezek közül a helyes? Az hiszem, úgy lehetne megoldani, hogy mindakettő. A katolikus egyház megkülönbözteti a latin *Maurus*-t és a *Maurilius*-t, vagyis másképp úgy mondhatnók, hogy ezeknek megmagyarosodott alakját: a Mórt és a Móricot. Ugyan-így érzem a megkülönböztetést Kelemen Béla Magyar és német kézi szótárának (1901.) I. kötetében (281. l.): Mauriti^{us}, Maurus: Móric, Mór. (A két jelentés sorrendjében érzem a megkülönböztetést.) Miért ne lehetne tehát a közhasználatban is a Mór és Móric két külön név és nem két külön változat, vagyis miért ne lehetne: *Mór* = *Maurus* és *Móric* = *Maurilius*?

NAGY LAJOS.

A nyelvkeveredés minálunk legnagyobb fokát a 18. században érte el, mert a 17. század latinosságához még nagy német és tót szózagyválás járult. Ennek egy mulatságos emlékét frissítjük itt föl Gubernáth Antal nyelvtanából: Institutiones linguae et litteraturae Hungaricae 1802. 2:14. A szerző hibákkal telt szöveget ad föl a tanulónak javításra.

„Elegyített nyelvű szavakból álló gántos gyakorlás.

Egy bizonyos Városba el-érkezének egynéhány Verschwendirozó Rajtárok, azt állítván, hogy a' sok esztendőktől hátra-maradott Stadt-Gábnak-Einkassirozásáért a' Burgból oda ordiroztattak légyen; — ezek alig toppanának-bé ki-szabott interimalis quartérjaikba, hát azonnal a' Wirth-Frauokra támodván, musz seyn alatt erőssen meg-parantsolták, hogy a' Fleisch-Bankból Zintányéron Rost-Bradelt hozzanak, — a' kik avval mentegették magokat, hogy még sem a' Koszlenkákat, sem a Kravitskákat, a' meg-paszálásra ki nem hajtották volna, s' az alatt Kiszelitzával kinálták nyughatatlan vendégjeiket; de azok semmivel sem gondolván, magok réája ütöttek a' Fleisch-Bank Kneckre és onnét a Wirths-Hausba menván, szabadon praedáltak.

Idem jam emendatum. Ugyan azon már megjobbítva.

Egy bizonyos Városba el-érkezének egynéhány tékozló lovas katonák azt állítván, hogy a' sok esztendőktől hátramaradott város-Adójának bé szedéséért a' Királyi Udvarból oda rendeltettek légyen: — Ezek alig toppánának-bé a kiszabott üdeig-való szálásaikba, tüstént Gazd'Aszszonyaikra támodván, egy meg-kell-létel alatt erőssen meg-parantsolták, hogy a' mészárszékből ön-tányéron rostélyos sültnek való húst hozzanak, a' kik avval mentegették magokat, hogy még — sem a' gödöléket, sem a teheneket ki nem hajtották volna a legelésre, s — az alatt keszőtzevel kinálták nyughatatlan vendégjeiket. — De ezek semmivel se gondolván, magok reájuk ütöttek a mészáros legényre, onnét a Vendégfogadóba menvén, szabadon zsákmányoztak és ki-rablottak mindeneket.

ÜZENETEK.

(Ezek az üzenetek mind Simonyi Zsigmond hagyatékából valók.)

G. Sz. „*Hétszilvafás* a nagyon csekély birtokú (csak hét szilvafa fér el rajta), szegény s emellett gyakran dölyfös nemes' ember gúnyneve, különösen Erdélyben“, mondja a Lexikon. De pompás magyarozatát adta Mikszáth Különös házasság című regényében (1907-i kiad. 1:186): „A fogat minősége jelezte a nemesek rangját, előkelőségét az arisztokratikus megyékben. Különben is minden valami egyebet jelezett, mint ami volt. Az emberek bele voltak bolondulva a szimbolumokba. Erdélyben a kürtők szimbolizálták a rangfokozatokat, volt két füstű, egy füstű és körülfüstű familia, amint két vagy egy kémény volt a kúrián, vagy csak úgy a zsupfedelen át szivárgott ki köröskörül, ahol nyilást lelt a konyha füstje. A szegény tót megyékben a fák után igazodott el a földi nagyság mércéje; a báró Révayak, Justhok hársfák, fenyőfák alatt ültek, azoknak csak árnyék kellett; a Lehoczkyak, Rakovszkyak diófát tartották, mert ez adja a sok árnyékot és egy kevis gyümölcsöt is; a kisebb familiáknak ellenben szilvafájuk volt, aki adja kevis árnyékot, de sok szilvát. Sajnos, ezekből is csak hetet engedélyezett nekik a fukar köztudat.“

Z. J. „*Emlékszik, gyülekszik, igyekszik* csak újabb időben jöttek divatba a régibb *emlékezik, gyülekezik, igyekezik* helyett (*igyeköszik* NySz csak egy adat a 16. századból). Honnan veszi itt magát az *sz* hang? Egyszerű hasonulás nem lehet, mert akkor így ejtenék: *emlégzik* stb., mint *patagzik, lélegzik, lagzi.*“ — Igaza van. Ezek az igék a *-hoz* kéz képző magánhangzóját elejtve azért vettek föl *sz* hangot a *z* helyett, mert a hang- és jelentésbeli hasonlóság miatt átmentek a *törekszik, cselekszik, dicsekszik*-féle igék analógiájába (szintúgy előfordul *tolakozik* mellett *tolakszik, szándékozik* mellett *szándékszik*, továbbá *hagyakszik, sőt ölékszik, talákszik, csodákszik*). Ugyanezt az analógiás hatást mutatják ezek az újabban néha előkerülő alakok: *igyekvő, gyülevő* (l. TMNy 270), *tolakvó* (NyUSz, továbbá pl. Péterfy: Platon 3, Laczkó G. Német maszlag XXI.). Mutatja továbbá az, hogy *emlékezett* helyett nem mondjuk *emlékszett*, s csak kivételkép fordul elő egy-egy ilyen szokatlan alak: *emlékszék, igyekszének, igyeksző*, mert azt se mondjuk, hogy *törekszett, cselekszék, dicseksző*.

Cs. K. Igaz, hogy az 'úri igeragozás' jegyzetében (47:195) az ÉrdK-ből idézett *világosuljál* alakhoz hasonló a CornK-nek ez a két fölszólító alakja:

„*hayolyal* az gonoztol“ (36) és „*bochással engem*“ (146). De könnyen lehet, sőt valószínű, hogy ezek hibák eh. hajolj el, bocsáss el (vö. *el hayolyon* CornK 36). Ugyancsak a CornK másolója, Ráskai Lea írja a DomK-ben (259): „*fussal* ez velagbol“, de itt is lehetséges, hogy *fussel* volt az eredetiben.

Sz. J. Az *Alpesekről* már többször is szó volt a Nyr-ben. Ez az alak már száz évnél régebben megállapodott nyelvünkben: A jégalpeseken s Ádria öblein... (Berzsenyi: A felkölt nemességhez 1797). Megráztad a gőztorlatok alpesit (u. a. Wesselényi hamvaihoz). Ehelyett azt mondani *alpesét* v. *alpjait* olyan pontoskodó pedánság volna, mint ha *akták* helyett *aktumokat* vagy *Egyiptom* helyett *Aegyptus-t* vagy *paradicsom* h. *paradisus-t* erőtetnénk. V. ö. még: Midőn *Antiquitateseihez* az előszót már rég megírta... (Bánóczi: Révai). — A *regálék* helyett is gyakran, sőt rendszeren a *regáliákat* használják (jura regalia) I. Nyr 13:121; „kettős többszörös torzalak“, mondja egy hivatalos bírálat, Hiv. Közlöny 1917. 495).

R. J. kérdi, Arany J. mit ért a köv. kifejezésen (Levelezése 1:284): „Rozzant faház..., alacsony kis ablakai vannak, ...*feltáskult* pallója, göröngyös fala és leszállt ajtaja.“ A feleletet megadja a MTsz: „*táska*... 4. a falon a mésznek v. a vakolatnak meglazulása által támadt duzzadás“; „*táskul* a fal“, „*eltáskult* a mész a falon“. Arany levele szerint tehát nemcsak a fal, hanem a palló is megtáskulhat. (A MTsz adatai Gömör megyéből és Erdélyből valók.)

I. J. „Mikor csaták érhangú kürtje *tárog*“ (Koboz krónikája, Az Ujság 1915). — Új szó, a *tárogozó*-ból, ill. ennek közvetlen alapszavából, a *tárogo* igéből elvonva, olyanformán, mint a *riog*, *illeg*, *meleng*, *ring*, *ráng* igékből elvonva előfordul néha *riog*, *illeg*, *meleng*, *ring*, *ráng* (l. ezekről bővebben NyF 11:54 és v. ö. MNy 11:184).

R. G. Hogy *szájam* helyett lehet-e *számat* mondani? Mondani lehet is, szabad is, bár a mai irodalmi nyelvben szokatlan. De éppen *szám*, *szád*, *szánk* (és személyrag nélkül *szá* v. *sza*) az eredeti alakok s ezek a népi nyelvben ma is közönségesek és nyelvemlékeinkben rendesek. Még száz évvel ezelőtt Versegly nyelvtana (Anal. 1:212) csak *szám*, *szád* alakokat ismer. V. ö. az én *számból* (Kaz. Pály. 286, Aigner kiad.), *szácska* (Kazinczynál többször); sőt még Petőfinél is van *szád* (Ha férfi vagy...; de „*szájat*“ Kutyakaparó). Csallóközben még ez a tárgyeset is él: *szát*. Hogy hogyan lett a *szá*-ból *száj*, erről I. TMNy 224.

A Magyar Nyelvőr régi évfolyamai közül még a következőkből kapható néhány példány: 3, 5, 6, 7, 8, 9, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48. Egy-egy kötet ára 25 korona. A Nyelvőrkalauz (I–XXV. kötethez) ára 10 korona.

A Nyelvészeti Füzetek (az 1. 4. 8. 25. 46. 58. 60. 63. 66. 69. 71. 75. 76. számuk kivételével) megrendelhetők a kiadóhivatalban az eredeti bolti áron, hozzáadva a postai küldés fejében füzetenként 50 fillért.

Olvasóinkhoz. A nyomtatás és a papir nagy drágasága takarékoságra kényszerít bennünket s előfizetőink elnézését kérjük, hogy folyóiratunk egyelőre borítéklap nélkül jelenik meg. Mihelyt ismét lehetséges lesz, nagyobb terjedelemben és a régi külsővel köszöntünk be újra előfizetőinkhez.

Felhívás előfizetésre!

Negyvenkilencedik évfolyamába lép a **Magyar Nyelvőr**, midőn Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond elárvult örökébe a Nyelvőr eddigi gárdája lép. Simonyi Zsigmond barátai és tanítványai, akik eddig is segítőtársai voltak, folytatni fogják a megkezdett munkát, hogy a Magyar Nyelvőr megőrizze alapítóinak emlékét s továbbra is részt vegyen abban a tudományos munkában, melynek feladata a magyar nyelv és nyelvtudomány művelése.

A Magyar Nyelvőr eddigi barátait kérjük, támogassanak bennünket ebben a törekvésünkben s szerezzenek minél több előfizetőt, mert a Magyar Nyelvőr egyetlen jövedelmi forrása az előfizetés. *Előfizetés az 1920-ik évre (január—december) 25 korona.* Kérjük az előfizetés mielőbbi beküldését, hogy a nyomtatandó példányok számát megállapíthassuk.

A MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATALA

Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27.

TARTALOMJEGYZÉK.

Beköszöntő. <i>Balassa József</i>	1
A magánhangzók illeszkedéséről. <i>Simonyi Zsigmond</i>	3
A hivatalos nyelv magyarsága. <i>Dénes Szilárd</i>	10
Német elemek a magyar katonanyelvben. <i>Spitzer Leo</i>	16
Német romantikusok magyar fordításban. <i>Trostler József</i>	20
Nyelvművelés. Egy. <i>Kőrösi Sándor</i> . — Egy németesség Petőfinél. Előtt és elé. <i>Antibarbarus</i> . — Die alten Sprachen, die neueren Sprachen. <i>B. J.</i> — Biztos, spontán, speciell. <i>Kőrösi Sándor</i>	23
Irodalom. Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratái. <i>B. J.</i> — A Finnugor Társaság legújabb kiadványai. <i>Fokos Dávid</i> . — Kétnyelvű Klassikus Könyvtár. — Beküldött könyvek	26
Gyászjelentések. Paasonen Henrik. — Karjalainen K. F. — Frecskay János. — R. Vozáry Gyula. — Kara Ferenc	29
Magyarázatok. Eszveszés, eszvész, ízvész. Szólások magyarázata. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Egyező észjárás. <i>Kosztolányi Dezső</i> . <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Egyező észjárás. Minta. <i>Fokos Dávid</i> . — A here höss hangképlethez. <i>Vikár Béla</i> . — Ragadványhangok a helységneveknél. <i>Csanády Sándor</i> . — Cipó. <i>Wertner Mór</i> . — A moldvai csángók. Szómagyarázatok. Az értelmező használatához. Réved. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Egy elhasznált, de hatásos kép. <i>Nagy Lajos</i> . — Még egyszer karácsonyfia. <i>Diósi Géza</i> . — Kihagyásos szerkesztések a népnyelvben. <i>Barta M. Eszter</i> . — Két-husz. <i>Oltyán Sándor</i>	32
Egyveleg. A közmondások. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Kutyanyelv. <i>A. M.</i> — Tréfás szókombinálások. <i>Balassa József</i> . — A háborús katonanyelvből. <i>Sztrókai Kálmán</i> . — Budapesti feliratok. <i>Nagy József Béla</i> . — Betű és betűz. <i>Váró István</i> . — Mór és Móric. <i>Nagy Lajos</i> . — A nyelvkeveredés. — Ragos névszók mint főnevek. <i>R. Vozáry Gyula</i>	45
Üzenetek	46

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és ktadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

EGYEZŐ ÉSZJÁRÁS KÜLÖMBÖZŐ NYELVEKBEN.

Irta Simonyi Zsigmond.

II.¹

Személyragos infinitivus, amilyen a magyar *írnom, írnod*, van a portugál nyelvben is; a portugál nyelvtanok persze azt tanítják, hogy ilyen alak más nyelvben sehol se fordul elő. Ott rendszeren viszonzószóval használják (*para* -ért, végett, *sem* nélkül stb.): *vimos tudo sem nada comprarmos*, szó szerint: láttunk mindent semmit vennünk nélkül, azaz l. m. anélkül hogy bármit vettünk volna (*comprar* venni); *vi as a venderem castanhas*, szó szerint: láttam őket gesztenyét árulniok (*vender* árulni). A személyrag az igeragozásból van átvéve s az igenév cselekvő személyét fejezi ki, tehát aki vesz, aki árul stb., mint a magyarban.

Tárgyas ragozás is fejlődött több román nyelvben. Mellőzve a francia *il m'aime, je le-dis*-féle alakokat, melyek bővebb fejtegetést kívánnának, csak a magyarhoz egészen hasonló portugál és olasz alakokra idézek egy pár példát: port. *diz* mondasz: *di-lo* mondod; *damos* adunk: *damo-lo* adjuk; olasz *faró* tenni fogok: *farollo* megteszem; *amó* szeretett: *amollo* szerette; *ascoltate* hallgassatok: *ascoltatemi* hallgassatok meg (engem). S itt a főnévi és a határozó igeneveknek is van tárgyas alakjuk: *amarlo* szeretni őt, *vedervi* látni őnt, *amandomi* engem szeretve, *avendolo veduto* őt látván (fr. *l'ayant vu*). Az olaszban egészen egybeírják az ilyeneket, a portugálban kötőjellel.

Birtokos személyrag fejlődött az olaszban, különösen egyes régibb íróknál és a nápolyi nyelvjárásban, de ott jobbra csak rokonsági főnevekhez járul. Ezt a jelenséget tüzetesen tárgyalta Bonaparte Lucián herceg és gondosan összevetette a finnugor személyragos névszókka (Transactions of the Philological Society 1882—3—4). Példák: *patremo* atyám (irodalmi olasz *padre*

¹ A Nyr 48. évfolyamában (107. l.) jelent meg e cikk első része. A befejezést csak töredékben találtuk meg Simonyi hátrahagyott kéziratái között. Ehhez csatoltuk egy hasonló tárgyú, bár a dolgozat címéhez nem egészen illő összeállítását a véletlen egyezésekről különböző nyelvek szókincsében. A szerkesztő.

mio); *frateto* bátyád (mordv. *bratot* stb., irod. ol. *fratello tuo*); *mogliama* feleségem (*moglie mia*); *casata* házad (*casa tua*).

Megemléltetem már ezt a jelenséget Magyar Nyelv c. kézikönyvemben (2. kiad. 62) és ugyanott idéztem a kelta nyelvek személyragos viszonzszavait, minők *fodham* alattam, *fodhad* alattad, *fodha* alatta.

Még egy különös találkozás: a portugálban *velem* = *comigo*, vagyis *cum—me—cum*, mint a magyarban is előfordul néhol *velemmel együtt*, tehát elül is hátul ugyanaz a viszonzszó.

A véletlen hasonlóság vagy egyezés különböző nyelvek szókincsében szintén nem ritkaság. Egyszer már idéztem erre egy csomó példát, most fölhasználva az alkalmat idézhetek még egy rakást, még pedig olyanokat is, amelyekben a véletlennek még sokkal csodálatosabb játékát látjuk. A magyar *fiu* a *fi* származéka, ered. szókezdő *p*-vel: a román (rumun) *fiu* a latin *filius*-ból rövidült. *Rothadt* (és cseremis *rot* 48:11—12 Beke): angol *rotten*. — *Csata* (szláv jövevényszó s eredetileg csapatot jelent): finn *sota* háború. — *Mink, tik*: örmény *mek'*, *duk'* (vö. KSzemle 2:159; a baszkban is *-k* a többes jele). — *Ház* ebből *kota*: ném. *Haus* (ez régebben *hūs*) toscanai olasz *hasa*, olv. *háza* = közolász *casa*. — *Utca* (szláv *ulica*): olasz *viuzza* (olv. *viucca*, a *via* kicsinyítője). — *Nincsen*: olasz *non c'è*. — *Kicsiny, piciny* (votj. *picī* Munk.): olasz *cichino* 'ein klein wenig', *piccino* 'klein' s ehhez Diez (Et. Wb. *piccolo* alatt) azt mondja: „In Nizza sagt man *piccioun*, limousinisch *pitsou*, femin. *pitsuno*, selbst ungr[isch] *pitzin*;" még spanyol *pequeño*, port. *pequeno*. — *Szip* 'szi': angol *sip* 'szi, szörpöl'. — *Lejtő*: ném. *Leite* (és görög *kleitys*) 'Bergabhang, Halde' (tört. kapcsolat? vö. *főtő* 'hágó' Udvarhely m. egy adat MTsz.). — *Vaj* = *vagy*, vö. *vajjon* is: lett *vai*, *vaj*, *vai*, 'ob' und 'oder', *vai — vai* 'entweder — oder', 'ob — oder'. „Aus dem Littauischen entspricht die Fragepartikel *bau*, *bay* 'oder'; cf. finn. *vai* [olv. *vai*], ungarisch *vagy*“ (Bielenstein: Die lettische Sprache 2:345). — Néhány ilyen véletlen egyezések közt említi Lewy E. (KSzemle 17:234) a mordvin *vatrakš* 'béka' egyezését a görög *batrachos*-szal, de nem idézi a magyar *varacskos* békát! — *Szem*, zürj. -votj. *sin*: albán *si*, töve *sin*. — *Szív*, vogul *sim*, *šim*: kínai *šim*. — *Szeg*: lat. *secare*, arab *sakk-*, *šaqq* l. Trombetti 62. — *Kéz*, vogul *kāt* stb.: asszir *qātu* Hand, héber *qat*, *kattā* Griff, Stiel der Axt (Zeitschr. d. d. Morgenl. Ges. 66:771). — Vogul *kum*, *χum* ember, férfi, férj: gót és óangol *guma*, ófn. *gomo* Mann (lat. *homo*). Véletlen? — Vog. *nuni* gyermek: spanyol *niño*. — Osztj. *tam-idi* úgy (*idi* így): lat. *tam* úgy. — Zürjén-votj. *bur*, lapp *pūr*, cser. *pura* stb. 'jó': isztriai román *bur* (dákoromán *bun*, lat. *bonus*). — Votj. *kuk*, zürj. *kok* láb (osztét *kaχ*, tus *k'ok* láb (l. Kuhn-féle Zeitschr. 32:85): szlovén *kuk*, *kvok* csipőcsont, csipő (Murkónál mind a két részben; Plet., Mikl., Bern. nem említi). — Votják *ped*, *pid* láb: lat. *ped-* stb. Történelmi kapcsolat? — Finn *pala-* ég, *poltta-* éget, vog. *pält-* éget: szl. *paliti*

égetni, *polëti* égni,¹ tokhar *palçalne* brûlure (Idg. Jahrbuch 2:16). — Finn *asti* -ig, usque: spanyol *hasta* -ig. — Lapp *kuekte-lokke* husz stb. (szó sz. két-tiz, *lokke* tiz: vog. *low*, cser. *lu* stb.): litván *dvy-lika* husz stb. (*dvy* a. m. kettő; a második elemre nézve: lett *liks* zu viel, überzählig², görög *loipós* stb. Kuhn-féle Zeitschr. 44:133). — Török *gül*-nevet: görög *geláo*. — Tót, cseh, rut. *jarka* junges Schaf (innen m. *jerke*): normandiai francia *gerque*, klat. *gergia* stb. Tót *jarica* (szlov. *jārcica* stb.) gallina novella (innen a m. *jérce*): fr. *jarce* (v. ö. Zeitschr. für Rom. Phil. 26:425 Schuchardt). — Fr. *crème*, olasz és klat. *crema* (*cremor*-ból átalakítva, ez tkp. csak 'sűrű lé'): liv *kreim* < lett *kreims* tejföl (< *kréju* lefölni). — Lapp *mo-kum*, *to-kum*, *so-kum* = lat. *me-cum*, *te-cum*, *se-cum*. A m. *apus anyus*-éhoz hasonló kicsinyítő *-uš* képző van a berberben (l. Schuchardt: Die rom. Lehnwörter im Berb. 19).

Ilyen megállapítások előfordulnak más nyelvészeknél is. Sayce pl. (Principles of Comparative Philology 1875. 205—7) említi, mennyire hasonlít az északamerikai indiánok folyamneve *potomac* görög *potamos*-hoz (vö. még szl. *potok* 'patak'; ez összetétel: *po-tok*, a *tek*- 'folyni' igéből); továbbá, hogy a latin *bini*, *bis* szókra emlékeztet a bászk *bi* és az akkad *bi* 'kettő' (a latin *bi*- *dvi*-ből lett, mint *bellum duellum*-ból); az akkad *sei* 'hat' = olasz *sei* (de ez *sex*-ből lett). — Bonaparte Lucián hg-nek, mikor összeállította különféle nyelvek rokonsági neveit, föltűnt a finn *veli* s az albán *velá* 'frater' egyezése.

HOMOKBÓL KIÁSOTT NYELVEK.

Irta Schmidt József.

Keletturkesztán három oldalról elzárt hatalmas medencéjében a Kr. előtti 2. századtól fogva a legkülömbözőbb eredetű népek torlódtak össze: indek, szakák (skythák) s más keletiráni törzsek, tokhárok, húnok, törökök, kirgizek, mongolok, tibetiek, sinaiak, köztük buddhisták, zoroastrianusok, manichaeusok, nestorianus keresztények. Kulturájuk idővel homok alá került, de a homok alatt jó részben meg is maradt, úgyhogy az utolsó negyedszázad folyamán előbb a véletlen jóvoltából, majd rendszeres kutatások és ásatások útján, amelyeket északon Turfán és Kučá vidékén és délen Khotan és Tun-huang táján különböző (finn, orosz, anglo-ind, német, francia) expedíciók végeztek, a leletek óriási tömege került napfényre — többek közt mindenféle anyagokra (fatáblákra, bőrökre, papirosra stb.) írott nyelvemlékek is. A nyelvemlékek

¹ Gombocz szerint a vogul szó az oroszból, NyK 28:422. Ősrokonság?

² Evvel függ össze a finn *liika* nimium, superfluum stb., tehát nem lehet a finn szóval azonos, mint Révai, Szinnyei és Kúnos gondolták, l. NyK 15:279, 16:156.

alfabétája túlnyomóan indiai (brāhmi és kharoṣṭhi) de emellett előkerül a sinai, tibeti, mongol írás, az ó-török rúna-írás, amelyet Thomsen vagy két évtizeddel ezelőtt először az Orkhon és Jeniszzei melletti köveken olvasott, a sziriai estrangelo stb. Épily tarka a *kéziratok nyelve*: amely keletázsiai szárazföldi népnek csak egy kis kulturája volt, az jóformán mind hagyott hátra Keletturkesztánban irodalmi emlékeket. Hogy mi mindent köszönhet ezeknek a török, sinai, tibeti filológia, azt méltatni mások vannak hivatva. Itt csak az indogermán nyelvű leletekről essék néhány szó, első sorban nyelvészeti szempontból.

Igen sokat nyert az ind filológia. A kézirati leletek közt igen sok szanszkrit nyelvű buddhisztikus szöveg van. Napfényre kerültek többek közt a rég feltételezett, de eddig hiába keresett *szanszkrit nyelvű buddhisztikus kánon (Tripitaka)* terjedelmes töredékei, amelyek az eddig egyedül ismert páli nyelvű kánon (*Tipitaka*) adataival egybevetve fogalmat nyújtanak az eredeti magadhai kánonról. Irodalmi szempontból rendkívül fontosak a buddhisztikus drámatöredékek, amelyek a híres *Aśvaghōṣa* egy drámájából valók s több mint három századdal idősebbek mint a Kālidāsa neve alatt ránk maradt legrégebb (5. századbeli) klasszikus szanszkrit drámák. Nyelvtudományi szempontból érdekes a khotani leletek prákrit (közép-ind) dialektusa, amelyet a Kr. utáni első században beszéltek.

Nem kevésbé nagy az iráni filológia nyeresége. A leletek között vannak közvetlenül a manichaeusoktól származó kéziratok, amilyenek eddig nem voltak birtokunkban s amelyek nyelvtudományi tekintetben is rendkívül tágítják látókörünket. Bennük ugyanis nem kevesebb mint három iráni dialektus van; köztük egy olyan, amely eddigelé egyáltalában nem volt ismeretes. E három dialektushoz azonfelül buddhisztikus kéziratokban egy negyedik járul, amely eddig szintén egészen ismeretlen volt.

Az egyik iráni dialektus, az u. n. turfāni pahlavī, velejében olyan mint az eddig is ismert Sāsānida-pahlavī, délnyugati Perzsia közép-iráni dialektusa, de feljegyzése módja által előnyösen tér el tőle. Mig ugyanis a vulgaris pahlavī írás a kiejtést nagyon fogyatékosan adta vissza, a turfāni pahlavī írása által megfelelő képet nyerünk a voltaképeni közép-perzsa kiejtésről. Még nagyobb a turfāni pahlavī előnye abban, hogy benne nincsenek meg a Sāsānida-pahlavī aramaeus kryptogrammjai. Az eddig ismert pahlavī szövegekben ugyanis éppen a legközönségesebb szók (névmások, elöljárók, a legszokásosabb főnevek, igék) sémi aequivalensekkel vannak visszaadva. Így pl. *man* [= ujp. *man*] 'de moi, à moi' helyett *li* van írva; *aš* [= ujp. *az*] 'von, aus' helyett *min* és *aš-aš* 'von ihm' helyett *min-aš*; *šāh* 'király' helyett *malkā* és *šāhān šāh* helyett *malkā-ān malkā*; *gōvēnd* 'sie sagen' helyett *yamalalūn-d* stb. A Sāsānida-pahlavī ezen tudományos ékessége nincs meg a turfāni pahlavī-ban, de szó sincs róla, hogy az iránista fájdalomosan nélkülözné.

A manichaeus kéziratok egy más csoportjának nyelve az

északnyugati pahlavī vagy parthus, az Arsakidák (a Sāsānidák elődei) nyelve, mely Andreas szerint a Sāsānidák felíratain jelentkező u. n. chaldaeo-pahlavī-vel azonos. Ez az északnyugati pahlavī hangokat tekintetében jelentékenyen eltér a délnyugati pahlavī-tól, v. ö. pl. *hrē*: délnyugati phl. *sē* [h], ujp. *si* [h] 'három' — *zird*: délnyugati phl. és ujp. *dil* 'szív' stb.

A manichaeus kéziratok harmadik csoportjának nyelve egy eddig ismeretlen keletiráni dialektus, amelynek Andreas a „sogh d” nevet adta, — kétségkívül helyesen, mert a régi Sogdiana (a mai Szamarkand és Ferghana), Irán legkeletibb tartománya s Keletturkesztánnal határos. Míg a pahlavī nyilván irodalmi nyelv volt, a *soghd* a keletturkesztáni manichaeus hitközségek érintkezési nyelve volt, — valóságos „lingua franca”, mert használata nem szorítkozott manichaeus körökre, amint ezt az a körülmény mutatja, hogy vannak *soghd* nyelvű buddhista és keresztény szövegek is. A *soghd* mint keletiráni dialektus érintkező pontokat tüntet fel a Pāmīr-dialektusokkal, jelesül a yaghnōbī (Andreas szerint 'uj-soghd') dialektussal, valamint az afghánnal. Így pl. a soghd *xēpal* 'maga' (pron. reflex). szónak megfelelő alakok: yaghn. *xap*, *xēp* šīynī *xūba*∂ *xuba*∂, afgh. *xpal*, ellenben phl. és ujp. *xwēš*.

A negyedik, eddig szintén ismeretlen iráni dialektus brāhmī írásu khotani szövegekben jelentkezik. Ez a nyelv, Leumann szerint az ind (déli árja) és iráni (nyugati árja) mellett az árjaságnak harmadik önálló (északi árja) tagja volna. Tényleg azonban a nyelv iráni dialektus, — ifjabb, mint az ó-iráni (avestā és ó-perzsa), de ószerűbb, mint bármely más közép-iráni dialektus. A nyelv iráni jellegét kézzelfogható módon elárulja hangalkata, v. ö. többek között *har-bāššā* 'minden, mindenki': phl. *har-wisp*. ujp. *har*, av. *haurva-*, óp. *haruva-*, de óind *sārva-*; — *huštā* 'alszik': ujp. *xuspa*∂ 'alszik' phl. *xv afsītan* 'aludni,' av. *xv afsata* 'aludjatok!', de óind *svāpiti* 'alszik'; *ysāra* (= *zāra*) 'ezer': ujp. és phl. *hazār*, av. *hazangra-*, de óind *sahāsra-*; *haud* 'hét (7)': ujp. *haft*, phl. *haft*, av. *hāpta*, de óind *saptā*. — Ez a nyelv is keletiráni dialektus s mint ilyen közel áll a mai Pāmīr-dialektusokhoz, valamint az afghánhoz, v. ö. *haud* 'hét': šīynī *vūvd*, sariqolī *ūvd*, yaghn. *awd*, de ujp. *haft*; — *draya drai* 'három': waxī *trūi*, afgh. *drē*, de ujp. *si*[h]. Mivel pedig — legalább Ptolomaeus idejében — a Sogdianoi szövegszerzők *szakák* (skythák) laktak, igen tetszetős Le Coq azon nézete, hogy nyelvünk a *szakák* nyelve. Egy más nézet (Staël-Holstein, E. Smith) szerint a nyelv az alább említendő „*tokhár*” nyelvvel volna azonos.

Végül brāhmī írású csaknem kizárólag *turfáni* kéziratokban még egy eddig ismeretlen nyelv került elő — még pedig két dialektusban, amelyek között az egyik ószerűbb a másiknál. Ez a nyelv, F. W. K. Müller szerint az *indoskythák* v. *tokháro*k (szkt. *tukhāra*, gör. Τόχαροι, sinai *Tu-ho lo* és *Yüë-tši*) nyelve. A *tokhár* jelölés megszilárdult, bár egyelőre még mindig lehetséges, hogy a fentebb említett nyelvet illeti meg. Ez a nyelv sem nem ind, sem nem

iráni dialektus, tehát egyáltalában nem árja nyelv, hanem mint Sieg és Siegling kimutatták, az idg. nyelvcsaládnak teljesen önálló tagja — ép oly önálló mint az árja vagy bármely más. Igaz, hogy a magánhangzók eltünése a névszói ragozást szétzilálta s a casusviszonyok egészen más ragokkal (eredetileg kétségkívül önálló szavakkal) vannak kifejezve, ami a nyelvnek első tekintetre egészen idegenszerű, nem idg. jelleget kölcsönöz. De ez csak onnan van, mert a nyelv igen előhaladott stadiumban van: nem ó-, hanem közép- idg. jellegű, aminő pl. a vulgáris latin a Kr. utáni 6. századból. Idg. jellege azonban a szókincsből, valamint az igeragozás rendszeréből kézzelfoghatóan kitűnik.

Az igeragozás idg. jellegének illusztrálására álljanak itt a következő adatok:

semä: lat. *sum*; *semäs*: lat. *sumus*; *señcä*: lat. *sunt* — *yaman* 'je fais' és *yamaskan* 'j' agis' úgy állanak egymás mellett, mint pl. lat. *seneo* és *senesco*, *yapi* 'il entre' és *yopsa* 'il est entré' úgy, mint lat. *dicit* és *dixit*; — *ta-tmastar* 'il nait' oly reduplikált praesens-képzés mint lat. *gi-guit*, *te-triwu* 'écrasé' oly part. perf. mint gör. *λε-λοιπως*, *yāmtār* 'il fait pour lui, il se fait' oly medio-passiv képzés mint lat. *sequitur*, *weñāre* 'ils ont dit' olyan, mint lat. *dixere*.

A számnevek, rokonságnevek stb. szintén kézzelfoghatóan mutatják a nyelv idg. jellegét (v. ö. *ša*, *šomä* 'i': lat. *sem-el*; *tri*; lat. *trēs*; *šäkä*: lat. *sex*; *okätü*: octo; *käntü*: lat. *centum*; *pācarä*: lat. *pater*; *mācarä*: lat. *māter*; *pracarä*: lat. *frater*; — „*nomä*: lat. *nōmen*; *tu*: lat. *tu* stb.

Tekintve, hogy a tokhár nyelvemlékek árja nyelvterület szomszédságában kerültek napfényre, azt lehetne várni, hogy a nyelv szókincsé az árja szókincshez áll közelebb, tényleg azonban a tokhár szókészlet tekintetében az európai nyelvek színvonalán van, v. ö. *ālyekä*: lat. *alius*; *okso*: német *Ochs*; *porü* 'tűz': gör. *πῦρ*, német *Feuer*; *rake* 'szó': ó-szláv *reka* 'beszélek'; *wāntä*: lat. *ventus*, német *Wind*; *man* 'hold': gót *mēna* stb.

Tekintve továbbá, hogy a tokhár nyelv az idg. nyelvterület szélső keletén van, azt lehetne várni, hogy hang- és alaktan tekintetében a *satem* vagy keleti idg. (árja, örmény, baltiszláv stb.) nyelvekkel áll szorosabb kapcsolatban. Ez a várakozás is meghiúsul: a tokhár nyelv a *centum*- v. *nyugati idg.* (görög, italiai, kelta, germán) nyelvekhez áll közelebb. Erre mutat többek közt az a tény, hogy az igeragozásban medio-passiv *r*-alakok vannak [l. előbb *yāmtār*, *weñāre*], valamint első sorban az a hangtani tény, hogy a palatalisok és a velarisok a tokhárban nincsenek külön tartva, v. ö. *käntü*: lat. *centum* + av. *satəm*, ói. *šātām* < idg. *kntóm* és *okso*: német *Ochs* + av. *uxša*, ói. *ukšā* 'bika' < idg. *uqsē* (*n*) | *ō* (*n*). Feltűnő persze, hogy az idg. labiovelarisok is mint *k*-hangok folytatódnak, v. ö. *kusä* 'ki?' *kucä* 'mi?': lat. *quis*, *quid*, *quod* + ói. *káh* 'ki?', *kád* 'mi' < idg. *quo*-, *qui*- stb. A tokhár tehát centum-nyelv, de olyan, amelyben csak egyetlen *k*-sor van.

A tokhár nyelv európai jellege, jelesül nyugati idg. mivolta rendkívül szemet szúr s első tekintetre felette kedvez annak a régi s E. Meyer által újra divatba hozott feltevésnek, hogy az idg. nyelvű népek Ázsiából vándoroltak be Európába s hogy tehát az idg. őshaza, épúgy mint a hunok, törökök és mongolok ősi földje, a nagy középázsiai felföld, ahol a centum- és satem-törzsek kivándorlása után egy centum-törzs-töredék visszamaradt s e töredék maradványa a tokhár nép. Ez a feltevés azonban felette valószínűtlen. Ha ugyanis az idg. népek szétválása korát minimális számítással csak a Kr. előtti 2. évezred elejére tesszük, akkor fel kell tenni, hogy a visszamaradt kis néptöredék egy szűk katlanban, amely a történeti időkben egymást irtó és hajszólo idegen eredetű és nyelvű népektől hemzseg, mintegy három évezreden át megtudta őrizni nyelvét. A felmelegített régi hipotézis azonban újra visszhangra talált s a *finn-ugor-idg. rokonság* elméletével is összhangban van, noha persze annak magyarázatára, hogy finn-ugor nyelvekben árja vagy idg. elemek vannak, nem feltétlenül szükséges.

A keletturkesztáni felfedezések — mint látható — óriási új munkaanyagot adtak a mindenféle filologusoknak és nyelvbuvároknak. Hogy megéri-e a reá fordítandó munka a fáradságot, majd megvállik, de hogy eredményes legyen, az a finn-ugor nyelvtudomány szempontjából is kívánatos.

A NYELVTANI ALAKOK KIALAKULÁSA A GYERMEKNYELVBEN.

Irta Balassa József.

— Első közlemény. —

A gyermeknyelv tanulmányozásának fontosságát a nyelvtudomány szempontjából részben túlozták, részben kevésre becsülték, de semmiesetre sem aknázták ki eléggé. Ennek okát főleg abban kereshetjük, hogy pszichologusok kezdtek a gyermek lelki fejlődésének vizsgálata közben a gyermeknyelvvél is foglalkozni, s a nyelvtudósok elhanyagolták ezt, a nyelvfejlődés tanulmányozásához önként kínálkozó gazdag és tanulságos anyagot. Nálunk első sorban nyelvészek érdeklődése fordult a gyermeknyelv tanulmányozása felé, azután, a Gyermektanulmányi Társaság megalakulásával a pedagógusoké. Túloznak azok, akik a gyermeknyelvből az ősi nyelvképző erő megnyilvánulását látják s a gyermeknyelvből a nyelv eredetére vonatkozó következtetéseket akarnak levonni. Még ma is felvetődik a gyermeknyelvvél foglalkozó kutatók körében az alapvető kérdés, vajjon az egyéni nyelvfejlődésre is alkalmazható-e a biogenetikai alaptörvény, hogy az egyéni (ontogenetikus) fejlődés gyors és megrövidült ismétlése a faji (phylogenetikus) fejlődésnek. Vagyis állíthatjuk-e, hogy az egyén nyelve megrövidült

és tömör formában keresztül megy azokon a fejlődésfokokon, melyeken az emberiség nyelvi fejlődése keresztül ment. Azonban az egyén lelki fejlődésére nézve általában alig alkalmazható a biogenetikai alaptörvény¹, a nyelv fejlődésére pedig legkevésbé. A csecsemő születése után s a gyermekkor első éveiben mindjárt egy fejlett, gazdagon differenciált társadalmi élet hatása alá kerül s nyelvi fejlődése teljesen a környezet befolyása alatt áll. Továbbá testi szervezete kész és kifejlett, amikor beszélő képessége még csak fejlődni kezd. A gyermek öröklí testi szervezetének alkalmazságát arra, hogy a hangos beszédet megérthesse s hogy a tagolt hangokat beszédműködésre felhasználhassa. Ezen a fiziológiai alkalmazmasságon kívül semmit sem örököl az egyén, minden egyebet, ami a beszédműködéshez szükséges, a maga lelki életének fejlődése közben maga szerez meg. S mostoha körülmények között, pl. a siketen született vagy korán megsiketült, vagy pedig egészen magára hagyott gyermek, egyébként teljesen ép beszélő szervek birtokában is néma marad. Ezek a körülmények minden tekintetben eltérnek azoktól, melyek az emberi nemből a beszélő képességet évezredek lefolyása alatt létrehozták. A primitív emberben testi szervezetének változásával és tökéletesbülésével s lelki életének kialakulásával párhuzamosan lassan fejlődött a beszéd képessége és vele együtt a nyelv anyaga és tartalma. Evvel szemben a mai gyermek kész, tökéletes beszélő szervezetet örököl s környezetétől egy gazdag tartalmú és évezredek során kialakult szerkezetű nyelv birtokába jut.

Ha tehát a mai gyermek fejlődését tanulmányozzuk, ne keressünk benne a nyelv eredetére, a szavak és nyelvtani alakok ősi, eredeti jelentésére vonatkozó felvilágosításokat, hanem szorítkozunk arra, amit ez a tanulmány valóban nyújthat. A fejlődő gyermek nyelvét tanulmányozva megfigyelhetjük azoknak a testi és lelki (fiziológiai és pszichológiai) erőknél a működését, melyek az egyént képessé teszik arra, hogy egyrészt mások beszédét megértse, másrészt meg, hogy saját gondolatait, érzelmeit és akaratát tagolt hangok segítségével másokkal közölhesse. S mivel ugyanilyen erők hatottak az egyén fejlődésére az emberiség régebbi korszakaiban is, a gyermeknyelv tanulmányozása megvilágítja a nyelv fejlődését az egymást követő nemzedékek során és megérteti velünk azoknak az erőknél a működését, melyek a nyelvek folytonos változását, lassú átalakulását okozzák. Ebből a szempontból óhajtom ezúttal a nyelvtani alakok kialakulását megvilágítani, amint az különböző anyanyelvű gyermekek nyelvének vizsgálatából élénk tárul.²

¹ Vö. Jodl Lehrbuch der Psychologie⁴ I: 135.

² A legfontosabb alapvető munkák a német irodalomban: Preyer, Die Seele des Kindes (1882), Meumann, Die Sprache des Kindes (1903), C. u. W. Stern, Die Kindersprache (1907), K. Bühler, Die geistige Entwicklung des Kindes (1918). A francia és angol irodalomban: Compayré, L'évolution intellectuelle et morale de l'enfant (1893), Claparède, Psychologie de l'enfant; Sully, Studies of childhood (1895), Tracy, The Psychology of childhood (1892). Olasz gyermekek nyelvi fejlődéséről szóló adatokat találunk P. Lombroso könyvében, Das Leben des Kindes

Mikor a gyermek testileg és lelkileg kellőleg érett, vagyis midőn megvannak a beszédhez szükséges fiziológiai és pszichológiai feltételek, akkor kezd a gyermek beszélni. Ez a kezdet abban áll, hogy a gyermek tudatosan ejt ki egyes hangkapcsolatokat, amelyek bizonyos gondolati tartalmat fejeznek ki. Ezeket az első megnyilatkozásokat nem nevezhetjük sem szavaknak, sem mondatoknak, mert nem egyes fogalmakat fejeznek ki, másrészt meg nincs meg bennük a grammatikai mondat alakja. A gyermek az ő első megnyilatkozásaival egy egész eseményt, szemléletet vagy akaratot, óhajást fejez ki. Ha lovát leejti s azt mondja *é*, evvel azt akarja kifejezni: *a ló leesett*; s ha anyja kimegy a szobából s ő ismét azt mondja *é*, ez most azt jelenti: *anya kiment*. Az *appá* kíséri a cselekvést, ha valamit felvesz vagy leejt, s ugyanezt mondja, ha azt akarja, hogy őt felemeljék. Vagy ha azt mondja *cica*, ez jelentheti: ott a cica, hol a cica, gyere ide cica, fogja meg a cicát stb. Ezek a mondatértékű szók (Stern: *Einwort-Satz*) a megindítói a gyermek beszédének s ezeknek a segítségével fejezi ki még nagyon korlátolt lelki birtokát. Amint lelki birtoka gazdagodik, lassanként gazdagabb lesz nyelve is s a felnőttek beszédének folytonos hatása alatt mind jobban közeledik az ő nyelvükhöz. Ez a lassú alkalmazkodás a felnőttek beszédéhez tulajdonképp a gyermeknyelv egész története.

A gyermek nyelvében hosszú ideig nagyon fontosak az ilyen mondatértékű szók s ép ezért nem is tulajdoníthatunk nagy jelentőséget az olyan összeállításoknak, hogy milyen beszédrészek a gyermek első szavai s hogy hány ige, névszó s más beszédész van bizonyos korban a gyermek nyelvében. Ez első sorban attól függ, hogy milyen szavakat hall a felnőttektől s hogy környezete mely szavakhoz fűzi a körülötte történő eseményeket.

A nyelvtani alakok kialakulása a gyermek nyelvfejlődésének egy későbbi stádiumában történik. Az igéknek és névszóknak ragokkal ellátása és használata a mondatban hosszú időn át tartó utánzás és evvel együttjáró önálló lelki működés eredménye. A gyermek a felnőttek beszédét mint egységes egészet fogja fel, azonban a hallott hang- vagy szócsoporthól csak egy részt, kezdetben csak egy, majd később két szótagot tud utánozni. Ez az egy hangcsoporthoz, mely az ő gondolatát, vágyát, akaratát fejezi ki, néha egy-egy

(Übersetzt von H. Goldbaum, 1909). Igen gazdag és tanulságos anyaggyűjtemény alapján dolgozta fel I. A. Gheorgov két bolgár gyermek nyelvi felődését (Sammlung v. Abhandlungen zur psychologischen Pädagogik. B. II. Heft 1. u. 3.) A magyar gyermeknyelvre vonatkozólag saját megfigyeléseim (A gyermek nyelvének fejlődése. NyK 23. k.) és mások közlései szolgálnak alapul. Viktor Gabriella, A gyermek nyelve c. tanulmányában összeállította a gyermeknyelv magyar irodalmát. Hiányzik az ő összeállításából a következő két mű: Pethes János, Gyermekpsychologia 1901, és Ranschburg Pál, A gyermeki elme fejlődése és működése 1905. Nem említi meg A Gyermek I. évfolyamában Kallós Edétől és Jablonszky Gézától megjelent közleményeket s a Magyar Nyelvőr népnyelvi közleményei során közölt gyermekszókat (3 : 187, 475 ; 5 : 37 ; 6 : 284 ; 26 : 333 ; 46 : 243—4). Gyermeknyelvi megfigyeléseket találunk G. Beke Margit könyvében is: *Ata könyve* 1915.

ragos alak utánzása. A gyermek, mivel így egységes egészben fogja fel, amit hall és ezt az egészet elemezni nem tudja, nem is tehet különbséget ragos és ragtalan alak között. Ha tehát azt mondja *telè, bize, ebéde*, ezek a szók a tárgyragos alak utánzásai: *tejet, vizet, ebédet*; viszont a *keze, szája, bála* (lába) szók birtokos személyraggal ellátott alakok, mert a testrészek neveit rendszeresen ebben az alakban halija. Épígy ragos alakok utánzásai az első igék: *tes, tesè* (tessék), *gyere*. stb. Az ő nyelvkészletében ezek az alakok ugyanolyan értékűek, mint bármely ragtalan alak, amelyet használ. A gyermek ragos alakokat tudatosan, azaz avval a szándékkal, hogy a ragos alak valamely mondatbeli viszonyt fejezzen ki, csak később, rendszeren a két szóból álló mondat fellépésével egyidejűleg kezd használni.

Nézzük első sorban az igei alakok kialakulását. Említettük már, hogy az első igék, melyeket a gyermek a beszélés első idejében használ, mindig mondatértékűek s alakjuk egyszerű utánzása a felnőttek beszédéből ellesett alaknak. A magyar gyermekek beszédében ezek az igék vagy a felszólító vagy a jelentő mód egyes 3. személyének alakjában jelentkeznek: *gyere, adide, nyissa, tesè* (tessék); *eles* (elesik), *émènt, èbitte, èbètte* (elvitte, elvette), *èszì, iszi, óbas* (olvas); Viktor G. megfigyeléséből: *gyeje, agya, appa, beppò* (gyere, adja, kaptam, vedd föl); mások feljegyzéseiben hasonló adatokat találunk: *addide, mennene* (menjen el), *émènt, tajá* (találtam), *szeje* (szereti) stb. A gyermeknyelv német megfigyelői, s köztük Stern is, azt állítják, hogy a gyermek nyelvében fellépő első igealakok infinitivusok (Infinitive oder infinitiv-artige Formen): *katze* (kratzen), *hussn* (husten), *baum* (bauen), *gem* (geben), *han* (haben) stb. Stern szerint minden gyermek átmegy egy infinitivusos korszakon (Infinitivepoche) s ez után differenciálódik az igék flexiója két irányban, módok és idők szerint.¹

Sternnek ezt a megállapítását még a német gyermekek nyelvi fejlődésére nézve sem tartom helytállónak. Az igaz, hogy a német gyermekek nyelvében az első igék infinitivusi alakúaknak látszanak. Ámbár a gyermek tökéletlen utánzó képessége mellett gyakran el sem dönthetjük, vajjon az illető szó az infinitivusnak vagy pedig valamely ragozott alaknak utánzása-e? Pl. Stern leányának első igéi közül *assä, essä* épúgy lehet *essen*, mint *ich esse, tinke* lehet *trin-*

¹ Ezen megfigyelés alapján szoktak az infinitivusnak bizonyos általános, egyetemes jelentést tulajdonítani. Schuchardt is hivatkozik erre egyik legújabb értekezésében: „Der Infinitiv hat noch eine andere „Äquivokation“ erfahren; neben seiner gewöhnlichen Verwendung wird er als Vertreter des Verbs schlechtweg gebraucht (im Wörterbuch, in der Sprache der Kinder und Sprachkundiger)“ (Baskische Konjugation, 3. 1.). Mint látni fogjuk, az infinitivusnak ez az általános jelentésű használata nincs meg a gyermeknyelvben. A szótárban a nyelvész szándékosan használja, mint az ige képviselőjét. Magyar szótárakban már ehhez sem ragaszkodunk. Az idegen nyelven tökéletlenül beszélők igenis gyakran használják az infinitivust ragozott igealak helyett. S hozzátehetjük még, hogy az afázias betegek nyelvében szintén az infinitivusi alak helyettesíti gyakran a magyarban is az ige ragozott alakját, midőn ez a betegnek már nem áll rendelkezésére.

ken vagy *trinke*. S csakhamar fellépnek az egész határozottan jelentő vagy felszólító módú alakok: *siete* (siehst du), *stehj* (ich stehe) stb. Emellett figyelembe veendő, hogy a német ige infinitivusi alakja nemcsak infinitívus, hanem egyúttal az igének leggyakrabban használt alakja (*wir geben, sie geben, ich werde geben*) s a felszólító mód helyett is használják: *hergeben! nicht laufen!* Vagyis az igének az az alakja, melyet a gyermek leggyakrabban hall, tehát legkönnyebben utánoz: A magyarban a főnévi igenév igen ritkán használt igealak, tehát a gyermeknyelvben is csak későn és ritkán fordul elő. A gyermek, akinek nyelvi fejlődését megfigyeltem, csak 1 éves 10 hónapos korában kezdte használni: *étáni* (sétálni), *székbe üni*. Más nyelvekben is azt tapasztaljuk, hogy a gyermek a leggyakrabban használt igealakokat utánozza először. Az angol nyelvben nincs igazi infinitívus, s az igének ú. n. infinitivusi alakja egyúttal a leggyakrabban használt ragozott alak is. Sully könyvében közöl egy részletes naplót egy gyermek fejlődéséről s megjegyzi, hogy a gyermek nyelvében az első használt igealak az imperatívus volt. A francia adatok is az imperatívus mellett szólnak. Gheorgov pontos naplót vezetett gyermekeinek nyelvi fejlődéséről s ő is azt tapasztalta, hogy az első igealakok, melyeket a gyermek értelmesen használt, a felszólító mód alakjai (i. m. II:212): *daj* (adj), *donesi* (hozz). Az igaz, hogy a bolgár nyelvben nincs is infinitívus.

E megfigyelésekből az tűnik ki, hogy a gyermek nyelvében az első igealakok mondatértékűek, s alakjuk attól függ, hogy milyen igealakot hallanak leggyakrabban a felnőttek beszédében. Csak később, a gyermek értelmi és evvel párhuzamosan nyelvi fejlődése folyamán differenciálódik ez az egységes igealak személyek, idők és módok szerint.

(Folytatjuk.)

A MAGYAR „GÖRÖG” SZÓ ŐSEI.¹

Irta Czebe Gyula.

— Első közlemény. —

„Néhány magyar népnévről” c. cikksorozatában (MNY 5. k.) Melich János ezt tanítja a magyar nyelv „görög” népnévről: 1. Legrégibb magyar alakja **grik*. 2. Ez az ó-magyar alak nem származik közvetlenül a görög Γρακός-ra visszamenő latin Graecusból, melyben a Kr. u. III. sz. óta *ĕ*-t, azaz nyílt, rövid *e*-t ejtettek, hanem olyan változatból, amelyben az *r* után *ĕ*, azaz zárt, rövid *e*, vagy épen *i* volt. 3. Az átadó nyelv e kettő közül valamelyik lehetett: vagy az ó-egyházi szláv, azaz ó bolgár, vagy az orosz-szláv. Ezek mindegyikében t. i. egy és ugyanazon *gr̥k̥*, a legrégebbi alak, amely rövid, zárt *e*-vel ejtett változatra megy vissza. 4. Az orosz-szláv eredet támogatására szolgálhatna Ibn Roszteh ismert adata a magya-

¹ A Budapesti Philologiai Társaság 1918 okt. 9.-i ülésén tartott felolvasás.

rok déloroszországi szláv rabszolgáiról s az azokkal úzött cserevásárról. „E szláv rabszolgák — mondja Melich — csakis orosz-szlávok lehettek“, tőlük kerülhetett volna nyelvünkbe e szó. 5. A fölvétel ideje a honfoglalás előttre esik, legkésőbbben a honfoglalás tájára.

Karl Lajos (MNy 6:173 s köv. ll.) valami román hangtörvényre utalással nyugati eredetűnek próbálta bizonyítani a „görög“ szót; kísérlete azonban semmi figyelmet sem érdemel. Bizonyos t. i., hogy a kérdést — ha épen kell — csakis a balkáni nyelvi és népi viszonyokból s a magyar őstörténet eseményeiből vett újabb érvek vihetik előbbre. Ily értelemben járt el Melich Karlnak adott visszautasító válaszában (MNy 6:144 l.), ahol is azt a közlést tette, hogy Jireček Konstantin (Arch. für slav. Phil. 31:451 l.) bolgárországi, IX. sz.-i görög feliratokból kimutatott egy bizánci nyelvjárási *griki* alakot (= *οἱ Γραικοί* < így javítandó a 145. l.!). Ugy látszik, hogy Melich ezt a tényt nem tekinti a bolgár, azaz ó-egyházi szláv eredet támogatójának. Más, modern kutatáson alapuló irodalom — tudtommal — nincs, Miklosich 1871. és 1886. évi összeállításait ma már csak épen honoris causa ha kell futólag említeni¹.

A szó genealogiája tehát a magyar nyelvtudomány felfogása szerint ez: ó-görög *Γραικός* > latin (*Graicus*) *Graecus*, „bizánci nyelvjárási“ *Γραιός* > orosz-szláv és ó-egyházi szláv *grьkь* > ó-magyar **grik* > mai magyar *görög*.

Ez azonban nem az utolsó szó ebben a kérdésben. Az iménti sorozatban négy érzékeny pont van, négy megbeszélésre váró kérdés. 1. Az atyafiság két legősibb tagjának, a görög *Γραικός*-nak s a latin *Graecus*-nak egészen más a viszonya az itt feltüntetettnél. 2. Nem világos, tehát megvilágításra szorúl a „bizánci“ *Γραιός* mibenléte s viszonya a latinhoz épúgy, mint a balkáni szláv és román nyelvekhez. 3. Kérdés: nem lehetne-e határozottabban kijelölni azt a nyelvet melyből a magyarok kölcsönöztek. 4. Ugyancsak: pontosabban kitűzni az átvétel időpontját.

Megkísértem sorjában a választ.

1. A görög filologia és történettudomány több mint 40 éve tanítja, hogy nem volt valami ősi görög *Γραικός* népnév, mely a *Ἑλλην* előtt az összes görögség összefoglaló neve lett volna s a melyet az itáliaiak tőlük vettek volna át; épen ellenkezően: a görög *Γραικός* hellenisztikus kori pusztá átírása a latin *Graecus*-nak, mely eredetibb *Graicus* alakjában jellegzetes „itáliai“ (nem latin!) *-cus* népnévképzővel Itáliában alkotott szó az eredeti, egykor valóban görög földről kölcsönkapott *Grains*-ból; minthogy a *Graecus* az itáliai nyelvekben mindig az összes görögség neve volt, ilyen jelentéssel került a görögbe is, mint a *Ἑλλην* szinonimája (első adat a Kr. e. IV. sz.-ból Aristotelesnél). Ennek teljes, végleges bizonyítását

¹ Die slavischen Elemente im Magyarischen. ² Wien 1884 77. l. s. v. *grьkь* és Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886, 77. l. s. v. *greku*.

B. Niese adta (Über den Volkstamm der Gräker, Hermes 12:409 s köv. ll.). U. v. Wilamowitz-Moellendorff, (Oropos und die Graer, Hermes 21:107 s köv. ll.), egy nagy tömeg szellemes gondolatot szolgáltatott a kérdéshez. Az itáliai *Graius* szó görög földi őst — véli ő — talán messapi-illyrek közvetítették az itáliaiakhoz; ezeknek lehetett szomszédja az a nép, mely a **gra*-tövű nevet viselte, együtt élhettek nyugati Görögországban, talán Dodona táján, a X. sz. körüli nagy népvándorlásig; ekkor az előbbieket nyugatra, a tengeren túlra vetődtek, magukkal vive szomszédjuk nevét, emezek maguk keletre szorultak Boiotiába; itteni idejük emlékei: *Γραῖα* városnév (Il. II:498), *Γραῖκή* városnév (Thukyd. II:31), *Γραῖς* attikai demos neve az oroposi határon, *Tanagra* városnév, *Gras* lesbosi heros neve; a maroknyi nép a boiotok elől mindjobban a tenger felé szorult az Asopos völgyében, végül is fajiságát elvesztette a boiotiai és athéni árban. Ezek a megvesztegető kombinációk minősíthetők hipotézisnek, a görögföldi — itáliai — görög kölcsönzés és visszakölcsönzés sorrendje lezárt kérdés. W. Dittenberger, (Ethnika und Verwandtes, Hermes 41:97 s köv. ll.) már csak egy részlet tisztázását tartja szükségesnek: a **gra*-tő továbbképzése az a *Γραῖνες* név (így helyes a járatos *Γραῖνες* helyett), melyet Stephanos Byzantios s. v. *Γραῖνός* a Parion-fok (Propontis, ázsiai part) lakói nevéként említ; a nép valóban lehetett aeol, mint Stephanos állítja; az Asopos völgy lakóival való rokonságuk problematikus. Arra nézve, hogy görög filologus mint magától értetődő természetességet használja fel az itáliai — görög csereviszonyt, utalok erre a nagy port felvert népnévtanulmányra: Th. Birt, Die Germanen. Eine Erklärung der Überlieferung über Bedeutung und Herkunft des Völkernamens. München 1917, 43. l.

A sorozat eleje tehát ez: nyugat görögországi **gra* → itáliai *Graius* > itáliai (beleértve: latin) *Graicus*, *Graecus* > hellenisztikus görög *Γραῖνός*.

2. Melich azt tanítja, hogy „a Graecus a latin nyelvvel együtt terjedt el a Balkánon“, s hogy „a balkáni hivatalos latin nyelvben élt“. Ez a nézet általános a szlávisták között, amint ezt K. Jirečeknek 1893., 1902. és 1910.¹ évi, St. Romanskynak 1909-ből való kettős² és M. Vasmernek 1911-ből³ való kijelentései tanúsítják.

¹ Archiv für slav. Phil. 15 (1893) 100. l. G. Weigand, Vlacho—Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung. Leipzig 1892 recensiójában. — Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. I. Denkschriften d. kais. Akad. d. Wiss. Philol.-hist. Classe. Wien, 48 (1902) 36. l. — Archiv f. slav. Philol. 31 (1910) 448—452. ll. Romansky alább idézendő műve bírálatában.

² Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen, Leipzig 1909. Fünfzehnter Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig, 89—134. ll. és Byzantinische Zeitschrift 18 (1909) 226. l., ahol hivatkozik az ó-egyházi szláv nyelv görög kölcsönzéseit illetően V. Jagič, Zur Entstehungsgeschichte der altkirchenslavischen Sprache. II. Wien 1900, 69. l. és A. Meillet, Études sur l'étymologie et la vocabulaire du vieux-slave. Paris 1902, 187—190. ll.-ra.

³ Kritisches und Antikritisches zur neueren slavistischen Etymologie. III. Revue slavistique 4 (1911) 176. l. Vö. Byzantinische Zeitschrift 21 (1912) 286. és 599. ll.

Annak a tételnek, hogy a szlávok bevándorlásukkor korábban és többet érintkeztek románokkal, mint keleti római görögökkel, legfőltűnőbb bizonyítékául mindnyájan éppen azt tekintik, hogy a görögöket az ó-szlávban *gr_бk_б*, *gr_бčim_б*, bolgárban *gr_бk*, szerbben *grk*, a bizánciakat általán *gr_бci* néven említik, s hogy ez a szó él a románban és albánban is (*grek*), — nem a Ἑλλην (mely, mint már a középkori görögök nélis, ugyanúgy az ó-egyházi szláv nyelvi alakban is, bálványimádót, pogányt jelentett), sem a középkori görög ῥωμαῖος, mely kelet felé hatott, belőle lett t. i. az arab *rūm*, török *urum*. (Jireček, 1893. és 1902.-i id. helyeken.) Épen, mert a *grek* él a románban és albánban is, ezt a szót közvetlenül a korai középkori balkáni latinból vagy balkáni románból származtatják (Arch. f. slav. Phil. 31:449), — sőt nagy nyomatékkal emelik ki, hogy a Balkán szláv nyelveinek olyan latin kölcsönszavai, melyek a görögben is megvannak, nem a görögre vezetendők vissza, hanem „többnyire közvetlenül a balkáni románra“. (Romansky, Byz. Zeitschr. 18 (1909) 226. 1.)

Ebben a harmonikus nézetsorozatban kirívó volt 1909-ben Romanskynak az aggodalmaskodása, aki nehézséget látott abban, hogy a bolgár *gr_бk_б*ben a latin *c*-t a *б* képviseli. Erre jött Jirečeknek a Melichtől felhasznált megnyugtatója: „Es gab aber neben *Graeci Γραικοί* auch eine byzantinische lokale Dialektform *Griki*“ s erre idézi a konstantinápolyi orosz archaeologiai intézet bulletin-jének, az Aboba-Pliskáról szóló kötetnek egyes helyeit (Izvjestija X. 228, 233 és 543. lapjait s a hozzátartozó Album XLV. és CXVIII. tábláit), ahol a *griki* alak tanúsítva van IX. századi görög nyelvű, de bolgár földön lelt és állott, bolgár eseményekre vonatkozó, hivatalos bolgár föliratokban¹.

Tekintve, hogy Jireček csatlakozik Romanskynak ahhoz a megállapításához, hogy a *gr_бk* a bolgár nyelvnek egyik legrégebb, a balkáni latinból, illetve románból vett kölcsönszava, továbbá, hogy „*Graeci Γραικοί*“ egymás mellett állanak nála, azt kell hinni, hogy amikor „lokale byzantinische Dialektform“-ról beszél, akkor ő is nyilván szintén a balkáni hivatalos latin nyelvnek valami helyi, bizánci kori nyelvjárási alakjának tartja a *griki*-t. Jirečeket, úgy látom, ilyen értelemben követi Melich. Ez azonban egyiküknél sem helyes. Habár annak sem szüksége, sem lehetősége nem forog fönn, hogy az ősi balkáni latinból vagy románból való kölcsönzés elvét elejtsük², mégis teljesen bizonyos előttem, hogy a bolgár *gr_бk*-et fejlődése egy középső szakán, a IX. sz. táján, sőt talán már régebben is, a *Graecus*nak nem latin, hanem középgörög, a

¹ Arch. f. slav. Phil. 31 : 451. 1.

² Mint nem szlávista, különösen nem avatkozhatom e kérdésbe. E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch. I. Bd. Heidelberg 1908. (Indogerm. Biblioth. I. 3.), 359. l. s. v. *gr_бk_б* „am ehesten aus lat. *graecus*“ származtatja, Jireček és Romansky nyomán. Korsch és Vasmer nézeteire, kik egy időben a görög Γραικός-ra vitték vissza (Vasmer utóbb nem), azt jegyzi meg: „weniger wahrscheinlich“, a *б* miatt. Főntebb már volt erről szó.

IX. századból már újjörög hangtörvény alapján módosultan hagyományozott Γριξός¹ alakjából lehet végül is megfejtetni, azaz, hogy itt egy ősi latin (román) és későbbi görög kereszteződés esetével állunk szemben. Ez más szóval azt jelenti, hogy Jireček formulájában a „byzantinische Dialektform“ on görög szónak görög nyelvjárási alakját kell érteni. Erre az állásfoglalásra két nagyon nyomós körülmény készített. Egyik az a közismert tény, hogy a latin hivatalos nyelv a bizánci birodalomban a VII. sz. óta mindjobban háttérbe szorult, a IX—X században már egyáltalán valósággal kuriózumszámba mentek hagyományos, gyér nyomai; a másik meg az, amit épen az aboba-pliskai kövek nyújtottak értékes tanulságul, hogy a szláv alphabetumnak a IX. sz. második felében a bolgárokhoz történt bevezetése előtt a bolgárok „Schriftsprache“-ja a görög volt. (J. B. Bury, The chronological Cycle of the Bulgarians. Byz. Zeitschr. 19:133.)

Arra is van azonban — igaz, csak egy — bizonyítékom, hogy a „lokale Dialektform“ kifejezés sem teljesen helytálló. Γριξός alak nem csupán ezeken a bolgár köveken olvasható. Egy, a IX—X. sz. határáról való, lesbosi hagyományra visszamenő legenda, az Acta SS. Davidis, Symeonis et Georgii, Analecta Bollandiana 18 (1899) 210. s köv. ll., egy vidék neveként említi „az u. n. Γοτθογροικία“-t, azaz bizonyos „Gót-grikiá“-t. Γοτθόγραικοι népnév ismert Theophanesből, (ed. de Boor I. 385 29. és 386 6. ll.), melyet akár a IX. századba, a mű iratása idejébe, akár talán a VIII. sz. elejére, az esemény idejébe, datálhatunk; ehhez képest a legendabeli alak, a IX—X. sz. határáról, az $e > i$ változást mutatja. Γοτθογροικία hely meghatározása nyílt kérdés, az azonban kétségtelen, hogy a szó i s hangalakja a IX—X. századok határán lesbosi hagyományban szerepel. Ez elég ahhoz, hogy a „lokale“ jelzőt tágabban értelmezzük Bulgáriánál, hogy azt az egész északi újjörög nyelvterületre kiterjesszük, amelybe beleesik Lesbos sziget épúgy, mint Bulgária.

Az különben nem kétséges, hogy Γραικός, e - vagy (a IX. sz.-ból szórványosan tanúsított) i -hangú alakban mindegy, a középgörög nyelvnek nem latinból kölcsönzött eleme. Szótáraink, Stephanus, Du Cange, Sophokles adatai eléggé tanúsítják, hogy az egész bizánci középkoron át kimutatható az irodalomban, hogy tehát a hellenisztikus görögbe egyszer belekerülve élő nyelvelemként tette meg a görögben évezredes vándorútját a IX—X. sz.-ig, s nem történik sem az, hogy ekkortájt — immáron másodszer — kölcsönöznék vissza a görög nyelv a maga ősrégi szavát, sem az, aminek külö-

¹ Az északi-görög $\epsilon > \iota$ változásra már korai bizánci időkől ad példákat, egyet a Kr. u. VI. sz.-ból (Βιλισαρίου Βελισσαρίου h.) K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrh. n. Chr. Leipzig 1898 (Byzant. Archiv I.), 19. l. A görögség mai általános nevezete: ρωμικός, mely Ῥωμαίος-ra megy vissza, közbeeső Ῥωμικός-on át. Az itt történt $\alpha > \iota$ (= $e > i$) változás, a Γραικος — Γριξος pendantja. Szintén igen régi. Tanúsítja az a Leontios császár (695—698) korából maradt pecsétfömlirat, amelyet Dr. Mordtmann adott ki Siegel des Kaisers Leontios (695—698) c. Byzant. Zeitschr. 15 (1906) 614. l.: *Deus aiuta. (sigillum) Leontii Aug(usti) Romiōn.*

ben nem volna akadálya, hogy az úgjörög hangtörvény friss kölcsönzésen éreztesse erejét. De viszont nem kétséges az sem, hogy e szó a bizánci görögségben, magánál a tiszta görög népnél, nem szolgált a nemzet nevéül, egyetemes érvénnyel, élő nyelvi használatban, a bennünket foglalkoztató időben.¹ Ha olvasták, ismert volt ekkor is, különösen irodalmi képzettségűek előtt, a nyelv saját elemeként is bánt el vele, — de élőszóbeli használata elszigetelt, esetleges és határozott okokra visszavezethető volt. Így a bolgárföldi hivatalos görög nyelvben mintegy a bolgár beszélt nyelvnek tett engedményként szerepel a Γραικός (Γριζός) az aboba-pliskai kövek nagy részén. De csak nagy részén, nem minden. A Έλλην is előfordult, úgy látszik. Körübelül hasonló körülmények között szerepel ezen időtájt még más két helyen, s hasonló a magyarázat is.

Konstantinos Porphyrogennetosnak két compilatiójában is találkoznak adatok, melyekben az antikvárius lim-lomból, régebbi századoknak a X.-re már csak papirbölcsesté vált tudományából kiütközik valami, az étellel összefüggő vonás. Az egyik adatcsoportból (De thematibus, ed. Bonn. III. köt. 25. és 43. ll.): az Αἰγαῖον πέλαγος- és az Ὀψίκιον-themában a Lesboszal szemben eső Lekton hegyfoktól kezdve végig a Propontis mentén lakók πάντες Γραικοὶ ὀνομάζονται, az egyik hely szerint ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Γρανίκου τὴν ὀνομασίαν πλουτήσαντες, alig derül ki valami, t. i. a források itten régi, többé-kevésbé ismert auktorok (Stephanos Byzantios V. sz., Alexandros?, Kephalon?), mindössze két támaszpont volna ahhoz, hogy a második helyet egykorú, eleven történeti tudat s — talán — élő nyelvhasználat megrögzítésének minősítsük. Először a Γράνικος / Γραικοὶ etymológiának fordított alkalmazása, hogy t. i. a népnév van a folyó nevéből, másodsor az a történeti tény, hogy a II. Justinianus korabeli, VI. századi, „Deo conservandum imperiale obsequium“-ból III. isauriai Leo alatt a VIII. sz. elején inaugurálva, a IX. század elején jött létre a négy nagy hadosztályparancsnokság, t. i. az Ὀψίκιον, τὸ Ὀπιματων, Παφλαγονων és Βουκελλαριων²: így az Ὀψίκιον lakói egy részének Γραικοὶ neve csak ettől kezdve érthető³. Könnyebb eset, de fontosabb is, a De administrando imperio címen járatos mű 48. fejezetének (ed. Bonn, III. köt. 217. l.), az a közlése, hogy I. Nikephoros császár (802—811) alatt a Peloponnesos-themabeliek, szlávok 807-ben felkelést szervezve először is szomszédaiknak a házaik dülták föl s rabolták ki, τὰς τῶν γειτόνων οἰκίας τῶν Γραικῶν. T. B. Bury a De adm. imp.-ről szóló elemzésében (Byz. Zeitschr. 15: 573. l.) kimutatta e fejezetről, hogy nagy részében

¹ Később, a X. s. köv. (kül. XII.) századokban nagyon sűrűn szerepelt a nyugatiak ellen vívott egyházi polémiákban, hol Λατινοὶ és Γραικοὶ a két fél neve nyilván latin hatás alatt. Ennek a részletezése nem tartozik ide.

² H. Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung. Abhandlungen der philol.-hist. Cl. d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss. XVIII. köt. V. sz. Leipzig 1899, 72. s. köv. II.

³ Mindez azonban mentési kísérlet csupán:

helyi, peloponnesosi szóhagyományra visszamenő elbeszélésnek az átírása, oly elbeszélésé, mely a fölkelők leverését követő nemzedék korából, tehát még a IX. századból való, s az acta Γραικοί szaváról azt jegyzi meg, hogy használata figyelemre méltó; következtethetjük — mondja —, hogy járatos volt a Peloponnesuson, de nyilván nem Konstantinápolyban“. Az én ítéletem szerint a legfontosabb az, hogy itt a Peloponnesoson is a szlávok szomszédságában használatos a Γραικός élő szóban. A vegyes népességű, szláv-görög keveredésű földön ez ismét engedmény a görögök részéről a környezetnek.

Csak ennyit lehet megengedni abban a kérdésben is, amelyet K. Dieterich vetett föl, Byz. Zeitschr. 20 (1911) 286. 1. Ha a mai, oroszországi görögök magukat gyakrabban nevezik Γραικός-nak, mint Ρωμός-nak, akkor ebből nem következik, hogy az orosz Грекъ görög Γραικός-ból, vagy akár csak görög közvetítéssel lett, hanem ez modern, tudákossgból eredő kedvezmény az oroszországi görögök részéről az ő orosz nyelvbeli elnevezésüknek.

Ezzel tisztázva van az, hogy az ó-egyházi szláv (és orosz-szláv) nyelvbeli legrégebbi грѣкъ alakulására, jóllehet annak eredete balkáni latin (román), a VII. és következő századokban közreműködött a bár elszigetelt, szórványos, az előszóban többnyire helyi föltételekhez kötött használatú, de állandóan élőnek érzett bizánci görög Γραικός (Γριξός) is.

A stemma dereka tehát ez: 1. hellenisztikus görög Γραικός = bizánci görög Γραικός ~ Γριξός. 2. balkáni latin (román) *Græcus* × bizánci görög Γριξός > ó-egyházi szláv (és orosz-szláv) грѣкъ.

(Folytatjuk.)

A TRÉFA SZEREPE A SZÓHASZNÁLATBAN.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

A tréfa szerepét úgy látszik még nem vették eléggé számba a szófejtő nyelvtudósok, pedig valószínű, hogy jelentékeny szerepe van kifejezéseink történetében. Gondoljunk csak a *trágya* szóra. Szarvas Gábor mutatta ki először (a NySz adataival), hogy a szó azonos eredetű a francia *dragée*-vel s nálunk még a 17. században a hús mellé való édességet, édes lét is jelentett. Egyszer csak divatba jött az a tréfa, hogy valamint a húsnak, úgy a szántóföldnek trágyával kell megadni a módját, meg kell trágyázni a földet. Mikor aztán ez a szólásmód általánosan elterjedt, természetesen restelték ugyanazt a kifejezést az ételre alkalmazni, s így a régi jelentése teljesen kihalt. Aki víg társaságban forog, aki szorgalmasan olvassa az élclapokat, az elégszer találkozik efféle tréfás szóhasználattal, de a nép is szereti a szójátékot; a Nyr népnyelvi közleményeiben sokat találhatni. Arany János közölte a Nyr-ben ezt a bölcs n.ondást, mely most nagyon időszerű: Hagyma lesz

holnapra = hagyj ma, lesz holnapra! Szintén Szarvas Gábor mutatta ki, hogy az *iszákos* melléknév, noha ma semmi tréfás mellékértelme nincs, voltaképpen szójátékon alapszik. Az *iszák* eredetileg nyakbavető kettős zsákot jelentett, 16. századi nyelvemlékeink szerint a borkedvelőt bor-iszáknak (és boriszákosnak) vagyis borzsáknak mondták, egyúttal játszi célzással az *iszik* ígére. Már a 17. században elkezdtek egyszerűen iszáknak és iszákosnak mondani, s azóta nyelvérzékünk csakis az *iszik* igét érzi benne, elfelejtve a régi tréfát. A részeges embert borkancsónak is mondja a nép, valamint a csizmadiát csiriznek, a molnárt korpás zsáknak, a jegyzőt falu pennájának, s általában: „gyakran annak a tágynak, szerszám-nak a nevét ruházza vkire, ami legtöbbször megfordul a kezében, amivel foglalkozik“. A Szentivánéji álomban Arany fordításában a mesterembereknek Zuboly, Gyalu, Fúvó a nevük; a cimbalmost így biztatja Toldi Miklós: Igyál vén cimbalom; Petőfinél pedig a Helység kalapácsában a csizmadia Bagarja s a harangozó Harangláb (l. Lehr: Toldi 381, ott még több példa is). Az iszákost Faludi borcsapnak nevezi, mert iszik mint a csap. Az álmos ember a népnyelvben álmotáska, álmotarisznya. A régi boriszákhoz hasonló szójáték volt az *álomszuszék* (*szuszék*: deszkahambár); az alvónak szuszogására céloztak vele, utóbb csakugyan *álomszuzsi* lett belőle s a szójátékot elfelejtették. A zabáló gyereket az Alföldön kenyérgunyhónak híják, a mérges ember pedig országszerte méregzsák, méregtarisznya, méregduda, méregtok stb.

Hasonló kifejezések szokásosak más nyelvekben is. A boriszák németül *Weinschlauch*, az álomszuszék *Schlafhaube*, *Schlafmütze*, *Nachtmütze*. A méregzsák finnül *äkäpussi* (epezacskó). — A tréfás eredetű kifejezések általában sok egyezést mutatnak a különféle nyelvekben. A *pofleves*, *nyakleves* németül *Ohrfeige* (fültre való füge), *Dachtel* (Dattel, datolya). A *barack* (fejbeütés) németül *Nuss*, *Kopfnuss*, dió. Régi római szójáték volt: *malum alicui dare* = 1) almát adni vkinek, 2) (rosszat adni) megverni. (Sokszor idézik Naevius versét: *Dabunt malum Metelli Naevio poetae*. Így használja Plautus is.) — De vannak más ilyen egyezések is. Ellopni helyett tréfásan mondjuk: *elemelni*; így a francia *enlever* 1. föl-emelni, 2. elemelni, elrabolni. A magyar népnél a megkoppasztott lúdon keresztbe szúrt nyársnak tréfásan *lúdlelke* a neve (l. MTsz, Jókai is említi adomagyüjteményében); a németek a tengeri „kábel“ közepén elhelyezett drótokat nevezik így: *die Seele des Kabels*. A köpenyegforgatást ugyanúgy fejezik ki az olaszok, mint mi: *voltar la casacca* 'forgatni a kacagányt' (*casacca* ujjas lovagló köpenyeg).

Érdekes a személynévek tréfás átvitele s erről már tüzetesen szóltak a Nyr-ben (28:1). Az egyén neve gyakran fajkép (típus) jelölésére szolgál, mint mikor pl. a jó szónokot Cicerónak vagy Demosthenesnek mondják. („Minden Demosthenesnél szebben beszél a tett.“) Az ilyen átvitel is gyakran tréfás célzatú, ha pl. az ostobát vagy bolondot fajankónak, Bolond Jankónak, Bolond Istóknak mondják (ném. *dummer Peter*, *verdrehter Michel* stb.)

vagy Antalnak, Tankónak (l. Simonyi: A magyar nyelv 2. kiad. 368). A durva, veszekedő embert németül így nevezik: *Rüpel*, *Lippel*, *Racker* s ezeket a köv. keresztnevekből magyarázzák: Rudprecht, Liudprecht, Radger (l. Steub: Oberdeutsche Familiennamen 67). Ezek közül az első volt nyilván a magyar *rüpök*, *ripök* szó eredetije. Senki se gondol most már a *fruska* eredetére. („Hogy’ ugrott Náni, hogy’ bomolt; virgonc, erős egy fruska volt.“ Arany: Kóbor Tamás.) Nem egyéb ez, mint a régi Fruzsina, Euphrosyna név. A ruhapusztítót v. rongyos, mocskos öltözetűt így nevezik: *ruharadó*, *ruha rézmán* vagy elrontva *ruha rézmin*, *ruha-réz* és egyszerűen *radó*, *rézmin*. Ezekben a kifejezésekben kétségkívül a Radó és Rézmán (Erasmus) név rejtőzik. Vö. még a Kain névből *kaján* (l. Nyr. 5:148, 11:450, 45:272), Szent Tamásból *tamászkodik*, (Tamás vagyok benne), Jakabból *jakabol* (‘lóvá tesz’ uo. 11:451, szótárak), Dávidból *dávidol*: psallit, zsolttároz (Kassai 1:417).

Az európai népeknél messze elterjedt tréfás szokás, hogy bizonyos állatokra emberneveket ruháznak: a szajkót Mátyásnak, a nyulat Bencének nevezzük, a farkast néhol Gábornak, a csacsit Bertalanak mondják stb. (l. Nyr. 11:318, 12:105 stb.)

Régi szójáték, Marzio Galeotti szerint Mátyás király is élt vele: *Semmi* rosszabb a sajtnál, t. i. a sajtnál rosszabb a semmi (vö. Dugonics: Példabeszédek 2:208). Ilyen változata is van: *Nincs* ember házában rosszabb a kenyéرنél (a nincs az ember házában rosszabb a kenyéرنél). — Mikesnél se ritka a szójáték; ilyen pl. a következő: „Maradok az asszonynak *nemcsak svárgás, de köteles szolgája*“ (101. levél). Egy másik levelét meg éppenséggel így fejezi be: „*Ezzel maradok Kéd köteles, lántzos, madzagos, svárgás és sinoros szolgája.*“ (NySz). — Gvadányinál egy olasz szójátékkal találkozunk: „Ha edjszer a katonaságnak a *Tremontánát* szívébe bégyökerezni engedi“ (Országgy. gond. 179). *Tremontana* mintegy *tramontana*, északi (hegyentúli, hegy mögi) szél, de tréfás átalakítás a *tremarella* (reszketés, félsz), *tremare* (reszketni) szóból („*aver la tremarella della guerra*: aggódik, hogy háború lesz“ Kőrösi: Olasz—m. szótár).

Érdekes, hogy néha még a nyelvtani alakokat is tréfásan használják (nyelvtani szójátékok). Pl. *Mi végre* teremtette Isten a cigányt? Falu*végre*. — Ilyenek még: „Igyekezett *benne*, azaz a bundában, de nem az ár kifizetésében“ (Nyr 2:419). Láttál-e tornyot kender*ből*? (kendervetésből, uo. 8:381). Igy: Láttál-e fá*ból* vaskarikát? (farakásból kinézve). *Miért* csinálták a templomot? Pénzért (Népk. 2:354). Nálatok a málélisztet *minek* sütik? Ember*eknek* (uo. 2:353). Se ég, se föld nem volt, az úristen *hol* volt? A maga dicsőségében (2:364). Se ég, se föld nem vót, szegény tökmag *hol* vót? Az Isten markában. *Mirü* való [miről használ, mire jó] a ló feje a földön? A nyakár*ü* (Kálmány: Szeged Népe 2:162).

A VILÁGHÁBORÚ ÉS A MAGYAR NYELV.

Irta Somogyi Géza.

A szörnyű világégés után a békés, termelő munka megindulásával kapcsolatban kell, hogy a tudomány szemüvegével vizsgálat alá vétessenek azok az eredmények, hatások, amelyeket a világháború minden téren előidézett. Mert sokat idézett elő! A világháborúnak nevezett rém-zivatar végignyargalt rajtunk, felforgatta életünket, messze világtájakra sodort bennünket, elsöpörte terveinket, számításainkat, teljesen új életre szoktatott bennünket. S ez a hatalom, amely az élet minden vonatkozásában óriási változásokat okozott, nem maradhatott hatástalanul a nemzeti életműködés leghatalmasabb megnyilvánulására, a nyelvre sem.

Milyen hatással volt a világháború a magyar nyelvre? Ezt akarom röviden szemügyre venni. Ugy látom, a hatás főképp három irányban nyilvánult meg. Egyes mozzanatokra már Vulpes, ez az éberszemű ujságíró rámutatott: 1. „Minden idő, minden nagy esemény, minden új találmány, minden világfelfordulás új szavakkal és új fogalmakkal gyarapítja a nyelvet. A háború temérdek új szót hozott... Ki tudott eddig *lánckereskedőről, árdrágítóról, halmozóról, falat állásról, kenyérjegyről, tejpótlékról, zsírtalan napról, ... fejkvótáról?*“ (Érdekes Ujs. 1918. júl. 4. 22. l., VI. évfoly. 26. sz.) Idetartozik a rengeteg sok hadi-összetétel: *hadikönyha, hadikoszt, hadiszappan, hadiözvegy, hadigyerek* (vö. Nyr. 47:44) stb. — 2. A közös hadsereg német nyelvéből több német szó vándorolt át ismét hozzánk. Ez természetes. A világháborúban szinte mindenki katona volt. A közös baka itthon elbeszélgette sorsát s ilyenkor egész természetesen vette ajkára a megszokott német katonai műszavakat s hallatszott a rég meghonosult *káplár* mellett a *maród[i]vizit, a menázi, a raport, az árészt, a cug, a cukszfürer v. -fírer v. -fíler, a poszt, a feldwaké, front, dëkung* stb. — 3. A nyelv némileg *elkatonászkodott*. Ez főleg két irányban nyilvánult meg: a) A 2. pontban említett német katonai műszavakon kívül egyéb katonai kifejezések is hódítottak. „Azelőtt fölszálltunk a villamosra, most *megrohamozzuk* vagy *offenzívát indítunk* ellene. Azelőtt leszálltunk róla, amikor célhoz értünk, most *ellentámadásba megyünk át* a föláramlókkal szemben. Azelőtt bevásárolni jártunk a városba, ma *rekvirálni* próbálunk, azelőtt elmaradtunk hazulról vagy a hivatalból, ma *ellógunk...*“ (Vulpes uo.) — b) A másik jele a nyelv elkatonásodásának a *háborús hasonlatok elterjedése*, mondhatnám felburjánzása. Ezúttal ezzel akarok csak foglalkozni.

A háborús hasonlatok nem a világháború szülöttei, ilyenek már korábban is voltak. Ezeket a világháború alatt, az idők jellegének megfelelően, gyakran vették az emberek nyelvékre és tollukra, a meglevőkhöz újak is járultak s nem egyszer sajátságos, korszerű színezést kölcsönöztek a stílusnak. Hogy a hadi életből vett hasonlatok nyelvünkben ilyen kelendőségnek örvendenek, tán nagyobb-nak, mint más népek nyelvében, abban része lehet annak is, hogy a magyar mindig harcos nép volt s e tulajdonsága nyomot hagyott a nyelvi kifejezésekben is.

Az emberi élet végtelen területének majdnem minden része, ezerféle megnyilvánulásának majdnem mindegyike alkalmat nyújt ilyen hasonlatok használatára, sőt legelsősorban maga az egész, felfoghatatlan, rejtelmes szövevény: az Élet. Ki tagadhatná, hogy apáink élete nyugodt, kényelmes séta volt, a miénk pedig keserves, kinos harc, amelyben az erős megállja helyét, a gyenge elbukik? E harcnak sebesültjei is vannak.

A *kenyérkereset harcának* megvannak a maga külön sebei, melyek nagy

részét a lealázó bánásmód ejti. A szellemi munkások, az *Élet sebesülljei*, ennek köszönhetik boldogtalanságuk nagy részét. (Zsolt. Pesti H. 1918. III. 3. 6. 1.) S kik a harcosok? „[A szellemi munkást]... nemcsak az anyagi gondoktól kell jó javadalmozással megmenteni, hanem azt meg is kell becsülni. Ezt a javadalmozást és ezt a megbecsülést követeljük mindazok számára, akik másokat tanítanak. Ők alkotják azt a *nemzeti hadsereget*, amellyel a jövőendő *háborúját* kell *megvív-nunk*. Ennek a hadseregnek is kell elegendő munició és — élmezés.” (Zsolt. P. H. 1918. V. 19. 6.) „Cigányok sorakoznak befelé... az *élet örökös lövészárkaiból* előbujt sereg.” (Móricz Zs. Érdekes Ujs. 1918. VII. 4. 11. 1. VI. évf. 26. sz.) „Drága barátom is itt maradt Budapesten... A nagy háborúban ő is *megvívta* a maga *kis, személyes csatáját*, egy ember milliók és a milliók ellen. *Küzdött* a lakással, *verekedett* a ruha és a cipő ellen, ha sikerült *meghódítania* egy karéj kenyeret és egy csésze kávé, elvesztett tiz más fontos pozíciót. De hőiesen és derűsen *harcolt* majdnem négy évig, míg... összeroppant... Akkor is egy általános *nagy offenzívának* kellett jönnie ellene, *minden fronton* egyszerre támadták meg:... gyilkos drágaság *drótakadályai* állták el az útját“ stb. (Az Est 1918. VI. 2. 6. 1.) Az ellenség soraiból: „Mikor ez év telén a Palatinus-házak tulajdonosai megszorogatták lakóikat, ugyanakkor L. B. és R. M. építőmesterek is *megkezdtek az offenzívát*.” (Az Est 1917. X. 31. 5.) — A csatatérre nézve is kapunk felvilágosítást: „Mert most már két *hadszintér* van. *Külső és belső*. A külsőn katonák hádatkoznak puskákkal, ágyúkkal, a belsően meg az öregek, a bénák, a gyerekek, az asszonyok ásókkal, kaszákkal, kapákkal... itthon is folyik az *ádáz küzdelem* az étellel az életért... A szükség *álcázott csapatai* időnként erős támadásokba fognak. *Járőrei* előljáróban kitapogatnak mindent s aztán jön a *roham*. De ennek a *támadásnak* is van *fedezéke*, orvossága. Fedezéke a központ... orvossága meg a blokk“ stb. (Pesti H. 1918. II. 15. 9.) „Ha a külső ellenséggel szemben helyt tudunk állani, itt a *belső fronton* akarjuk-e elveszteni a végcsatát a parazita áruzsorások hadával szemben?... egy *belső végcsatáról* van itt szó, mely eldőnti a világháború kimenetelét... állami létünk jövője függ attól, vajjon urrá tudunk-e lenni azon a *belső offenzíván*, melyet az áruzsorások sáskahada folytat... minden tisztességes egzisztencia... ellen.” (Az Ujság 1918. VI. 16. 5.) Idetartozik az *egységes kenyérfront* frázisa, amely 1918. júniusában jött át Németországból. — A küzdelem céljára világítanak rá más hasonlatok: „A rendőr zavarta el a *lejre* éhes népet, mire csend lőn néhány napig, csak eltévedt rajok próbálkoztak valahogy hozzájutni egy kis tehéntejhez. Ezek is *visszaverettek* s szomorú csüggedéssel hagyták el a *csatateret*.” (Budapesti H. 1917. VIII. 25. 11.) „Tegnap délután vagy harmincezer ember *ostromolta meg* Budapest legelkeseredettebben védett *hidfőjét*, a margithidit... Budára és a szigetre akart menni levegőzni a lakosság... a hidon át óhajtott a sokadalom közlekedni. De kemény ellenállásra akadt. A jegyárúsítónő *fedezékében* meghúzódva... lassan osztogatta a jegyeket... Elszánt és bátor emberek jegy nélkül akarták áttörni a *drótakadályt*, amelyet az ellenőrző közeg alkotott, de a *káromkodások gépfegyverével* visszaverték. Halottakról és sebesültekről nem érkezett hír, de csodáljuk, hogy a városi hidkezelőség ünnep délutánokon nem küld *erősítéseket*. Egy gyalogutas.” (Az Est 1918. V. 7. 7. 1.) — „A szociális intézkedések oly sok érdekkörbe ütköznek, hogy teljesen lehetetlen bevárni, míg a *front egész terjedelmében előre lehet törni*.” (P. Hirl. 1917. XII. 27. 8. 1.)

A politikai élet az a terület, ahol legtöbb alkalom kínálkozott min-

dig a háborús hasonlatok használatára. Hiszen itt is állandó harc folyik s a titkos végcél, bármilyen szép jelszavak alá rejtőzik is, itt is ugyanaz, mint a valóságos háborúnál: a hatalom. De mások a harcosok s mások a hadi eszközök, mint fentebb láttuk: „...ez az állás [= a házelnöki állás]... hasonlatos ahhoz a kocsivezetőéhez, akit a csataszekerekre a régi hősök felüitettek és felfegyverkezvén a harcra, a kocsivezető elvitte őket a csaták zajába, a csaták tömkelegébe és ők ott harcoltak a hazáért.“ (P. H. 1917. VII. 6. 6. 1.) „Furcsa látványt nyújtott a parlament szombati képe. Az első napon főként a közlegények ugrottak ki a régi biztos fedezékből, mely többé már nem nyújt nekik semmi jót, mióta elrontotta a belső talajviz.“ (Pesti H. 1917. X. 21. 1. 1.) „A parlament kimeríthetetlen hadkiegészítő területe lett a közgazdasági tehetségeknek.“ (Az Est 1918. VIII. 3. 4. 1.) „Igy robbant a Versaillesben elhatározott egység az angol politikai fronton.“ (P. H. 1918. II. 15. 1. 1.) A háborús hasonlatoknak egész gyűjteményét adja Karinthynál egy pártvezér nyilatkozata: „E véres percekben, mikor a koncentrációs fuzió ádáz furijája kivont fegyverrel sorakozik már s rohamra indul ellenünk... mikor a permanens decentralizáció robbanó aknáit elhelyezték alattunk, hogy levegőbe röptessék az obstrukció páncélerődjeit... a legközelebbi ülésen kardot rántunk mi is és nyíltan, elszántan föl fogjuk dobni a peticionális házszabály-revizio tüzes bombáját. Megütközünk velük.“ (Karinthy Frigyes: Igy láttatok ti. 113. 1.) „Ez a beszéd bömbölő bomba, csillogó fegyver, dac és erő — és halál azokra, akik odaát ülnek megerősített váraikban.“ (Uo. 114.) — A háborús hasonlatok azonban, úgy látszik, nem haltak el a háborúval, hanem tovább virágoznak, mert ép most találtam egy friss termésüket: „...a kormányzópartok... a szétvonás és gyűlölet lövészárkaiból küldik egymásra bombáikat, mérges gázaikat és lángszóróikat.“ (Uj Nemzedék 1920. V. 14. 1.)

Ismét új harctérre érkezünk, a szerelmi élet terére. A harc itt az imádott lény birtokáért folyik, az ész és szív fegyvereivel: „Genovéva határozottan bájos kis nő volt, kit hamarosan az udvarlók egész serege környékezett meg. Sikerekre éhes, mohó harcfiak, kik türelmetlenül áhitották a pillanatot, hogy az ostromlott vár fokára lobogójukat kitűzhessék... A legkomolyabb udvarló egy telefonista főhadnagy volt... Zrinyi... A dandár parancsörtisztje, látva Zrinyi módszerének sikertelenségét, más taktikához folyamodott. Genovéva bizalmába furakodott s a kellő pillanatban meglepő, rajtaiülésszerű támadásba ment át, mely azonban, az elkeseredett kizárása dacára, sikerre nem vezetett. A támadó kénytelen volt kiindulási pontjára visszavonulni.“ (Diplomata. Pesti H. 1918. IX. 7. 2.) „A férfi a homlokát ráncolja, látszik, azon töri a fejét, hogyan kezdje újból az ostromot? Azután vágytól nedves szemmel megint megkezdi a támadást.“ (Pesti H. 1918. VI. 2. 2.) A támadó fél tehát mindig a férfi, ez közismert természeti törvény. De sokszor ellenfele is elég harcias: „Azután dacosan, új harcra készen szembenéz a férfival.“ (uo. 3.) Végezetül egy pillantást kevésbé kellemes harctérre, a házasság berkeibe. „Nem egyszer megtörtént, hogy a fiatalok egész alaposan összekaptak. A férj harsogott, ez asszonyka hangja élesen szivított és a különböző fölfogások[nek!] e majdnem a kizárásig fajult mérkőzésének az lett a vége, hogy...“ (Szöllősi Zsigmond: Párbaj a korzón. 121. 1.)

A művelődési és irodalmi életben is folytonos harcok folynak a különböző elvek képviselői között s így itt is alkalom nyílik háborús hasonlatok használatára: „A magyar irodalom mindig hasonlított azon keleti népek harcaihoz, melyek nemzetük ügyeit európai gyárakban készült fegyverekkel vívják

meg. S Aranyt azon nagy keleti *hadvezérek* egyikének tekinthetjük, akik egész életükben tanulmányozták az európaiak *harcmódorát és fegyvereit*. . . Nem ejti ki az ősmagyar *fegyvereket* kezéből: de még ezeket is az európai igények szerint alakítja át, az *alexandrint* valósággal időmértékessé teszi“ stb. (Babits Mihály: Irodalmi problémák 28. l.) „Olyan családból születtem. . . amelynek egyik leg-szentebb hagyománya volt az őszinte szeretet. . . az iránt a betű iránt, amelynek százai, ezrei mindennapi az önök *vezénylete* alatt *sorbaállva, csapatokká tömörülve, hol támadva, hol védekezve*, de mindig *küzdelemben állva, harcolnak* a gondolat szabadságának lobogója alatt.“ (Pesti H. 1917. VII. 6. 6. l.) Ime, tehát már olyan hadi területre jutottunk, ahol a harc nem embergyilkoló szörnyű eszközökkel folyik, hanem sokkal ártatlanabb fegyverekkel vívják: alexandrin, betűk stb. „Ha a fegyver még nem is, a betű már átvette birodalmát, befejezte *diadalmasan hódító hadjáratát*.“ (Érd. Ujs. 1918. 25. sz. 17. l.) „Ha most meg akarnám vesztegettetni magamat, tovább olvasnám a kéziratot. De nem teszem. Az *első sorok döntők, akárcsak a harctéren az első csapatok*. Azután már csak a *gyöngébb tartalék* következhet. Én kiméletes vagyok, nem óhajtom mérlegre tenni a *rezerv-sorok értékét*.“ (Molnár Jenő: Példának okáért 1917. 54.) „Évtizedek óta intézem a *nyomtatott betűk offenzíváját* e kínai fal ellen, mely a szakértelem eiől elzárja a hivatalos állások egész sorát.“ (Pesti H. 1917. X. 30. 8.) S végezetül egy kissé vidámabb hasonlat: „Két erdélyi urileány szeretne harctéri tisztekkel *tollharcot vivni* — tisztességes ismeretség reményében.“ (Pesti H. 1918. febr. 21. 12. l.)

Az ember testi és lelki életének egyes jelenségeit is hozzá lehet hasonlítani a háborús élet egyes mozzanataihoz: „Például mit érez, ha lélekzetet vesz? [Egy meghült ember kérdezi a másiktól.] Ugy-e, olyan különös, mintha az ember mellére *negyvenkelles mozsaraknak való* állást építenének.“ (Molnár Jenő: Példának okáért. 1917. 8. l.) „A képzetek *táborának* megfékezése nem jelenti azok meggyilkolását, csak *rendes csatasorba való sorakoztatását*.“ (Babits Mihály: Irodalmi problémák 110. l. A könyv 1917-ben jelent meg, de a 280. lapon levő jegyzet szerint az a tanulmány, amelyben ez a hasonlat előfordul, 1911-ben íródott.) „Tódor bácsi mindig csak önmagával vitakozhatott. De ő még így is szenvedélyesen *hadakozott*. . . egyelőre még uralkodott magán. Hanem ki tudja, mikor *robban ki belőle* megint a szenvedélyesség. . . már nagyokat és szárazakat nyelt, ami előjele, hogy. . . tüstént *fölrobban a petárda*.“ (Mikszáth-Almanach 1918. 69—70. l.) „Végre beleláthatott Mili lelkébe és *harcra indulhatott a tanyát vert fekete gondolatok ellen*.“ (uo. 111. l.) — Egyebek: „Nyugati ellenségeink az orosz békekötés óta ellenséges *harctérnek* tekintették a keletet s mielőtt ott megjelenhettek volna katonáik, hogy régi szövetségeseik ellen nyílt háborút kezdjenek, előreküldték a *Sterling, Dollár és Frank* nevű *hadvezéreiket*“ . . . (Pesti H. 1918. IX. 1. 1.) „De hiszen ebben a kávéban nincsen tej! — Bocsánat, van benne, de a kávé — hogy úgy mondjam — *offenzív szellem*“ és *dominálja a helyzetet*.“ (Molnár Jenő: Példának okáért 118.) „A cigányok újra élnek, a parasz-tok újra visszamozdulnak a guba *dekkungjába*.“ (Érd. Ujs. 1918. VII. 4. 12. l.) Hiányos volna azonban a háborús hasonlatok elterjedése, ha be nem hatoltak volna a legfontosabb területre: a káromkodások közé. De behatoltak, amint e stílszerű hasonlatocska mutatja: „*Hindenburgba is*, ha meggondoljuk a dolgot, ezek a németek mintha erotikusok lennének.“ (Szinházi Élet 1918. 26. sz. 3. l.) S végül: még az annyira óhajtott béke várása is háborús stílusban nyilatkozik meg: „. . . *ha majd egyszer kilör a béke*, a foglyok lesznek az egyes nemzetek

kulturájának hirtívői.“ (Az Ujs. 1918. VI. 16. 10. 1. Ad analogiam: kitör a háború. Ez a tréfás szólás a háború alatt meglehetősen kedveltségnek örvendett.)

De elég is tán ez a kis bokréta, összegezzük az eredményt s igyekezzünk a fentiekből némi tanulságot levonni nyelvünk fejlődése, gazdagodása, de egyzersmind tisztasága szempontjából. — 1. A háború teremtette új szavaknak jó része, úgy látom, már teljesen meghonosult, elterjedt s immár állandó részeivé lett a magyar szókincsnek azért, mert az általuk kifejezett fogalmak is megvannak. Hiszen sajnos, *hadiözvegy, hadiárva, hadirokkant, hadisérült* mennyi jár közöttünk! S míg szomorú sorsuk előttünk lebeg, nevüket sem feledhetjük. És még sajnosabb, hogy úgy látszik, immár örök időkre, kiírthatatlanul befészkeltek magukat életünkbe s mindennapi társalgásunkba a *hadimilliomos, árdrágító, lánckereskedő* stb. Az utóbbi különösen igen sokat emlegetett szó, a népnelvbe is behatolt, rövidebb alakban *lánco*s, igét is képeztek belőle *lánco*l, a nép nyelvben is: *lánco*l (Celldömölk, Vas m.), a hivatalos *lánckereskedést folytat* kifejezésére. Mindazonáltal, habár az ebbe a csoportba tartozó szavak által jelölt fogalmak életünk megnehezülésére s szomorú és kellemetlen mozzanataira emlékeztetnek, mivel a nyelv törvényeinek általában megfelelnek, nem emelhetünk kifogást létezésük ellen, sőt ezt a nyelvkincs gyarapodásának tekintjük. — 2. Nem így a második csoportnál. A k. u. k. hadsereg nyelvéből átszivárgott *raport, menázsi-féle* idegen szavakra a magyar nyelvben semmi szükség nincs. Ezeket *megfelelő* magyar műkifejezésekkel kell pótolni, mert a régi honvédség műszavai sem feleltek meg mind a nyelvi törvényeknek, sőt némely korcs-szava veszedelmesebb volt a nyelvtisztaság szempontjából, mint ezek az idegen szavak. Szerencse, hogy a közös hadsereggel együtt megszűnt a német nyelvnek veszedelmes befolyása is. Ha megfigyelésem nem csal, ezek a szükségtelen idegen szavak máris kezdenek kikopni a közhasználatból. Reméljük, hogy a nemzeti hadseregnek új, magyar és magyaros szolgálati nyelve ezeket az alkalmatlan idegeneket végleg ki fogja szorítani a magyar nyelv területéről. — 3. A háborús kifejezésekről és hasonlatokról megállapíthatjuk a következőket: a) használatuk gyakran humoros hatás kedvéért történik; b) legnagyobb számmal a hirlapok nyelvében fordulnak elő. Ez természetes, mert a hirlapok a mai élet ütőerei, az élet minden csekély rezdülését megérik és jelzik, az ő nyelvük áll legszorosabb kapcsolatban az élet, a nagyközönység nyelvével. Természetes tehát, hogy, amikor a világháború tombolása közepette mindenki a harc, ütközet, front, lövészárók stb. fogalmakkal foglalkozott s nevüket emlegette, ilyenkor a háborús hasonlatok elszaporodtak; c) legnagyobb divatjuk a világháború idejére esik, de gyakran felbukkannak még a mai *utóháború* alatt is; d) amíg használatuk szertelenségekbe nem csap, addig a nyelvésznek nem szükséges sem mellettük, sem ellenük állást foglalni, hanem egyszerűen a tényeket megállapítva a nyugodt megfigyelő álláspontjáról felróni, hogy a nyelv természetes fejlődésének folyama mit visz belőlük magával mint használható terhet s mit vet ki a partra haszontalan lim-lom gyanánt.

NÉVMÁSI HATÁROZÓINK TÖRTÉNETÉHEZ.

— Első közlemény. —

I. A magyar nyelvtudomány mind a mai napig azt tanítja, hogy az *itt*, *ott* és *innen*, *onnan* az *ez*, az névmásnak *id-*, *od-* tövéből alakult, mint az *ide-oda*. Ez az *id-*, *od-* tő azonban a lativusi határozókon kívül másutt sehol nem fordul elő. Az EtSz szerint az *annyi*, *ennyi* is az **ad-*, **ed-* névmástövből alakult, nézetem szerint azonban ezek eredeti alakja **ané*, **ené* volt, s a hosszú mássalhangzó fonétikus nyúlás útján keletkezett. Nyelvelméleinkben több adatot is találunk, melyben egyszerű mássalhangzó van, s ez alakváltozatokat nem lehet tisztán írásbeli pontatlanságnak tekintenünk; pl. *anera* (VirgK 16, 36), *aneraa* (uo. 32), *anera* (VitkK 7—8), *anyera* (SzékK 21, 39), *anèzer* (uo. 134), *anyéra* (Heltai), *heet anyath* (= hét annyit KeszthK 209) EtSz; *eni* (ThewrK 123) NySz. A módhatározó *így*, *úgy* ragja teljesen homályos, de mivel a kérdő *hogy*-ban is ugyanaz a *-gy* elem van, itt pedig etimologikus *-d*-t nem lehet föltennünk, valószínűtlen, hogy **id-*, **ud-* tőhöz járult valamely rag. Az *ily*, *oly* melléknévi névmásokról azonban már kétségtelenül meg tudjuk állapítani, hogy itt az *i-* és *o-* tövekhez járul a *-ly* képző, mely a *mely*, *holyan*-ban is megvan (vö. Nyr 42 : 329).

Az *itt*, *ott* ragja ugyanaz a *-t*, *-tt*, amely az *alatt*, *fölött*, *között* és *közt*, *Györött*, *Kolozsvárott* és *Kolozsvárt* szókban látható. A *-t* lokativusrag eredetileg kétségtelenül rövid volt. Ezt nemcsak vogul és osztják megfelelője bizonyítja, hanem a magyarból is igazolni lehet. Már Horger MNy 8 : 199 rámutatott arra, hogy a *közlem* alak csakis **közötem*-ből származhatott, mert a két nyílt szótagos hangtörvény szerint csak így eshetett ki a második szótag magánhangzója. Horger föltevésének helyességét bizonyítja Melich megállapítása (NyK 40 : 381), mely szerint a *-t* lokativus ragban olyan fonétikus nyúlás történt, mint a mult idejű melléknévi igenévben (vö. *holt* és *halott*), a középfok képzőjében (vö. *erösb* és *erösebb*) stb.¹

Ha már most ez a hosszú *-tt* más határozókban fonétikai nyúlás útján keletkezett a rövid *-t*-ből, van-e okunk arra, hogy az *itt*, *ott* hosszú *-tt*-jét etimológiai okra vezessük vissza? Nézetem szerint nincsen. Hisz láttuk, hogy a mutató névmásoknak nem minden származéka keletkezett az *id-*, *od-* tövből, sőt tulajdonképpen más kétségtelen adatunk nincs is ezekre a névmási tövekre, mint csakis a lativusi alakok. Az ellenben bizonyos, hogy az *ily* (< *ily*), *oly* a puszta *i-* (< *ë-*), *o-* tövből van képezve, tehát ez is lehetett ragozás és képzés alapjául szolgáló tő. Az *itt*, *ott* hosszú *-tt*-je tehát éppen úgy fonétikai nyúlás eredménye, mint a többi határozóé. Ezt a nézetemet támogatják a nyelvelmélek is, ahol az *ill*, *ott* egyszerű *t*-s írására számos adatot találunk, s ez nem hiszem, hogy csakis írásbeli sajátság volna. Ime : *eet* (ÉrdyK 14, 505 b. 509 b), *eeth*, *eet* (JordK 28, 62, 374), *elh*, *et* (uo. 390, 406, 407, 727), *elh* (TihK 4, 17, ThewrK 49, 88), *el* (KazK 13, LevT 1 : 207), *elh* (uo. 14), *il* (VirgK 45, Melius : Herb 79), *yimet* (LevT 1 : 124), *imit* (Heltai UT N 1, Vásárhelyi CanCat 1617-ből 668); — *ot* (VitkK 65, VirgK 16, 24, Szárászi : Cat 1604-ből : E3), *ooth* (KulcsK 43), *amot* (MünchK 59, JordK 588, Monoszlai : Képt 319). — Két *t*-vel : *ett*, *itt* (RMNy 2 : 103), *ytt* (EhrK 30); *ott* (Pázm : Préd 189; *imitt-amott* (Molnár A. Scult 1073), *emitt-amott* (Pósaházi :

¹ Azt hiszem ilyen fonétikus nyúlás a moldvai csángó nyelvjárásban a többes jel megnyúlása is, amiben Wichmann MNy 3 : 162 az ősi finnugor fokváltozás maradványát látja.

Igazs. 1 : 50), *ugyanott* (Matkó : HRoml 5). — Az *illen* (MA PPB), *oltan* (EhrK 74, JordK 705, MünchK 58, ÉrdyK 21 b, 127 b, VirgK 21 stb.), *olton* (Zvonarics : Post 2 : 44) már mindig kettős *t*-vel van írva (de vö. *otonék* Göcsej MTsz) s ez annak a bizonyossága, hogy a nyúlás a szó belsejében indult meg. Egy *t*-vel írt adatok továbbá : *itegyel* (EhrK 74), *iteg'el* (VitkK 12), *itegel* (uo. 57), *itigen* (Székely : Krón 48); *otogyal* (EhrK 26, ÉrsK 426); — két *t*-vel azonban gyakoribb : *ellegyen* (ÉrsK 299 b), *ittegyén* (Pázm : Kal 47), *ittigen* (Dávid : Ker A2), *illigyen* (Heltai : Krón 108); *otlogyel* (EhrK 58), *otlogol* (BécsiK 194), *otlog'el* (VitkK 87), *otlogel* (DebrK 334), *öltögyel* (VitkK 5, 41, 42, 52), *otlogyan* (JordK 200, 565, 631, TelK 247, Pósházi : Igazs 1 : 316), *otlogyon* (uo. 399, 603), *otlogin* (Sztárai : Akhab 18), *ottigen* (Heltai : Krón 11 b) NySz.

Annak a megállapítása, hogy az *ill ott* hosszú *-t*-je egyeredetű többi határozóink locativus ragjával, azért is fontos, mert Melich cikkének megjelenéséig ezek hosszú *-tt*-jét éppen az *itt ott* hatásának szokták tulajdonítani.¹

II. Az *innen*, *onnan* határozókat szintén az *id- od-* tőből származtatták eddigelé (I. Budenz UA 388, Szinnyi Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft 76). Nyelvelméleinkben azonban többször vannak ezeknek a változatai egyszerű *n*-nel írva : *eneid* (LevT 1 : 160, 246), *ynelen* (VirgK 22), *inegső* (Heltai), *inegső* (Rejtelmes levelek I. Rákóczi Gy. korából 52) NySz, *ynenesew* (1524-ből) OklSz; — *onejd* (RMNy II. 334) NySz. — Minthogy az adatok többségében kettős *n* van, ezeket az ember könnyen vehetné íráshibának. Nézetem szerint azonban az idézett adatok hitelességében nem szabad kételkednünk, mivel a nyelvjárásokban is vannak egyszerű *n*-es alakok : *enen* (Szlavónia), *enejd*, *inejd* (Somogy m.) MTsz.

Az *innen*, *onnan* kettős *n*-je tehát szintén fonétikai nyúlás útján keletkezett, s éppen azért van oly kevés adat az egyszerű *n*-re, mert szó belsejében a mássalhangzónyúlásnak megindulása már nagyon rég megkezdődött. Hiszen a translativusi *vízzé*, *várrá* féle alakok már legrégebb nyelvelméleinkben szerepelnek; a *vasá*, *vasé*, *vízé* féle eredetibb, rövid mássalhangzós változatokra ott nincs is példa, csakis a nyelvjárások őrizték meg őket.

Állítsuk össze már most az *innen*, *onnan* (és *honnan*) alakváltozatait (ennek is van egyszerű *n*-nel írt változata : *honal* LevT I. 37 egy mondatban kétszer; *valahoned* uo. 216 NySz). Talán annak a megállapítása, hogy bennük egyszerű *n* volt eredetileg, rávezet bennünket e rejtelmes alakok ragjának megfejtésére.

1. *innél* (Lépes), *innel* (LevT I. 167, Zvonarics 3-szor) NySz, (Halas); *inné* (Székelyföld), *inné* (Halas) MTsz || *onnal* (LevT I. 191 Lépes 2-szer) NySz, (Halas) *onná* (Halas), *onné* (Gömör m.) MTsz || *honal* (LevT I. 37 2-szer); *honnal* (Zvonarics, Tolnai, Lépes), *valahonnal* (LevT I. 38), NySz; *honné* (Gömör m., Székelyföld) MTsz.

2. *enen* (Szlavónia), *ennen* (Eszék vid.) MTsz, *eennen* (JordK 4-szer, ÉrdyK 3-szor), *ennen* (ThewrK, TihK, PeerK, JordK), *innen* (DomK, Keresszegi 1640-ből, Landovics 1689-ből, Zrinyi, Faludi) NySz *innén* (Temesköz) MTsz, (Bihar m. Tárkány) Nyr 43 : 166; *enneseu*, *ynenesew* (1524-ből) OklSz, *innenső* (Zvonarics) NySz || *onnan* (BécsiK, JordK, ÉrsK, ÉrdyK) NySz; *onnén* (Esztergom m., Veszprém m., Bakony vid., Temesköz, Sátoraljaújhely); *onnén* (Zilah); *onnen* (Körös-Tarcsa, Debrecen, Kolozsvár) MTsz, *amonnen* (Nyitra vid.) NyF 20 : 30; *annen* (Bihar m. Tárkány) Nyr 43 : 164, *annén* (uo. 162), || *honnan* (MünchK, JordK, ÉrdyK, Károli, Comenius), *sonhonnan* (LevT I. 112), *sohonnan* (Félegyházi, Molnár. A.) NySz, *hunнан* (Tolna m., Dunavecse, Mezőtúr, Kecskemét, Szeged, Csallóköz, Orosháza, Zemplén m., Ugocsa m., Heves m.), *hunнан* (Gömör m.) MTsz, *sohun-*

¹ V. ö. TMNy 682, Szinnyi JSFOu 23, 8 : 9.

nan (Felvinczi), *ahonnén* (Mikes) NySz, *honnén*, (Sátoraljaújhely) MTsz; *honnen* (NádK) NySz, (Körös-Tarcsa), *hunnen* (Debrecen) MTsz.

3. *innénd* (Comenius, Gvadányi), *innend* (Bécsi Kal 1572) NySz, (Dunántúl, Vas m.) MTsz, *innént* (Molnár A.) NySz (Sopron m., Szolnok-Doboka m.), *innent* (Tolna m.), *innencső* (Hunyad m.) MTsz || *onnand* (LevT II. 20) NySz, (Dunántúl, Vas m., Dunaszentgyörgy, Halas, Csallóköz), *onnénd* (Csallóköz) MTsz; *onnant* (Gvadányi) NySz; *onnént* (1643-ból) OklSz || *honnand* (Csallóköz), *hunnand* (Dunántúl, Somogy m., Csallóköz) MTsz; *honnénd* Thaly Adal.), *honnend* (TörtT 14: 41) NySz; *hunnant*, *hunnént* (Veszprém m.) MTsz.

4. *eneid* (LevT I. 160, 246) NySz, *enejd*, *inejd* (Somogy m.) MTsz, *innejd* (1752-ből) OklSz, (Répce vid., Őrség, Göcsej, Hetés, Zala m., Balaton mell., Tolna m.), *innejt* (Duna mell. Veszprém m) MTsz || *onnayd* (RMNy II. 198) NySz, *onnájd* (1752-ből) OklSz, *onnajd* (Répce vid. Rábaköz, Őrség, Bakony vid. Göcsej, Balaton mell., Tolna m. Mátyusföldre) MTsz, *onejd* (RMNy II. 334) NySz; *onnajt*, *onnajt* (Molnár A.) NySz, *onnajt* (Duna mell., Őrség, Balaton mell., Veszprém m.) MTsz, *onneyth* (LevT I. 170) NySz || *honnayd* (LevT I. 378), *sohonnaid* (uo. 317) NySz, *honnajd* (1752-ből) OklSz, (Göcsej, Balaton mell.) MTsz, *hunnajd* (1752-ből) OklSz, (Göcsej, Balaton mell., Veszprém m.), *hunnajt* (Veszprém m., Balaton mell.) MTsz.

5. *innej* (Őrség, Hetés, Veszprém m., Mátyusföldre); *innejlő* (= tova) Sopron m.) || *onnaj* (Rábaköz. Sopron m., Hetés, Keszthely, Veszprém m., Mátyusföldre) || *hunnaj* (Sopron m., Őrség, Veszprém m.) MTsz.

6. *innendék*, *onnandék* (Baranya m.) MTsz.

7. *innéc* tova (Heltai), *ennec-toua* (NádK), *innek* (Nádasdi) NySz, *innek-toua* (Hegyalja) MTsz; *innekső* (Rákóczi F.) NySz, (Cegléd, Békés m. Debrecen), *innekcső* (Csongrád m.), *innecskő* (Csongrád m., Cegléd) MTsz; *innegh* (Basilius) NySz, *inneg-toua* (Gömör m.) MTsz; *inegső* (Heltai), *inegső* (RejtLev) NySz || *onnég* (Heltai 2-szer), *onnag* (VitkK, TelK 2-sze), *onnagh* (LevT II. 157) || *honnék* (RMNy II. 119, RMK 1:286,) *honnég* (Heltai) NyrSz (Székelyföld) MTsz, *honneg* (NádK, Heltai), *honnag* (FestK, Basilius) NySz.

8. *innét* (Károli, Rákóczi Gy.), *jnnéet* (DomK), *inneth* (DebrK), *innel* (BécsiK Monoszlai, Balassi) NySz (Temesköz, Zemplén m., Ugocsa m., Székelyföld, Moldva) MTsz, (Zilah vid.) Nyr 27:548: *yneten* (VirgK), *enneten* TichK, KazK), *inneten* (MünchK 2-szer, VirgK, Hofgreff-f. én. k.), *innellen* (EhrK) NySz; *innöt* (Háromszék m.) MTsz, *innit* (Szigetköz) NyF 38:24; *innetsé* (Heltai), *innetső* (Mikolai Hegedüs), *innetső* (Gvadányi) NySz (Cegléd, Székelyföld) MTsz || *vnnath* (1474-ből) OklSz, *amvnnath* (LevT I. 256) NySz; *onnat* (BécsiK, Decsi, Haller) NySz (Heves m. Temesköz, Hegyalja, Székelyföld, Moldva) MTsz; *onnatllan* (EhrK), *onnaton* (BécsiK, MünchK 2-szer, TelK, ÉrsK) NySz, *annat* (Hunyad m.), *onnatsó* (Komárom) MTsz; *onnét* (Cseh Márton), *onnect* (CornK) NySz, *onnét* (1637-ből) OklSz, (Kolozsvár) MTsz, *onnelon* (ÉrsK), *onnelan* (TihK), *amonnellan* (KazK) NySz, *annét* (Bihar m. Tárkány) Nyr 43:164, *onnét* (Zilah vid.) Nyr 27:548, *onnit* (Szigetköz) NyF 38:24, *onnót* (Csik m.) MTsz || *honnat* (EhrK, BécsiK, DebrK, Melius), *sohonnat* (Melius) NySz, *hunnat* (Halas, Szeged vid., Eger, Zilah, Háromszék, Gyergyószentmiklós) MTsz, *honnaton* (DebrK 2-szer, NagyszK) NySz *honnét* (Comenius, Illyés) NySz, *sohonnét* (1613/96) OklSz, *hunnét* (Tolna m.) MTsz, (Zilah vid.) Nyr 27:548, *hunnit* (Szigetköz) NyF 38:24; *honnét* (DomK), *sohonnét* (Molnár A., Zvonarics) NySz, *honnét* (Zilah) MTsz.

9. *innéd* (Heltai, Szegedi J.) NySz, (Göcsej) MTsz, *inned* (Abauj m.) Nyr 33:22 || *ugyanonnéd* (RMK 6:107), *onnéd* (Abauj m.) Nyr 33:20, *amonnéd* (uo.) || *honnéd* (Heltai), *valahonéd* (LevT I. 216) NySz, *honnéd* (Abauj m.) Nyr 33:20.

10. *inneieth* (DöbrK 430) || *honneiet* (uo. 511, 513) TMNy 642.

Már Budenz (UA 388) utal arra, hogy az *innel*, *onnal*, *honnal* alakok végén az ablativusi *l* ragnak kell lenni, ő azonban a különféle változatok egymáshoz való viszonyát nem állapítja meg; nem is sorolja föl nagy részüket; alaktanának e része különben is csak vázlatos kidolgozásban maradt meg. Simonyi volt az első, aki e határozószók *-nel*, *-nal* végét a székely-palóc *-nól* *nől*, *-nül* *nül*, *-nul* *nül* raggal azonosította. Ezt a nézetet elfogadta Szinnyi is (FgrSpr 76) s ő az

innen, onnan, honnan végét az *itten, ottan* hatása alatt keletkezettnek tartja. Szinnyei a *-t, -g* végű változatokról nem tesz említést; Simonyi szerint ezek a többiekből magyarázhatók, „ha föl vesszük, hogy a *-t, -g* enklitikus elemek“.

(Folytatjuk.)

—n.

IRODALOM.

A katonanyelv külföldi irodalma.

Az osztálynyelv keletkezésének, fejlődésének legérdekesebb példája a katonanyelv. Előttünk él, fejlődik, változik, gyarapodik s igen sok esetben még az egyéni nyelv hatása is megfigyelhető benne, amint a közösség nyelvének fejlődésében érvényesül. Az új, vagy új jelentésben használt szavak eredete is igen gyakran világosan látható s aki a helyszínen figyeli meg a katonanyelv életét, beleláthat abba a lelki működésbe is, mely az élő nyelv változását létrehozza és irányítja. Az a szerencsétlen világháború, mely egész Európa békéjét felforgatta s katonává tette a békés polgárok millióit, bő alkalmul szolgált arra, hogy minden hadviselő nép harcosai körében kifejlődjön a hadi élet viszontagságaihoz, szenvedéseikhez és mulatozásaihoz, szórakozásaihoz alkalmazkodó osztálynyelv.

Ennek a katonanyelvnek minden nép körében megvannak a maga sajátosságai, melyek visszatükrözik az illető nép jellemét, gondolkozásmódját, de van emellett a katonanyelvnek mindenütt bizonyos közös, jellemző sajátosságai is. A katonanyelv szellemes, ötletes, képes kifejezésekben gazdag, emellett gúnyos, szatirikus, néha kiméletlen fölfelé és lefelé egyaránt. Szinonimákban gazdag, különösen, ha a háború eszközeiről (puska, ágyú, golyó), az evésről, alvásról, pénzről stb. van szó. Így pl. ágyúk nevei a német katona nyelven: *der sanfte Heinrich, der liebe Fritz, die wilde Marie, der schöne Georg, die dicke Berta, Bulldogg* (mozsár) stb; a gépfegyver *Kaffeemühle, Nähmaschine, Stotterbüchse*, franciául: *moulin à café, moulin à poivre*; ágyúgolyók nevei: a nehéz lövedékek: *Frachtwagen, Zuckerhut, Mehlsack*; továbbá *Flaschenpost, Liebesgabe* stb. a franciáknál: *oiseau, moineau, pigeon; gros noir, gros rouge, valise, colis-postale* s az olaszoknál is *pacco postale*; az angoloknál is *big black*. A katona nevét jelző cédula a magyar katona nyelven *halálcédula*, a német keserű humorral így nevezi: *Krepiermarke, Himmelfahrtsmarke* vagy *Freikarte zum Massengrabe*, a svájci katona: *Grabstei, Himmelfahrtsfrachtbrief* vagy *-täfeli, Toletäfeli, Hundszeiche* stb. Az ellenséget gyakran az ő nyelvéből ellesett szóval jelölik. A francia katonát a német így hívja: *Schang* (Jean), *Lulu* vagy pedig *Parlewu, Wulewu, der Ohlaha, Tulemong* (tout le monde), a francia parasztot *pizang*-nak (paysan) nevezi. Ilyen jelenség az is, midőn a mi katonáink *csues*-nak nevezték el a szerb, bosnyák, szlovén, rutén parasztokat, mert gyakran hallották tőlük ezt a szót (a. m. hallod). Az angol katona neve a németeknél: *Tommy, Inglischmann, Engelman* vagy gúnyosan *Fussballindianer*; az olaszt a német katona *Katzelmacher*-nak, a magyar *digónak* nevezte. A mozgó konyha *Gulaschkanone* neve mindenütt elterjedt a német hadseregben; a francia katonanyelvben *canon à ragout, canon à rata* a neve.

A katona ötletessége számtalan kifejezésben jelentkezik; a kórház *Karbolkaserne*, a szanitéc zászlós *Karbolführer*; a gázálarc *Maulkorb, Karnevalscheier*

s a katona aki hordja *Haremsdame*. A magyar katona tréfásan *keskenyvágyányú őrnagynak* nevezte el a zászlóst; ugyanilyen ötletességgel nevezi a svájci katona *Schmalspurmajornak* a hadnagyot és *Schmalspuroberstnek* a kapitányt.

Ez a nyelvtudomány szempontjából is érdekes és tanulságos katonanyelv különösen a német és francia nyelvészek körében keltett nagyobb érdeklődést.¹ A német nyelvészeti irodalomnak volt már egy alapvető munkája a háború előtt: *Dr. Paul Horn, Die deutsche Soldatensprache* (1. kiad. 1899, 2. kiad. 1905). A háború alatt sokan foglalkoztak a katonanyelvre vonatkozó adatok gyűjtésével. Egynek a gyűjtésnek tudományos alapot adott a bajor tudományos akadémia szótári bizottsága azzal, hogy 1916 júniusában a bécsi tud. akadémia szótári bizottságával egyetértve körlevéllel fordult a gyűjtőkhöz s felhívta őket a katonanyelv szavainak és kifejezéseinek rendszeres gyűjtésére. Az így egybegyűlt gazdag anyagot dolgozta fel Mausser Ottó, *Deutsche Soldatensprache. Ihr Aufbau und ihre Probleme* (Strassburg, Trübner 1917) c. könyvében. Gondos gyűjtésen alapszik és az irodalom teljes felhasználásával készült könyv: *Theodor Imme, Die deutsche Soldatensprache der Gegenwart und ihr Humor* (Dortmund, Ruhfus 1917). Inkább a nagy közönség szórakoztatását, mint a tudományos célt tartja szem előtt a következő két kötet: *K. Bergmann, Wie der Feldgraue spricht. Scherz und Ernst in der neuesten Soldatensprache* (Giessen, Töpelmann 1916); *G. Hochstetter, Der feldgraue Büchmann. Geflügelte Kraftworte aus der Soldatensprache*. (Lustige Blätter, Berlin). A napilapokban és folyóiratokban megjelent cikkek közül tudományos szempontból is figyelemre méltók *H. Tardel* dolgozatai *Namenschöpfung im Kriege* (a következő folyóiratokban: *Zeitschrift für den deutschen Unterricht* 1915 dec., *Deutsche Rundschau* 1916 július, *Die Grenzboten* 1917, 4. sz.) továbbá a *Die Neueren Sprachen* c. folyóiratban megjelent közlemények. Egy francia munka is jelent meg a német katonanyelvről: *René Delcourt, Expression d'argot allemand et autrichien* (Paris 1917).

A semleges Svájc, noha nem vett részt a háborúban, mégis kénytelen volt határain állandó hadsereget tartani s ebben az országban is, ahol eddig állandó hadsereg nem volt, most rendes katonaélet fejlődött ki. Az így kifejlődő katonaélet néprajzi és nyelvészeti szempontból érdekes megnyilvánulásainak gyűjtését a *Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde* felhívása és irányítása tette rendszeressé. A kibocsátott kérdőív (*Fragebogen zur Erhebung soldatischer Volkskunde*) ráirányította a gyűjtők figyelmét mindarra, amit megfigyelni, feljegyezni érdemes. A gyűjtés kiterjedt mind a német, mind a francia nyelvű Svájc területére. A beküldött gazdag anyag felhasználásával állította össze Bächtold *Aus Leben und Sprache des Schweizer Soldaten* c. füzetét (Basel 1916). Ebben érdekesen állítja össze a német anyanyelvű katonák szavait és kifejezéseit, L. Granger és Henri Mercier pedig a francia Svájc katonáinak nyelvét dolgozták fel.

Az ellenséges államok idevágó irodalmát nem kísérhettük figyelemmel, csak

¹ A magyar katonanyelvnek nincs irodalma, csak néhány kis közlemény jelent meg a Nyelvőrben (A harctér magyarsága 45:393; Parászka G. A nyelv és a háború 46:63; Huhn Gyula Katonáéknál 47:93; Spitzer Leó Német elemek a magyar katonanyelvben 49:16; Sztrokai Kálmán A háborús katonanyelvből 49:44) és a Magyar Nyelvben (Erdélyi A háború mondattanából 11:207; Bakáink nyelve 12:264). Továbbá Balassa J. *Deutsche Elemente in der ungarischen Soldatensprache* (Die Neueren Sprachen 1919:359); Tábori levelezés (Néptanítók Lapja 1918:31). A mulasztást még mindig lehet pótolni s a Nyelvőr hasábjait szívesen nyitjuk meg a magyar katonanyelvről szóló közlemények számára.

annyit említhetek meg, ami véletlenül szemem elé került. A *Mercure de France* 1918-iki évfolyamában (1er et 16 Avril) jelent meg egy nagyon érdekes és tanulságos dolgozat: *Gaston Ésnault: Le Français de la Tranchée, étude grammaticale*. Ő hivatkozik két könyvre: *Sainéan, L'argot des tranchées* és *Vocabulaire du poilu*. A francia katonanyelvnek igen gazdag tárháza Barbusse könyve *Le feu*. Az angol és olasz katonanyelvnek nincs igazi irodalma. Ezekről a *Mercure de France*-nak egy másik cikke tájékoztat némileg bennünket: *Albert Dauzat, Les Argot Militaires de la Guerre à l'Étranger* (1918, 1er Janvier). Angliának csak a gyarmatokban volt állandó hadserege, tehát csakis ott fejlődhetett ki sajátos katonanyelv, melyben sok a hindú szó. Annál érdekesebb lehet az angol tengerész katonák nyelve, de ez sincs tudományosan feldolgozva s Dauzat is csak a *Daily Mail* egy cikkét idézi (1917. V. 8): *Jackstaff, Sailor's talk, quaint sea language*. A világháború folyamán sok francia szó került be az angol katonák nyelvébe; ezek közül néhány érdekeset közöl Dauzat: *no bonne* vagy *no bon* (angol-francia vegyülék kifejezés), ha valami nem jó; *tress-bine* (très bien), *napoo, narpoo* (il n'y en a plus), ha valami elfogyott, valaki elment, meghalt; *promenade*, franciás kiejtéssel, a tommie sétája egy francia leánnyal s *mademoiselle promenade* a barát nő neve. Az olasz katonanyelv sincs feldolgozva; egy kis gyűjteményt szintén Dauzat közöl, Ebben említi, hogy az osztrák katona neve: *beduino* (beduin) vagy *gobbo* (pupos), mert lehajol, hogy ne érje a golyó; az osztrák puska neve: *Cecchino* (Ferenc József olasz gúnyneve).

BALASSA JÓZSEF.

Nyelvpszichológiai kérdések. *Sprachpsychologische Studien*. Von Max Deutschbein, o. Professor an der Universität Halle. (Cöthen. Otto Schulze). Egy kis füzetben néhány érdekes és fontos kérdést világít meg Deutschbein. A gondolkodás nyelvbéli formáit vizsgálva, különbséget kell tennünk szubjektív, objektív és neutrális gondolkodásmód között. A szerző a neutrális vagy határozatlan gondolkodás nyelvbéli formáit keresi. Abból indul ki, hogy az ilyen mondatban: *Alle Fische schwimmen* az állítvány nem jelen időben van, mert a mondat jelentése ép úgy vonatkozik a múltra és a jövőre is, tehát határozatlan vagy neutrális időt jelöl. Ép oly kevéssé mondhatjuk, hogy e mondat igéje jelentő módban van, mert hisz jelentése az állítás módja tekintetében is neutrális. A névszók használatában a szám megjelölése is gyakran határozatlan. Nemcsak az ilyen összetételekben, mint pl. *almafa*, hanem még világosabban az effélékben, mint az angol: *a ten-pound note, seven-mile boots*, német: *zwei Fuss lang, zehn Pfund Fleisch*-féle kifejezések; ezekben számnév után a többes szám jelölése el is marad. S a szerző összeveti ezt a magyar nyelvhasználattal, hogy számnév után mindig elmarad a többes szám megjelölése. Hozzátehetjük, hogy ilyen neutrális számjelölés a magyarban, midőn azt mondjuk: almát vettem, epret szed, halat fog stb; s az olaszban is épily neutrális a többes szám használata ármegjelölésben, midőn így írják: *Prezzo lire: una*. Az esetek használatában is gyakori a neutrális gondolkodás. Neutrális esetnek kell tekintenünk a vocativust, az állítványi névszót, a präpositio mellett álló változatlan alakú (*mit Mann und Maus, mit Kind und Kegel*) s a *heissen, nennen* stb. igék mellett álló névszót (*ich heisse Karl, sie nannten ihn Fritz*), végül ide sorozhatunk bizonyos igenévi szerkezeteket is.

Wundt (Sprache II. 2, 446) rámutat az objektív és szubjektív gondolkodás közti fontos különbségre: „Az objektív gondolkodás az állapotokat, eseményeket

és cselekvéseket közvetlen egységükben fogja fel a tárgyakkal, anélkül hogy viszonyuk magához a gondolkodó alanyhoz határozottabban kifejezésre jutna. A szubjektív gondolkodás minden tételt és történést a cselekvő én-re is vonatkoztat.“ Deutschbein kifejti, hogy e kétféle gondolkodáson kívül igen fontos szerepe van a nyelvbéli kifejezések tekintetében a neutrális gondolkodásnak is, midőn a beszélő az objektív tapasztalattartalommal szemben teljesen közömbösen, passzíve viselkedik. S ez a háromféle gondolkodásmód nemcsak a mondatok tartalmában, hanem a nyelvtani alakokban, szórendben és hanghordozásban is kifejezésre juthat. Példáit főleg a francia és angol nyelvből veszi. Rámutat, hogy a mai francia nyelvben a *passé indéfini* (*j'ai donné*) a szubjektív, az *imparfait* (*je donnais*) az objektív s a *passé défini* (*je donnai*) a neutrális gondolkodás jelölésére szolgál. Az angolban is hasonlókat tapasztalhatunk: az egyszerű praeteritum (*I wrote*) neutrális, a tartós praeteritum (*I was writing*) objektív, a perfektum (*I have written*) szubjektív. Többi példái is érdekesen világítják meg a gondolkodásmód hatását a nyelvi és stílusbeli kifejezésre. A magyarban a köznyelv egyetlen múlt ideje nem fejezheti ki a gondolkodásnak ezt a különbözőségét, annál érdekesebb feladat volna a székely nyelvjárások különböző múlt idejét ebből a szempontból megfigyelés tárgyává tenni.

A füzet további részében még néhány rövid, gondolatébresztő fejtegetést közöl az ige akcióinak felfogásáról és jelentéséről, az igemódok meghatározásáról, végül az érzéki részvételt jelentő igék mellett álló accusativusról. B. J.

Ujabb török nyelvkönyvek. A nagy világkavarodás háborús éveiben szinte garmada számra jelentek meg a török nyelv gyakorlati irányú megtanulására szánt nyelvkönyvek. E grammatikák túlnyomó többsége, a németiség gazdasági és politikai érdekelttségére való tekintetből, német tudósok tollából került elő. A legtöbbször szinte meglátszik, hogy sebtibe, a háborús konjunktúra jegyében szerkesztődtek össze. Jórészt a már meglévő török nyelvtanok voltak a minták és csak az olvasmányoknál válogatták össze a hadviselés különféle viszonylataira vonatkozó anyagkészletet. A hosszas hadviselés egyébként is számos újabb keletű kifejezéssel, főleg pedig hadi műszókkal gyarapította a török nyelvkincset. A legtöbbször nem is a török nyelv szerkezetének megfelelő irányban. És ép ezért szinte nemzeti hivatás számba ment, hogy a törökök nyelvművelő társasága a „türk derneji“ lelkes buzgalommal folytatta a még béke időben megkezdett nyelvtisztító munkáját, melyre a nemzeti öntudat ébrentartása és fokozása céljából még nagyobb szükség volt mint valaha. Nemcsak nemzetileg, de nyelvileg is keresték a művelődésbeli megújítást. Több évtizedes törekvéseiket, egy tudós társaság megalakítását is ezen eszmék jegyében váltották valóra, és tudományos fellendülésükben a németiség volt majdnem kizárólagos tanácsadójuk és utat jelölőjük. Aminthogy a törökség nyelvével és irodalmával, egyetemük átreformálásával és a török tudományosságának az európai kulturközösségbe való bevonásával ugyancsak a németiség fáradozott a legsikeresebb eredménnyel. Ezeket a törekvéseket szolgálták nemcsak a törökség szellemi életével foglalkozó német tudományos szakfolyóiratok, hanem a különféle irányú nyelvkönyvek is.

Két ily könyvről óhajtunk ezúttal megemlékezni. Az egyik Dr. Frank Taeschnernek *Moderne türkische Texte. Zwei Skizzen von Ahmed Hikmet. Umschrieben und mit Glossar versehen* (Strassburg 1916); a másik Dr. Gotthold Weilnak a „*Grammatik der Osmanisch-türkischen Sprache*“ (Berlin 1917) című

munkája¹. Az előbbi könyv, a mi budapesti török főkonzulunknak, az újabb török irodalom egyik legmélyebre látó tehetségének két értékes kis karcolatát foglalja magába, filológiai készületségre valló átírással és gondos szótári feldolgozással. A másik könyv, a török grammatika, a keleti nyelvek berlini szemináriumának segéd-könyve és kiegészítője ez intézet tudományos kézikönyvei értékes sorozatának. E két könyvnek egyforma a kiválósága, egyforma a fogyatékosága. Kiváló abban a lelkiismeretes gondosságban, mellyel anyagát összeállítja és feldolgozza; fogyatékos a nyelvi anyag visszatükröztetésében, mely nem az élő kiejtést, hanem az irodalmi nyelvet veszi átírása alapjául. Holott egy élő nyelvnek, főleg ha gyakorlati céloknak áll szolgálatában, fonétikus áthangzásban kellene megjelenie. Innen van a török nyelv egyes felette jellemző hangtani törvényeinek, a magán- és mássalhangzók hasonulásának, a hangzóilleszkedésnek lépten-nyomon való megsértése. Nem veszi észre a többek közt, hogy a törökben a magánhangzók illeszkedésének két módja van, egyrészt a magas és mély hangzók, másrészt az ajakhangzók illeszkedése, és ennek folytán tévedések támadnak az átírásban. A szövegekben, mindkét munkában egyaránt, az általános használatú közkiejtés helyett, mesterkéltnek tudott irodalmi olvasatot találunk.

Másik gyengéje a grammatikának a mondatban hiányos taglalása. A török nyelv mondatnani sajátosságai annyira eltérők az indogermán nyelvektől, hogy a legtöbb német grammatikus még a megmagyarázásával se mer kísérletezni. Csak a gazdagon változatos igeneveket említem meg, az igenévi szerkezeteket, melyek a mellékmondatok használatát nagyobbára kizárják, továbbá a kötőszók mondatbeli szerepét és az idéző mondatok sajátosságait. Weil eléggé látó szemmel világít rá e kérdésekre. Kutatásaiban sok az önállóság, rendszerében a következetesség és feldolgozásában az eredményesség. És ha magyarázatai nem is mindig helytállóak, ha a legjellemzőbb mondatbeli sajátosságokat csak itt-ott veszi is észre, könyve számot tevő és a háborús kiadványok közül kiemelkedő. Társáéval egyetemben a német szorgalomnak és lelkiismeretességnek magán viseli a jegyét.

KÜNOS IGNÁC.

Beküldött könyvek. *Hugo Schuchardt.* Baskische Konjugation. San Sebastian. 1919.

Hugo Schuchardt. Chr. Morgensterns groteske Gedichte und ihre Würdigung durch L. Spitzer. Euphorion. 1920.

Schopenhauer Kantról. Fordította *Dr. Mikes Lajos.* (Kultura és tudomány.) Budapest. Franklin-társulat.

Zöldi Márton. Bünösök. (Magyar Könyvtár) Budapest. Lampel R. Ára 4 K 80 f

Bonkáló Sándor. A magyar rutének. Budapest 1920. Pfeifer Ferdinand (Zeidler testvérek). [A kis füzet szerzője az eddigi kutatások alapján kimutatja, hogy a magyarországi rutének nem őslakói a Kárpátok déli lejtőjének s hogy a rutén helységek keletkezési ideje a XIII—XVII. századba esik. Összeállítja a rutének betelepítése mellett tanuskodó történeti és nyelvészeti bizonyítékokat, azután a rutének anyagi és szellemi elmaradottságának okairól s a rutének kulturájában kimutatható magyar elemekről szól.]

Lambrecht Károly. Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Biró Miklós könyvkiadó vállalata. Budapest. Ára 90 korona. [A sokoldalú tudós

¹ Manissadjian ismert nyelvtana is (*Lehrbuch der modernen Osmanischen Sprache*) 1916-ban új kiadásban jelent meg. (Georg Riemer, Berlin.)

életrajzairója méltatja őt mint etnografust és mint a magyar népies halászat és pásztorélet nyelvkincsének legérdemesebb gyűjtőjét is. Ebből a szempontból visszatérünk még a könyv ismertetésére.]

Folyóiratok. *Magyar Könyvszemle* XXVII. k. (107—110. l.) Dr. Ferenczi Zoltán. Egy ismeretlen magyar vers 1655-ből.

Néptanítók Lapja, 53. évf. 14—15. sz. Dr. Solymossy Sándor. A magyar nép lelke.

NYELVMŰVELÉS.

Különös „szóhasználások“, amiket ifjabb íróink kezdtek már jó idő óta meghonosítani. Az ilyen elvont jelentésű s különösen *-ás* és *képzős* főneveket derűre-borúra többes számba rakogatják. „Szédületes észrevevések, rájövések és megállapítások történnek a mélyben, amikről sejtelmük sincs a magasságban levőknek.“ „Nagy küzdelmek és megszenvedések és megbűnhődések árán szerzett ráeszmélések belesorvadnak ünnepléses nemzeti és egyéni hangulatokba.“ „Valahányszor katasztrófák, elgyöngülések után új nekilendülés érte“ (= újra föllendült, ismét talpra állt). „Ez a világháború nagy dúlásokat végzett.“ (Mindezeket egy külömben jeles vezércikkíró írja). „S bizony súlyos meggondolásokat ébresztett az a kifogásolható befejezés“. Mondjuk: súlyos gondokat, súlyos gondolatokat, de *meggondolásokat* nem mond a magyar ember. Nem mondom, hogy *-ás* és *képzős* főnevet egyáltalán ne tennénk többesbe. Leggyakrabban azokat használjuk így, amelyek már nem elvont jelentésűek: *írások, lakások, szállások, vetések, kelések* stb. Az elvont jelentésűeket is elég gyakran, de jóformán kizárólag az e g y s z e r ű szókat: *kiállítások, sôhajítások, támadások, csapások, ülések* stb. Összetetteket már csak nagyon kivételesen: *fôlkiállítások, befizetések, kifizetések, ráfizetések, részletfizetések, kifejezések*; ezek is, mint látjuk, egytől egyig állandó és igen gyakran előforduló főnevek. Másokat már alig használnak így és különösen nem a *meg-igekötő*seket: *megfizetések, megírások, megütések*. És nem mondhatni, hogy ezek talán szokatlanságuk által szebbé, érdekesebbé vagy hatásosabbá tennék a kifejezést. „Nagy küzdelmek és megszenvedések és megbűnhődések“ helyett pl. sokkal tetszetősebb és hatásosabb ez a fogalmazás: nagy küzdelmek, sok szenvedés és bűnhődés. S ámbár a *kinevezéseket* is megszoktuk, a B. H. szerkesztőségét helyes érzék vezeti, mikor ezeket állandóan ilyen címmel közli: Katonai kinevezés és kitüntetés. — Egyáltalán ellenkezik a magyar gondolkodással az elvont fogalmaknak az a hajhászása, amelyet egynémely írónknál látunk. Az említett vezércikkírónál olvastam pl. ezt a mondatot: „Bátran meg kell valósítani minden tervet, amelynek a megvalósítása az állambiztosításnak követelménye.“ Ime három elvont fogalom, de mind a három fölösleges, mert ugyanazt a gondolatot egyszerűen így fejezhetjük ki: Meg kell valósítani minden tervet, amely nélkül nem biztosíthatjuk államunkat.

A tatás, tetés. A *tatik letik* hova-tovább ritkul mai írónknál, de a *tatás tetés* rosz szokásától nem tudnak szabadulni. Ezt a szokást Geleji Katona István kezdte a XVII. században. Szerinte *az ember teremlése* istenkáromló kifejezés, mert az ember nem *teremt*, hanem *teremteli*k, ennélfogva csak így van helyesen: *az ember teremtelése*. Nyelvünknek ez a tökéletesítése megtetszett Katona kortársainak s azután nagyon elterjedt írónknál, úgy hogy néhány ilyen kifejezés egészen belerögződött irodalmi nyelvünkbe (*elragadtatás, összekötletés* stb.). De néha még újab-

ban is olyan esetekben is használnak efféléket, mikor igen könnyen el lehet kerülni. Ime néhány ilyen megrovást érdemlő példa:

„Az előadáson jelen lesz számos író és művész, kiknek fogadlatására már most készülnek“ (Magyarország 1899. VII. 28. 8). De hisz azok fogadják őket, akik készülnek erre, tehát okvetetlen természetesebb a cselekvő alak (egyúttal kijavítom a viszonyító névmás idegenszerű használatát): Az előadáson jelen lesz számos író és művész, fogadásukra már most készülnek. — „A szegény ember gyermekének... époly joga van ahhoz, hogy magasabb *képeztetésben*, oktatásban részesüljön“ (Középisk. tan. k. 50:526). Helyesen: magasabb képzésben v. kiképzésben. — „Az Akadémia... nagyhete *megtiszteléseket* hozott a középiskolai tanári rendnek“ (uo. 541). Mért nem egyszerűen *megtiszteléseket*? így is elég *e*-hang van benne. Vagy nagyobb a megtisztelés, hogyha megtiszteltetés?

Lefut, befut, kifut = *ablaufen, einlaufen, auslaufen*. Ezeknek a német kifejezéseknek szolgálai utánzását látjuk a következőkben: „*Lefutott* a 48 órai határidő s a belgrádi kormány oly választ adott...“ (B. H. 1915. VII. 26. vc.) Magyarul *lejár* a határidő. — „A front különböző részeiről *befutott* mai jelentések“ (Az Ujság VI. 10, 2). Helyesen: *érkezett*. — „A hajó *befutott*“: megérkezett. *Kifutott*: elindult.

Németességek. Olvastam: „B. E. hálásan köszöni a megtisztelő és *szeretetreméltó* figyelmet“. Hogyhogy? a figyelem szeretetreméltó? Csak emberek szoktak — kivételkép — szeretetreméltók lenni. De értem már: a német mondja *liebenswertig* eh. *lieb*, tehát németül *eine liebenswürdige Aufmerksamkeit*, ami magyarul *kedves* figyelem. Újabban sokan használják így németesen a *szeretetreméltó* szót, azt mondják: *szeretetreméltó fogadásban részesültem* stb. Így írja a B. H. (1919. 17. sz. 4. l.): „Hosszu taps és éljenzés keletkezett, amelyet Coolidge *szeretetreméltó mosolygással* és hajlongással köszönt meg.“ De az ilyen magyarság nem méltó a szeretetre.

ANTIBARBARUS.

Sejttet. Egyik másik napilapunk felesleges pontoskodással két *t*-vel írja mássalhangzó után is a *t* végű igék műveltető képzős alakját: *sejttelte, elrejteltte, kiirtatta, végrehajttatta, meggyujttatta* stb. Bizonyosan az a szándék vezeti az írókat, hogy elkerüljék az egyformán írt, de nem egyformán ejtett alakok összevetését: *sejttelte* és *sejtette*, *elrejteltte* és *elrejtette*. Csakhogy a magyarban gyakoriak az ilyen egyformán írt alakok (*möntem, mentüm; kérlek, kérték* stb.); másrészt meg a mélyhangú igék mellett nincs is szükség erre a különbségtételre: *végrehajltatta* és *végrehajtotta, meggyujtatta* és *meggyujtotta*. Az a gondolat is vezetheti a kettős *tt* használóit, hogy a műveltető ige képzője *-lat let*, tehát a *t* végű igék mellett két *t* betűt kell írni. Csakhogy a műveltető képző igen gyakran *-at et*, sőt két mássalhangzón végződő igék mellett rendszeren így hangzik: *fürdel, mondat, küldet* stb. Tehát a kettős *t* írása egészen felesleges.

VÁRÓ ISTVÁN.

Be lett csukva.² Nagyon, de nagyon terjed, körülbelül két évtized óta, a német segédigének nyelvünkbe való becsempészése. Úton-útfélen halljuk: *A fa le lett rakva*, ehelyett hogy *A fát lerakták*. Azt mondják: *A kávéházak be lettek csukva*, ahelyett hogy így beszélnének: *A kávéházakat becsukták*.

¹ Nyelvészeink már többször szóltak erről, l. pl. Szarvas G. A nyelvigazítók Nyr 12:12; Joannovics Gy. uo. 27:64; Simonyi Zs. Helyes magyarság.

² A Liget klubban tartott előadásból. (Vö. Nyr 49:23.)

Hogy ennek a *be lett csukva*-féle szerkezetnek törvénytelen, sőt nyelvünkre nézve veszedelmes voltát magyarázzam, figyeljük csak meg ezt a német mondatot: *Agamemnon tölete seine Frau, Klytaimnestra*. Szofoklész Elektrájából és Goethe *Iphigenie auf Tauris*-ából bizonyára emlékeznek hallgatóim a Pelopidák végzetes történetére. Mi tehát tudjuk, hogy Klytaimnestra volt az, aki férjét, Agamemnont megölte. Ebből a német mondatból azonban, melyet egy iskolai német olvasókönyvből jegyeztem ki, a mondabeli alakok ismerete nélkül nem tudhatnók meg, vajjon Agamemnon ölte-e meg Klytaimnestrát, vagy Klytaimnestra Agamemnont. Könnyű nekünk, magyaroknak! Nekünk van *-t* tárgyragunk és minden kétséget kizáróan megmondhatjuk, hogy Agamemnont a felesége ölte meg. De a szegény németnek, franciának, olasznak nincs tárgyragja. Ha a német azt mondja: *Die Maus hat die Katze gefressen*, nem tudjuk: A macska ette-e meg az egeret, vagy az eger a macskát. Mert ezek a nyugati nyelvek mind elkoptatták már deklinációjuk végzeteit és a cselekvő alakban nem beszélhetnek másképp, csak így: *Az eger megelle a macska*, vagy ha jobban tetszik, *A macska megette az eger*.

Hogy segítenek tehát magukon ezek a nyugati nyelvek? Vagy úgy, hogy nagyon vigyáznak a szórendre, pl. *Le chat a mangé la souris, Il gatto ha mangiato il sorcio*, vagy ha véletlenül előre kerül a tárgy, tautologikus mutató névmással: *Il sorcio l' ha mangiato il gatto* „Az eger azt megette a macska“, de leginkább és legkönnyebben úgy, hogy a mondatot szenvedőre változtatják: *Die Maus wurde von der Katze gefressen, La souris fut mangé par le chat, Il sorcio fu mangiato dal gatto*.

Az Agamemnon meggyilkolásáról szóló mondat tehát szabatosan így hangzik németül: *Agamemnon wurde von seiner Frau getötet*. Így már világos és érthető a mondat. De magyarban, úgy-e bár, passzívum nélkül is megértjük? Mily botorság tehát a német passzívumot a *werden* segédigével együtt a magyarba átültetni! Mily vétség nyelvünk tisztasága, értelmessége ellen, azt mondani: *Agamemnon a feleségétől meg lett ölte, Az eger a macskától meg lett éve!* Már ha minden áron szenvedő alakban akarjuk a mondatot megszerkeszteni, képezzünk az igéből tisztességes magyar szenvedő alakot és mondjuk: *Agamemnon a feleségétől ölelett meg*, ez régies ugyan, de gáncstalan alak. Az a *meg lett ölte*-féle kifejezés azonban nem egyéb, mint a német *wurde getötet*-nek nyelvünk épségét sértő, törvénytelen fordítása. És mégis minduntalan halljuk úton-útfélen: *be lett mondva, le lett törülve, ki lett hirdelve*, és hirlapjaink hasábjain és tudományos munkákban is gyakran találkozunk vele. Egy napilapban olvasom: „A kiszipolyozott munkás-ság ezt a gyalázatos állapotot továbbra nem hajlandó elviselni és a végső eszköz fölvételére *lett kényszerítve*.“ Ez magyarul így hangzanék: és kénytelen volt a végső eszközhöz nyúlni. Egy irodalomtörténeti tanulmányban: „A költői igazságszolgáltatás is nemcsak tökéletes benne, de mint kis vígjátékhoz illik, enyhe és elnéző egyúttal. A hamisság *le lesz* ugyan *leplezve*, de a király kegyelme elhárít minden nagyobb veszedelmet.“ (Amikor a király kegyelme így megnyilatkozik, akkor a hamisság leleplezése nem jövőre mutat; helyesen tehát így volna: A hamisság *lelepleztetik* ugyan, vagy: A hamisságot *leleplezik* ugyan...)

Lehet, hogy hallgatóim közül sokan azt gondolják most magukban: Hogyan? Hát *lesz* nem magyar szó? Azt egyáltalában nem szabad használnunk? Engedjék meg, hogy erre a helyes és alapos kérdésre röviden megfeleljek: A *lesz* ige magyar szó. Használjuk is eléggé: *Lesz még szőlő, lágy kenyér; E fiúból pap lesz, akárki meglássa*. Sőt még a *-va -ve* képzős igenévvel együtt is használhatjuk; pl.

„Ha győz, úgy derék fi, méltó kegyelemre, Ha nem, úgy vétkeért meg *leszen büntelve*.” (Ar. Toldi VIII. én. 8. versszak.) De itt a *lesz* ige nem egyéb, mint a *van* ige jövő ideje: meg *van* büntetve, meg *volt* büntetve, meg *lesz* büntetve. Ilyen esetekben használata magyaros. Ez nem a német *werden* segédigének fordítása. Ez nem passzívum. A szenvedőt *-atik -elik, -talik -tetik*-kel képezi a magyar, nem pedig a német *werden* igével.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Germanizmus-e a „Sőt”? Újabban mind gyakrabban használják írónk az igenlést, helyeslést kiemelő *sőt* szót. Meg is rótták már mint germanizmust. A MNy (12 : 226) Gárdonyi nyelvéről dicsérőleg szólva a következő megjegyzést teszi hozzá jegyzetben: „Azért nála is találunk egy pesties *sőt*-öt: Az nem egészséges hely. — Sőt! — Hja, ráragad az emberre az a pesti magyar nyelv, vagy mint maga Gárdonyi nevezi: az a német-zsidó-magyar habarék.” Csakhogy ez a *Sőt!* igen jeles magyar írók, mint Mikszáth, Tóth Béla írásaiban is előfordul: „Teljesen nincs semmi kifogásom. *Sőt*. Hanem a leány mégis meghallgatandó.” (Egy választás Magyarországon.) „Mondom azonfelül sem hoztak ezek az ebédek nagy örömeket. *Sőt*.” (Uj Zrinyiász.) „Nem szereti a virágokat? — *Sőt*; de nincs türelmem bibelődni velök.” (Tóth Béla, Olasz elbeszélők.) S nemrég Császár Elemér cikkében is ezt olvastam: „*Ady* Endre sem nagyobb Petőfinél vagy Móricz Zsigmond Jókainál. *Sőt!*” (Népt. Lapja 1920. 13—14. sz.) Vajjon igazán germanizmus-e a *sőt* kötőszó ilyen használata?

ÖREG TANÍTÓ.

A német nyelvben hiába keressük a *sőt*-nek megfelelő szavak (*sogar, vielmehr, ja noch*) hasonló használatát. Hogy a *sőt* egymagában mondatértékű szó lehet, nem német mintára fejlődött, hanem a *sőt ellenkezőleg* kifejezés megrövidülése, s egyszerűen nyomósító, kiemelő jelentéssel állapotott meg az élő nyelvhasználatban s az élő nyelvből nyomúl be lassanként az irodalom nyelvébe is.

A szerkesztőség.

A Tiszán túl vagy a Tiszántúlon.¹ Most gyakran esik szó a tiszántúli, dunántúli országrészekről s napilapjaink majd így írják: *Választások a Tiszán túl*, majd a *Tiszántúl*, majd pedig a *Tiszántúlon*. Melyik helyesebb ezek közül? Nyelvtanilag hibátlan az első, époly szokásos, megállapodott fejlődés eredménye a harmadik. A főnév és névutó állandó kapcsolata következtében (*Tiszán túl, Dunán túl*) a nyelvhasználatban önálló névszóvá lett az egész, s mint önállósított határozó (vö. Budenz Album 70. l.) több mint százéves *multra* tekinthet vissza a *Tiszántúl* és *Dunántúl*. Ez aztán minden más névszó mintájára ellátható ragokkal: *Tiszántúlon, Dunántúlra*. Az ilyen önállósított határozók gyakoriak más nyelvekben is: francia *l'après-midi, d'outre-mer, d'outre-mont*, német *der Nachmittag, der Vormittag*. Azonban az ilyen írásmód *Választások a Tiszántúl* helytelen, mert összezavarja a ragtalan névszót a névutós szóval. Megemlítjük még, hogy a népnyelv még szokatlanabb alakokat is használ; a *túladunai, túlatiszai* melléknevekből elvonta a *Túladuna, Túlatisza* főneveket, s gyakori az ilyen nyelvhasználat *Túlatiszán, Túladunára*. Szász Károly ezeknek a mintájára használja Nibelung-fordításában ezt is: *Tul-a-Rajnára*.

A szerkesztőség.

Mindenező. A sütőmesterségről írtomban azt a munkást, aki a tésztakészítés (dagasztás stb.) és a sütés (kemencemunka) körébe eső műveleteket egyaránt érti,

¹ Válasz egy kérdésre.

s mint ilyent szívesen alkalmaznak, *Zamarbeiter* névvel illetik (*Zusammenarbeiter*-ből összerántva). Én ezt a magyarban *mindenesnek* mondtam. Ámde ez ellen egy mester a sajtóban, egy másik meg levélben tiltakozott. Van és ha keresek, azzal biztattak, lesz is a magyarban nem ócsárló kifejezés is erre a sütőmesterségben köztisztületben részesülő állásbelire. És csakugyan évek múlva akadt is ilyen egy hódmezővásárhelyi tájszóban. A Nyelvőr az 1916-iki évf. 1. füzetében közölte. Ott ugyanis az olyan munkást, aki a mezőgazdasági teendőikben egyaránt járatos, szívesen megfogadják és *átaljas*-nak hívják. Nyilvánvaló, hogy ez teljesen födi azt a fogalmat, amely a *zamarbeiter* szóban lappang. Szívesen közöltem volna ezt a nyilvánossággal, de a háborús viszonyok közt békésebb időre vártam és egyre vártam. Közben azután az Ethnographia egy-két kötetét forgatva, ráakadtam egyikében egy a hódmezővásárhelyi tálasságot tárgyaló közleményre, mely a tálak disztítéséről (beírásáról) szól és ez arra indít, hogy bántásom a panaszos mesterekkel szemben jóvátegyem már most. A nevezett kötet szintén 1916-ban látott napvilágot. A közlemény írója, Kiss Lajos, nagy szakszerűséggel írja le ebben a fazekasság egyik mellékága szerinti mesterséget és egy helyen megszólaltatja magát a tálást, aki oda szól emberének: „tögye rá a kezét (már t. i. a beírásnak szánt edényre) *mindönözze meg*, öltöztesse föl, tenyereljen belé“. Ez a meghagyás Kiss szerint annyit tett: csináljon mindent jól. Minthogy az ebből a *mindenezni* igéből fejlesztett *mindenező* úgy érzem, közelebb esik ahhoz, amit vele jelölni akarok, azért alkalmasabbnak véltem arra, hogy akaratlanul támasztott haragosaimat vele kien-geszteljem.

FRECSKAY JÁNOS.

Részemről (48 : 138). A Nyr szerkesztősége kérdésekre feelve, megengedem, kimutatta, hogy ez a ma elterjedt szokás, (*részemről, részéről, részéről* eh. *én, te, ő*) csakugyan német eredetű.¹ De az én nézetem szerint azokhoz a kifejezésekhez tartozik, melyekről éppen a Nyr szerkesztője mutatta ki, hogy teljesen meghonosultak, „elévült hibák“ (l. 28 : 193) minők pl.: elemében van, belátja hibáját és sok más. Igaz, hogy régibb irodalmunkban alig mutathatni ki,² de már a 19. század közepe óta annyira meghonosult, hogy prózában még Arany János is más jó írókkal együtt tétovázás nélkül alkalmazza. Ime néhány példa: *Részemről* e hiányt fájdalommal nézem (Arany. Próz., 76) = *én* e hiányt f. n. Szerző annyira jelen tárgyához tartozónak véli ezt, hogy részéről vakmerőségnek gondolna egy oly eposzt... így kezdeni... (Buda Halála előszava). Magában a Nyr-ben is többször olvastam. Így Szily Kálmánnak egy cikkében (31 : 254): *Én részemről* nyomtatásban nem találom előbb a szót 1792-nél. Egy másik dolgozótársnál (19 : 470): ...ha K. L. fejtegetéséhez a magam részéről is néhány adattal hozzájárulok. Igaz, annyira már nem mennek jobb íróink, mint Földes B. a Nemzetgazdaság- és pénzügytan kézikönyvében (195): Marx szerint „a tőke a munkajövedelem egy részének elkobzásából keletkezik, de *maga részéről* ismét [de *ő*, t. i. a tőke viszont!] az új társadalmi rend alapján el fog koboztatni.“ Itt tehát nem emberi személyre vonatkozik, de ez annyira szokatlan, hogy Földes könyvének bírálója (Nyr 25 : 224)

¹ Erre már Barbarics R. is gondolt, mikor a Nyr-ben (1887. 298) ezt írta: „A modern szubtilitás gyümölcse, illetőleg latinizmus (vagy nem bánom germanizmus): *részemről* (= *én, én magam*).“

² V. ö. Régi hozzájáruló igaz szeretettel *részemről* óhajtom nagy kötelességgel (Thaly : Adal. 2 : 275). Más szerepben — t. i. nem a mondat alanyára vonatkozva — persze régebben is használták, l. NySz. a *részről* cikket, CzF, és MHat. 109.

egyenesen érthetetlennek tartotta a mondatot. — Végül idézem Zolnai Gyula érdekes megállapítását, mert már ő is, mint a t. szerkesztőség, (mint különben Barbarics is, l. 1. jegyzetemet), a személynévmással egyértékűnek mondotta a szóban forgó kifejezést: „Alanyként kezd viselkedni a *részemről, részedről* határozó, mely annyira elvesztette már nyelvérzékünk előtt eredeti jelentőségét, hogy pusztá alanyi személyes névmásnak tekinthető; pl. *részemről nem bánom* csak azt teszi, mint *én* nem bánom; *részéről* egyszerűen a Lechner-féle tervet fogadná el a. m. *ő maga* a L. tervet fogadná el“ (NyK 23:162).

K. M.

MAGYARÁZATOK.

*Állítmánykiegészítő alanyeset.*¹ Ahol mondattani pályamunkámban először fordul elő az „*állítmányi névszó*“, egyik akadémiai bírálóm ezt jegyezte melléje: „helytelen elnevezés“. T. i. bírálóim — nem véve tudomást a nemzetközi nyelvtudomány vívmányairól — ma is azt a tanítást vallják, amelyet én vittem be az iskolába 42 évvel ezelőtt (1877-ben kisebb s 1879-ben nagyobb nyelvtanomban). Azt tanítottam akkor, hogy „névszó maga nem lehet állítmány“ (a kis nyelvtan 48. §-ában) s hogy a mondatrészek — az alany kivételével — „az állítmánynak kiegészítő részei“, t. i. a tárgy, a határozó és az *állítmánykiegészítő alanyeset* (megkülönböztetésül az alanyul szolgáló alanyesettől). Ez a nehézkes műkifejezés az én bűnöm, s ettől szeretném most megszabadítani az iskolai nyelvtanítást. Én nyelvtanaimban Brassai Sámuel nyelvfilozófiai elméletéből iparkodtam értékesíteni, amit lehetett, s azért kerültem el a névszói állítmány fogalmát. Brassai ezt tulajdonítmánynak nevezte s vele azonosította az olyan értelmezőt is, aminő ezekben a mondatokban van: Buza *elég* van. Pénz *sok* forog a vásárban. Én ezt nem tartottam célszerűnek s azért eszeltem ki azt a pontoskodó új műszót. Ezt, sajnos, általánosan elfogadták s még a népiskolában is alkalmazták, sőt beszélnek *állítmánykiegészítő mellékmondatokról* is! Némelyek rövidítik s egyszerűen azt mondják: *állítmánykiegészítő, sőt kiegészítő*. Ámde fontos tudnivaló, hogy a tárgy és a határozó is kiegészítője az állítmánynak. — Időközben a nyelvtudomány megdöntötte azt a dogmát, mely szerint csak ige lehet az állítmány, s így semmi okunk sincs, hogy kerüljük azt az egyszerűbb és világosabb műszót, hogy *névszói állítmány* vagy *állítmányi névszó*. Ha azt mondom *én boldog vagyok*, itt *boldog vagyok* az állítmány, *vagyok* az állítmányi ige, *boldog* az állítmányi névszó. Ebben a mondatban: *ő boldog* — névszói állítmány van, nem igeállítmány. A névszói állítmányról bővebben szoltam Nyr 47:49 és Klemm Antal MNy 13. évf.

SIMONYI ZSIGMOND.

A mondatrészek helyes felfogása valóban rávezet bennünket arra, hogy névszó is lehet állítmány, akár ige mellett, akár egymagában. Mégis szükséges, különösen az iskolai tanítás szempontjából megtartani a „kiegészítő“ műszót. Az állítmányi névszó valóban kiegészítője az igének, míg a tárgy és a határozók bővítői. Az állítmányi névszó vagyis a kiegészítő jelentés tekintetében sokkal szoro-

¹ Nemrég nagy vita folyt erről a műszóról a Néptanítók Lapjában s a Nemzeti Kulturában; l. különösen ez utóbbinak 1918. 51. számában Kőrösi Sándor cikkét.

sabb egységet alkot az állítmány igéjével, mint a tárgy vagy a határozó, ép ezért szükséges a két külön elnevezés fenntartása mind nyelvtudományi, mind pedig iskolai szempontból. S a „kiegészítő mellékmondat“ elnevezést sem hagyhatjuk el, ha különbséget akarunk tenni az ilyen mondatok között: *Hol van aki ezt mondta?* (Alanyi mellékmondat.) *Te voltál az, aki ezt mondta.* (Kiegészítő mellékmondat.) Az iskola szempontjából nem elégedhetünk meg a „főnévi mellékmondatok“ közös nevével, hanem a mondatrészek szempontjából kell a mondatok elemzését tárgyalni.

BALASSA JÓZSEF.

Tartomány. MA szótárában „regio, provincia, ditio, tractus“. CzF szótára helyesen magyarázza, hogy tkp. olyan terület „melyet bizonyos fejedelem vagy állam birtok gyanánt hatalmában tart“. A Keszthelyi kódexben (77. zsolts. 48): *Ees adaa kwcs esnek [köves esőnek] w barmokath ees w tartományokat zennek: et tradidit grandini jumenta eorum et possessionem eorum igni.* S ez sok vidéken még ma is közönséges jelentése, mint a MTsz is mutatja. — De ez a kifejezés nem önálló alkotása a magyar nyelvnek, hanem valószínűleg más nyelv kifejezésének utánzása. Először is a középkori latinságban ennek a fogalomnak közönséges kifejezései voltak: *tenementum, tenimentum, lenulum, tenuta, a tenere* 'tartani, bírni' igéből, tehát szorul-szóra *tartomány* (l. Bartal és Ducange). Az olaszok, franciák, angolok még ma is ismerik a birtoknak és hűbérbirtoknak ezt a nevet: *tenimento* (és *tenuta*), *lénement, tenement*. Másodsor: az óbolgárban *družava* birtok, földbirtok, és hatalmi kör (dicio) a *držali* 'tart, bir' igéből. Saineanu (Incercare asupra semasiologie 83) szlávból való fordításnak tartja az oiah *tinere, tinul* 'birtok' kifejezést, de épúgy lehet latin örökség. A mi *tartomány*-unk kétségkívül a latinak a fordítása. — A *birodalom* tkp. szintén birtokot jelent (l. NySz), de valószínűleg régibb kifejezés.

SIMONYI ZSIGMOND.

„Kocsod varga.“ Ezt a szólást közli a NySz három adattal; a Matkóból vett idézet így hangzik: Nagybányára vádysz [vágysz], de, *kocsod varga onnan*. Ebből bajos volt a szó jelentését megállapítani, azért kérdőjellel közli a NySz. Megfejtéséhez egy véletlen adta kezembe a kulcsot. Azt olvasom Brassainak egy értekezésében (Logikai tanulmányok 1877. 18): „Ha arra tanítja a logikus a természettudóst... mikép fedezze fel tudománya igazságait, a más szakjába vág s azt mondják neki: *körmöd varga!*“ Ez nyilván a. m. vedd el a körmöd onnan! s eszerint *kocsod varga onnan* = vedd el onnan kacsódat. Minthogy pedig *kacsó* helyett *kocsó* is lehetséges, *kocsod* helyett azt olvashatjuk *kocsód*. De *kocsod* is helyes lehet, mert *kocs* alakja van nagy vidéken a *kacs*-nak, és átvitt értelemmel ez is kacsót jelent régi szótáraink szerint. Már Calepinusban 'manicula', s ez nem, „valaminek a kaccsa“, hanem valakinek a kacsója. — A szóban forgó szólásmóddal össze lehet vetni ezeket: Ne sutor ultra crepidam! Nem illet vargát veres köröm (NySz).

SIMONYI ZSIGMOND.

Elvéte. Ezt a szót különös idői jelentésben használjuk: „Közbe-közbe, néha-néha, ritkán, mintegy történetesen, véletlenül. *Csak úgy elvéte látogat meg bennünket. A parlagi gyümölcsök között elvéte jök is találtak.*“ (CzF.) (Helyette már ezt is olvastam: „A császári hadak által megszállott országrészekbe csak *vévedve* jutott el a magyar kormánynak vmely közleménye.“ Pap Dénes: A parlament Debrecenben, előszó). Ez az *elvéte* régibb nyelvünkben nincs meg, nézetem szerint csak újabb átalakulása ennek a régibb kifejezésnek: *el-vélle* vagy egyszerűen *vélle*, mely szintén a. m. ritkán (*el-vélle* tkp. 'nagyon ritkán', mint *el-annyira*

stb.) Szalárdi Krónikájából a NySz így is idézi: *vélve*, Pázmánynak egy helyéről pedig így: *elvéve* (a MTsz-ban *elvéve*, *vélve-vélve* és *elvéllé*¹). Kétségkívül a *vél* ige származéka (így véli már Pereszlényi, I. Corpus Gram. 482), de képzése nem magyarázza meg a jelentését.

SIMONYI ZSIGMOND.

Szegény Lázár. *Lázár*: tulajdonnév, lat. *Lazarus*, a héber *Eleázárból*. „Átv. ért. nyomorék, koldus. Könyörüljenek a szegény Lázáron“ (CzF). „Lázár: Lazarus, item miserabilis, calamitosus. Nagy Isten Lázárja“ (Kr.). Éljen [Széchenyi], és a lázár nemzetet bölcs vezérletével még egyszer támassza fel halottaiból (ír, a 1850-ben Hetényi J. Akad. Értesítő 1850. 144). Ez az átvitt értelem az evangéliumi szegény beteg Lázár nevéhez fűződik s a középkorban egész Európában elterjedt (egy időben különösen a bélpoklosokat nevezték így; innen fr. *ladre* bélpoklos, őspany. *lacéria* szegénység, bélpoklosság). Azért sok román és szláv nyelvben is Lázár neve egyenesen koldust jelent: sp. *lázaro*, olasz *lazzarone* stb., orosz *lazar* koldus, éneklő vak koldus, cseh *lazar* koldus, bélpoklos stb., a régebb németben *Lazarus* bélpoklos. Az úgyn. *gyász* v. *gyiák* magyarok régi latin krónikáink szerint „lazari sunt vocati“ (később *szent Lázár szegényei*, I. Tóth B. Szájrucl szájra 6--8). Innen a kórháznak *lazaretum*, olasz *lazzareto* stb. neve; Faludinál is *lázáretom* (NA, id. Kr.); továbbá ez a székely tájszó: *ellázárodik* elbetegeskedik, elnyomórodik.

SIMONYI ZSIGMOND.

Az i-s szórövidítésekhez. Már ugyancsak sok ilyen szórövidítést közöltek a Nyr-ben is, meg a MNy-ben is, de azért legyen szabad még néhányat felsorolnom: *szaki*: szaktárs (munkások között); *ricsi*: ridikül; *taxi*: taksaméter; *autotaxi*; *zaci*: zálogház; *gyaki*: gyakornok; *orfi*: orfeum; *kabi*: kabaré; *cuki*: cukor; *princi*: principális; *anyi*: anya; *mami*: mama; *fődiri*: fődirektor; *abszi*: absentia (egyet. hallgatók közt); *aszi*: assistens (u. o.); *prefi*: prefektus (kispapok közt); *spiri*: spirituális (u. o.); *protyi*: promagiszter (u. o.); *dormi*: dormitórium (u. o.); *brevi*: breviárium (u. o.) stb. — Azt hiszem, hogy az i-vel való rövidítés eredetét a keresztnevékből képzett számtalan i-végű becéző névre kell visszavinnünk. Ilyent egész garmadával találunk már régebből is. Így pl. Gyuri, Dóri, Gabi, Gyuszi, Marci, Mari, Sári, Szidi stb. Ezek mintájára újakat is képeztek, mint: Robi (Róbert), Kori (Kornél), Laji (Lajos), Ricsi (Richárd), Osz (Oszkár) stb. Nem valószínű-e tehát, hogy a mozi-féle szavaknak ezek voltak a mintái? NAGY LAJOS.

Egyező észjárás különböző nyelvekben. 1. Hol volt, hol nem volt. A magyar *hol volt, hol nem volt*-hoz (Nyr 48: 107—9) és a vele egybevetett spanyol-portugál mesekezdő szóláshoz hasonló mesekezdést a rokon nyelvekben is találunk. Így a z ü r j é n b e n : *kor-ke, úe-kor-ke olis-vilis tsar* 'egyszer volt, hol nem volt (tkp. egyszer—sohasem, valamikor—sohasem, valamikor—nem valamikor), élt-volt egy cár' (Fokos, Fgr. Füz. 19: 43).

2. Öltözködik (= felölti ruháját), *elhurcolkodik* (= elhurcolja holmiját) és hasonló visszaható (a görög nem-direkt visszaható *m e d i u m* nak megfelelő) képzéseknek nemcsak idg. nyelvekben találjuk meg a megfelelőit (I. Nyr 48: 109), hanem a magyarral rokon nyelvekben is; így pl. v o g u l : *masi, mäsi* 'ruhát ölt': *masyati, mäskéti* 'öltözködik', *ārxwi* 'levet': *ārxwšēlayli* 'levetkőzik'; z ü r j . *kul-*

¹ Heltai ilyen különös alakban használja: *vella, vellan*. Kresznerics MA-ból *vellva* alakot idéz, de a MA-nél (legalább a 2. kiadásban) nincs.

'leház, levet (ruhát)': *kuľsi-* 'levetkőzik (ném. *sich ausziehen*, or. *раздѣться*)', *teľs-* 'rak': *teľsji-* 'rakodik, holmiját berakja (or. *укладываться*)' (l. KSz 14: 109, 282, 293); vö. finn: *puke-* 'felölt, öltöztet': *pukeutu-* 'öltözni' (Szinyei, Finn-magy. szótár).

FOKOS DÁVID.

A **-tt-képzős igenév** a Nyr-ben nemrég többször is hozzászólás tárgya volt, de nem említették, hogy ez az igenév sok esetben főnévvé vált, noha nem olyan gyakran, mint az *-ó ő-képzős* (*leremtő, fúró, adó* stb.). Sz e m é l y r e vonatkozók pl. betürendben): *ápoll* (a kórházi áptak stb.), *avalott* (az avatottak), *bukott* (a bukottak), *esküdt, jöttment, halott, holtak, jelött, kegyell* (vö. kegyenc), *küldött, megbízott, örült, szülött, vádolt*. É t e l n e v e k: *becsinált, befött, befözött, csipedett* (tészta), *csurrott* (tojás, Eintropftes), *fagylalt, kétszersült, metélt* (tészta), *pörköll, sült; rántotta*. Érdekesek még ezek az *-s-képzősök*: *kötes, köttes* (kicsiráztatott gabona és kelesztett tésztából való sütemény, l. MTsz *költes*), *szöttes, varrottas, lükültes* (véres hurka), *reketes* (eh. rekedtes Szék. MTsz); *fűnötés* (v. fűnöte: fűvel benött hely.)

FRECSKAY JÁNOS.

A **kösű** (Nyr 48: 93) már benne van az 1756-ban megjelent Ötves Mester-ségről vetélkedő versben *fakösű* (Feilkloben) értelemben, amely nem egyéb, mint alkalmas kézbeli szerszám valamely fémből való tárgy megfogására, csiptetésére. De legáltalánosabban értik rajta az avatatlanok a szíjgyártónak azt az eszközét, amely egy pad, amin a szíjgyártó nyargalvást ül és a szíjat az előtte emelkedő két deszkából összerótt és csavarral összefoglalt részébe illeszti és két tűvel varrja. Közülök a legtöbb meg nem állja, ha a szíjgyártónál megfordul, hogy meg ne kérdezze tőle: mért híjja kösűnek. Erre évekkel ezelőtt egy aradi szíjgyártó jelenlétben találóan azt válaszolta, hogy nem tudja, amint azt sem tudja, mért híjják a kalapot kalapnak.

A Székelyföld című Kézdivásárhelyen megjelent lap 1883 május 6-ki számában vagy 50 tájszót közölt, köztük volt ez is: *kösönködik* = rá-, belekapaszkodik, belefogódzik (a MTszban is). Ez, valamint az ilyen társai *kösöntyű* = foglalótű, *kösédék* = repedés, hézag talán magyarázatul szolgálhatnának a *kösű* eredetére nézve.

FRECSKAY JÁNOS.

Egy 1552 körüli magyar számlából. A magyar tudományos Akadémia levéltára egy számadási könyv töredékét őrzi¹), mely többi között egy 1552 körül Páduában tanult magyar fiú számadásairól szóló jegyzéket is tartalmaz. A minden tekintetben fölötte érdekes számla a következő három ismeretlen tételt is tartalmazza:

a) *Omer*. „Április 20 napján *Omert* (vettem) uramnak nádmizestű k(rajcár) 4“. Értelmezése csak a következő lehet: A német Ammer vagy Amarelle a. m. a latin *ceratum durarinum*. Kemény héja miatt *Knorpelkirsche*-nek is nevezik. Magyar szótárainkban öregszemű és borízű cseresznye néven ismeretes; a savanyú cseresznyékhez tartozik, friss állapotban nem igen élvezik, többnyire csak pékek és cukrászok dolgozzák fel. Minthogy a fenti számadás szerzője mondja, hogy az *omert* nádmizestől vagyis cukrástól vásárolta, úgy látom, biztosra vehetjük, hogy cukrozott *omer* nem más, mint a német Ammer magyar átalakítása.

b) *Paviom*. „9. Iulii *paviomnak* cernát és tűt, kivel varrattam, hogy megfeszlett volt d(enár) 2.“ A rendelkezésemre álló művekben a *paviomot* nem találom.

¹ Kiadta: Veress Endre: *Fontes rerum Hungaric.* 1: 164 alatt.

A szövegezésből világosan kitűnik, hogy valamely férfiruhával van dolgunk. A tanuló tartózkodási helye több mint valószínűvé teszi, hogy e szó latin vagy olasz. Az utóbbi nyomon találjuk, hogy értelmezése lehetséges. Az olasz *bavera* a. m. *umhang* vagyis a francia *manetelet*, illetve *köpönyecske*: az olasz *bavero* pedig a. m. *Rock-kragen* vagyis *kabátgallér*. Paviom a kettőnek egyike.

c) *Selyemszesz*. „Ez napon kolomárisban *selyemszeszt* vettem k(rajcár) 1.“ — Ezt sem találtam. A mályvaféle (= malvaceae) növények csoportjában szerepel a *malva arborea*, mely az *althaea rosea* néven is ismeretes. Német neve Pappelrose, Stockmalve, Rosenmalve, Baummalve, *Stockrose*; francia neve: *passerose*. Virága sötét-piros. Görög- és Törökországban honos, de kertekben mindenütt tenyésztik. A virág levelei nagymennyiségű festékanyagot és nyálkát tartalmaznak és azért arra használják, hogy a vörös bornak sötétebb színt adjanak. Magyar neve: *barnarózsa*, *mályvarózsa*, de a gyógyszerári kézi eladásban **selyemrózsa** a neve, a mi kétségkívül a selyemtapintatú viráglevelekre vezetendő vissza. Kalamáris a. m. téntaedény vagy téntatartó. Minthogy emberünk kalamárisába selyemszeszt vásárolt, világos, hogy selyemszesz alatt a selyemrózsa szesz kivonata értendő, melyet a téntának sötétebbre való festésére használt.

WERTNER MÓR.

Helynévmagyarázatok. *Andacs* (Andacs, Nyr 46:19). Szalonta mellett is hívják így egy tanyát. Feltűnő, hogy ez úgy az enyémből (46:196), mint annak idején (MNy 5:382) a Móczár gyűjteményéből kimaradt. (Az EtSz szerint az *András* név becéző alakja.) Nála *And* nevű folyó, nem messze Arany szülőfalujától, meg egy *Ant* nevű község is van. — *Bákó* (moldvai helység. Benne Baudin Márk martianopoli érsek és moldvai püspök 1646-ban 310 lelket számlál.) Vö. *bákó*. — *Belšug* (havasalföldi helység). Vö. az oláh köznyelvi *belšug* (magy. bőség). — *Dancka*. E helynevet (idegen hatásnak jelölve) én közöltem volt Szalontáról. Itt Danzig városra gondoltam természetesen. Szalontán egy laposnak a neve, nem tanyáé, mint Móczár írta egykoron (MNy 5:282). Okányban, egy biharmegyei faluban (nem messze Szalontától) *danca* = sár; belévergélődött a *dancába*. A tulajdonnévre tehát a köznév is ráutal. — *Úsztató* (MNy 10:428): „1383/1406: ad quendam lacum *Vztatou* vocatum“. Ma egy szilágymegyei helység neve.

OLTYÁN SÁNDOR,

Buzuldug a DöbrK-ben a. m. idétlen s eredetileg alkalmasint török igenév (l. 43:329). A baranyai *Bezedeck* helység régi okiratainkban szintén *Buzuldug*, *Buzuldeg* stb., de *Bezeldeg* is, tehát *Bözöldök* stb. De lehet, hogy ebben is ugyanolyan török igenévképző lappang. — *Edelény* Borsod vm. Edelen, Edelin 1277-től kezdve (l. Kovács, Czinár): vö. „*Edelin* nomen viri 1217, 1265“ (Czinár), a német *Adalbert* kicsinyítője (l. Nyr 12:252). — *Fedénd*-nek olvasom azt a *Fedend* helynevet, melyet 15. századi okiratokból idéz Csánki (2:604 Somogy megyében). Eredetileg **Fedémd*, mint *Ádánd* eh. **Ádám*, abból a *fedém*-ből, melynek származéka a gyakori *Fedémes* helynév, s mely eredetileg a kezdetleges méhest jelentette, votják *podem* (l. 39:435). — *Szent-Rontás*-sá rontotta a népnyelv a *Szent-Trinitás* nevet, mellyel régebben a marosmegyei Szent-Háromság helységet nevezték. Majdnem ugyanaz történt a somogymegyei mai Szent-Háromsággal. Néhány 14. századi oklevélben Szent Trinitás a neve, egyben pedig így találjuk: *Szenturuntas* (Csánki 2:647). — *Zsámbokrét* nevű helységek vannak Nyitra és Turóc vármegyében; a nevük kétségkívül szláv eredetű. Csehországban van egy helység,

Žabokrky nevű, ez valószínűleg békabrekegést jelent: *žaba* béka v. ö. még cseh *křehot brekegés*, *křehotati* brekegni, bolgár *křeketúša* béka stb. (l. Berneker 609).

SIMONYI ZSIGMOND.

Pótlások. 1. *Hagyján* (Nyr 49:38) = hadd járjon. A latinus műveltségűek nyelvéből származó *ez még transit* kifejezésnek is megvan a mása egyes román nyelvekben: olasz, portugál *transeat* = ol. *passi*, magy. *hagyján*; pl. *se tu l'avessi almeno fatto presto, transeat*; *ma dopo tanto tempo e così male, è inescusabile*. A hasonló jelentésű olasz *pazienza*, (tulajdonképp felszólítás a még tűrhetőnek eltűrésére) Milanóban *transeat*-tal kontaminálódott s lett belőle *pazienziat*. (Vö. *Aufsätze zur rom. Syntax u. Stilistik* 128 s köv. ll, ahol a román nyelvek szinonim kifejezéseit is tárgyalom.)

2. *Cipó* (Nyr 49:36): *cippus* ebben az értelemben: „*Stock als Strafwerkzeug*“, ugyanezzel a jelentéssel él az olaszban *ceppo*, s a spanyolban *cepo*. (Vö. német *Stock[haus]* börtön.)

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

3. A *feliz* szót (Nyr 47:144) ugyanolyan szólásformákban használják, mint a *felez*, *megfelez* szókat. Pl. a bars megyei ember *felizi* az almát, nem felezi. Különbén a *feliz* alakot Zemplénben is hallottam. — A *kasztnyi*-t (erről a szerkesztőség uo. intéz hozzám kérdést) ilyen kapcsolatokban hallottam: kasztnyis ember (púpos ember). Kasztnyit hord a hátán, aki a cók mókját a hátán cipeli, mint Barsban szokás.

SUCIU LÁSZLÓ.

4. *Karácsonyfia*. Diósi Géza említi (Nyr 49:39) említi, hogy a karácsonyfia szót a Dunántúlon is használják elvéteve. Ezt a megjegyzést megerősíthetem, mert nagyon sokszor hallottam Zalában. Különösen régebben általánosan használta a karácsonyfia szót a nép. Ma már csak elvéteve lehet hallani. Sümegen még használják.

HUHN GYULA.

5. Indulatszó személyraggal (47:141, 234) a lappban is előfordul. A déli-lapp *egy* kutyának azt kiáltja: *ass!* (coki!), de több kutyának *assere!* a fölszólító. többes 2. személynek rendes ragjával.

Upsala 1919. I. 21.

WIKLUND K. B.

6. *Csárda*. Horger A. magyarázata, mely szerint ez a szó a többes számúnak vett szerb-horvát *čardak* (őrház stb.) szóból van elvonva, nem elégíti ki az EtSz szerzőit. Azt mondják, „a többesszámból való elvonás valószínűsége mellett más esetet felhozni nem tudunk.“ — Ime tehát néhány más eset: Először is kétségtelen a Horger idézte *pollurák* > *pollura* esete. Azután ilyen a német *Salmiak*-ból és *Sal-ammoniak*-ból elvont *szalamia* és *szalamónia* MTsz., továbbá a német *Theriak*-ból vagy az oláh *teriac*-ból elvont székely *tiria*, végre a *bor-iszák*-ból (vagyis borzsákból) *borisza*, *bornemisza* és népetimológiával *borissza*, *bornemissza*. De ide vágnak az olyan félreértések is, minő *szironták* helyett *szironta* (l. Nyr 41:200) és *polhák* 'puska' helyett *polha* (több olvasókönyvben). — U. i. A *capistráng* tkp. *capistrák* alakban honosult meg a német *Zapfenstreich*-ből (így Márton J. 1803). A *capistrák*-ból egyfelől *capistráng* lett az *istráng* hasonló hangzása miatt, másfelől pedig elvonással *capistra*: Ezt az EtSz csak Gyarmathinak 1816-i munkájából idézi, de már 1794-ben említi Gyarmathi Nyelvmestere 1: XVI. katonai szók közt: *isapisztra*. Ez egyúttal eddigelé legrégebb adatunk a *capistrángra*.

7. *Komorló*-hoz (48 : 83, 149) hasonló igenév még : „*méézlő* édes *zaw zent* bernald“ (SzékK 177). A *virágló* igenév is nemcsak a WinkK-ben fordul elő, hanem a SzékK-ben is (193) : „az zepötelen, vyraglo, zép zenth tyztasag.“ Magát a *komorlik* igét Kosztolányitól átvette vagy talán maga is megalkotta Kárpáti Aurél (Három régi esztendő 1918. 76) : „Alig egy kőhajításnyira meredett a temető magas kőfala. Sötéten komorlott elő a havas fehérségből.“ — Az *aranylik* igét Csermely Gyula szerint Kazár Emil honosította meg az irodalomban s „most sűrűn használják vers- és prózáirók.“ (Egy kis nyelvész, Pesti Hirl. 1913. okt. 23).

8. *Tön és teve* (47 : 241). Hogy a második forma is előfordulhat a kódexek korában, a Zolnai idézte *eewe* mellett bizonyítja még a következő adat : Megielőnte neki az papnac vadolasat, kit az zent gonásnac erdőme mindönöstül meg hamisseyta es semmie *teve* istennec es embörnec előtte (GuaryK 88). V. ö. még : Egi kastelth *meg veüenek* es el rontanak (olv. megvevének, 1576 Budai basák lev. 1 : 89).

SIMONYI ZSIGMOND.

Nyelvtörténeti adatok. *Kosztház*, ez a szó előfordul már 1774-ben, hivatalos iratokban a Tiszáninneri koronai kerület 1774. évi egyik rendelkezésében : „Zentán... a korcsmákban (és) kosztházakban... tiz óránál tovább... lenni... nem szabad“ [v. ö. : Pesti Hirl. 1916. IV. 1.] *Ördög-árok* (Budapest) régi nevei : *Pál-árka* (Pál-patak), a völgy neve : *Szent Pál-völgye* (Pál-völgye). — A *Városmajor* (Budapest) régi neve : *Pál-kertje* ; Szent Pál remetéről nevezték így. (A Hárs-hegy : *Pál-hegye*). A *Pál-árka* (Ördögárok) későbbi nevei : *Miksa-árok* (Maxengraben, Frankenberg Miksa generálisról) ; az Ördögárok a sváb „Teuffelwirth“ nevű korcsmahelytől nyeri nevét.

Sár (v. ö. : Pokolsár-fürdő : Kovászna, *Sárvíz* : Dunántúl : *Sárisáp* [Esztergom m.], *Sár* = a Lajta folyó régi neve). — *Almás* régi magyar helységnév, Jablunka régi neve (v. ö. : *Hidalmás*, *Homoródalmás* stb.) — *Apahida* *Apáthídja* (= a kolozsi apát hídja), övé volt a vámszedés joga. — *Tábla* = étkezés, lakoma (ebéd) [v. ö. : nagy *lábláknál* ; Báróczy, Amália Tört.] — Hosszúmező Máramaros megyei község régi irataiból : *Vérsége van* (1795) v. ö. : »A telekhez *vérsége* volna« ; = vérbeli leszármazása jogán van része hozzá. (Egy 1676. évi *testamentum* : »Földet, melyben vér voltam«) — *Östül maratt* (1676) = örökölt. — *Jámbor* (1676) egy végső rendelkezés (testamentom) befejezése : „...ezen kívül ami vagyon eligazittyák a *jámborok*.“ — *Rud* (így ; 1676) = hosszúsági mérték (pl. 3 rud.) — *Nemes Telek* (1794.) ~-i telek. — *Kaszás* (1809.) „Helységünk határán Bélmező nevezetű helyen egy darab kaszállómat, mely mint egy *hét kaszásra* való hely“,... (1809.) — *Köz tudomány* (1835.) = a közösségnek tudásul adás ; Szebeni J. és Szabó J. bérleti szerződése 1835. 24. Ápr.-ról így kezdődik : „Alább irt ezennel köz Tudományul adom“...

PARÁSZKA GÁBOR.

EGYVELEG.

Apró megfigyelések. — *Kés éli*, *hegyi*, *foka*, *de nyele*. Mi úgy monduk, hogy *nyele* ak *késnek*. Úgy monduk, hogy *görbe vas*. At tisztelendő úr (ref. pap) *kapcáját* hamar befoguk *töllőnek* a. m. *törlő* : (Fornos.). *Kériük* at *tánygyért*, *villát*. *Odaduk* (Beregújfalú). — *Hozhassa* (hozhatja) ak *kisasszony* at *tízórajit* ? (Jelentő mód helyett felszólító mód.) *Mász* (más) *szemibe meglássá* (látja)

asz szálkát, magajéba nem ag gerendát. (Jel. m. h. felsz. mód.) Beregujfalú, hol pontos, gondos megfigyelés után azt is tapasztaltam, hogy ha *a* magánhangzón végződő főnév után *é*-vel kezdődő rag vagy képző következik, a rag vagy képző előtt álló végső magánhangzó (de csak az *a*) mindég rövid marad: *magajét, urajét, kapajét, magajér(t), urajér(t), kapajér(t)*. De már így: *kefjét*, elment a *szenejért* = szenéért. Elment a maga résziér', *megyek csereir* = cserjéért; tehát itt már háromféleképpen mondják: rövid és hosszú *e*-vel, meg *i*-vel.

Ettül nagyobb, *attul* kisebb. (Nagyon általános Beregben.) Munkács. Hosszabb deszkát *kell lesz* oda szegezni. Gyakori a *kell* ige ilyen jövő ideje. U. o. *Repül am madar, szalad asz szeker, bög at tehen*. U. o. *Rokás* széna, fa. A leg-tősgyökeresebb magyar is így ejti a rutén kiejtés hatása alatt a rakás szót.

A fonsi paraszt a lónak, ökörnek így mondja: „*ne igye ne!*” Miért mondja azt úgy? kérdem tőle, hiszen magok tiszta színmagyarok! Kérem alászon, tekintetes úr, a jószág nem tud magyarul, csak oroszúl ért.

Két paraszt szekeren ülve hajtja lovát, a város közelében meglátván az egyik az út mellett zöldelő lucernavetést, oda szól a másiknak nagy örvendezve: „Hajja (hallja) kelmed, én nagyon *lúhatnám*.” „Biz én is *lúhatnék*.” Feleli a társa. Szatmár. Ugyanezt a gondolatot: „nagyon szeretnék ló lenni,” a száldobági ember így fejezte ki: „Jaj de *lúhatnám vagyok*, ha ijen jó, szíp ződ, harapni való füvet látok.”

Id. R. VOZÁRY GYULA.

Különös családnevek. A Budapesti cím- és lakásjegyzék egyik utóbbi (1916. évi) kötetében a családneveket vizsgálgatván, több olyan eredményre bukkantam, melyet nem hagyhatok szó nélkül. Arról nem akarok szólni, hogy a közölt több mint 200,000 névnek még csak egyharmada sem magyar (pedig talán Budapest lakóinak nagyobb része mégis magyar anyanyelvű, magyar nemzetiségű); azt sem akarom itt szóvá tenni, hogy az idegen nevek közt a magyarnak szinte kimondhatatlanok is milyen sokan vannak (Frk, Mjk, Mrksz, Szmrtnik stb.). Magyar nevékről akarok szólni és pedig a cím szerint olyan magyar családnevekről, melyeket legalább is különösnek tartok. Igaz, hogy az enyhébb kifogás alá esőkkel együtt legfeljebb 120 ilyen név van a jegyzékben feltüntetve, s hogy egy-egy ilyen nevet kevesen viselnek: a 120 név közül 70 pl. olyan, hogy azon néven csak 1—1 egyén szerepel. De már azt is különösnek tartom, ha valakinek ilyen neve van: Akar, Van, Leszek, Maga, Talán, Tilos, Várjon stb. (18-féle ilyen nevet jegyeztem ki). Második csoportba sorozom az olyan neveket, melyek nagyon *köznap*i fogalmakról vannak véve, pl.: Cibere, Cipó, Vinkó, Zacsó, Zsák, Csupor, Bagó, Jászol, Kabak, Kapta, Kapca, Pata, Pecék stb. Ilyenfélét mintegy 30-at találtam. (Bagó nevű pl. tíz van!) A következő csoportot a nagyon közönséges, szinte lealázó állat- vagy növénynevek alkotják, mint pl.: Dongó, Banka, Patkány, Maszlag, Bogács, Koca, Tulok, Bihaly stb. Mintegy 15 ilyen név van a jegyzékben. (Tulok pl. öt!) Egy másik csoportba sorozhatni azokat, kiknek neve *hátrányos testi tulajdonságot fejez ki*, mint pl. Kuka, Béna, Pupos, Kancsal, Hadaró, Füle, Néma, Rút stb. Ilyenekből mintegy 25 nevet jegyeztem ki. (Siket nevű pl. hat van!) Találunk olyan neveket is, melyek *rossz erkölcsi tulajdonságról* vannak véve, mint pl.: Balga, Barbár, Buta, Csaló, Gonosz, Gögös, Lator, Nyakas, Nyers, Parlagi, Ravasz, Vad, stb. Ilyenekből mintegy 25-féle név van a jegyzékben, kb. 70 egyénnel!

Némely névnél nem a családi nevet, hanem a hozzá nem illő keresztnév

választását tartom kifogásolhatónak. Értem azt az esetet, mikor családnévű tulajdonképpen keresztnév szerepel s emellett a keresztnév teljesen megegyezik a családi névvel. (Régi jó magyar mondás szerint: kétkeresztnevesek.) 14 ilyen esetet találtam a jegyzékben, tehát aránylag elég ritka a jóhangzás ellen való ilyen vétés pedig esetleg félreértésekre is adhat alkalmat. Ilyenek pl.: Béla Béla, Fülöp Fülöp (kétszer), János János Sándor Sándor (kétszer) stb. Kisebb hiba, ha az ilyen nevek csak rokonok, mint pl. Bertalan Albert, Lackó László stb.

Utoljára hagytam néhány nevet, mely ellen szerintem a legtöbb kifogást tehetni. Furcsának tartom, hogy egy férfit Férjes-nek hívjanak, de még furcsább lesz aztán, ha pl. az ilyen nevű lánytól a bíró azt kérdi, hogy férjes-e. Ugyebár jogosan mondhatja rá, hogy: Férjes. Szintén izléstelennek tartom, hogy alakit *Fejős*nek nevezzenek, mivel ezt csak állatról szoktuk mondani. Hasonló kifogás alá esne a *Kollik*, *Pesel* (német név?), *Lukas* (német? = Lukács) nevek. Érdekes véletlen, hogy egy Macsali nevű egyén éppen vendéglős.

Pápa.

KÖTSE ISTVÁN.

Egy százesztendős könyvről. Könyvszekrényem egyik zugában akadtam egy régi könyvecskére, mely már a száz esztendőt is meghaladta. Bizonyára érdekelni fogja e folyóirat olvasóit ez, a nyelvújítás korában megjelent kis könyv nemcsak nyelvi és helyesírási szempontból, hanem azon okból is, mert a benne használt egyes szófűzések, szólásmódok, szóképek (tropusok) olykor szerfelett találók, noha a jelenkor írói már szinte elfeledték azokat. A könyv címlapja: *Mulatságos Könyv-Tár A' pallérozott Olvasónak. Harmadik darab. Hutsa a tiszai Tündér Afszony. Pesten 1808. Hartleben Adolf Könyvárosnál a' Váti utzában.* — A könyv szerzője nincs megnevezve. A 132 lapra terjedő munka három szeletre (bizonyára részt, szakaszt vagy fejezetet ért ezen) van osztva. Tartalma naiv tündérmese, melynek túlnyomó része párbeszédes formájú. Köziöm belőle (az akkori helyesírás megtartásával) a következőket:

- Készakarva elejté a' szelezőjét. 29. 1. (legyezőjét).
- Igaz-é, a' mit a' lotsogós mende-monda kiirtólget? (32. 1.)
- A' feleségi teremtes segédet kért (40. 1.) (A feleség természetű nő segítséget kért.)
- Most már azt is előbeszélte Alaki Bábinak (41. 1.) (elbeszélte).
- Bal'sammal bé is kötötte a fájós tetemet (42. 1.) (csipőcsontját).
- De e'mellett meg ne vesd bimbódzó szerencsedet. (46. 1.)
- Kapás kapással, Úr Úrral barátokozzék. (47. 1.)
- A' félés szókat gördítesz előmbe, mintha tsetsemősnek beszélnél. (47. 1.) (Ijesztgetsz, mintha gyermek volnék.)
- Világos szavakkal meg fogom mondani Alpárinak: ne hűtsd hijába szádat. (49. 1.) (Ne beszélj hiába.)
- Tiszta felfejtegetést kívánok. (50. 1.) (Világos, őszinte nyilatkozatot.)
- Másutt édes-örömet kiszállok minden bátor Hunnussal. (52. 1.) Párbajra készen vagyok minden bátor magyarral.
- Öröm lobogjon kebledben. (68. 1.) Öröm, és idvesség lobbanjon fel kebledben. (70. 1.)
- A' fulós idő minden szerelmes sebed megbal'samozza. (84. 1.)
- Itt közel embernek kell leskelődni; mert párája orromba hatott. (84. 1.)
- Ni ni! Kelmedben, a'mint látom, megmelegedett a' szívtájék. (89. 1.)

- Hijába iparkodott Mozdul (személynek neve) a' titkot Alakiból *kikurkászni*. (102. l.) (Kivenni, kicsalogatni.)
- Lódúljatok szaporán, és *kurkázátok fel a'* Bajnokot. (123. l.) (Keressétek fel.)
- és imé két *Puskaszolgák*. (112. l.) (Fegyverhordók.)
- *Meglapotzkázom* én is a' fertelmest. (113. l.) (Megverem.)
- Alpárit lelkesen *meglasnakolta*. (114. l.) (Jól megverte.)
- Mozdúl jól tudta, hol fekszik a' hadd el hadd (116. l.)
- Tsókolom piroskás szép kisdéd szájbíborodat. (123. l.)
- Fejredre *bokros szerentséllenség* áradna. (126. l.)
- Ő titkos *ördögi tukmálással* és megigéző *tudákossággal* bír. (126. l.)
- és sírásával még inkább *meztöbbsíté* annak keserveit. (129. l.)

SRETVJZER LAJOS.

Nyelvünk történetéhez. A Vasárn. Ujs. 1859. évf.-ból: „nőfürdő”: női betegségeket gyógyító f., [Daruvár]; — „rezgi polka” [Debrecen]; — „örülde”: az elmebajosok Schwartzter-intézete [Budán]; — „tarisznyás” (~-bál): batyubál(ozó; Töröksztrmíklós); fenyügáz = az elégetett fenyőszurok füstje. Bolondvár = Eger városának az a tájéka, ahol az érseki «lak» áll. „Hátszeg vidéki tánc”; vö. u. ott: „cserefalvi tánc.” (81. l.) — Hajdudorog etimologizálása, szófejtése: dor[ó] = „sajátságos magyar tánc” (29. l.); szabadság-fű (*xanthium spinosum*). — „Hajtott urak”-nak nevezi a nép Jászberényben azokat, «kiket hivataluk és foglalkozásuk köt Jászberényhez s kik a körülmények szerint lakásukat változtathatják.»

A Jelenkor 1833. évf.-ából írtam össze ezt a pár adatot, melyeknek érdekességét nyelvi szempontból az adja, hogy vidéki közlőktől valók s így nyelvjárás-történetileg is felhasználhatók:

Görösmirigy 426 (Nagybecskerek): állatbetegség; — anyaváros 426 (»Anyavárosa megyénknek N.-becskerek»)... „a' cseh-anyaváros” 473 [Prága]: szék-város, metropolis; — fonnyasztó nyavalya 427 (Szabolcs): sorvadásféle; — páros áldomás-poharak 433 (N.-Várad); — pörkodontak 442 «'s a' nemzeti élő nyelvek méltatlan tespedésben pörkodontak»; — kántorpénz 449 (Rozsnyó); — alidősb 457 ~-je*: 'proseniora'; — sorsvonás 447 „Pisztolyra gördült a s.”: sorshúzás; — talpkő 458 „a kórház t.-ve” (Arad): alapkö; díszköntös 458 (Arad): díszruha; — Mátra hegyeink 459 (Mátratas) [tulajdonnév többesítése]; — figyelj 466 [„Meglepő vala a kézsmárki bandériumtól a' magyar figyelj, u. o.”: vigyázz, vezényszó; — juhkosár: 466 karámféle; — honi (Munkács): helyi, helybeli; — felhadnagy: 467 főh.; — éjnyugot 467 (Komárom): északny.; — élet 483 (Gyöngyös): gabona; — sáfár (vö.: 1. ércanyag-~ 498, 2. lelki-~ 521) 1: = koh(ó)-sáfár, 2: = pap (Körmöcbánya); magasít 504 („Fels. Urunk... kir. tanácsossá méltóztatott m.-ani”): előléptetni, avval kitüntetni; — apród-inas 578 = udvari inas; — szinerkély 562 = páholy.

PARÁSZKA GÁBOR.

Kérjük az előfizetés szíves megújítását. A Magyar Nyelvőr előfizetési ára az 1920-ik évre (jan.—dec.) 25 korona.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztő- és kiadóhivatala

Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27.

A Magyar Nyelvőr régi évfolyamai közül még a következőkből kapható néhány példány: 3, 5, 6, 7, 8, 9, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48. Egy-egy kötet ára 25 korona. A Nyelvőrkalauz (I—XXV. kötethez) ára 10 korona. A Simonyi Zsigmond emlékszám (48 k. 7—10. f.) külön is kapható Ára 8 korona.

A Nyelvészeti Füzetek (az 1. 4. 8. 25. 46. 58. 60. 63. 66. 69. 71. 75. 76 számúak kivételével) megrendelhetők a kiadóhivatalban az eredeti bolti áron, hozzáadva a postai küldés fejében füzetenként 50 fillért.

TARTALOMJEGYZÉK.

Egyező észjárás különböző nyelvekben. <i>Simonyi Zsigmond</i>	49
Homokból kiásott nyelvek. <i>Schmidt József</i>	51
A nyelvtani alakok kialakulása a gyermeknyelvben. <i>Balassa József</i>	55
A magyar „görög” szó ősei. <i>Czebe Gyula</i>	59
A tréfa szerepe a szóhasználatban. <i>Simonyi Zsigmond</i>	65
A világháború és a magyar nyelv. <i>Somogyi Géza</i>	68
Névmási határozóink történetéhez	73
Irodalom. A katonanyelv külföldi irodalma. <i>Balassa József.</i> — Nyelvpszichologiai kérdések. <i>B. J.</i> — Ujabb török nyelvkönyvek. <i>Kúnos Ignác.</i> — Beküldött könyvek	76
Nyelvművelés. Különös „szóhasználatok.” — A tatás, tetés. — Lefut, befut, kifut. — Németességek. <i>Antibarbarus.</i> — Sejtet. <i>Váró István.</i> — Be lett csukva. <i>Kőrösi Sándor.</i> — Germanizmus-e a „Sőt”? <i>Öreg tanító.</i> — A Tiszán túl vagy a Tiszántúlon. — Mindenező. <i>Frecskay János.</i> — Részemről. <i>K. M.</i>	81
Magyarázatok. Állítmánykiegészítő alanyeset. <i>Simonyi Zsigmond, Balassa József.</i> — Tartomány. — „Kocsod varga.” — Elvéve. — Szegény Lázár. <i>Simonyi Zsigmond.</i> — Az i-s szórövidítésekhez. <i>Nagy Lajos.</i> — Egyező észjárás különböző nyelvekben. <i>Fokos Dávid.</i> — A -tt-képzős igenév. <i>Frecskay János.</i> — A kösű. <i>Frecskay János.</i> — Egy 1552 kör. magyar számlából. <i>Werlner Mór.</i> — Helynévmagyarázatok. <i>Oltyán Sándor, Simonyi Zsigmond.</i> — Pótlások. <i>Spitzer Leó, Suciú László, Huhn Gyula, Winklund K. B., Simonyi Zsigmond.</i> — Nyelvtörténeti adatok. <i>Parászka Gábor</i>	86
Egyveleg. Apró megfigyelések. <i>Id. R. Vozáry Gyula.</i> — Különös családnevek. <i>Kötse István.</i> — Egy százesztendő s könyvről. <i>Srelvizser Lajos.</i> — Nyelvünk történetéhez. <i>Parászka Gábor</i>	92

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és ktadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

A MAGYAR-NÉMET NYELVVISZONY.¹

Irta Simonyi Zsigmond.

A magyarok és a németek ezer év óta állandóan érintkeznek egymással. Már a honfoglaláskor, a 9. sz. vége felé, találtak a magyarok mai hazájuk nyugati részén német telepeket, amelyek még abból az időből származtak, mikor Nagy Károly az Ostmarkot alapította. Nyugaton és délen a magyarok uralma eleinte messze túlterjedt a mai határokon, Ausztriában legalább is az Ennsig, de 1058-ban visszavonták a határt a Morva és Lajta folyókig. Stájerországban, Alsó- és Felsőausztriában és Morvaországban az egykori magyar uralomról tanuskodnak ma is az ilyen helynevek: Ungerdorf, Ungerberg, Ungering, Ugerbach és Ungarisch-Hradisch. A merseburgi és augsburgi vereség után Géza fejedelem 973-ban I. Ottó császárral békét kötött és áttért a keresztény vallásra. Fia Sz. István, az első magyar király, Gizellát, IV. Henrik bajor herceg leányát vette feleségül. Ekkor nagyszámú német lovag, kereskedő és iparos jött az országba, s egész Aachenig terjedő élénk kereskedelmi összeköttetés fejlődött. Megkezdődnek a német települések is, mert ezeket a kormányok, különösen a 12. század óta, tervszerűen előmozdítják; legnevezetesebbek az erdélyi szászok és a felvidéki cipszerek. Még szorosabb kapcsolat keletkezett a 15. sz. vége felé az osztrák és a magyar uralkodóház rokonsága által és 1526 után, amikor az osztrák-magyar perszónálunió létrejött. Németországból hozzánk is elterjedt a reformáció, minden üldözés ellenére („Lutherani comburantur“, mondja az egyik törvény). A török uralom alól való felszabadulás után új német telepek keletkeztek, különösen délen a Bánságban és a főváros közelében.

Az ezeréves érintkezés természetesen sok nyomot hagyott a magyar nyelvben: körülbelül ezer német műveltségi szó honosult meg, még pedig ennek majdnem fele a köznyelvben, sőt az irodalmi nyelvben is, másik fele pedig a nyelvjárásokban. Ha két nép huzamosabban érintkezik egymással, rendszeren kölcsönösen befo-

¹ A berlini Vossische Zeitung 1916. évi mellékleteiben közöltem két cikket a magyar és a német nyelv kölcsönös egymásra-hatásáról; ezeket egyesítve és rövidítve közlöm itt magyarul is.

Simonyi Zs. jegyzete.

lyásolja egymást, s csakugyan találunk is magyar elemeket a német nyelvben, főleg a magyarországi német nyelvjárásokban, de — bár kisebb mértékben — az osztrákok és a birodalmi németek nyelvében is. Nézzük először az utóbbiakat.

Legelsősorban a magyaroknak harci készsége s hadi hírneve tett nagy hatást a nyugati népekre. A *huszár* (*der Husar*) zsinóros magyar ruhájában, a 16. és 17. században egész Európában ismeretes lett. Hasonló felszerelésű és elnevezésű könnyű lovasságot szervezett Lengyelországban a 16. sz. vége felé Báthory István, mikor lengyel királlyá választották; a 17. században Franciaország és Ausztria, a 18-ikban Oroszország és Poroszország követte ezt a példát. — Ami a *huszár* névnek eredetét illeti, a német szótárakban még mindig kísért a m. *húsz* szóból való régi, elavult származtatás. Eszerint a *huszárt* azért nevezték így, mert „Hollós Mátyás idejében minden huszadik embernek kellett katonáskodni;” vagy azért, mint egyik tudományos folyóirat írta, „mert húsz kiválasztott ember közül egynek lovassá kellett lenni”.¹ Ideje, hogy ennek a mesének végét vessünk, hiszen kitünt, hogy a szó eredete sokkal érdekesebb. Először, mert Mátyás ideje előtt is előfordul, másodsor, mert azelőtt — rablót jelentett. Egy 1432-iki oklevélben ezt olvassuk: „Contra huzarones et alios malefactores homines,” v. i. a huszárok és más gonosztevők ellen. Egy 1449-iki magyar-török békeszerződésben pedig ez áll: „Si contigerit, ut aliqui predones aut Hwzary hungari aliquam rapinam aut aliquid nephas Turcis intulerint,” azaz: ha megtörténne, hogy magyar rablók vagy huszárok a törökökkel szemben rablást v. másnemű gonosztettet követnének el.² A végső forráshoz az a tény vezet bennünket, hogy a szó ugyanezzel a jelentéssel előfordul a régebbi szerb, horvát s egyéb balkáni nyelvekben, még pedig *gusar*, *gursar*, *chusar*, *kursar* alakban. Végeredményben az olasz *korsar* szóhoz jutunk. Hogy egy kalóz, rabló jelentésű szó idővel 'bátor lovas', sőt lovas jelentésűvé lehet, arra számos kétségtelen példa van: a magyar *levente*, mint kimutatták, eleinte keleti kalózt jelentett, s az angol *tory* Irlandban útonálló volt.

A huszár felszerelésével együtt egész sereg magyar szó került át a németbe s más nyelvekbe, így a *dolmány* (n. *Dolman*), a *bekecs* (n. *Pekesche*, a lengy. *bekješa* közvetítésével), a *kalpag* (n. *Kalpack*, fr. *colback*, *kalpack*), a *csákó* (n. *Tschako*, lengy. *czako*),³ a *csizma* (n. *die Tschismen*), a *sujtás* (n. *Schoitasch*, fr. *soutache*), 1853 óta az *atilla* is (a magyarban is csak a 19. sz. eleje óta nevezik így). Már a középfelnémetben megvan a *szablya*

¹ Neue Jahrbücher für Päd. 1915. 1: 151.

² A két adatot az OklSz idézi, egyiket a Hunyadiak Kora c. munka oklevéltárából, a másikat kézirati forrásból.

³ Dolmány és kalpag a mi nyelvünkben török jövevény a 16. századból, de a nyugati nyelvekbe mind a kettő mitőlünk került a huszársággal együtt. — Csákó a régibb csákos süveg rövidítése, ez pedig a német Zackenmütze átalakítása volt.

(*Säbel*), későbbi a *pallos* (*Pallasch*), — A magyar gyalogos neve régebben *talpas* volt, s innen: *Tolbatzen* (a 17. sz.-ból idézi Schmeller Bayerisches Wörterbuch-ja), helyesen *Tolpatschen* (Apini: Glossarium novum, Nürnberg 1728). A gyalogosoknak egy másik fajtája volt a *pandur*; ez a szó több német irónál előfordul, „*Panduren-messer* még Scheffel Säckingeni trombitásában is. A gyalogos katonának még más neve *hajdu* volt (n. *Heiduck*, a *hajduk* többesből). A mai *baka*, *honvéd* („a vörös ördög“) nevét is sokszor emlegetik a németek. A magyar katona-felszerelésből származik a *Tornister* is (magyarul régebben *tanisztrá*, ma *tarisznya*; a magyarban is jövevény szó, végső forrása a görög *tajistron*, I. Gustav Meyer, Indog. Forschungen, II. k.).¹

A legismertebb magyar kölcsönszó a sok nyelvben meghonosult *kocsi*: ném. *Kutsche*, fr. *coche* (elavult, innen *cocher* kocsis), ang. *coach*, ol. *cocchio*, sp. *coche*, svéd *kusk*, a szláv nyelvekben *koč*, *koči*, *kočija* stb. Kocsi, mint kimutatták, a Komárom melletti *Kocs* község nevéből képzett melléknév. Eredetileg *kocsi-szekér* volt a kocsi neve. A magyar udvartartásnak 1494—95-ből származó számadásaiban a kocsis neve „*currifer de Koch*,“ vagy egyszerűen *kochy*, azaz kocsi ember. A 15. és 16. században ugyanis a kocsi fuvarosok bonyolították le a forgalmat Buda és Bécs között, s az ő kényelmes szekereiket falujukról nevezték el, (vö. Landauer, fr. *landau*, *berline* stb. efféle).

A magyar *pusztáról* nemcsak a *puszta* neve (*die Pusta*; tkp. szláv szó, s elhagyottat, magányosat jelent) hanem más kifejezések is eljutottak Németországba vagy legalább Ausztriába. A kitünő magyar konyhának némely szava a németben s különösen az osztrákoknál egészen meghonosodott, így pld. a *paprika*,² a *gulyás*, a *fogas*, t. i. a balatoni hal stb. Széchenyi István gr. írja Blick c. híres röpiratában: A „*gulyáshús* az a húskészítmény, amelyet a bécsi nyelvészek — mivel minden magyar dolgot meg akarnak javítani s művelt alakba önteni — *Gollasch*-nak neveznek, de azért jól megfőzni nem tudják.“ A háborúban nagyon népszerű lett a gulyásfőző üst: *die Gulaschkanone*.

Az utóbbi időben a Bécsben letelepült számos magyar útján több magyar keresztnév terjedt el Ausztriában: Béla, Géza, Ilona, Irma s mások. Kissingenben van Rákóczi-Quelle és Pandur-Quelle, ezeket a 18. sz.-ban nevezték el így Rákóczi Ferencről és lováról, Pandurról, amelyen a balsikerű trencsényi csatában lovagolt. Halle mellett van Neu-Rákóczi nevű fürdőhely.

A *rovásnak*, amely a magyar pásztoroknál még most is nagy szerepet játszik, a neve az összes magyarországi nyelvekben elterjedt, sőt részben a határon túl Ausztriában és Németországban is.

¹ Magyar eredetű a német *Kandare* szó is, a. m. *kantár*; 19. századbeli átvétel s ebből képezték a *kandaren* igét, a. m. felkantároz. B. J.

² A *paprika*, a görög *peperi* (lat. *peper*) szónak a szerb nyelvben keletkezett származéka, csak a 18. században került hozzánk; azelőtt törökborsnak nevezték s a tulajdonképeni borsot magyarborsnak.

Robisch, rabisch régebben a szász bányászatban is járatos volt, összetételekben is szerepelt, mint *Rabischaufseher, Rabischmeister* (Adelung; Schmeller: Bay. Wörtb.). Stájerországban pedig, úgy látszik, már régen meghonosult a szó, mert meg is rövidült: *Rosch* v. *Rasch*. A szó néha az irodalomban is előfordul.

A magyarországi németek nyelvében tömegesen vannak magyar műveltségi szavak, s ezeket ők részben már évszázadokkal ezelőtt vették át, úgyhogy egyes magyar kifejezések csak önáluk maradtak meg, míg a magyarban már elavultak vagy teljesen elvesztek. Magában az erdélyi szászban néhány száz magyar kölcsönszó van (vö. dr. J. Jakobi: Magyarische Lehnwörter im Sieb.-Sächsischen. Segesvári értes. 1895. és Sieb.-Sächsisches Wörterbuch).

Mindez azt bizonyítja, hogy a magyar nyelv is segítségül szolgálhat a német szókincs megismerésében s megértésében. Míg azonban mitőlünk talán egyre-másra húsz szó került Németországba, minálunk egész sereg német szó meghonosult. Közel ezer ilyen szót ismertünk föl eddig, igaz, hogy a nagyobb részük csak újabbkori átvétel s jobbára német szomszédságban élő nyelvjárásaink használják, néhány száz azonban már századok óta meghonosult s így fontos szerepet tölt be nyelvkincsünkben. *Föld, rét, határ*, ezek a nagyfontosságú kifejezések alkalmasint mingyárt a honfoglalás után kerültek nyelvünkbe az akkor itt élt földművelő német néptöredékek nyelvéből.

Első királynénk, a bajor hercegleány, fiának a német *Inrech* nevet adta, és csakhamar sok más német személynév is elterjedt nálunk: Zsigmond, Konrád, Rátold, Bertold, Ambolt, Albert, Bernát, Menyhárt, Eberhard, Eberwein, Herrant, Güncel, Merklin, Adelheid stb. (jó részük később elavult s divatját múlta). — Igen korán átvettünk hadi kifejezéseket is, fegyverneveket s több effélet: *herceg, gróf, harc, zsákmány* (ebből a régi német szólásból: *den Sackmann machen* 'zsákmányolni'), továbbá *helym* 'sisak', *pikonhog* 'sisak', *cél, címer* stb. — Régi átvitelek a társas életnek egyes kifejezései: *polgár, major(os), sógor, farsang, tánc, selma, lator, hamis, friss* (először 'diszes, pompás' jelentéssel), *korcovát* stb. Már a középkorban jöttek hozzánk német lantosok, énekmondók stb., innen van, hogy a *lant, hárfa, vers* olyan korán meghonosult; a *lator* is talán komédiást jelentett eleinte.

A kereskedésre vonatkozó legrégibb német szavaink: *kalmár, málha, marha, tőzsér*, továbbá *fout, lat, rőf, sín*, később *pint, messzely*. Német mesterek hozták be a 14. században a céhrendszert s egyúttal az olyan szókat, minők a *céh, céhmester, himpeller?* (eredetileg a nem céhbeli, kontár) stb. A *mesterremek*, mellyel a fölszabadult legény remekelt, hogy mesterré lehessen, a német *Meisterstück* fordítása, mert a *remek* szó tulajdonképp darabot jelentett (*egy remek fa, egy remek hús* = egy darab fa, egy darab hús stb. NySz). A lengyelek a német szónak a második felét vették át és náluk *sztuka* (olvasd *štuka*) a. m. mesterremek s aztán 'művészet'. — Más régi átvételekből még csak ezeket említsük: *kehely*,

torony, érc, zománc, borostyánkő, bognár, csűr, bükköny, salak, példa.

Az eddig felsorolt legrégebb német jövevényszókhöz idővel mindig több meg több járult, még pedig elég fontos kifejezések. Így, hogy csak egynéhányat emeljek ki, a *frigy*, először fegyverszünet értelmében (a német *Friede*), a *lanckenet* vagy *lanc* (ném. *Landsknecht* és *Lanz*), a *tarack* (bajor *Darrax* = *Terrassbüchse*), a *billikom* (nagy hengeralakú kehely, ném. *der Willkomm*(*becher*) = üdvözlég, felköszöntő pohár). Legerősebben a 16. század óta hatott a német nyelv a magyarra, mióta Ausztriával kerültünk kapcsolatba. Német katonák, német kalmárok és mesteremberek, de újabb telepítések is hozzájárultak német műveltségi szavaink gyarapításához. A 18. században s a 19. század első felében nyugati s északi városainkban a polgárság nagyrészt, sőt néhol egészen német volt, és különösen a nagyszámú német mesterember által a mesterségekre vonatkozó jövevényszók szaporodtak: *susster*, *pék*, *coll*, *colstokk* stb. A közös hadsereg nyelve erősen befolyásolta a magyar katonákét, úgyhogy általánosan elterjedtek az efféle kifejezések: *óbester*, *rekruta*, *silbak*, *panganét*, *cakompakk*, *kvártély*, *opsit*, *egrecéroz*, *maséroz*, *veterál*, *berukkol*, *kirukkol*.

Es nemcsak egyes szók, hanem németes szólások és közmondások is meghonosultak, nagy számmal az irodalomban is, mert hisz ez a 18. század óta igen sokban utánozta a nagy fejlettségű német irodalmi nyelvet. Végül még egyes népdalokban és gyermekdalokban is föl lehet ismerni a német dalok utánzását és fordítását, ezek tehát a német néplélek erős hatásáról tanuskodnak.¹

De a magyar nyelv nemcsak magának sajátított el annyi német nyelvkészletet, hanem kedvező helyzeténél fogva számos német műveltségi elemet közvetített a délkeleti nyelveknek. A velünk érintkező nyelvekben nagyszámú magyar jövevényszó van, így különösen az oláhban, továbbá a szomszédos szláv nyelvekben: a horvátban, szlovénban, tótban és ruténban; egyetmást a szerb és a lengyel is átvett tőlünk. Már most ezek közt a magyarból átvett kifejezések közt igen sok olyan van, amit viszont a mi nyelvünk a németből vett át, azt tehát mink közvetítettük s gazdagítottuk vele az említett népek műveltségi elemeit. Így, hogy csak a fontosabbakat említsem, a következő német jövevényszavaink a megfelelő fogalmakkal és tárgyakkal együtt a mi közvetítésünkkel kerültek a velünk érintkező népekhez:

A földművelés szavai közül: határ, tönköly, ákác, prés, vincellér, kasznár, a barna (ló), saráglya.

Házbeli dolgok: tányér, billikom, ráma, firhang, lámpa, frustuk (früstök), cukor.

¹ Német jövevényszavainkkal számos értekezés foglalkozik; van egy összefoglaló munka is: *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes*, szerzői Lumtzer Viktor és Melich János (Innsbruck 1900). Az irodalmi nyelv német eredetű szólásmódjaival és mondatformáival e sorok írója foglalkozott egy akadémiai értekezésében (1891).

Társas élet: sógor, polgár, lator, hamis.

Ipar és kereskedés: céh, pallér, malter, zománc, drót, pác, héhely, ráspoly, róf, zsinór, prém (perem), tallér, krajcár, bankó, bank, köböl, font, messzely, fertály.

Háború és állami élet: herceg, gróf, káplár, fullajtár, silbak, felcser, páncél, patrontáska, tarack, cél, sánc, várta, regiment, maséroz, verbunk, obsit.

Továbbá pl. torony, kastély, márvány, palánk és sok más.

Ezeknek nagy része mitőlünk több nyelvbe is átment, némelyik pedig valamennyi szomszédos nyelvbe. A mondottakból kitűnik, hogy a magyar nemcsak földrajzi szempontból, hanem a művelődés dolgában is fontos kapocs a németiség s a délkeleti népek között.

A NYELVTANI ALAKOK KIALAKULÁSA A GYERMEK-NYELVBEN.

Irta Balassa József.

— Második közlemény. —

Az igealakok fejlődésének vizsgálatában két körülményt nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Az egyik, hogy a gyermek, különösen a nyelvfejlődés kezdő korszakaiban, utánozza a hallott szót, anélkül, hogy az illető szó nyelvtani alakja vagy jelentése tudatos volna előtte. Ép ezért mindig óvatosan kell megítélni a gyermek nyelvében megfigyelt alakok jelentőségét. S még később is, midőn a tudatos nyelvhasználat mindinkább bővül és gazdagodik, a közvetlenül vagy rövid idővel előbb hallott szóalak erősen befolyásolja a gyermek beszédét. A közvetlenül előbb hallott alak erős hatását a gyermek nyelvhasználatára bizonyítja az a tapasztalat, hogy egy-egy kérdésre felelve igen gyakran a kérdésben használt szóalak jelenik meg a feleletben akkor is, midőn a gyermek egyébként már a szabályszerű alakot szokta használni. Pl. erre a kérdésre *aludtál?* a felelet volt *ajuttá*, erre: *érted?* felelet: *éjté*. (A gyermek nyelvének fejlődése 11. l.) Endrei G. megfigyelése: *jössz-e, akarsz?* felelet: *jössz, akarsz*. (A Gyermek, 7. k.) Viktor G. megfigyelése: a gyermek *hoztam* helyett azt mondta *tottá*, mert a felnőttől mindig így hallotta: *mit hoztál?* (A gyermek nyelve 75. l.) Sully említi, hogy erre a kérdésre: *Are you good now?* a felelet így hangzott: *Yes, I are*. (Studies of childhood, 177. l.) A felszólításra *kelj fel!* egy gyermek nyelvében ez volt a felelet: *nem kejjfölok*. (Simonyi Nyr. 35. 322), egy másik gyermek pedig azt mondta: én akarok *kéfelni*; *kéfelek* (Kardos, Nyr. 30: 297). Lindner is említi, hogy fia saját ruhájára mutatva azt mondta „dein Kleid“, mert a szülei így mondták. Ez a helytelen használat azonban csak akkor fordult nála elő, ha rövid idővel azelőtt valaki vele szemben a 2. személyt alkalmazta, máskor rendszeren a saját nevét használta a

birtokos megjelölésére. (Aus dem Naturgarten der Kindersprache, 50. l.) Másrészt viszont nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a gyermek gondolkodó képessége, felfogása megelőzi nyelvi készségét s gyakran fel tud fogni oly különbségeket is, melyeknek még nem képes nyelvi formát adni. A nyelvi formák tudatos használatának sorrendje és a megtanulás tempója nagyban függ a gyermek anyanyelvének szerkezetétől. Ép ezért nem is állapíthatunk meg egységes elveket, egyforma sorrendet az alakok elsajátításában, mert, amint látni fogjuk, minél egyszerűbb és világosabb valamely nyelvben egy-egy funkció nyelvi kifejezője, annál hamarabb tanulja meg a gyermek, s annál gyorsabban és pontosabban tudja használni.

Az időalakok használata együtt halad az időfogalom fejlődésével. A gyermeknek még későbbi korban sincs tiszta fogalma az időről, az idő múlásáról, különböző események időbeli viszonyáról. A gyermek a jelenben él, s ha valamit el akar mondani, ha szemléletét közölni igyekszik, erre szolgál a jelen idejű igealak. A múlt az ő számára csakis bizonyos cselekvés befejezettségét jelenti, azt, hogy valami megtörtént, ő vagy más valaki valamit megtett. Tehát nem is beszélhetünk tulajdonképpen jelen és múlt időről, mert a gyermek nyelvében ez a két igealak tartós, illetőleg bevégzett cselekvést vagy történést jelent. A jövőről még kevésbé lehet fogalma a gyermeknek, mint a múltól; a jövőre vonatkoztatva csak vágya, óhajta vagy parancsa lehet s később fordul csak elő, hogy megtörténendő cselekvést vagy eseményt akar közölni.

A gyermeknyelv fejlődésének megfigyelése azt mutatja, hogy közléseinek rendes alakja az ú. n. jelen idő. Csak később, a legalább két szóból álló, tehát tagolt mondat fellépését követő időben figyelhetjük meg más időalakok használatát is. A magyarban a köznyelv időalakjainak egyszerűsége, t. i. hogy a jelen mellett csak a nagyon szembetűnő időjellel (-tt, -t és személyrag) ellátott múlt idő használatos, megkönnyíti a gyermek számára az időalakok használatát. Az általam megfigyelt gyermek nyelvében a kétagú mondat a 15. hónap folyamán kezd fellépni, az első múlt idejű alakokat 4 hónappal később figyeltem meg s mindig bevégzett cselekvés jelölésére szolgáltak: *tati* (Kati) *nincs*, *émént nóna* (konyhába), ha valamit elvettek tőle, azt mondja: *ébette*, *ébitte* stb. Világos különbséget tesz a kétféle igealak között 21 hónapos korában; a szék az asztalon van, s ekkor azt mondja: *lébészi aci* (saját neve), s miután levette: *lébette*; a képeskönyvben keresgél: *teles* (keres) *a lacita bácit*, s midőn megtalálta: *telesét a lacita bácsit*. Donner (A gyermek értelmi fejlődése, 124—146. l.) megfigyelte egy beszélni kezdő gyermek nyelvét 28—30 hónapos korában. Feljegyzéseiben későn jelentkezik a múlt idő alakja, csakis a 30. hónapban. Mindig bevégzett esemény vagy cselekvés jelölésére szolgál: *eveszett* (a kulcs), *bebibe etetük* (zsebébe eltettük), *talán ozott* (hozott) stb. (Kérdés, vajjon a megfigyelt idő előtt nem használt-e már a gyermek múlt idejű alakokat.)

A jövő időt a magyar köznyelv nem igen használja, természetes tehát, hogy a *látni fog* igealak a gyermeknyelvben nem igen fordul elő. Az eddigi feljegyzésekben egy ilyen alakot sem találtunk. A jövőben történő esemény vagy cselekvés jelölésére mindig a jelen idő alakja szolgál s a jövőt néha a *majd, azután* szók jelölik.

A német gyermek nyelvében már bonyolódottabb a múlt idő alakjainak használata. Stern szerint a múlt idő kifejezésére először kizárólag a part. perf. szolgál, ehhez kapcsolódik csakhamar a segédige (körülbelül két éves korban). Az imperf.-ot, mivel a köznyelv is ritkán használja, csak később szerzi meg a gyermek, s azontúl is ritka, kivéve a *war, hatte, wollte* segédigéket. A plusquamperf. még később, az eddigi tapasztalatok szerint csak a három éves kor után lép fel. A jövő idő jelzésére nem a *werden* segédigével képzett alakot használja a gyermek, hanem a jelen idő alakját s rendszeren valamely határozó szó (*dann, morgen*) mutat a jövő időre. Az összetett jövő idő 3 éves kor előtt egy esetben sem mutatható ki. (Die Kindersprache 223. 1.)

Sternnek ez általános megállapításait megerősíti néhány más megfigyelő tapasztalata. Tögel szerint (16 Monate Kindersprache, 1905) az ige a megfigyelt gyermek nyelvében kezdetben vagy a tő (*bōm* = kommen, *bau* = bauen) vagy az infinitivus alakjában jelenik meg; majd az infinitivus teljesen elnyomja a tőalakot, s csak később lépnek fel a ragozott alakok. Ezek közül első a jelen idő 3. személye. A 23. hónap folyamán figyelte meg először a múlt idő első használatát, még pedig a part. perf. tökéletlenül utánzott alakjait: *sant bilt* (ich habe im Sand gespielt), *wōrn* (sind geworden), *hat slāfn* (hat geschlafen). Az imperfectum sokkal több nehézséget okozott; később kezdte használni s akkor is ritkán fordult elő. Az elmúlt vagy befejezett cselekvést a gyermek rendszeren a perfectum alakjaival jelöli. Scupin Ernő és Gertrud részletes naplót vezettek gyermekük fejlődésének három első évéről.¹ E feljegyzések szerint a 19. hónapban jelentek meg a fiú nyelvben az első mondatok. A múlt idejű igealakokat a 26. hónapban kezdi használni, s ez a gyermek is a segédige imperfectum alakján (*war*) kívül, a part. perf.-ot használja erre a célra: *auspuckt* (ausgespuckt), *aufgegessen* (aufgegessen), *reinetut* (hineingetan), *reinsticht* (hineingestochen) stb. (113—114. 1.) A jövő idő alakját a 28. hónapban figyelte meg először (*wird gleich alle sein*), azontúl is ritkán fordul ugyan elő, de mégis használja a gyermek már a három éves kor előtt is. (160. 1.) Tehát nem általánosítható Stern megfigyelése, hogy a három éves kor előtt egyáltalán nem fordul elő a jövő idő alakja.

Gheorgov, aki két fiának nyelvét figyelte meg, idézett munkájában (Ein Beitrag zur gramm. Entwicklung der Kindersprache 9. s köv. ll.) részletesen szól a nyelvtani alakok használatáról a

¹ Bubi's erste Kindheit. Ein Tagebuch über die geistige Entwicklung eines Knaben während der ersten drei Lebensjahre. Leipzig 1907. — A napló folytatása: Bubi im vierten bis sechsten Lebensjahre. Leipzig 1910.

bolgár gyermek nyelvében. Az időalakok elsajátítása nagy nehézséggel jár, mert a bolgár nyelvben négyféle mult időalak van: két egyszerű, az imperfectum és az aoristus s két összetett, a perfectum és a plusquamperfectum. Ezek közül az első, az ú. n. aoristus, a köznyelvben leghasználtabb igealak, a második év utolsó hónapjaiban lépett fel. Valamivel később lép fel a perfectum s a gyermek vegyesen használja az aoristussal, nem tesz köztük jelentés tekintetében különbséget. Ritkább a köznyelvben is ritkán használt imperfectum, s csak egy esetben jegyezte fel a még ritkább plusquamperfectumot. A jövő időt kezdetben a jelen idő alakjaival jelöli s csak a második év végén kezdi használni *šte* segédigével képzett jövő időt (15 l.).

A módok használata kezdetben nagyon egyszerű. A gyermeknek egyéb mondanivalója nincs, mint amit közölni akar, vagy aminek teljességét óhajtja. A közlésre szolgál a jelen és később a mult idő is; az óhajtást, kívánást pedig a felszólító mód alakjaival fejezi ki. Említettük már, hogy minden gyermek nyelvében nagyon korán jelentkezik az imperativus. A jelen idő mellett ez a legelső igealak bármely anyanyelvű gyermek nyelvében; használatának módja, gyakorisága, függ az illető gyermek egyéniségétől is. Minél erősebb akaratú a gyermek, annál gyakoribb a felszólító mód használata. A magyar gyermek nyelvében a feltételes mód csak igen későn lép fel. A magyarban ezt az igealakot két teljesen különböző jelentésben használjuk. Vagy pusztán óhajtást fejez ki, vagy pedig valamely feltételtől függő cselekvést vagy eseményt jelent. Az óhajtást a gyermek a felszólító móddal fejezi ki; a feltételes mellékmondat használata pedig csak fejlettebb gondolkodó képesség mellett lehetséges. Csak egy esetben figyelhettem meg a feltételes mód használatát a négyéves kor előtt, a negyedik év ötödik hónapjában; ekkor is ilyen alakban: *annak vóna* (eh. *ãdnának*). Stern (i. m. 222. l.) a német gyermeknyelv irodalom alapján megállapítja, hogy a conjunctivus a német gyermek nyelvében csak nagyon későn lép fel. A felnőttek nyelvében is csak ritkán fordul elő s e mód feltételes jelentése nem is felel meg a gyermek érdeklődésének, mert ez teljesen realiztikus. Látszólagos conj. alakokat feljegyeztek ugyan egyesek a második év körül, de igazi conj. a negyedik év körül is csak ritkán fordul elő; ezek is segédigék (*wäre, könnte*). A gyermeknyelv fejlődésének megfigyelése a későbbi korban, főleg az iskolai élet folyamán, vethetne csak világot az ily ritkább s elvontabb gondolkozást feltételező igealakok használatára.¹

(Folytatjuk.)

¹ A német gyermeknyelv irodalom újabban érdeklődéssel fordul a nyelvfejlődés tanulmányozása felé a négyéves koron túl is. Ilyen dolgozatok: *Hartmann*, *Die Analyse des kindlichen Gedankenkreises*. 1906. — *Hulth*, *Die Nebensätze in der Kindersprache* (Zschr. f. päd. Psych. 1919). — Lombroso idézett munkája is közöl megfigyeléseket a 6—10 éves korból. A szók jelentésére vonatkozó megfigyeléseket állított össze az iskolás korból Vikár Kálmán: *Meg nem értett szók*. (Népművelés. 1917).

A MAGYAR „GÖRÖG“ SZÓ ŐSEI.

Irta Czebe Gyula.

— Második közlemény. —

3. Az átadó nyelv kérdésében a bolgár kölcsönzés valószínűsége mellett foglalok állást.

A chersoni vásározásra vonatkozó adat reánk IX—X., illetve XI. századi források értesítésében maradt; így, habár nem értéktelen is, de — mert időponthoz nem köthető — másodsorba szorúl olyan értesítések mögött, amelyek bizonyos, pontosan elhelyezhető, határozottan a IX. sz.-ba datálható s az épen szóban forgó bolgár területhez kapcsolódó eseményekről szólnak.

I. B. Bury (A history of the eastern roman empire from the fall of Irene to the accession of Basil I. A. D. 802—867. London 1912, 490—491. ll.) a magyaroknak Lebediába, a Don és a Dnyeper közé költözésének dátumát 822—826 közé teszi. Itt éltek kb. 860—861-ig, ekkor Atelküzübe költöztek. A IX. sz. harmincas éveiben kerültek először érintkezésbe a magyarok nagy harcos tömegben a bizánciakkal: t. i. 837-ben (így újabban Bury, u. o. 490. l.) vagy 839-ben (az eddigi nézetek szerint) bolgár földön, a Dunánál, először szerződve velük, később megakadályozták görög telepeseknek, régi hadifoglyok utódainak a hazaszökését s fosztogatásaik közben görög haderőre bukkantak. Ebben az évben együtt vannak magyarok, bolgárok és bizánciak; s a helyzet nyilván ez volt az egész lebediai időszakban, hogy t. i. a bolgárok voltak a közbeeső, elszigetelő réteg bizánciak és magyarok között. A bolgárok örökös perpatvaráról a bizánciakkal a IX. sz. elején sokat tudunk; viszont bolgár-magyar harcoknak is van előbből valami nagyon halvány nyoma. Nevezetesen egy aboba-pliskai kő Omurtag kán idejéből beszél a bolgárok dnyepermenti harcairól. Ezt Bury a magyarokkal hozza kapcsolatba. Egy bizonyos: a magyarok lebediai honukban belekerültek a bizánci—bolgár ellentéteknek abba a forgatagába, mely a század végén oly döntő lett sorsukra; ettől kezdve kétségtelenül, amennyiben közvetlen kapcsolatuk volt a magyaroknak a bizánciakkal, az tényleg bolgár rétegen át létesült s állott fenn.

A magyar nyelv „görög“ szavának a kérdése azonban nem elszigetelt eset.

Annak, hogy a magyarok a IX és következő századokban, a X.-ben mindenesetre, a bizánci külügyi hivatallal való érintkezésük, a követségek hivatásos szaktolmácsaival való tárgyalásaik alkalmával maguk szláv szavakat keverték közbe beszédükbe, van néhány nagyon fontos nyoma Konstantinos Porphyrogenetos De adm. imp.-jában: a fejedelem pajzsra emelésének kazár szokása a ζαχαρυον szóval van jelölve a magyar forrásból eredő 38. fej.-ben, ed. Bonn. III. köt. 170¹⁵. l. (~ a bessenyőknél, u. o. 8. fej., 73². l.), főnökük neve pedig, u. a. fejezetben (a későbbi αργων-ok helyett), 168. s

köv. II. passim, $\beta\omicron\epsilon\beta\omicron\delta\omicron\varsigma$. E két szó nem mint az egykorú görög köznyelv szavai, hanem mint a görög tolmácsok által a magyar (ill. bessenyő) tolmácsoktól hallott, ezeknek a nyelvhasználatára jellemzők tekintendők, — P. Kretschmerrel ellentétben¹, s Marcali-tól is eltérve, I. B. Bury-vel ítélve az esetről². A bolgárok és keleti szlávok közé ékelődött magyar és bessenyő törzseknek szomszédaiikkal való érintkezéseik alkalmával a szláv idioma volt aféle „lingua franca“-juk, úgy látszik. Ha már most a lehetőségeket mérlegeljük, akkor a De admin. imp.-ban is tükröződő X. századbeli bolgár-magyar kapcsolatoknak az alapján, melyeket a IX. század második negyedében már kézzel foghatunk s halvány nyomokon előbbre is föltehetünk, továbbá meggondolva, hogy a diplomáciai gyakorlat, annak kifejezései és fordulatai tekintetében a bolgár-bizánci érintkezés erősen fejlett volt, míg az orosz-bizánci oly csekély, hogy tárgyalásaik nyelve sem orosz volt, sőt — nyomai vannak (vö. Bury i. h. 541. l. s u. o. 5. j.) — az orosz-t is szláv közvetítéssel vette fel pl. épen Konstantinos is: akkor sok valószínűség szól amellett, hogy a nemzetközi érintkezésbe vágó, állami berendezést érintő fogalmak szavait és kifejezéseit nem oroszoktól, hanem hatalmas bolgár szomszédaitól tanulta, illetve vette át a magyarság.

A magyar őstörténelemnek ez az — igaz — halványan rekonstruálható helyzetképe elég alapnak látszik ahhoz az ítélethez, hogy a bizánci görögség nevéül a bolgárok által használt (a bolgárországi hivatalos görögben, a Γραικός által tanúsított) $\gamma\rho\alpha\kappa$ szót alkalmazták s végül vették át a magyarok.

4. Az átvétel időpontját illetően az eddigi alternativa („a honfoglalás előtt“ vagy „legkésőbbben a honfoglalás idején“) helyett a lebediai időszak, a IX. század második negyede mellett dönthetünk.

Még csak két megjegyzés szükséges. 1. Természetesen nem állíthatni sem azt, hogy egyedül csak a *grek-grik* hangalakú nevet lehetett megismernie a magyarságnak, sem azt, hogy ezt is csak bolgár közvetítéssel, azt sem, hogy csak ilyen későn. Teljesen bizonyos t. i., hogy a *romeosz-romiosz* alakú nevet is nagyon jól ismerték, azt is megengedhetjük, hogy másféle szlávoktól is hallották a *grek-grik*-et, sőt mindez igen régi idők óta, azon első perctől kezdve, hogy a bizánci birodalom környékére kerültek, természetes lehetőség. Feltevéseim alapja az a tény, hogy a döntő időpontban, az állandó bizánci-magyar összeköttetések idején, annak kezdetétől fogva, a magyarok útja Bizánc felé a bolgárokon át vezet, s ebből mindössze azon következtetést vonom le, hogy érthető, ha, bárminő előzmény, bármilyen hatások ellenére is, föltehető variánsokon végül

¹ Ó Die slavische Vertretung von indogerman. o. Archiv für slavische Philologie 27 (1905) 232. l. s. v. $\zeta\alpha\kappa\omicron\nu\omicron\nu$ azt állítja, hogy e szónak „Konstantinos idejében már meg kellett öröködnie a görög nyelvben“. Ennek semmi nyoma. Az ellenben fontos tudni való, hogy a mai görögben a későbbi, a szláv $\omicron > \alpha$ fejlődést feltételező, annak befejezte után kölcsönzött $\zeta\alpha\kappa\omicron\nu$ él.

² A De admin. imp.-ról szóló id. értek. 541–542. II. után, de vö. általán 539. s köv. II. U. o. 542. l. 1. j. Marcali nézete, A magyar honfoglalás kútfői, 98. l., visszautasítva.

is a bolgár nyelvbeli elnevezés diadalmaskodott. 2. Ez a megállapítás összhangban van Hóman Bálint nagyjelentőségű megállapításával a „magyar“ elnevezésnek törzsnévből nemzetrévvé válásáról a IX. század közepe óta¹. A törzsekből nemzetté tömörülés folyamata a központi vezetés egységesítését jelentette, ez magával hozta a politikai kapcsolatoknak, a hatásoknak s az ezek elterjedésének egységességét. Tulzás nélkül állíthatni, hogy az egyetlen ó-magyar *grik a nemzeti egység kialakulási folyamatának épen olyan terméke, mint maga az egységes „magyar“ nemzetrév.

Végül. A magyar „görög“ szó őseinek teljes sorozata ez: 1. nyugat-görögországi *gra- > itáliai *Grainus* > itáliai (beleértve: latin) *Graicus*, *Graecus* > hellenisztikus görög Γραϊός = bizánci görög Γραϊός ~ Γριϊός. 2. balkáni latin (román) *Græcus* X bizánci görög Γριϊός > ó-bolgár *grukъ* > ó-magyar *grik > mai magyar *görög*.

A NYEVTUDOMÁNYI MŰNYELV ÉS AZ IDEGEN SZÓK KÉRDÉSÉHEZ.

Írta Zolnai Gyula.²

A megszállás áldatlan körülményei miatt a Nyelvőr 3—6. számai csak a múlt hóban jutottak kezemhez s azért Schmidtnek *De vocabulis externis ac pro domo* c. újabb feleletére (Nyr. 48:73 s köv. ll.) csak most válaszolhatok.³

Előbb jelentéktelen ellenvetéseivel végzek s azután teszok a kérdés érdemére néhány újabb észrevételt.

A Nyr 47:206 idézett szörnymondátának („az indogermán *secunda pluralis activi*“... stb.) védelmére Jos. Schmidt megint a „mystificatio“ vádjának nemes fegyverével él, mikor azt veti ellen, hogy a kifogásolt latin szavak a két izben előkerülő *etc.* kivételével „csöppentett: *grammatikai* és *indogermanisztikai terminusok*, sőt 2 [itt én számjegy helyett a szót írtam volna: *keltő*, mert a számjegyet rendszerint jelzőnek, *két*-nek olvassuk] kivételével valóságos *megmervüilt rövidítések* (pl. 1. sg. *act.*) — hasonlatosak a matematikai, chemiai *etc.* formulákhoz“; s mikor én e rövidítéseket természetesen a maguk nyelvén olvasom, vagyis feloldom, akkor szerinte ez „kb. annyi mint pl. az $r^2\pi$ formulát 'feloldani' s azt állítani, hogy a matematikus az r (=radius) rövidítés használatával latinokodik“ (48:75). Hát ez a védelem egy csöppel sem teszi az ő mondatszörnyetegét magyarábbá. E szerint a *secunda pluralis*, *tertia singularis*, *prima pluralis*, *prima singularis* csöppentett indogermanisztikai műszavak, amelyek használata nélkül az idg. összehas. nyelvészet eredményei Sch.-ként szólva nyomban „hasra esnének“

¹ A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. Történeti Szemle 6 (1917) 38. s köv. ll.

² Legutóbbi cikkeimben javítandó sajtóhibák: 48:37 alulr. 14. s. az h. olv. egy; 136. l. alulr. 9. s. *biztosított* h. o. *biztosított*, alulr. 8. s. *alapítani* h. o. *alapítani*; 137. l. fölülr. 2. s. 1918 6 h. o. 1918 nov. 6. Z. Gy.

³ Dolgozó társunk cikkeit a mondott oknál fogva csak f. évi június havában kaphattuk meg. A szerkesztő.

(vö 48 : 75), mert világos, hogy a nyelvtudomány ezen ágában *egy. v. több. 1. 2. v. 3 szem.-ről* beszélni nem lehet, ez nem volna szabatos, félreértést vagy talán még nagyobb bajokat is okozhatna, s így csak sajnálnunk lehet a Nyelvtudomány szerkesztőjének, a szintén indogermanista Asbóth Oszkárnak a fölényes tudományt megcsúfoló olyatén „dilettáns“ kifejezéseit, mint: *egyesszámú 1. sz.* (Nytđ. III. 214), a *többes és kettes 1. személyében* (uo.) stb. stb. A *csel. és köz. alk. igeformákat* már említsem merem, hanem mindjárt a többi ellenvetésekre térek. Hogy t. i. pl. az *1. sg. act.* „valóságos megmerevült rövidítés“. Itt a baj, hogy a Sch. agyában ezek az alaki dolgok is ekként s nem úgy merevültek meg, ahogyan más magyar tudósában. Még nagyobb baj azonban a Sch. mennyiségtani hasonlatának (pl. $r^{2\pi}$) sántasága, mert hiszen a nyelvtudomány nem *betűszám*tan, amely műszavait pusztá betűkkel helyettesítheti, műfogalmait pedig algebrai műveletekben másként mint egy-egy algebrai betű képeben nem is alkalmazhatja. Arról nem is szólok, hogy magyar mennyiségtudós és magyar diák pl. a nemzetközi algebrai r jegyet is mondatban föloldva *sugárnak* vagy *körsugárnak* mondogatja, csak arra az eljárásra mutatok rá, amellyel Sch. a magyar műszók használatát képtelenség színében próbálja föltüntetni, mikor így rövidíti őket: *k. a. e. sz. 3. sz.* vagy *m. i. mn. in.*! Ezzel a derék eljárással a nélkülözhetetlen latin műszókat is csúffá lehet tenni, imígyen: *3. s. m., 1. p. a., 2. s. p.* és így tovább, egész a megbolondulásig

A *pronomina personalia*-féle többesi alanyformáknak magyar mondatba ékelése „menthetetlenül magyartalan szerkezet“ (Sch. szerint természetesen „constructio“) ugyan, „de nem németes“ (48 : 76). Már hogyne volna németes, mikor amint 47 : 110 kimutattam, a németek szokták a latin szókat eredeti esetalakjaikban illesztgetni mondataikba. Jellemző e dologban való az a védekezése is, hogy az olyan magyaros kifejezésekben, mint *pronomem personalék, nomen actionisok* a fő fogalom (*pronomem, nomen* stb.) többsége (szerinte természetesen *pluralitása*, mert a német is *Pluralität*-et mond) nincs megjelölve, „minél fogva a fogalmilag szabatosabb [hála Isten, nem praecisebb!] *nomina actionis, pronomina personalia* kifejezések nyomultak a tudat előterébe“. Így ismét csak az védekezhetik, aki az idegen észjárás alapján értékeli tulajdon anyanyelve kifejezésformáit. Magyar embernek a *pronomem personalék*-féle kifejezések éppoly szabatosak, mint a latinnak (s a latin szót saját eredeti mondatába tudákosan keverő németnek) a *pronomina personalia*-féle többes szerkezetek, mert a magyar a jelzős kifejezéseket ős finnugor szokás szerint csak a végükön, a jelzett szón látja el a mondatbeli viszony s így a többség jeleivel. Magyarul gondolkodó ember tehát nem jut abba a helyzetbe, hogy egységes jelzői kifejezések kimondása alkalmával mindjárt az első szó kiejtésékor nyomulna a többség-képzet a tudata előterébe.

A *fölnémet, alnémet* stb. kifejezésekről azt mondja Sch.: nem is mondta soha, hogy 'dobjuk el', hanem hogy „sohasem lett volna szabad 'lefordítani őket'“ (48 : 76). Igaz, a *ki velük!*-et nem mondta ki rájuk, de mikor következetesen *hochdeutsch*-ot, *niederdeutsch*-ot stb. ír dolgozataiban és mond hallgatói előtt, nem jelent-e ez világos bojkottot az általános használat elfogadta magyar nevek ellen s nem járna-e Sch.-nek példája azzal a következéssel, hogy idővel ezeket az eredeti szavainkat is elvesztenők?

Sch.-nek nem elég az a „kb. két tucat“ *eredeti német* műszó, amelyeket én sebtében annak igazolására jegyeztem össze, hogy az élőnyelvek is képesek a tudományos fogalmak elnevezésére (48 : 77). Hogy a szám nem nagyobb, az ma-

gán a tény valóságán mit sem változtat, és így reá épített ellenvetésem erejét nem dönti meg. Ám ami az eredeti hangtani műszókat illeti, Sch. azzal mentegeti a németeknek ebben elkövetett égbekiáltó bűnét, hogy „a *hangphysiologia* egészen *modern* tudomány, amely a régi traditio fogyatékos és naiv terminológiájával [jegyezzük meg a szent latin-görög műnyelvnek ezt a kicsinylését a Sch. tollából!] nem érthette be s egészen új alapokra volt kénytelen helyezkedni“. De ha nem érthették be a meglevő és naiv műszókkal, hogyan merészkedhettek a németek a *maguk eredeti szókincséből* adni nevet a nyelvtudomány ez ágbeli új fogalmainak? Mért nem gyártottak ezekre is *görög-la'in* szakkifejezéseket, hiszen nincs ennél könnyebb mesterség!

A „felemás terminologia bizony egy csöppet sem kívánatos“, mondja alább szokatlanul lanya hangon Sch., nyilván azért, mert az idéztem német példákból mégis látja, hogy a tudományos fogalmaknak ökörkövetkezetesség módjára kizárólag görög-latin szavakkal való elnevezését tisztelt mintaképei, a németek sem hajtották végre.

Ami a műszók *lefordíthatóságát* illeti (48:77), a tény a magyar nyelvtudományi műnyelvre vonatkozólag az, hogy nekünk a legtöbb ilyen szakkifejezést valóban sikerült lefordítanunk, és magyar műszavaink legnagyobb részét évtizedek óta következetesen és hiven használjuk. A miatt a néhány le nem fordított vagy fordítottan közkeletűvé nem vált, illetőleg ma is eredeti latin nevével nevezett műszó miatt *valamennyi* jóra való és közhasználatban levő magyar nyelvtudományi műszót sutba dobni a legnagyobb balgaság s a magyar tudományos előadás-módnak századokkal való visszaülesztése volna.

A maga álláspontjának igazolására abban is érvet lát Sch., hogy a görög-latin műszók a magyar *középiskolákban* is élnek, még pedig az állam tekintélyétől védve, ha tehát a műszók lefordítása az *iskolának* nem sürgős, miért kelljen vele a tudománynak sietnie (47:159—160 és 48:118). Amit erre előbb (47:211) válaszoltam, az Sch.-et nem elégíti ki. Igaza van. Azt mondtam ugyan akkor, hogy erre az évrre kár több szót vesztegetni, de látom, azt is ki kell jelentenem, hogy érve voltaképpen a valóság alapjával sem dicsekedhetik. Hiszen a magyar középiskolákban nemcsak a görög-latin, hanem a *magyar* nyelvtudományi műszók is élnek. A magyar nyelvtanításban pl., középiskolai nyelvtanaink tanúsága szerint, az egész vonalon magyar műszókkal élünk, s ezeknek általános nyelvtani jelentőségű részét (a *főnév, melléknév, ige, jelző, határozó* stb.-félüket) a magyar tanár a görög és latin nyelv tanításában is minden veszedelem nélkül használhatja és használja is. Nem is értem, mit árthat a tanulók latin és görög tudásának az, ha a *főnevet, melléknévet, jelzőt* stb. stb. a klasszikus nyelvek óráin is magyar nevükön hallják nevezgetni, és mennyivel mozdítaná elő jobban görög-latin nyelvtani iskolázottságukat, ha a tanár úr pl. folyton *pag.-t, etc.-t, et seqq., cf.-t* stb. mondogatna. A latin tanítás kezdő fokán egyenesen célravezetőbb is a világosabb és érthetőbb magyar műszók használata, mint az értelmetlen és emlékezetbe nehezen vésődő latin műszavaké. Gimnáziumi tanárságom utolsó évében, 1905-ben mondattni alapon haladó tanításomban hónapokon át a következő műszókat használtam: *nevező-alak, birtokos-alak* (a birtokosjelző alakja), *részes-alak* (a részes-határozó alakja), *tárgy-alak, határozó-alak* (a határozók nagyobb részének alakja, ablativus). Látni való, hogy a kezdetben érthetetlen *eset* szót is szándékosan kerültem. A nominativusnak csak a széphangzás kedvéért nem adtam mondattni alaphól kiinduló nevet (*alany-alak*!) s csak később tértem át a gyermek előtt

nagyobb részben meg sem magyarázható latin műszókra, mikor láttam, hogy tanítványaim a névragozás főalakjait és értéküket teljes biztossággal ismerik már. A főnevet, melléknevet s valamennyi többi általános nyelvtudományi fogalmat mindvégig kitűnően sikerült és közmegállapodással használt magyar nevükön nevezgettük. Hogy pedig az államnak sem volt soha célja a nyelvtudomány magyar műszavainak kiirtása, középiskoláinkból való kiküszöbölése, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az Országos Középiskolai Tanáregyesület megbízásából készített s ugyanezen egyesülettől állami támogatással kiadott Középiskolai Műszótár (megjelent 1906-ban Simonyi Zs. szerkesztésében), amely, hogy többet ne mondjak, még az *aoristus*-t is lefordítandónak véli (*elbeszélő mult*-tal, 1. *mult* a.).

Alább (48:119) azt a kellőleg meg nem okolt ellenvetést olvassuk, hogy a nemzeti nyelv jogának a tudományos műnyelvben nem szabad érvényesülnie, mert ennek megállapítása, illetőleg a műszók „megválasztása már a tudomány joga”. Mintha a tudomány önállóan létező valami volna s nem emberek elméműködésének eredménye! Az emberiség mindig és mindenütt tetszése szerint adott nevet a maga képzeteinek, s így adhat a maga nyelvén nevet tudományos fogalmainak is, ha képes rá. A rómaiak műnyelv-alkotó jogára való hivatkozást egyszerűen értelmetlennek mondani, ez csak nem tudományos cáfolásmód, mikor le nem tagadhatni a tényt, hogy a latin nyelvtudósok valóban eredeti műnyelvet tudtak maguknak alkotni. Valamint az is silány ellenvetés, hogy „az újkori nyelvtudósok nem arrogáltak maguknak ilyen [t. i. műnyelv-alkotó] jogot”. Hiszen a már felsorolt német példák, de főképpen a mi tudományos műnyelvünk példája kiáltó cáfolat erre az állításra. A műszó-alkotás joga a nyelvvel együttjáró természetes jog. És hol van törvénykönyvbe foglalva az a kötelesség, amely az újkori nyelvtudósokat az évezredek római és görög hagyomány (értsd a görög-latin műszók) megőrzésére kötelezi? Megtagadtuk-e mi, magyar tudósok, a római és görög hagyomány iránt táplált tiszteletünket azzal, hogy a görög-latin műszavakat saját irodalmunk tudományos céljára eredeti szavakkal helyettesítettük? A tudományra való hivatkozás tehát üres szólam. Csak tudományművelők jogáról beszélhetünk, ezeknek névadó, nyelvalkotó jogát pedig nyelvész, még ha indogermanista, sem tagadhatja le. A fentebb idézett Középisk. Műszótár is hangoztatja nyelvünknek „az emberiség közkincséhez, a tudományhoz való jogát”, amelyet tudósaink a nemzeti szellem öntudatra ébredésekor kezdtek érvényesíteni (bevez. VI. 1.). Valóban tisztán a tudományművelők, vagyis a tudósok dolga megállapítani, hogy a tudomány fogalmait nemzetközi vagy eredeti műszavakkal célszerűbb-e kifejeznünk. Itt minden nemzet tudósainak szabad cselekvésjoguk van, s ha megbeszélés és megállapodás útján egységes és megfelelő eredeti tudományos műnyelvhez juthattak, ennek használatában őket senki meg nem gátolhatja. A nyelv művelés és a tudomány érdekei tehát semmiféle „szemmel látható és kibékíthetetlen” összeütközésben nincsenek. A nyelv művelésre való hivatkozásom ennél fogva sem „értelmetlen szó-fia-beszéd”-nek, sem meghátrálásnak nem minősíthető.

Alább azt olvassuk, hogy a tudományos görög-latin műnyelvet Sch. maga használja ugyan, de ránk 'erőszakolni' — mint ahogy én szemére hánytam — sohasem akarta és nem is akarja. Ez betű szerint igaz lehet ugyan, de Sch.-et eljárása következményénél fogva a felelősség erkölcsi súlya alól föl nem menti, mert az a tény, hogy ő maga a hazai nyelvészek egész tábora ellenére minden magyar nyelvtudományi műszót száműz az írásaiból, olyan példa a fiatal tudósok előtt, amely ha rájuk ragad, az egész magyar nyelvészeti műnyelvnek kipu-
 ztu-

lására vezethetne. (Hogy a Sch. rossz példája mennyire látható máris a Nyelvtudomány és a Phil. Közlöny némely dolgozótársain, arra most nem terjeszkedem ki.) Aki pedig az eredeti műnyelv pusztulásának előidézésében nemzeti nyelvünkre nézve veszedelmet nem lát, sőt e veszedelem hangoztatását szokott kifejezésmódján „hyperbolikus bolondgombának“ mondja, azzal a magyar nyelv művelés kérdéseiben vitázni lehetetlen.

A latin *flexio* névről azt mondja Sch., hogy, ha eredetileg naivság volt is, „*ma* már tudományos tartalommal telt meg“, míg a mi *hajlítás* szavunk az eredeti naiv képzetet tovább is fönntartatja (48:119—120). Erre az állításra már a multkor (47:213) megfelelttem ugyan, de úgy látszik, ismételnem kell, hogy tudományos tartalommal a mi *hajlítás*-unk és minden egyéb közforgalomban levő magyar műszavunk is megtelt immár, és tudományos előadásban való használatuknak semmi jelentéstani akadályja nincsen. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a német nyelvészetben is megvan a *flexio*-nak ilyen fordítása, vö. pl. *Wortbiegung*, „*die Beugung der Zeitwörter*“, fejezetcímek Sütterlin „*Die Deutsche Sprache der Gegenwart*“ (2. kiad. 1907) c. művében, vagy: *Wortbiegung, Wortbiegungsformen*, Porzeziński bevezető művének fordításában, Einleit. in die Sprachw. 1910. 130 l.¹

Az *adaptatio*-nak *ráalkalmazás*-sal való fordítása ellen Sch.-nek az a kifogása, hogy az *adaptatio* a visszaható értelmű „adaptálódás“ értelmében van használva, ennél fogva magyarul helyesen annyi volna, mint *alkalmazkodás* (48:120). Ez a kifogás, még ha volna is alapja, nem volna egyéb merő szörszálhasogatásnál, mert hisz a műszóban minden képzetárnyalatot *alakilag* is kifejezni teljesen szükségtelen. Ámde az ellenfelét még a tulajdon szakjában is vakmerően dilettantizmussal vádoló (48:75, 78, ill. 123, 124 és 125!) indogermanista nem veszi észre, hogy e hibába voltaképpen maga esett bele, mert ha ő az „adaptációs theória centrális“ fogalmát² így határozza meg: „*funciónélküli v. biz. funkciójú elemek alkalmazkodása* *funcio*-hordozókká, ill. más *funciók* hordozóivá“, akkor e meghatározásban egy különben megengedhető, sőt általános divatú képet, személyesítést használ, és éppen ellenfele az, aki a dolgot szabatosan, a nyelv mivoltának megfelelően keresztelte el *cselekvő* és nem visszaható formában *ráalkalmazás*-nak, hiszen elemi dolog, hogy ezek az *elemek* (valamint a nyelv a maga egészében is) nem önálló létű dolgok, hanem hogy igenis a *beszélő ember* fűz a szövegekhez bizonyos érték-képzeteket és szintén a *beszélő ember* értékeli később át ezeket az elemeket új jelentésbeli szerepekre, vagyis az *ember alkalmazza rá* a szó bizonyos részeit, ez esetben végzeteit más és más jelentésekre. A *ráalkalmazás* műszót tehát semmi jogos kifogás nem érheti.

¹ Ide jegyzek még néhányat azokhoz a Sch.-től fönntebb „kb. két tucat“-nak kicsinyelt eredeti német nyelvészeti műszavakhoz: *Wort* (nem: *vocabulum*!), *Wortfolge*, *Wortstamm*, *Satzgefüge*, *Satzteil*, *Redeteil*, *Umstellung* (ez utóbbi Porzeziński fordításában 149. l., a. m. metathesis). Nem merényletek-e mindezek a görög-latin műnyelv ő szentsége ellen? S ha ezek nem ártanak a nyelvtudománynak, mért ártanak azok a magyar műszók, amelyeket mi magyar nyelvészek, a Nyelvtudomány indogermanista szerkesztőjével, Asbóth Oszkárral együtt állandóan használni jónak látunk? Vö. pl. a fönntebb már említettekhez: *nőnemű, közn.* [olv. *köznemű*] Nytd. III. 129; *multidejű igeneveken* uo.; „*rövid hangzók*“ [nem: *vocalisok*] IV. 306; *orrhangzót* [nem: *nasalis vocalist*] IV. 308; „*hangzós* [nem: *vocalicus*] eleme“ uo., stb. stb.

² Hogy ez a magyar *fogalom* az indogermanisztika három előkelő latin szava mellé furakodhatott, azt csak a német *Begriff* külön kegyének köszönheti.

Alább azt olvassuk, hogy én az idegen műszók kérdésében vissza-visszaforulva, hátrálni kezdek, mert míg első fölszólalásomban „még egyetlen egy görög-latin terminus sem volt engedélyezve“, addig válaszbombam már *minden* latin műszó mellőzését nem követelem (48:124). Íme első fölszólalásom szavai: „Egyes ingadozásokat s némely nyelvek sajátos képződményeinek (pl. a latin *supinum*nak, a görög *aoristos*nak stb.) neveit leszámítva, nyelvtudományi fogalmainkat általában a legsikerültebb és általánosan elfogadott műszavakkal vagyunk képesek kifejezni“ (47:108). Először sem követeltem tehát *minden* latin-görög műszónak mellőzését. Majd alább: „Némely latin nyelvtani műszót, teszem *dativust*, *genitivust* stbit, sőt szükség esetén *praesent* és *flexiót* is mondunk magunk is, nem indogermán nyelvészek“ (47:110). A meghátrálás vádja tehát merő igazságtalanság.

Ugyane pontban egészen új dolognak, meglepőnek mondja Sch. ezt a kijelentésemet: „Én csak a *szükségtelen* latin műszavak ellen szólottam, amint általában az *idegen szók* közül is csak a *szükségtelenek* használatát hibáztatom.“ És így kiált föl: „Ilyesmíró! az előző cikkben egy jöttányi szó sem volt!“ Itt nem veszi észre az-én zárjeles lapszám-idézésemet: (108). Ezen a helyen (értsd Nyr. 47:108) u. i. indogermán nyelvészekről is érthető módon a következő megjegyzésem olvasható: „Annál sajnálatosabb, hogy egyes nyelvészeink vissza-visszatérnek ma is a *szükségtelen* latin műszavakhoz.“ De nem csak itt, hanem fölszólalásom végén is elég világosan kifejeztem, hogy mi bánt engem mai tudományos előadásmódunkban: „Nemzeti érzésünknek és ezzel együtt nyelvünknek veszedelmes hanyatlását látom abban, hogy tudományos előadásunk az utóbbi időben egyre jobban *eldeákosodik*, *elmagyartalanodik*; hogy *legtalálőbb*, *legkifejezőbb eredeti* műszavainkat *szükségtelenül* nemzetközi latin-görög kifejezésekkel *cserélik föl* szakíróink“ (47:115). Ebből a főntebb idézettek után világos, hogy főképp a már *megállapodott*, *találó eredeti* műszók mellőzését fájlalom és főképp azért támadtam meg Sch.-et, mert elvszerűleg „*minden, de minden* magyar nyelvtudományi műszót megvet“ (47:109) s mert nála a magyar műszóknak ez a teljes mellőzése egész *rendszerre* vált (47:115). Sch. tehát engem irtózatos fölberzenésében minden igaz ok nélkül nézett tulzó, amolyan vad-germán puristának. Ugyane szakaszban még két teljesen megokolatlan kifogása van szavaim ellen. Egyik, hogy e mondásomat: „amelyek [t. i. amely indogermanisztikai görög-latin műszavak] sem lefordítva nincsenek, sem általánosan nem szükségesek“ gallimathiasnak nevezi. Ugyan miért? Hiszen minden jóindulalú olvasó megérthette, hogy az „általánosan nem szükséges“ műszón mit értek, t. i. az indogermán nyelvészeten kívül szükségtelen műszavakat. A másik, hogy a *vaggon* szóra vonatkozó megjegyzésemben: „ez [t. i. ez a „köznyelvi“ *vaggon* szó] is mutatja, hogy nem hirdetek az idegen szók ellen kíméletlen bűvárhajóharcot“ (l. 47:214) Sch. képzavart lát. Hiszen még a szentizsákkerekegyházmalomszalóki kaszinótagnak is (vö. 48:74) van annyi iránytani iskolázottsága, hogy a bűvárhajóharcot e mondatban ne a vagonokra, hanem képletesen az idegen szavakra értse.

A következő pontban a *lefordítható* műszókkal foglalkozik a válasz, s itt Sch. következtelenséggel és szárnalmas kapkodással vádol engem (48:125). Készséggel bevallom, hogy e téren teljes következetességet csak Sch. akar mindannak dacára, hogy ezt az erényt az ökör tulajdonának jelezte volt (47:164). Mert teljes következetesség a dolog természetéből kifolyólag csak úgy érhető el, ha — amint, sajnos, Sch. kívánja — minden de minden magyar nyelvtudományi műszót

egyszerűen sutba dobunk. Magyar műnyelvünk története azt mutatja, hogy *minden* nyelvtudományi fogalomra eredeti nevet alkotni nem birtunk, s hogy némely fordító kísérleteinkben megállapodásra sem juthattunk. Ezekben és ilyenekben rejlik az én következtelenségem magyarázata. A következetesség, illetőleg következtelenség szempontja egyébiránt igen jellemző Sch.-re nézve és amellet igen tanulságos is. Ő maga is használ és megengedhetőnek, sőt talán nélkülözhetetlennek is tart ugyanis néhány eredeti magyar műszót, ú. m. *szó, szótag, szórend, szóképzés, jelentés, jelentésváltozás, mondat, főmondat, mellékmondat*. (Több következtelenséget Sch. sem próbált én reám kenni.) S ha azt kérdeznők: hogyan képes ő a maga egyezkedéstelen, merev álláspontja mellett nyelvtudományi fogalmakra ilyen zamatos eredeti magyar szavakat használni s a főnnhéjázó nemzetközi indogermanisztika hogyan érheti itt be ilyen nemzeti műszavakkal? — a felelet igen könnyű. Mindezeket a *német tudománynak* is eredeti, illetőleg már németté vált műszavakkal tetszett kifejeznie. (Görög-latin eredetű, de réges-régen, már a kfn. korszak óta megnémetesedett a *szótag*-nak neve, a *silbe*.) Ennélfogva kiséül, hogy Sch.-nek ez a látszólagos következtelensége alapján véve mégis csak következetesség: latin-görög műszót használjunk t. i. okvetetlenül akkor, ha a német tudomány is ilyet használ, és eredeti műszót alkalmazhatunk olyankor, amikor a német tudománynak is sikerült valamely fogalomra eredeti műszót kitálatnia. E pontbeli ellenvetései és minden áron zavart okozni akaró apró-cseprő kifogásai közül semmi értelme sincs a következőnek: „A *genitivus, dativus* egy helyen engedélyezve van (110), egy másik helyen nincs engedélyezve (111).“ A „másik helyen“ (nyilván 47:114 és nem 111) ugyanis nem erről van szó, hanem egy kis számvetésről, amely szerint Sch.-nél egyetlen lapon 181 szó közül „71 az *idegen* szó“. Ilyen statisztikában, amely a nyelvzagyválást akarja föltüntetni, megengedett és megengedhetetlen idegen műszók között nem lehet különbség. A *genitivus*-t, *dativus*-t egyébként sehol sem mondtam okvetetlenül kerülendő latin műszónak. „*Analogia* és *waggon* lefordítható“ — veti szememre Sch. — „s mégis meg van tartva“. Az *analogia*-t mint műszót egyelőre nem mondtam lefordíthatónak; hogy egyszer ‚vminek analogiájára‘ helyett ‚vminek hasonlatára‘ kifejezéssel éltem (47:110), ezzel nem műszó-fordítás volt a célom, ezt a gondolatot így fejezhettem volna ki akkor is, ha az *analogia* műszó a világon sem volna (l. 47:214). Ami a lefordíthatósága dacára megtartott *waggon*-t (ebben: bevaggonoz) illeti itt egy csöpp következtelenség és ellenmondás sincsen, mert a *waggon* ~ *vasvas*, mint már többször hangoztattam, meghonosodott szó, ennélfogva természetes, hogy együtt él és viaskodik az eredeti szóval, amellyel lefordítható volna. Azt veti továbbá ellenem Sch., hogy a *κατ' ἐξοχήν* és a *par excellence* kifejezések „lefordíthatatlanok“, s egy helyen mégis a *kiválóan* szóval fordítottam őket. Magam sohasem tartottam (az Akadémia sem tartja, l. Magyarító Szót.) lefordíthatatlanoknak, ennélfogva ha lefordítom, nem követek el következtelenséget. A lefordíthatóság és a szükségesség kérdését a nyelv törzsökössége szempontjából, bármily nehéz is, igen szépen el lehet intézni, csak egy kis jóakarát legyen hozzá.

Még sok egyéb értéktelen, csip-csup kifogása is van válaszom ellen Sch.-nek, de ezekkel nem érdemes foglalkoznom. A figyelmes olvasó magától is észreveszi, melyik félen van az igazság.¹

(Folytatjuk.)

¹ Egy pár jelentéktelen dologban igaza is van Sch.-nek: Beöthyből ő valóban nem idézett fölösleges latin szavakat (l. 47:164,206 és 48:74) nohai

NÉVMÁSI HATÁROZÓINK TÖRTÉNETÉHEZ.

— Második közlemény. —

Én is az 1. csoportbeli alakokból indulok ki, mert ezek *-l*-je csakugyan nem lehet más, mint ablativusrag. Ezekből keletkeztek a 2. csoportbeliek, de hangtani, nem pedig analógiás úton, mint Szinnyi egész határozottan állítja. Az *innel*-féle alakokból t. i. hasonulás, asszimiláció folytán lett *innen* (vö. *azonnan* LevT I. 268, 316, Lépes, Szentiványi, ErdPorta 62 'azonnal'; *ezennen* KecskTört 3:335, TörtT 16:224 'ezennel' NySz). A 3. csoport már most úgy támadt, hogy ezekhez *-t*, *-d* járulékelem került (vö. *ujjonand* Gyöngy: KJ² 76, *újonand* Thaly: VÉ 2:426 NySz, *ujjonand* Veszpr. m., MNGy 8:332, *ittend*, *ottand*, *osztand* MTsz), mint a *rubint*, *szappant*, *rozmarintszal*, *tulipánt*, *kappant*, *lepint* (Nyr 6:450), *csilánt*, 'csalán' MTsz; *girínd* 'görény' (Simonyi, Nyr 6:450), *talánd* (Nyitra vid.) NyF 20:8 szókban. Véleményem szerint a *-d* csak mondatfonétikai úton keletkezett a *-t*-ből. Ezt a *-t* járulékhangot bizonyosan az *-l* végű alakok is fölvtették, az *l* előtt aztán az *-l* *j*-re változott (vö. *bojtorján* < ótörök **ballyrjan*, *Ajtony* vö. tör. *allin* 'arany'; *sohujt*, *suhujt* (Székelyföld) 'sehol', *mujt* 'mult' (Zala m.) MTsz; *gyujt*, *nyujt*, *gyüjt* vö. *gyúlik*, *nyúlik*, *gyúlik* Melich, MNy 9:355). Így lettek a 4. csoportban fölsorolt változatok. A *-jt* > *-jd* hangváltozásra nézve vö. *azonnaid* 'azonhelyt' (LevT I. 316), *ezennejd* 'ezennel' (Nádasdi) NySz, *majt* (Székelyföld), *ingiammait* 'ingenmajd' (DebrK) NySz. (L. Wichmann, MNy 4:297.) Az 5. csoport bizonyára elvonás eredménye. Amint az *innend*, *onnand*, *hunnand* mellett volt *innen*, *onnan*, *honnan*, az *innejd*, *onnajd*, *hunnajd* mellett keletkezett *innej*, *onnaj*, *hunnaj*. A 6. csoportbeli *innendék*, *onnandék* a 3. csoportban fölsorolt alakoknak új járulékelemmel való megnövelése; vö. *itteniék*, *ittenniék*, *ilteneik*, *iltennek*, *itténnek*, *itténnek*, *iltennég*, *iltenege*, *iltenneg*, *ittennég*; *ottanék*, *ottanik*, *ottannék*, *ottanak*, *ottannak*, *ottannég*, *ottannég*, *ottanag*; *asztánék*, *osztánnek*, *osztánnik*, *osztánnak*, *asztányég*, *osztánég*, *osztánnig*, *osztándék*; *majdég*, *majtég* 'majd' MTsz., *mostandég* (Nyr 30:279). Ennek a járulékelemnek a fejlődése egészen olyan, mint az *-ag*, *eg*, *-atag*, *-eteg* képzőé: *göngyelék* (VirgK) 'göngyöleg'; *gömbölék*, *gömbelég* NySz, *gombolyég* (Kiss Á.: Gyermejkját.), *gombajík* (Debrecen) 'gombolyag'; *fuldalék* 'fulánk' (Zala m. Göcsej), *fuldalag* 'aculeus' (DöbrK); *fergelek* NySz 'fergeteg'; *avatek*, *avadék*; *fujátik* 'fuvatag' (Simonyi, TMNy 527).

Ugyanez a járulékelem van a 7. csoportbeli változatok végén; de a 8. és

innen és *onnan* bizvást tőle is idézhetnénk, s az *ói* (a. m. óind) rövidítést magam előtt is érthetetlen elírással oldottam föl (48:75, a hibát, sajnos, a Nyr. szerkesztője sem vette észre). Ellenben amely helyet ő „minden józan logika végleges ruinájának” mond (48:124), abban csak a kifejezés ügyetlensége a hiba. Tudniillik valóban „az értekezésnek címe [értsd: visszariasztóan magyartalan címe] is oka volt annak”, hogy „átolvasására [t. i. az értekezés átolvasására] csak később szántam rá magam”; a közbevetett megokoló megjegyzésnek azonban így kellett volna hangzania: „benne *amúgy* is [e két szó tollamban rekedt] szorosan indogermán kérdést látva” stb. Az is csak kákán csomókeresés, ha Sch. nem tudja elképzelni, hogyan kell „cum grano salis idézni” (48:74). Gondolatom ez volt: idegen szókat cum grano salis, vagyis olyan mértékben, mint ahogyan a sóval élünk, az én írásaimból is idézhetni. Ez egy kis jóakarattal éppúgy megérthető, mint magának Sch.-nek következő mondása: „Ez [t. i. ez az állítás] legfőlebb cum grano salis *igaz*” (Nytd. V. 313)!

9-én is, ahol a *-t*, *-d* eredetibb *-k*, *-g*-ből fejlődött (Wichmann MNy 4:298 szerint az *innét*, *innéd* alakok *innejt*, *innejd*-ből fejlődtek)¹.

A 10. csoportbeli *inneieth* és *honneieth* csupán a DöbrK-ban fordulnak elő; valószínű, hogy csak az *innejt*, *honnejt* írásos változatai.

Már most e változatok közül az *innék* féle alakokat nem lehet az *innel* (*innél*) félekből származtatni. Az *innék* járulékelemét nem vehette föl az *innel*, mert az **innel-ék* alakból nem lehet oly egyszerűen *innék*. Már fentebb kifejtettem, hogy ezekben a névmásokban a hosszú *n* fonetikai nyúlás útján keletkezett, a szóban forgó alapalakok tehát valamikor így hangzottak: **ēnel* (**inel*), **onal*, *honal* és **ēnek* (**inék*), **onék*, **honék*. Ha az utóbbiakból elhagyjuk a járulékelemet, a megmaradt **ēn-* (**in-*), **on-*, **hon-* töveknek kellene a névmások eredeti ablativusi alakjának lenni. Ilyen ablativus azonban nyelvünkben sohasem lehetett, mert *-n* ablativus rag a magyarban nincs. A magyarban csak *-l* ablativusrag volt. Az már most a kérdés, nem változhatott-e ez az *-l* valamiképpen *n*-né. Az **ēnek* féle alakokban ilyen hangváltozás nem történhetett, az bizonyos; az **ēnel* (**inel*), **onal*, *honal* alakokban azonban nem nehéz rámutatni egy *l* > *n* hangváltozás lehetőségére. Minthogy u. i. ezekben még egy *l* van, nagyon könnyen fejlődhetek disszimiláció útján **ēlel* (**ilel*), **olal*, **holal*-ból, miként a *talál* igéből a *tanál* (adatok már a NySz-ban is vannak Matkótól, Keménytől, Rákóczi Gy.-tól, Bercsényitől idézve), a **dalol*-ból a *danol* (a NySz-ban csak *n*-nel), a *szelel*-ből *szenel* (Győr m.), *szenel* (Nagykanizsa), *szenyel* (Tata vid., Sopron m., Répce vid., Vas m., Göcsej), *szenyel* (Nagykanizsa) MTsz (a disszimilációról l. Szarvas, Nyr 20:281). Ezekben az ablativusi rag kétszer van kitéve, s erre egytagú szavaknál nyelvünkben több példa is van.²

¹ Vö. *ēttég* (Eger), *ittég* (Heves m., Eger vid.), *itteég* (Palócság) és *itteét* (Palócság), *ittet* (Veszprém m.); *ottég*, *ottég*, *ottéég* (Palócság), *ottéig* (Heves m.) és *otteét* (Palócság); *osztég* (Dunántúl, Dráva mell., Palócság, Szilágy m., Székelyföld, *osztég*, *osztéég*, *osztéég* (Palócság), *oszteig* (Gömör m.), *oszték* (Zemplén m.) és *oszteét* (Palócság); *méggyit* 'meddig', *aggyit*, *aggyit*, *aggyit*, *aggyid* 'addig' (Palócság); *let*, *lét* 'leg' (Fehér m., Tiszabeő, Kúnmajsa, Arad m., Palócság) MTsz; *kegieth* (LevT I. 154) NySz, *pedétig* (Csik m.), *pegyét* (Gömör m., Udvarhely m.), *pegyét* (Gömör m.), *pegyit* (Palócság), *peit*, *pejt* (Gömör m.), *pejilt* (Gyergyószentmiklós), *penét*, *penyét* (Székelyföld), *pét* (Gömör m.), *pegyid*, *pegyid* (Heves m.) MTsz 'pedig' (l. Simonyi, MKöt. 1:136); *ismug* (Komjáthi), *s megh* (TihK), *ysógh* (WinklK), *sóg* (EhrK, Sylv.), *sóóg* (VitK, DebrK), *seogh* (Heyden) és *isót* (DöbrK), *seth* (JordK), *seeth* (WeszprK), *sét* (Balassi), *sewt* (EhrK), *sött* (Pázm), (l. MKöt 1:97).

² Ilyen elemisméltődést találunk a következő esetekben: *ötet* (már a BécsiK-ben állandóan), *itet* (Komárom, saját följegyz., Nyitra m., Hont m.), *ütet* (Veszprém m. stb.) MTsz; *asztot* (LevT I. 253, Bornemisza) TMNy 651, *asztot*, *esztét*, *asztotát*, *esztétet* (Pápa vid. NyF 17:16); — *szebbebb*, *jobbabb* (Göcsej, Hetés, Őrség, Gömör m.), már Bornemiszánál: *iobbabb* (TMNy 563); — a *-tat*, *-tet* műveltető képzőben: *kenderáztó*, ma: *áztató*, *gyóntó*, ma: *gyóntató*, *Ökörítő*, ma: *itató* (TMNy). — Elemisméltődés az *-n* képző kétszeres kitétele a személynévmásokban: *ēnen* (BécsiK), *enen* (VirgK), *eenen* (KulcsK), *ennón* (NagyszK), *ennen* (VirgK); *tenón* (GuaryK), *tenen* (DöbrK, Heltai), *tenén* (BécsiK), *tennen* (MünchK, JordK, ÉrnyK, DebrK, PeerK, NagyszK), *tennón* (uo.); *ōnón* (MünchK, DöbrK), *ewnen* (EhrK), *ewnewn* (uo.), *wnewn* (VirgK), *wnen* (KulcsK), *hwnen* (JordK), *ewnen* (GömK), *ünün*, *ünen* (Melius), *ennen* (JordK, ÉrnyK), *wnen* (RMNy II. 49), *önnün* (Tinódi), *ünün* (SándK, Félegyházi), *ōnnón* (DebrK, CzechK, Ozorai, Heltai, Molnár A), *ōnnen* (NagyszK, Heltai), *ewnnen* (Pesti), *ünnen* (DecsiG). Ezekben is fonetikai nyúlás ment végbe, mivel az első *n* két magánhangzó közt állt. (Vö. Zolnai: Elemisméltődés a szóalakulásban. Hunfalvy-Album 53.)

Az *ez*, az névmás eredeti ablativusi alakja tehát **el*, **ol* volt, a kérdő névmásé pedig **hol*. Ezek azután csakhamar kéttagú alakot nyertek, még pedig úgy, hogy újból fölvetették az *-l* ragot, vagy úgy, hogy egy *-ék* járulékelemet kaptak. Mikor aztán az **élel*, **olal*, **holal* helyét a hasontalanult **énel*, **onal*, *honal* foglalta el; az **élék*, **olék*, **holék* is **ének*, **onék*, **honék* alakot öltött, majd aztán az *-u* megnyúlásával *innel*, *innen*, *innek*, *innel* stb. változatok keletkeztek.

A **holal*, *honal* szót úgyis lehetne magyarázni, hogy ebben az első *l* a névmás képzője, mint a lokativusi *hol*-ban, amely eredetibb **holt*-ból való (vö. *holt ott*, *néholt*, *néhúlt*, *sehult*, *soholt*, *sohult* NySz, *soholt*, *sohult*, *suhult* MTsz). Azonban a **holék*, **honék*, melyben csak egy *-l* van, arra mutat, hogy ez az *-l* csakis az ablativus rag lehet. Nem lehetetlen, hogy a másik lokativusi alak is a tiszta *ho*-tóból alakult (vö. az adatokat a *hon* LevT I. 4, 224. Telegdi, Lépes; *hun* Eszterházi T.; *hún* Heltai, Cserényi, Diószegi; *hón* Pázm., Pető NySz, *hun* az egész országban, *hon* Tolna m., Eszék vid., *hún* Veszprém m., Debrecen, Palócság, *hunn* Bihar m., Szatmár m. MTsz). Még az sem valószínűtlen, hogy a lativusi *hová* is közvetlenül a *ho*-tóból alakult, nem pedig a képzős *hol*-ból. A *holá*-ra u. i. csak egyetlen egy adatunk van a moldvai csángóktól följegyezve (Nyr 9 : 488), de van ott *hoa* is (uo. 489). A Dunántúlról van ugyan *holyá* alak följegyezve (Nyr 5 : 181), az adat hitelessége azonban nagyon kétes, mert *ly* hangot a Dunántúl nem ejtenek. Valószínűleg csak etimologizáló írásból fakad **hojá* helyett; ez az alak Baranyában csakugyan járatos. A MTsz-ban meg a következő változatok vannak idézve: *hoá* (Vas m., Göcsej, Moldvai csáng.), *huá* (Sopron m., Vas m., Marcal mell., Hetés). Én valószínűnek tartom, hogy ezek voltak az eredeti alakok s ezekből fejlődött részint az irodalmi *hová* alak (amelybe a *v* oly módon került, mint a *-vá* *-vé* ragba), részint az országszerte járatos népnyelvi *há*.

Visszatérve mármost az *innel*, *innen*-re, láthattuk, hogy vannak olyan alakváltozatok is, melyekben az *l* előtt levő magánhangzó hosszú; pl. *innél* (Lépes), *innén* (Temesköz), *innénd* (Comenius, Gvad.), *innént* (Molnár A., Sopron m., Szolnok-Doboka m.) NySz, MTsz. Ismeretes, hogy a régi nyelvben más magashangú szók ablativusi alakjainak is vannak *-el* *-él* végű változatai.¹

Ez adatokban az *-el* nézetem szerint eredetileg rövid volt, s később azután hangtörvényszerűleg megnyúlt, mint *levél* ~ *levelet*, *kötél* ~ *kötelet*, *meztél*(*láb*) ~ *meztelen* alakokban (vö. Horger, MNy 10 : 115). Az *onnén*, *onnèn*, *onnen*; *honnén*, *honnen*, *hunnen*; *onnénd*, *onnént*; *honnénd*, *hunnént*, *honnend* szó ragjába az *é*, *e* nyilván az *innél*, *innén*-ből került, de bizonyára befolyással voltak rájuk az *onnég*, *honnég*, *onnét*, *honnét* stb. alakok is (vö. *odébb* Göcsej, Hegyalja, Szatmár m., *odeib* Gömör m., *odebbacska* 'kissé odább' Szolnok-Doboka m.; *odébbat* Székelyföld, *odeibbad* Gömör m., *ide-hátrébb*, *idébb-hátrébb* 'előbb-utóbb' Székelyföld; s viszont *idább-odább* 'itt-ott' Őrség; *arriebb* Répce mell., *árrebb* Gömör m. MTsz; *olyen*

¹ *Elel* (1488) OklSz, *felel* 'felől' (KesztK) NySz, *fellyel* (1589), *felyel* (1598, 1599) OklSz, *felil* (LevT I. 142) NySz 'fölül'; *kywel* (Érsk, KeszthK, LevT I. 33), *kivel* (RMNy II. 302), NySz; *kível*, *kivél* (Palócság). *köjjel* (Moldva), *küjél* (Kisküküllő m., Udvarhely m.), *küjjel*, *küjjel* (Székelyföld), *környel* (Frankovics 1588-ból) NySz; *közél* (Haller) NySz, *közél* (Székelyföld) MTsz 'közel'; *veerbelel* (KulcsárK 24), *menybelel* (74), *feldebelel* (251), *feldebel* (17), *feldebeel* (203), *bynembel* (36), *zynerel* (1), *nemzetrel* (16), *tenyerral* (265), Kovácsy J. A Kulcsár és Keszthelyi K. szótana 27; *egyel* 'egyszer' (EhrK), *thebel* 'többször' (LevT I. 281, 286), *iegesil* 'jegyesül' (DöbrK 585) TMNy 676.

Nyitra vid. NyF 20 : 30). Az analógia kiindulhatott már az ilyen páros alakból is : *innén-onnan*. Az *innég-onnég*, *innét-onnét* különben is szabályszerű alakok voltak.

Mármost abba a néhány mélyhangú szóba analógiás úton kerülhetett az *-él* : *arcel* NagyszK, *archel* MargL, *orczel* VeszprK, de *orcol* CzechK, *archwl* TelK, PeerK, *arczúl* Decsi, Görcs., Pázm.; *tarsel* 'társul' egy adat EhrK, *otlogyel* EhrK, de *otlogyól*, *otlogyon*, *otlogyan* is; *magyarél* (Nyitra vid. NyF 20 : 12). Nem kell tehát ezt az *-él* ragot a lativusi *-é* + ablativusi *-l* kapcsolatából származtatni (más-kép Mészöly : MNy 11 : 61). n.

IRODALOM.

Herman Ottó az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Irta *Lambrecht Kálmán*. 36 képpel. (Budapest, Biró Miklós kiadása, 1920. Nagy 8-ad r. 258 l.)

Mély hálával gondolok mindig Herman Ottóra, a magyar tárgyi néprajz örökérdemű megalapítójára, ki mintegy három évtizeddel ezelőtt a *magyar őstörténet* felé irányította nyelvészeti kutatásaim útját s felhívta figyelmemet arra, hogy a nyelvhasznító nyomozásoknak a hang- és jelentésfejlődés megállapításán kívül is vannak becses tanulságai, melyek különösen néprajzi tanulmányokkal párosulva mint fényes szórók világíthatnak be a népi élet legtávolibb multjába, kiemelve a homályból annak jelentősebb mozzanatait, még az illető nyelvet beszélő nép kezdő alakulását s prähisztorikus fejlődését is. Erre való tekintettel Herman Ottó 1892-ben, midőn a Magyar Néprajzi Társaságot átszervezte, szükségesnek találta, hogy az egyesület vezetőségében a magyar összehasonlító nyelvtudományak is meg legyen a képviselője s az egyik alelnöki állást illetőleg igénytelen személyemre esett választása, ki éppen akkortájt adogattam ki vogulföldi tanulmányutam folklorisztikai gyűjtéseit. Már ekkor ismertem „A magyar halászat könyvét“, mely mint mindenkit, engem is elbűvölt rendkívül érdekes, újszerű tartalmával, meggyőző bizonyítékainak gazdagságával s minden ízében népies zamatú magyaros nyelvével. Nagyon csodálkoztam a magyar halászat szókészletének előbb nem is sejtett bőségén; de leginkább az lepelt meg, hogy noha előbb sohasem volt alkalmam népünk halászatának megfigyelésére, a Herman Ottó könyvében képekben bemutatott hálók, gyalmok, vejszék, cégék, varsák, szigonyok s mellékkész- ségeik jobbadán ismerősök voltak előttem a vogulok halászati szóanyagának kutatása alapján. E tárgyi hasonlóságok vezettek a kérdéshez, hogy vajjon a halászat és vízi élet köréből tőlem ugyancsak bőséggel följegyzett vogul szóanyagban, valamint a többi rokon nyelvek idevágó adatai közt, nem találhatók-e szintén jelentékeny számban egyezések a magyar halászati szókincessel, melyek kiegészítve a rokon népek ősi jellegű népköltészetének idevonatkozó tanulságaival esetleg Hermann Ottó következtetéseit megerősíthetnék vagy tovább fejleszthetnék. Így jött létre „A magyar népies halászat műnyelve“ című tanulmányom, melyben nyelvi alapon bizonyíthatam be azt, amit Herman Ottó a tárgyi eszközök vizsgálataival kiderített, hogy t. i. „bárhonnan jött légyen a magyarság, halászó vidékről kellett jönnie, s hogy az emberiség ősfoglalkozása, a halászat, mindenesetre e nemzetnek is ősfoglalatosságai közé tartozott.“ Emellett kimutathattam azt

is, hogy a halászat és vízi élet magyar műszavainak alaprésze meg volt már a rokon nyelvekkel való közösségben, továbbá, hogy a rekesztő és hálóhalászat eszközeinek nevezetei közül éppen a kezdetleges alakoké igazolható ama legrégebb korból, míg a tökéletesebb szerkezetű hálófajtáé, a gyalomé, szintúgy a cégéé s a célszerűbb horog- és szigonyeszközöké egy bár szintén ősi, de mégis későbbi korra eső idegen műveltség hatás eredményei. Már e tanulmány folyamán feltűntek egyes rejtelmes kapcsolatú egyezések finn-magyar és indogermán (különösen szláv) állat- és növénynevek közt, így a *vidra* = szláv *vydra*, litván *údra*, lett *ūdrs*, óind, avesztai *udrá*- és osztj. *vondar*, *ondar*, vog. *vantart*, zürj. *vurd* 'vidra'; továbbá a *viza* = szláv *vyza*, *vyz*, ófelném. *huso* és osztj. *vunž*, *unč*, vog. *ūns*-, *ūs*, zürj. *už*, *uč* 'coregonus nelma'; *lapu* = szláv *lopuch* és vog. *lapənk*; *laboda* = szláv *loboda*, *lebeda* és vog. *lūmpānt*, *lūpānt* 'vizitök' s egyéb szók eseteiben. Alapot nyújtottak ezek arra a sejtelemre, hogy a magyar s a vele rokon nyelvek jövevényelemeinek s külső érintkezéseinek eddig ismert legrégebb rétegein túl is vannak még előbbi korokból eredő ugyanily rétegek s a legközelebbi hasonló vizsgálat „A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai” során az árja és kaukázusi nyelvek hatásának részben a finn-magyar nyelvek közösségébe visszanyúló rétegeit hozta felszínre.

Ezek az élmények tolnak emlékezetembe, midőn kegyelettel olvasgatom a fentjelzett ugyancsak tanítványi és baráti kegyelettel sugallt kiválóan érdekes, szép könyvet. Ez a munka méltó Herman Ottóhoz, kinek szellemét sugározgatja minden egyes lapja: a könnyű áttekintést nyújtó tárgybeosztás, a vonzó, népszerű előadás, a nyelvnek törő metszett magyarsága, a képek izléses megválasztása s a H. O. munkáiban szokásos tüzetes név- és tárgymutató. A bevezetés kijelöli Herman Ottó helyét a polihistorok sorában, a következő fejezetek életének első harminc évét (1835--1865) s Kolozsvárott, az Erdélyi Muzeumegylet szolgálatában eltöltött idejét (1864--1872), majd előhaladását a népszerűség útján, a Természet-tudományi Társulatban s a M. Nemzeti Muzeumban kifejtett működését, ennek keretében a pókmunkának s élte „delelőjén” a Magyar Halászat Könyvének keletkezését vázolják. Ezek után élénk vonásokkal rajzolt összefoglaló képek mutatják be Herman Ottó munkásságát a madarászat, a politikai élet, a néprajz s a magyar kulturpolitika tárgykörökében; végül „Mértföldkövek” címén tudósunk nagyobb irodalmi alkotásainak jegyzéke s a kisebb könyvek, értekezések, cikkek, nyomtatásban megjelent levelek, beszédek, továbbá a Herman Ottóra vonatkozó irodalom 1727 cikkben felsorolt pontos bibliográfiája egészítik ki a becses mű tartalmát.

Hogy mily jelentősége volt Herman Ottó munkásságának a szorosabb értelemben vett magyar nyelvészet szempontjából, azt hiven jellemzik a szerzőnek következő sorai: „Herman Ottó, írja egy helyt (184. l.) elismerten egyik legnagyobb művésze a magyar nyelvnek. Aki a 'Magyar Halászat Könyvének' leíró fejezeteit vagy a madarak hasznáról és káráról írott kis könyvét olvasta, — hogy cikkeiről, egyéb műveiről ne is szóljunk — annak mindenkor fülébe csengenek azok a törülmetszett, zamatos magyarsággal megírt mondatok, amelyeknek mind- eddig nyomába sem lépett senki. Ezekkel érte el a legnagyobb, a legmaradandóbb hatást. És e hatás magyarázata nagyon egyszerű: ő mindig a nép ajkáról merítette nemcsak tárgyát, de nyelvét is és az ellesett szavak, szókötések, szólás- módok tömkelegéből a nyelvművész intuíciójával meg tudta ragadni a legjobbat, a legtalálóbbat, a legcsengőbbet. Amikor pókművén dolgozott, a magyar takácsoktól kölcsönzött mesterszavakat a pókok szövő-fonó szervének és hálókötésének

megnevezésére.¹ Pungur Gyula tücsök-monografiájának műszótári részében is segédkezett. Ezekre rúg azután azoknak a szavaknak a száma, amelyeket az ősfoglalkozást űző: halászó és pásztorkodó magyarság ajkáról vitt be az irodalomba és mentett meg az enyészettől. Igazi ősforrást, bőven bugyogót fakasztott meg az *ősfoglalkozások* fölismerésével (a szót magát is ő teremtette meg, vö. e füzet 123. lapját). Majd minden nagyobb művéhez mesterszótárt is csatolt, amelyben az irodalomra nézve új szavak tömör, de világos definícióját megadja.² A természetvizsgáló és ethnographus *Herman Ottó* működése a magyar nyelv mezején is határkövet jelent.“

Nemzeti kulturánk mai sötét napjaiban, midőn tudományos életünknek csak itt-ott pislog egy-egy szerény mécsese, kétszeres fénnel ragyog le reánk a dicsők világából Herman Ottónak nemes, ideális alakja. MUNKÁCSI BERNÁT.

Könyvészeti és kritikai adalékok a katonanyelv külföldi irodalmához. Balassa ismertetéséhez (Nyr 49:78) a következő megjegyzéseket akarom fűzni. Sainéan könyvét (*L'argot des tranchées*), mint nem született francia író művét, óvatosan kell használni. A szerző nem különböztette meg eléggé a front szavakat a háborús szavaktól s különösen a szövegek, melyekre szógyűjteményének összeállításában támaszkodik, zsurnalisztikailag simítottak. A közölt katonalevelek nem igazán katonások, inkább a front mögötti argot próbái. A harc vonali és harcvonal mögötti francia nyelv kritikai szétválasztására Albert Dauzat vállalkozott *L'argot de la guerre* (1918) c. könyvében (vö. legközelebb megjelenendő ismertetésemet a *Literaturblatt f. germanische u. romanische Phil.-ban*); a könyv teljesen igazolja ezt a nagyobb terjedelmű címet s a szerző arra is vállalkozik, hogy elhatárolja a világháború szótári anyagát a háború előtti francia kaszárnyanyelvvel szemben s mindenütt keresi a háborús szó első előfordulását. (A francia katonanyelvnek nincs olyan feldolgozása, mint Horné; esetleg össze lehetne állítani Courteline és Esparbés katonahumoreszkjeiből.) Merlin könyve, *La langue verte du troupier* (Paris 1886), elavult, a párizsi katonaiskola, az „X“ (École Polytechnique) argot-jának részletes tárgyalása megtalálható a *Mémoires de la soc. linguistique*-ben; Villatte *Parisismen* c. könyve más különnyelvek mellett a katonait is feldolgozta. Dauzat 2000 szóból álló szójegyzéket közöl; ezeket a legkülömbözőbb csapatnemek tisztjei és legénysége között gyűjtötte, pl. a francia keleti hadseregben, a francia hadifoglyok között Göttingában. Dauzat etimológiai kísérletei nem olyan szerencsések, mint a háborús argot biológiai fejlődésének megítélése. Előmunkálatul szolgált Gauthiot és Cohen egy dolgozata, mely a háború folyamán jelent meg a *Mémoires de la Société de linguistique*-ben. Több háborús neologizmust, természetesen nemcsak argot-szerűt, tárgyal Nyrop *Études*

¹ Így viszi be a tudományos irodalomba a *sámja-karom, bordás karom, fogas serté, fonalszűrő, cséve* stb. szavakat. 'Alkotásaink — úgymond (H. O.) — ne vétsenek a nyelv szabályai ellen, ne sértsék az ép nyelvérzékét'. A nép ajkáról gyűjtött szavaknak meg van az az előnye is, hogy „a nevek alkatából, a szavak gazdagságából ki lehet olvasni azt a szellemet is, amely a népben él, a szemlélődésnek azt a módját, amely e szellem sajátossága, tehát azt az irányt is, amelyet követnünk kell, ha egy valósággal nemzeti jellegű tudományos életet akarunk éleszteni — már t. i. a természetrajzi szakok terén is.“ (44. l.)

² Utolsó ily nagy műve „*A magyar pásztorok nyelvkincse*“ (812 oldalon 6 képpel) 1914-ben jelent meg s bizonyára csak a háború okozta bajok miatt nem találta meg kellő méltatását sem a nyelvészeti, sem a néprajzi irodalomban (l. rövid ismertetéseit Ethn. 1915, 279. és Nyr. 1915, 34. l.)

de grammaire française c. dolgozatában (Dänische Sitzungsberichte, 1918), különösen azokat a hangutánzó szavakat, melyek a lövés zaját akarják utánozni. Ugyanott megemlíti Iwan Pauli-nak egy újságcikkét, mely Feist-nak a *Neuere Sprachen* c. folyóiratban megjelent dolgozatát a francia háborús szavakról cáfolja és feleslegessé teszi. Willy Hunger németül megjelent könyve (*Argot*, Fock, Lipcse é. n.) a háborús tolmács praktikus szükségletéből keletkezett a Golzern melletti táborban, ahol a szerző a francia hadifoglyokkal állandóan érintkezett. F. Déchelette könyve (*L'argot des Poilus*) inkább csevegés. A leggazdagabb anyagot tartalmazza G. Esnault műve: *Le Poilu tel, qu'il se parle* (1919). A szerző annyiban felülmulja Sainéan-t és Dauzat-t hogy éveken át frontkatoná (frontard) volt s tudását személyes tapasztalatból, közvetlen szemléletből meríti s éles ítélőképessége van. Van érzéke a mondattani sajátosságok iránt s a *Mercure de France*-ban (1918) is megjelent egy kitűnő értekezése: *Le lois de l'Argot*. Sok tekintetben helyreigazította elődeinek adatait, új magyarázatokat vetett fel, noha a szellemeskedés vágya gyakran tévútra viszi. Esnault, aki magát a francia katona „secrétaire des vivacités d'esprit“-jének nevezi, sok adatot merített a francia katonalélek másik nagy megfigyelőjének, Barbusse-nek műveiből. Azonban az említett művek közül egyik sem teszi lehetségessé, hogy Barbusse háborús regényeinek (*Le feu*, *Clarté*) katonanyelvi részleteit akadálytalanul olvassuk; a mondattan szempontjából teljesen hiányzik minden előmunkálat. A regények közül, melyekben a francia katonanyelvet megfigyelhetjük, a következőket említem meg: *Benjamin*; *Gaspard*; *Nadaud*, *En plein vol*; *Duhamel*, *Vie des Martyrs*.¹

Dauzat cikke (*Les argots militaires de la guerre à l'étranger*) összegyűjt ugyan némi anyagot a nem francia katonanyelvek köréből, de a szerző csekély nyelvismerete miatt óvatosan használandó. Az olasz katonanyelvre vonatkozólag legközelebb megjelenendő könyvemben: *Die Umschreibungen des Begriffes „Hunger“ im Italienischen* (Niemeyer, Halle) akarok adalékkal szolgálni. Ebben olasz hadifoglyok leveleiből, melyeket egy bécsi cenzurahivatal bocsátott rendelkezésemre, összeállítottam az említett fogalomnak számlatan változatát, melyeket a cenzura szabályok kényszerítettek rájuk, s ezekből az argot biológiájára nézve néhány elméleti alapelvet próbálok megállapítani.

(Bonn).

SPITZER LEÓ.

Heinrich Winkler zum 70. Geburtstage. Winkler Henrik, az uráltáji nyelvtudománynak kiváló művelője, 1918 szeptember 18-án töltötte be életének 70. esztendejét. Tisztelői emlékkönyv kiadásával akarták ez évfordulót megünnepelni, de a világesemények lehetlenné tették a terv végrehajtását. Most Lewy Ernő egy kis füzetben kiadta a saját dolgozatát (*Zum Bau des Erdza-Mordwini-schen. Mit einem Exkurs über die Kasus*), mivel — mint az ajánló sorokban mondja — nem mulaszthatta el, hogy tiszteletéről és hálájáról nyilvánosan is tanúságot ne tegyen. A saját dolgozatához csatolta Simonyinak egy rövid tanulmányát: *Ungarische Zusammensetzungen*. (Kissé átdolgozva megjelent Nyr 48 : 49.)

¹ Újabban megjelent bibliografiákban a francia katonanyelvről szóló következő műveket találtam még: *Argot militaire*. *L'argot de l'X*, illustré par les X. *La vie à l'école polytechnique*. (Paris. é. n.). — *Déchelette*. *L'argot des poilus*. *Dictionnaire humoristique et philologique du langage des soldats de la Grande Guerre de 1914*. (Paris 1918). — *Lambert*. *Le langage des poilus*. *Petit dictionnaire des tranchées par un ex-brancardier sur le front*. (Baurdeaux.) Továbbá: *Garver*: *French Army Slang*. (Modern Language Notes, 32. 1917.) A szerkesztő.

Erről az ajánlásban így emlékszik meg: „Hogy én Önnek ezt, a nyomdai kiállítás szempontjából is oly szerény adományt, átadom, erre egy szomorú körülmény is kényszerít. Az egyetlen, aki a tervezett kötethez az ő dolgozatát pontosan beküldötte, a mi jó, kedves, szeretett Simonyink volt Budapesten. Ma már halott. Még nem ismerem pontosan halálának körülményeit; halála, nagy munkássága mellett is nagy veszteség a tudományra nézve s kötelezve érzem magamat, hogy azt a tanulságos dolgozatot, melyet beküldött, a nyilvánosság elé bocsássam.“

Beküldött könyvek. *Hugo Schuchardt Sprachursprung III.* (Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften) 1920.

Dr. Ernst Levy. Einige Wohllautregeln des Tscheremissischen. (Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften) 1919.

Dr. Domokos László. A magyar béke és a nemzetiségi kérdés. A Magyar Helikon kiadása. 1920.

Folyóiratok: *Aurora.* 1920 július. Szaákh András az Athenaeum regény-pályázatáról irt ismertetésében részletesen bírálja a pályázaton megjutalmazott regények nyelvét is. — *Néptanítók Lapja.* 1920. 34—36. sz. Hóman Báliat, A magyarság megtelepülése. — Szuhács János. Kísérletek a magyar nyelvtan érzékeltető (szemléltető) oktatásához. — *Le Monde Oriental.* Vol. XIII. Fasc. 1—2. (1919). Wiklund folytatja *Stufenwechselstudien* c. tanulmányát.

GYÁSZJELENTÉSEK.

Szarvas Gáborné, Harrer Paula. F. év szeptember hó 7-én hosszú szenvedés után elhunyt Szarvas Gábor özvegye, életének jóságos, odaadó, türelmes és megértő társa. Most, midőn 25 évi özvegység után ő is örök nyugalomra tért, csak ismételhettük a szavakat, melyekkel a Magyar Nyelvőr Szarvas Gábor halálakor emlékezett meg róla: „Tizenhárom év óta egy őrangyal állott mellette, ki támogatta, ápolta, erejét fönntartotta, sőt munkájában is részt vett. Fenkölt lelkű neje, Harrer Paula volt az, ki mesterünknek áldozta életét. Ő neki köszönhetjük, hogy oly soká diadalmaskodhatott az az erős lélek a gyöngye testet fenyegető veszedelmen. A halottunkért való gyászban is első szavunk a hála szava ahhoz, ki Isten után oly soká távol tudta tartani tőlünk a csapást.“

Asbóth Oszkár. Folyó évi augusztus 24-én meghalt Budapesten a szláv nyelvek és irodalmak budapesti egyetemi tanára, a nagyhirű szlávista, Asbóth Oszkár. Hatvannyolc esztendőn élt (1852. aug. 10-én született). Ezúttal sem terünk, sem időnk nagy tudományos egyéniségének jellemzésére nem lehet. Jagič és Leskien mellett emlegették nevét, mert a külföldön is nagy tekintélynek örvendett. Azok közé a nagy tudósok közé tartozott, akik többet zárnak a lelkükbe, mint amennyit megírnak, többet tanulnak, mint amennyit kiadnak. Ezért maga sem rágaskodott azon nyelvtörténeti tanulmányai összes eredményeihez, amelyek a magyar nyelvtudomány szláv határkérdéseire vonatkoznak. De így is a magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv elemeire (1884) s általában szláv eredetű szavaink szófejtésére vonatkozó kisebb-nagyobb tanulmányai között sok van, amelyek nyelvtudományunk legszebb lapjaira emlékeztetnek. Éles elméjű vitatkozó volt, igen sokat tudott s egyetemes érdeklődésének köszönheti nyelvtudományunk azt, hogy ő alapította meg és szerkesztette oly korai megszűnéséig az első ma-

gyar indogermanisztikai s általános nyelvtudományi folyóiratot, a *Nyelvtudományt* (1907—1917, 6 kötet). A Nyr-nek Asbóth kora ifjúsága óta lelkes és hű barátja volt, sokat dolgozott bele s hűsége e folyóirat nagy alapítói: Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond iránt soha egy pillanatra meg nem rendült. Augusztus 27-én volt a temetése; társai és tanítványai közül sokan álltak körül oly váratlanul megnyílt sírját.

ALFÖLDI MIHÁLY.

Gauthiot Róbert. Az indogermán és a finn-ugor nyelvtudománynak egy kiváló munkása dőlt ki Gauthiot Róbertben, nagy értékű és még többet ígérő munkássága delén, alig 40 éves korában. A világháború halottja ő is; gránátrobbanás okozta idegbaj következtében halt meg Párizsban 1916 szept. 11-én. Anyai részről német származású volt s ez vezette tudományos fejlődésében a német irodalom, majd az indogermán nyelvtudomány felé; s ezen a téren mint Meillet tanítványa kezdte meg munkásságát. 1900-ban nyelvészeti tanulmányutat tett Litvániában s a balti nyelvek tanulmányozásához fogott; hosszabb időt töltött Finnországban s itt beható ismereteket szerzett a finn-ugor nyelvek és nyelvtudomány körében. E tanulmányainak eredménye néhány kisebb dolgozata a FUGF-ben és a *Valvojában*, s 1904-től kezdve az *École pratique des Hautes Études*-ben rendszeres előadásokat tartott a finn-ugor nyelvtudomány és néprajz köréből s előadta a finn nyelvet is. Később Meillet biztatására főleg iráni tanulmányokkal foglalkozott s nagy fontosságú kutató utat tett Kelet-Íránban. E munkásságának tudományos eredménye csak részben jelenhetett meg, nagy része kéziratban maradt.¹

Gauthiot megtanult magyarul is és szorgalmas olvasója volt a magyar nyelvtudományi folyóiratoknak. Simonyihoz intézett egyik levelében írja: „Nagy örömet szerez a *Nyelvőr*, a *Magyar Nyelv* és a *Közlemények* olvasása és hogy láthatom a magyar és a finn-ugor nyelvek terén végzett munkásságot. Ez alkalommal arra kérem Önt, ne felejtse el, hogy Franciaországban van legalább egy egyén, aki érdeklődik a magyar és a finn-ugor nyelvtudomány iránt, mert félek, hogy magyar kollegáim jóakarátú segítsége nélkül lehetetlen volna rám nézve lépést tartani tudományuk fejlődésével. Az idő oly rövid és eszközeink oly szegényesek“.

B. J.

NYELVMŰVELÉS.

Az „ősfoglalkozás“ szó keletkezése. Herman Ottó életrajzában (161. l.) Lambrecht Kálmán rámutat, hogy az „ősfoglalkozás“ szót maga Herman Ottó alkotta s 1887-ben a *Magyar Halászat Könyvében* használta először. Ő maga így határozta meg az ősfoglalkozások fogalmát: „Ősfoglalkozásokul tekinthetők a halászat, a vadászat és a pásztorélet; azért, mert az élet alapszükségeleiből erednek és mert mind a háromnak jellege mozgó, a hely változtatását nemcsak megengedő, hanem sokszorosan követelő is; amivel ellentétes a földművelés, mely helyhez van kötve, csak kényszer vagy szükség behatása alatt változtathatta helyét, így már fokozatos fejlődés eredménye“. (Bud. Szemle 1897) S Lambrecht megemlíti azt is, hogy az ő szavát átvette a német szakirodalom is: „Unter den

¹ Az életrajzi adatokat az *Indogermanisches Jahrbuch* VI. kötetében megjelent nekrológból merítettük.

sogenannt *Urbeschäftigungen*... — írja M. Bartels a mi ezredéves kiállításunkról szóló jelentésében — verstanden die Herren alles, was sich auf das primitive Hirtenwesen und die primitive Fischerei bezieht...“ Érdekes példája ez a műveltségbeli kölcsönhatáson alapuló átfordításnak (Lehnübersetzung), midőn a magyar nyelv az átadó s a német az átvevő (vö. Nyr 47:59). B. J.

S meg. Faludinak számos érdekes mondatszerkesztése van; közéjük tartozik az is, hogy az egyszerű *meg* kötőszó helyett igen sokszor *s meg*-et mond. (Ez eredetileg = *és megint*,¹ s alkalmasint belőle rövidült a rendes *meg*, mint *sőt* és a mondatkezdő *pedig* ebből lett: *éssőt, és pedig*.) Példák Faludinál: A zavaros gondokba torkig *s meg* torkig merülni nem jó (26, Toldy kiad.). Ezerszer *s meg* ezerszer boldog (41, az eredetiben *mille e mille volte*). Azon *s meg* azon mesterkedjél, hogy kitudhassad (378). Sokan *meg* sokanaponként új *s meg* új kötösbe öltözhetnek (779). Addig *s meg* addig... (633). — De előfordul ez a kifejezőmód más régi íróknál is és itt-ott a népnyelvben, pl. De jaj, *s meg* jaj! (Pázm. Préd. 319). Ez jön *s meg* megy, mint a fecske, csak idő- és sorsként hív (Kisf. S. Somlyó 1:73). Nyóckor sz *meg* tizenkettőkor ebédeznék (Rubinyi: Csángó tanulm. 19).

SIMONYI ZSIGMOND.

Érdekes szójelentések. Ismerjük azt a hadi anekdotát, hogy egy magyar legény elfog kilenc orosz katonát s ezt avval magyarázza, hogy „bekerítette őket“, kilencet egymaga. Ez az eset jut eszünkbe, mikor Eötvös Károlynak Szilágyi Dezsőről szóló megemlékezésében azt olvassuk: „Körülvettem. Közöltem veled tervemet, gondolkozásomat. Tetszett neki“. Azaz mintegy okaimmal, kéréseimmel vettem körül. Hasonló, de szokottabb kifejezés: *megkörnyékezeni vkit* (jemanden angehen, überreden, mit Bitten bestürmen). Vö. a latinban: *circumvenire aliquem dolo* megcsalni vkit, szó szerint csellel körülvenni.

Jelentéstani szempontok c. akadémiai értekezésemben emlitem (17), hogy a finn *puhkaa* ige a. m. piheg, zihál, (lelkendezve) dolgozik és annyit is tesz mint *pihen*, azaz *piheg*, kifújja magát. A pihegés és pihenés képzete kapcsolatát mutatja Kazinczynak köv. mondata is: „*Szabadon lihegsz, szeretett haza!*“ (Vezércikk címűül alkalmazva B. H. 1916. X. 21.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Plattform. A politikai jelszók gyorsan terjednek. Ha idegen szó s nem értik, annál biztosabb, hogy csakhamar közzsájon fog forogni. Egyike ezeknek, a politikai elvek és programok gyors változásával közkeletűvé lett jelszavaknak a *plattform*. Ma már nem beszélnek politikai irányról, elvekről, programról, mert mindenre jó az angolból németté vedlett *plattform*. Az angol *platform* első sorban lapos tetőt, sík területet, teraszt jelent; továbbá a vasúti pályaudvar vagy pedig a vasúti vagy villamos kocsi perronját, további jelentésátvitellel a szónoki emelvényt is így nevezik. Amerikában fejlődött azután az a jelentése, hogy valamely pártprogram összefoglaló megjelölése lett, pl. *to accept the liberal platform, to support the ministerial platform*; a kongreganistáknak 1648-ban, illetőleg 1708-ban megállapított egyházi szervezetét így nevezik: *Cambridge platform*, illetőleg *Saybrook platform*. Ez a jelentés állítólag onnan ered, hogy Amerikában gyakran a villamos kocsik perronját használják fel, különösen választási mozgal-

¹ Vö. E léhez vala zagyválva tinta, *megint* amaz áldott innivalók is, melyek.. (Arany: Elv. alk. 5. én.)

mak alkalmával, politikai beszédek tartására. A német politikai élet átvette az angol szót; annál könnyebben, mivel a *Plattform* egyéb jelentéseiben is egyezik a *platform*-mal. Politikusaink aztán a német szót vették át s használják derűre-borúra.

VÁRÓ ISTVÁN.

Szaknyelvünk magyarsága. Gyáros Vilmos a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében (1919. évf. 43—47. sz.) ily című cikkben tárgyalja a magyar technikus műnyelv kérdését. Összeveti a magyar nyelvet a nyugati nyelvekkel s arra az eredményre jut, hogy nyelvünk megállja az összehasonlítást a nyugati nyelvekkel, csak nagyobb gondot kellene fordítani a nyelv tisztaságára. A legnagyobb eredményt a műegyetem nevelő hatásától várja s azt ajánlja, hogy a Mérnök-egylet alkosson egy testületet, más szaktestületekkel összefogva, s ennek feladata legyen a technikus nyelv gondozása. Ez érdekes és gondolatébresztő tanulmány ismertetésére még visszatérünk.

E tanulmányhoz az Urania 1920. 4—8. számában Mikola Sándor fűz néhány bíráló megjegyzést. Cikkéből idézzük a következő figyelemreméltó sorokat: „Nyelvészeink első sorban a nép nyelvével foglalkoznak s a nép „romlatlan nyelv-érzékét“ szinte mystikus hatalommal ruházzák fel, itt-ott a jelesebb szép- és politikai írók nyelvét is figyelemre méltatják, azonban a szakírókra csak akkor kerül a sor, amikor sok csúfság nyer polgárjogot s amikor már dorongolni kell. Pedig hogyan áll a nyelv gazdagodásának ügye a valóságban? A kultura s a tudomány a magyar földtől függetlenül halad a maga útján, alkotja a maga új fogalmait, szavait, kifejezéseit és fordulatait: a szakírók vállalják azt az önfeláldozó munkát, hogy a kultura folytonosan meg-megújuló hajtásait átültetik a magyar földbe. Ilyenformán ők nem csak új fogalmaknak, gondolatoknak, ismereteknek terjesztői, hanem a magyar nyelvnek legtermékenyebb alkotó munkásai is. Egy-egy szakíró egy év alatt több új szóval és fordulattal gazdagítja nyelvünket, mint a magyar „nép“ húsz év alatt. A szakíró, ki feladatát komolyan veszi, sokat megvesződik, sokat megkínlódik, amíg egy-egy újabb szóalkotása sikerül. Az egész magyar kultura nyerne vele, ha e munkájában nem volna magára hagyatva s ha igen fejlett nyelvtudományunk s igen agilis nyelvészeink több figyelemre méltatnák a nyelv gazdagodásának ezt a legbővebb forrását, mint eddig tették.“

MAGYARÁZATOK.

Lön és leve. E szóalakok vitáját Mészöly Gedeon a MNy 15:30—32. lapjain „Nyelvtanaink és a *lön, tön* alak“ cím alatt folytatja tovább. Személyeskedéseire, melyek a MNy elvével is homlokegyenest ellenkeznek (l. 1:1), ügyet nem vetve, a kérdés érdemében a következőket válaszolom.

M. „igazán“ (?) nem tudja, úgymond, hogy a *lön* és *leve*-féle alakok kérdésében mit akarok, s ennél fogva magához az alaktani kérdéshez nem szólhat hozzá. Én ezen alakokról való fölfogásomat két ízben is világosan kifejeztem, ú. m.: „ami [t. i. *leve, teve*] analogiás úton a XIX. században lehetséges, miért volna teljes képtelenség a régebbi korokban?“ (Nyr 47:240), és: „ebből [t. i. a JordK *eewe* adatából] kétségtelen, hogy a *leve, teve*-féle alanyi ragozású elb. alakok már a kódexek korában is lehetségesek voltak“ (uo. 241).

A cikknek legnagyobb része aztán annak szükségtelen bizonygatásából áll, hogy nyelvészeink Szenci Molnártól Imre Sándorig egyhangúan *lön, tön* stb.-ben állapították meg a *lész, tész*-féle igék egy. 3. szem. elb. alakját, ennél fogva én ezen igék irodalmának történetét „tévesen“ adtam elő! Erre a nagy bölcsességu végkövetkeztetésre siralmas állapotaink közepett is föl kellett kacagnom. Én cikkemben a *lesz, tesz*-féle igék irodalmának történetét egyáltalában nem adtam elő, azt sem állítottam, amit M. pár sorral alább reám fog, hogy ez az irodalom „a TMNy-nal kezdődik“. Mindössze annyit mondtam a magam mentségére, hogy ma, a TMNy *ira* fejezete és Kräuter Ferenc tanulmánya után „a *leve, teve* alakokat egészen újabbszerűeknek tartjuk“. Hogy ez igaz, mutatja az a körülmény, hogy M. G.-nak „Helyreigazítás a Szabács Viadala kiadásához“ c. cikkéig (amely a Jakubovich Emil szeme segítségével tett palaeographiai fölfedezésen alapszik) sem a Szilády Áron, sem az én *leve, teve* olvasásomon soha senki meg nem ütközött. Hogy is ütközhetett volna meg, mikor a JordK-ből ilyen „szabálytalan“ alak a legkétségtelenebbül ki is mutatható. Mert mit jelent ez az adat? Azt, amit már a multkor is megmondtam, de amit M. G. „igazán“ (?) nem tud megérteni, hogy a nyelvtaníróinktól kezdettől fogva Imre Sándorig megállapított általános és szabályos *lön, tön* stb. 3. szem. elb. alakok mellett kivételesen a *leve, teve*-félék is élhettek a nép nyelvében. Hogy Szenci Molnár és összes későbbi nyelvtaníróink — köztük a nagy Révai is — *lön, tön*-ben állapították meg a *lész, tész*-féle igék 3. szem. elb. alakját, ez a körülmény könyvem megjelenése idején egy nyelvészt sem köthetett meg abban, hogy valamely nyelvemlékben esetleg *leve, teve* alakot is ne olvasson, mert egyetlen régibb nyelvészünkről, még Révairól sem mondhatjuk azt, hogy a szóbanforgó ragozási megállapítást ö s s z e s nyelvemlékeink tüzetes átbúvárlása alapján tették volna meg. Más az tehát, ha Szencitől Imre Sándorig olvassuk úgy a *lön, tön*-féle alakok szabályát, és más, ha a TMNy mondja ezt ki, legmásabb pedig, ha Kräuter egyenesen figyelmeztet reá, hogy a *leve, teve*-formák egészen újkoriak nyelvtörténetünkben. De hisz íme a JordK adata után még a Kräuter figyelmeztetése is egyszerre kudarcot vallott és kiderült, hogy *leve, teve*-féle kivételes formák már a régiségben is valóban előfordulhattak. Ilyen olvasásmódot tehát nagy igazságtalanság pálcát törni valaki fölött. Azt kell elítélni inkább, aki az összes nyelvemlékeknek külön e célból való végigbetűzése nélkül ki meri vagy ki merte mondani, hogy *leve, teve*, illetőleg például *lesz, tesz, vesz*-féle alakok (l. MNy 14:55 és Nyr 47:98) s o h a s e m fordulnak elő a régiségben!

Végül M. G. egy „legújabb botlásomat“ is iparkodik fölfedezni. Ez a legújabb botlás abban állana, hogy a JordK *eeve* alakját Suhajda dacára *evé* helyett *eve*-nek olvastam. (Mennyi évelődés!) Hát én megvallom, hogy sem a Suhajda szóban forgó megállapítására, sem a M. G.-nak minden áron újat mondani akaró, *isémüküt, kös*-féle (vö. Nyr 45:388; 48:25) fejtegetéseire és olvasásmódjaira nem tettem és nem teszek esküt. Az Érdy- és JordK elb. alakjainak kettős *-ee*-jét ugyane kódexeknek megokolhatatlan *haab, haat* (=6), *naap, raas, olaaz* stb.-féle írásmódjánál fogva (l. NyK 31:223), főképp pedig azért, mert a megfelelő mélyhangú alakokat nem az ekként elvárható *-o*-val (*mondo, ado* stb.), hanem általánosan *-a*-val (*monda, ada* stb.) találjuk, mindaddig nem fogom Suhajdával zárt *-é*-nek olvasni, amíg engem erről valaki külön okokkal meg nem győzött.

(Pozsony, 1919 október.)

ZOLNAI GYULA.

A JordK-nek fönt említett egyetlen *ève*-féle adatához most Simonyi fölfedezésében egy második is járul, a GuaryK-é: „semmie *teve*“, azaz: sèmmié tève (l. Nyr 49:92). Ez az adatpár Mészöly nézetének immár teljes kudarcát jelenti. (Balatonalmádi, 1920 június 16.)

Z. Gy.

Digó. (Vö. Nyr 49:44.) A világháború során ment át a köztudatba. Elsőkül a szegedi 46. (közös) gyalogezred katonái használták, ímígy szólogatva át a piavei harcvonalon velük szemben álló olaszokhoz. A „digó“ szót szűkebb hazájukból vitték magukkal a frontra szegedi és csongrádi hőseink, akik már az apjuktól hallották emlegetni az olaszoknak, a taljánoknak ezt a különös meghatározását. 1879, a nagy szegedi árvíz után hatalmas újjáteremtő munka indult meg a Tisza partján. Elsősorban magát a Tiszapartot kellett megépíteni, védőművekkel ellátni s ugyanakkor Eiffel tervei után hidat húztak a makrancos folyó hátára. A vízi munkálatokhoz kipróbált olasz szakembereket hívták Szegedre, akik száz meg száz honfitársukat hozták el magukkal mint egyszerű munkásokat. Mikor azután a taljánok meg a szegedi magyarok érintkezni kezdtek egymással, amazok a „tessék“ meg a „kérem“ szót, emezek a „dico“ szót tanulták meg elsőnek. Az olasz munkás, akit az alföldi kubikos képtelen volt megérteni, folyton azt mondta: *dico, dico* (mondom, mondom). Így ragadt az olaszra a *dico*, amiből a szegedi nyelv hamarosan *digó*-t formált. Történt azután, hogy néhány olasz cukrász is megjelent a városban, csengős kis kocsiiban tologatva maguk előtt a fagylyaltot. Mikor a Tisza-parti és hidépítő munkával készen voltak, ezek a cukrászok nem vándoroltak tovább, Szegeden maradtak és — megkülömböztetésül a többi, üzletben árusító cukrászoktól — *digó*knak nevezték őket. Az olasz cukrászok után a Bácskából rác cukrászok jöttek, akik a nyakukban lógatták a „boltjukat“, (édességeik között volt a fővárosban törökméznek nevezett *alvé*),¹ de ezeknek is *digó* volt a nevük. A háború előtt Szegeden a *digó* szó alatt tehát nem olaszt, hanem olyan szerb (az olaszok később eltűntek) cukrászt értettek, aki a bosnyák árusok módjára a nyakába akasztva hordja az üzletét. A háború szegedvidéki katonái kitűnő s talán ösztönös nyelvérzékkel nyúltak vissza a *digó* eredeti jelentéséhez. A szelid gúnynevet tőlük vette át az armádia. (Nálam hozzáértőbbek talán meg tudnák mondani, honnét ered az *alvé* szó. Ami engem illet, diákkoromból csak arra emlékszem, hogy ezt a nyúlós, ragadós édességet csupa avas diódarabkával tüzdelték tele a szerb cukrászok. A pesti jássz-nyelv ez alapon biztosan *ajvé*-nak keresztelné el az *alvé*-t.)

MOLNÁR JENŐ.

Alvé. Az *alvé* szó arab illetve török eredetije *helva*. Jelent különféle és részint lisztből, részint szezámából, olajból, mézből meg cukorból készült édességet. V. ö. *un-helvasi* lisztből készült *helva*, *keten-helvasi* fonál alakú *helva*, *kudret-helvasi* mauna; *helvaži* *helva* készítő, *helva* áruló. A *helva* szót a Balkán összes országaiban ismerik, a románok *alva*-nak, meg *halva*-nak, a szerbek *elva*-nak, meg *helva*-nak ejtik; *alvé*-nek úgy látszik csak a mi nemzetiségi területeinken hangzik.

KÜNOS IGNÁC.

Szivu. Horger A. a MTsz-ra tett megjegyzései közt (Nyr 44:134) említi, hogy a székely „szivúl a *szí* címszó alá tartozik, mert ennek teljesebb tövű *szivu alakjával van kapcsolatban“. A *szivu*-t nem kellett volna megcsillagozni, mert

¹ Baján is már a mult század hetvenes éveiben *alvé*-nek neveztük azt az édességet, amit az utcán szerb cukrászok árultak. A szerkesztő.

hisz rég ki van mutatva: a TMNy (215 és 255) Kassai Szókönyvéből (a *hivu* alakkal együtt) és Hunfalvy MNyelvészetéből idézi, s maga a MTsz is idézi a *szí* cikkben, az imént pedig Kónya S. említette a nagybaconi nyj. leírásában (*hivú, szivú* Nyr 45:105). A bizonyítékokat megszaporíthatjuk a következő régebbi adatokkal: „*rivú* a. m. *rí*, *szivú* a. m. *szí*, *sivú* a. m. *sí*“ (Ágoston: Magyar iskola, a szójegyzékben). Szentpály pedig az ő m. nyelvtanában így ragozza: *szivok, szivsz, szivu*. Gyarmathy a *rivu* alakot említi (l. TMNy 256), a gyergyói nyelvjárásból pedig újabban ezeket közölték: *rivú (rí)*, *hivu (hí)*, *nyivu (nyi)* NyF 20:41. — És végre Horger maga közli egy hétfalusi mesében (Népk. 10:329): „Nem csinál semmit, csak *hivu* holnap ebédre“. A *szivul* alakban a TMNy (256) ugyanazt az *-l* elemet látja, mely a *nől, föl* igékben szerepel. A Horger idézte *hivul* alak előfordul egy virágénekekben is: „Hivul engem utitársnak“ (Vikár idézi Akad. Értesítő 1915. 586).

SIMONYI ZSIGMOND.

A portugál személyragos infinitivus. (vö. Nyr 49:49.) Az ú. n. ragozott infinitivust a portugálban — hasonló jelenség egyébként az óalsóolaszban is előfordul — újabban nem mint infinitivust fogják fel, hanem Gamillschleg szerint (*Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre, Wiener Sitzungsberichte 1913*) mint a latin conjunctivus imperfecti maradványát (*vimos tudo sem nada compramos* = lat. *compraremus*), amelyet egyébként a román nyelvekben a Gamillschleg szerint Galliából elterjedő *as*-conjunctivus szorított ki (*cantavisssem* > fr. *que je chantasse*, ol. *cantassi*, sp. *cantase* stb.) Tehát a magy. *írnom* — port. *compramos* párhuzam nyelvtörténeti szempontból nem állhat meg, de igenis mindkét nyelvközösség mai nyelvérzéke szempontjából: *írni, írnom* = *comprar: compramos*.

(Bonn).

SPITZER LEÓ.

TARTALOMJEGYZÉK.

A magyar-német nyelvviszony. <i>Simonyi Zsigmond</i>	97
A nyelvtani alakok kialakulása a gyermeknyelvben. II. <i>Balassa József</i>	102
A magyar „görög“ szó ősei. II. <i>Czebe Gyula</i>	106
A nyelvtudományi műnyelv és az idegen szók kérdéséhez. I. <i>Zolnai Gyula</i> ...	108
Névmási határozóink történetéhez. II. — <i>n</i>	115
Irodalom. Herman Ottó az utolsó magyar polihisztor élete és kora. <i>Munkácsi Bernát</i> . — Könyvészeti és kritikai adalékok a katonanyelv külföldi irodalmához. <i>Spitzer Leó</i> . — Heinrich Winkler zum 70. Geburtstage. — Beküldött könyvek. — Folyóiratok	118
Gyászjelentések. Szarvas Gáborné. — Asbóth Oszkár. — Gauthiot Róbert	122
Nyelvművelés. Az „ősfoglalkozás“ szó keletkezése. <i>B. J.</i> — S meg. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Érdekes szójelentések. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Plattform. <i>Váró István</i> . — Szaknyelvünk magyarsága	123
Magyarázatok. Lőn és leve. <i>Zolnai Gyula</i> . — Digó. <i>Molnár Jenő</i> . — Alvé. <i>Kúnos Ignác</i> . — Szivu. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — A portugál személyragos infinitivus. <i>Spitzer Leó</i>	125

Kérjük a hátralékos előfizetés beküldését. A Magyar Nyelvőr előfizetési ára az 1920-ik évre 25 korona.

A KIADÓHIVATAL.

Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

ARANY NYELVI HATÁSA NOGÁLLRA.

Nogáll János születésének százéves évfordulója alkalmával
írta Nagy Lajos.

Nogáll János neve nem ismeretlen a Nyelvőrben. Ezelőtt két-három évtizeddel szívesen időztek nyelvészeink mesteri Kempisfordításának lapjain. De az idő eljárt és a „hálás utókor“ elfelejti nagyjait. Most, mikor születésének (1820) százéves fordulóját megértük, talán nem lesz érdektelen munkáinak Arany nyelvével való kapcsolatát bővebben kimutatni.

Sokat tanult Nogáll Aranytól. Ő maga is rámutat erre Kempisfordítása 2. kiadásának (1881) végén levő glosszáriumában. Később már nem jelzi, mit vesz át, csak a Szentek tudománya 2. kiadásának (1897) végére írt kétoldalas glosszáriumban.

Hogy mennyire ismerte N. Aranyt, mutatja az a körülmény, hogy sokat idéz és ügyesen tud idézni költeményeiből (különösen Az Urangyalá-ban), tehát ne csodáljuk a nagy nyelvi hatást sem, melynek tüzetesebb kimutatására vállalkoztam. (Arany sorai állandóan fülébe csengtek, másképp nem írhatta volna ezt: *tenger hiu vágyon* fárasztva a lelkét... Csarnok 33. l. V. ö. A lelke meg uszkál tenger hiu vágyon. BH.). Nem akarok kimerítő szójegyzéket adni, csak az Arany-kutatók figyelmét akarom fölhívni e jelenségre.¹

Már Simonyi is idézi N.-t három helyen is az Arany-hatások összeállításánál (Nyr 46:73). A *nap-nap után* átvételét ő is jelzi a Sz.-ból.² Ez csakugyan — amint S. Zs. mondja — a Tetemrehívás megjelenése utáni években jelentkezik, de nem lehetetlen, hogy N.-ra a TSz is hatott, mikor ezt a kifejezést ő 1881-ben először használta. N. munkáinak ezutáni kiadásai tele vannak „nap-nap után“-nal. A Kempis I. kiadásában (I. 3.) még azt olvassuk „naponkint“ (quotidie), tehát előzőleg nem ismerte az említett kifejezést.

¹ Erről szó van a NyF 80. számában.

² Sz. = Szentek tudománya 2. kiad. A Kempis-kiadások jelölése: 1 K I 3; 2 K I 3; 4 K I 3 stb. = Kemp. I. kiad. I. könyv. 3. fejezet; II. kiad. I. könyv. 3. f.; IV. kiad. stb. — U. = Az Urangyala 2. kiad.; gl. = az illető mű glosszáriuma (pl. 2 Kgl, Szgl stb.). T = Toldi, TSz = Toldi Szerelme, BH. = Buda halála.

A II. kiadásban még félve, de később már nagyon sokszor használja többi munkáiban is. Hevenyészve is legalább húsz helyet tudnék idézni. Az *igazándi* szó is többször előfordul nála, nemcsak a 2 K-ban: Az igazándi béketűrő nem azt nézi... III. 19. (1 K-ban még „igazi“ van); a Sz-ban is: folyton-folyvást gondolkozni kell... igazándi egyházi jellemről... (83. l.). Azt, ami minden halandónak igazándi rendeltetése... (34. l.) stb. A *zokszó* is többször előfordul, nemcsak a 4 K-ban (III. 46.), hanem a 2 K-ban is. Mennyivel kifejezőbb: zokszókat tűrj néha békével, mint (1 K): szavakat tűrj néha békével (verba interdum sustineas). Vagy: nem keseredik egy-egy zokszóért (2 és 4 K III. 54.); 1 K: nem keseredik el keményebb szóra (neque verbis durioribus acerbatur). Tehát e szavakkal N. kifejezőbbé igyekszik tenni nyelvét.

Lássuk a többi példát:

Azon¹ melegében: csakhamar, első hevében. 2 K III 33: Amely érzelemtől szíved jelenleg lángra gerjed, azon melegében (cito) másra fordul. V. ö. TSzgl és u. o. 10:44. (Azon melegében harcolt.) — *Bomlott*, világ után bomlott szív: ha meggondolás nélkül, eszeveszetten a világra adja magát. 2 K III 20: A gonosz indulat erőt vesz a világ után bomlott szíven (mentem mundo deditam). 4 K III 50: Láthatók után bomlik szíve. V. ö. TSz 4:35 (Ne bomlj!), TSzgl és TE 6:8. — *Cégért üt* 2 K 443. l.; Kár a kérdéses fordításnak Pázmány nevével ütni cégért. Sz 93: Voltaképpen pogányság, ha aranykeresztel a mellén üt is magának cégért. V. ö. TSz1:2 (Nem hogy a világnak üssek vele cégért).² — *Ember a gáton*. 2 és 4 K III 30: Ember légy a gáton (Esto... vir fortis; 1 K-ban még: állj meg emberül). 4 K III 57: Ember vagy a gáton. (Satis virilis es) stb. L. Toldi: Az volt ám az ember, ha kellett a gáton. — *Eperszem*: semmi (L. Lehr: Toldi-comm.) 4 K III 46: csak eperszembe vennéd (nec plusquam festucam perpenderes; 2 K-ban még az eredeti értelemben: csak annyiba vennéd, mint a szálkát). V. ö. T 3:5 (E nép csak eperszem volna haragjának). — *Esennen*: esdőleg. (Kell) a tisztaság ajándékát esennen kérnünk (Sz 105). Esennen könyörög (Sz 210 és 4 K I 22). Sőt mint fig. etymologica is: esennen esedez (4 K III 59). V. ö. Esennen a hun fők köntösit (t. i. Attiláét) érintik (BH 12. é.). — *Érőt ér*: szükségből megteszi a szolgálatot, érvényre jut. 2 K III 59: mindenestől érőt nem ér..., ha te távol vagy (te absente nihil sunt...). Sz 30: érőt érend Isten előtt. L. még u. o. 83. és 115. l. V. ö.: Nem érhető érőt szavuk e dologban (TSzgl és 10:108). — *Garral*, nagy garral; nagy hűhóval, büszkén (2 Kgl). Ezt a kifejezést a közbeszédből Arany példájára vette át Nogáll.³ Arany is szükségesnek látta, hogy felvegye a TSzgl-ba, szerinte a jelentése: büszkén, fennhéjázva. 2 K III 11: Bánjad, amit... jobbik gyanánt nagy garral felkaroltál.⁴ V. ö.: Daliás nagy garral (TSz 8:66.) — *Hajlókázik*. 2 K III 49: vesztetre hajlókázom (ad nihil tendo; már a

¹ Népies. Jelentése: ugyanazon.

² Más alakban is megvan ez (2, 4 K III 54): cselekedeteinek virágos *cégért köl*. Pázmánynál: cégért emel.

³ Csengeri J. Catullus-fordításában is megtaláljuk: Se legény az, ki *nagy garral* fennhéjázva beturbékol himgalambként minden házba (116. l.). Tehát nem valószínű, hogy Cs. és N., kikre A erősen hatott, válasziékosnak találták volna ezt a kifejezést, ha A. nem használta volna.

⁴ L. még így is: Én tanítok... tekintély *garoskodása* nélkül (4 K III 43.)

4 K-ban: semminek indulok). Arany ezt így magyarázza: „hajlókázik (jégen). Veszedelmes gyermekjáték, midőn befagyott tó vagy kisebb folyam jegén egy széltiben, összefogózva, mindaddig futkosnak át meg vissza, míg a jég porhanyóvá kezd lenni, s hajlodoz, végre aztán sokszor le is szakad alattuk“. (TSzgl). V. ö. Nem biztos a láb, hogy rajta egyet lépjen, mint mikor a gyermek hajlókázik jégen (u. o. 12:26). — *Hányja a hab* hiú örömeiben (4 K III 46; vane exultabit). TSzgl: „hányja a hab (keblét): kétség gyötri.“ V. ö. Oh hányszor a két szűz kebelét hab hányja (TSz 5:71). Szörnyen hányta a hab a jövőnek tervén (T 4:7). L. még Lehr: T-comm. — *Kényesség hidege leli* (2 K III 46; despici metuis; 4 K: fázol a megalázástól). V. ö. „Ujság hidege: kíváncsiság láza.“ (TSzgl). Anikót az ujság hidege is lelta (u. o. 12:8). — *Megjohádzik* (V. ö. T 7:8; Lehr-comm.; BH.; Nyr 46:73). Megjohádzott oroszánkölykök (U 146). Ez a két állat hogy' megjohádzik itt hónom alatt (u. o. 148). — *Nagy sor*: nagy dolog, aminek fele sem tréfa (2 Kgl). N. idézi is Aranyt: Már az olyan nagy sor nektek. 2 K I 9: Nagy sor engedelmességgel tartozni (Valde magnum est in obedientia stare). Valóban nagy sor, méltó, hogy megszívleljük (Sz 153). Nagy sor az élet siron innen. nagyobb sor siron tul (U 187). — *Saslódik*:¹ fárad, bajlódik, gyötrődik vagy mint P. Thewrewk mondja (Arist. gl.): strapaciát áll ki. 2 K III 59: Ki számkivetésben saslódik a halál árnyékának tartományában (exaudi orationem pauperis servi tui, *longe exulantis in regione umbrae mortis*). Sz 74: Tehát magamra nézve veszve minden munkám és saslódásom. V. ö. TSzgl és 4:93 (Eleget saslódtam becsületért eddig). — *Szere-száma* nincs: számtalan sok. N. hivatkozik Aranyra (2 Kgl). Ez életben a bajnak nincsen szere-száma (2 K III 12). V. ö. Annyi a vad erdeinkben se szeri se száma (Pázmán lovag). — *Szisz nélkül*: jaj vagy panaszos szó nélkül. 2 és 4 K III 49: ha a fájdalmat szisz nélkül állod (si silens portaveris; 1 K: ha hallgatag el birod túrni). 2 K III 56: egy szisz nélkül állom (TSz 5:20). — *Szót szól*: Folyvást szót szól mellettünk (Sz 111). V. ö. Kapu elé mindjár' szót szólani küldött (BH). Szólni szót (Arist. Acharn. 451. l. gloss.). — *Témonda beszéd*: témonda, temondád b., mendemonda, pletyka (v. ö. Nyr 8:532, 26:352, MTsz 2:696). Miért is adtam könnyen hitelt témonda beszédnek? (4 K III 45). Nem sokba veszed a témonda és szélszó beszédeket (2 K III 28; 1 K: nem fogsz hajlani röpke beszédekre; volantia verba). 4 K III 36: Témonda beszédek = ora loquentium iniqua (1 K: igazságtalan beszédek). V. ö. Sok témonda beszéd, sok szófia támad (TSz 12:23). — *Ügyet vet*: ügyel (TSzgl), megvigyázza, figyelmet fordít rá (2 Kgl). N. hivatkozik Aranyra. A malaszt a belsőkre szokott ügyet vetni (2 K III 31; ad interiora se convertit; 1 K: fordítja figyelmét). L. még 4 K III 24 és Sz 90. V. ö. Mire alig szokott eddig ügyet vetni (TSz 5:76). Aristgl. szerint: hederít valakire (Plutos 153). — *Elzüllik*, zülled: bomlik, romlik, szerte foszlik — mondja N. Hivatkozik Aranyra (2 Kgl). Ne engedje lelkét elzülleni (Sz 78). Legottan külső örömökre zülled (2 K IV 12). V. ö. Elvadulsz, elzüllöl az apai házból (T 3:7) stb.

Ezekon kívül van néhány nagyon érdekes adatunk arra is, hogy N. legszívesebben akkor vett át a régi nyelvből (különösen Pázmányéból) szavat vagy kifejezést, ha ugyanazt Aranyánál is megtalálta. Örült, ha ebben is, minél inkább e nagy költőnkre, mint a magyar nyelv művészet mesterére, támaszkodhatott. Ilye-

¹ Biharban, Arany szülőföldjén és N. egykori tartózkodási helyén ismeri a nép is (MTsz 2:354).

nek: *Alit*: vél, gyanít. Ha te magad nem mondanád, ki alítaná igaznak? (2 K IV 1; quis verum esse crederet; 1 K: ki hinné igaznak). V. ö. TSzgl és 9:21 (Rossz jelnek alítá, hogy nem ada választ). L. még NyK 15:326 (Kiss Ignác: Pázm. nyelve), NySz. stb. — *Ottan*: legott, legottan, azonnal, mingyárt, tüstént. Ottan éreztetni fogod velem, hogy mi vagyok (2 és 4 K III 8; 1 K: legott). V. ö. Ottan kegyelemre magukat megadták (TSz 19:32). L. még Bolond I. 1:59; Pázm. (NyK 15:350). — *Szembe szökik*: egyre v. vakmerően ellenkezik (2 Kgl). V. ö. Nem igaz... (Felséged megkövetem szépen: Nem szavára mondom ily szemé-szöktében (TSz 8:14 és gl). — *Szemes*. Azt nem oly szemesen szokták számba venni (4 K III 31; 2 K: gondosan; studiose). A szemességről (4 K III 45; óvatosság). V. ö. Szemesen fürkészte (TSz 2:33). L. még Aristgl., Bellágh: Pázm.-Kemp.-gl.: circumspecte. Előfordul még az ismert közmondásban. — *Szemfűl* ember: ki szemét-fülét nagyon is használja, kíváncsi. Ne légy szemfűl ember (curiosus; 2 K III 24). V. ö. Aristgl. Békák 509.; Pázm (NyK); közm. — *Szófia*: üres, haszontalan beszéd. Mert a te vigasztalásaid nem olyanok, mint az emberek szófia beszédei (2 K III 52; humanae confabulationes; 1 K: emberi fecsegések). Nem háborog az emberek szófia ítéletein (2 K III 28; humano iudicio; 1 K: emberi ítélet). V. ö. TSz 12:23 (az idézetet l. „témondá“-nál). Szófia beszéd előfordul Pázmánynál (l. NyK) stb.

Ilyen Arany-hatásokkal van tele Nogáll minden újabb átdolgozású munkája. Könyveinek olvasása nemcsak jámbor katolikus hívőnek nagyon hálás, hanem nyelvbuvárnak is. Tehát — hangsúlyozom — nemcsak Kempis-fordítása, hanem többi munkái is. Bárcsak terjedhetnének el minél nagyobb számmal. Kár, hogy kiadójuk megszállott területen van (Nagyvárad), bár az elszakított részeken még nagyobb szükség van arra, hogy a vallásos érzés megnyilvánulása legmagyarabb költőnk nyelvén csendüljön meg.

Debrecen, 1920 szeptember.

A NYELVTANI ALAKOK KIALAKULÁSA A GYERMEK-NYELVBEN.

Irta Balassa József.

— Harmadik közlemény. —

Az ige személyalakjainak használata is lassanként alakul ki a gyermek nyelvében. Az első igealakok ebből a szempontból is általános jelentésűek s bármily személy alakját mutatják nyelvtanilag, mindig személytelen mondatértékű szók. Ezek az első igealakok vagy a felszólító mód 2. vagy 3. személyének vagy pedig a jelentő mód egyes 3. személyének alakjában jelennek meg.¹ A gyermek az eseményeket hosszú ideig csak 3. személyben mondja el, minthogy önmagáról is 3. személyben beszél; s ha a felnőttek

¹ Az 58. l. 18. sorában is a „felszólító“ h. „felszólító mód 2. vagy 3. személye“ olvasandó.

kérdésére feelve, a feleletben néha a kérdésben foglalt igealakot használja (vö. fentebb 102. l.), ez nem jelenti az illető igealak tudatos használatát. A személyragos alakok tudatos használata akkor kezdődik, mikor a gyermek önmagáról első személyben kezd beszélni. Ez, mint a különböző megfigyelések összevetéséből láthatjuk, a kétéves kor körül lép fel s összefügg az 1. személyű névmás (*én*) használatával. Magának az *én* névmásnak használata pedig függ az illető nyelv sajátosságától. Amely nyelvben a névmás használata az ige mellett általános, mint pl. a német, francia, angol nyelvben, a gyermek is előbb kezdi használni. Míg a magyarban, mivel az ige ragja már megjelöli a személyt, a névmás használata is csak később lép fel. Az *én* névmás előbb csak mint birtokos névmás szerepel: *én ablakom, én vacsorám* s csak később használja a gyermek a maga személyének megjelölésére. Ugyanezt tapasztalhatjuk a bolgár nyelvben is, mert ott sem igen használják az ige mellett a névmást (Gheorgov, Gramm. Entw. 251. l.). Stern összeállítja az addigi irodalom alapján az 1. személyű névmás első fellépését (i. m. 243. l.) s arra az eredményre jut, hogy az ifjabbik testvér, aki idősebb gyermekek között nő fel, hamarabb kezdi használni neve helyett a névmást.¹

Az átmenet a 3. személyről az elsőre nem megy minden zökkenő nélkül s különböző anyanyelvű gyermekek megfigyelése mutatja, mint tapogatózik, téved a gyermek, míg az első személy következetes használatát megszokja. Az *én* fiam az 1. személy alakját első ízben (1 éves 10 hónapos korában) még neve mellett használta: *ozom* (hozom) *acita óbabát*; két hónappal később már következetes az 1. személy használata: *papok* (kapok), *itt vagyok, ot majadok, nem mászkálok, nem bántom, megészem* stb. Egy másik gyermek nyeivében szintén saját neve, tehát 3. személyű alany mellett lép fel először (2 éves 7 hónapos korban) az 1. személyű ige: *patta akarok men* (menni), viszont az *én* névmás mellett 3. személyt használ: *én is patta nézi* (Jablonkay G. A Gyermekek 2:10). Deville leánya is egy ideig így beszélt önmagáról: *ma zazan* „moi Suzanne” (idézi Gheorgov I:89). S a Sully könyvében (Studies of Childhood) közölt naplóból szintén azt látjuk, hogy az illető angol gyermek is lassan, tétovázva kezdi használni az *I, me, my* névmásokat s kezdetben ő is neve mellett használja az 1. szem. névmást: *How am I, Ningi, come down* (445. l.). Hasonló átmenetet látunk német gyermekeknél is: *nū bin bubi fetij* (fertig) 2 éves 4 hónapos korban (Tögel i. m.). Stern leánya mondta: *suchen ich ball* (i. 47. l.), fia pedig: *ich böse is* (i. m. 106. l.). Scupin említi, hogy fia ebben az átmeneti időben (2 éves 2—3 hónapos) majd első, majd második, majd harmadik személyben beszélt önmagáról (i. m. 107. 110. l.). Hasonló megfigyeléseket közölnek mások is;

¹ Gheorgovnak *Die ersten Anfänge des sprachlichen Ausdrucks für das Selbstbewusstsein bei Kindern* c. munkájában kifejtett nézete, hogy az első személyű névmás korai fellépésének oka az illető gyermek erősebb önrzete, nem fogadható el.

ezeket összeállította Gheorgov (Die ersten Anfänge, stb. 88. s köv. ll.). Ugyanebben az időben, vagy kevéssel később lép fel a gyermek nyelvében a többes első és harmadik személy is. Fiam a tb. 3. személyt már a kétéves kor előtt használta, míg a tb. 1. sz. csak néhány hónappal később jelentkezett. A 2. személy használata attól függ, hogy a gyermek tegezi vagy magázza környezetét. A magyarban figyelemmel kell lennünk a tárgyias igealakok használatára is. Érdekes jelenség, hogy míg a tárgyias igealakok használatának megtanulása idegen anyanyelvűek számára igen nehéz, a gyermek nyelvtanulásában ez alig okoz nehézséget. Fiam kezdettől fogva helyesen használta a tárgyias alakokat, s mások feljegyzéseiben sem találunk ebben a tekintetben a felnőttek nyelvétől eltérő használatot. Ez a mondat: *vedd ki engemet* (Jablonkay, A Gyermekek i. h.) azt mutatja, hogy az illető gyermek analogikus hajlandóságától vezetve az 1. személy mellett is a tárgyias alakot használta. Figyelembe kell vennünk, hogy az a gondolatkör, melyben a gyermek mozog, a tárgyias alakok használatát gyakrabban követeli, mint a tárgyatlanét: *nyissa, hozza, adja ide, elvitte* stb., tehát ezeknek az alakját szokja meg először. Viszont a tárgyatlan igéket csakis egy alakban hallja és használja: *ül, elment, alszik* stb.

Az így használt ragos alakok megalkotásában nagy különbséget figyelhetünk meg az egyes gyermekek nyelvében. A gyermek nyelvtanulását két erő irányítja: egyrészt az utánzás, másrészt az így szerzett nyelvi készség alapján a gyermek önálló lelki tevékenysége. A nyelvfejlődés első idejében a gyermek csakis azt utánozza, amit a környezetétől hall, de mihelyt egyes nyelvi jelenség vagy alak használata tudatossá válik előtte, önmaga gyarapítja a saját nyelvi birtokát az utánzás által megszerzett nyelvkészlet analogiája alapján. A gyermeknek ez az önálló, nyelvgyarapító lelki működése azonban csak akkor tűnik fel a megfigyelő előtt, ha az eredmény eltér a felnőttek nyelvhasználatától, pedig kétségtelen, hogy nagyon sok oly szóalakot is teremt a gyermek, amely teljesen beleillik az illető nyelv szerkezetébe, tehát nem tér el a felnőttek nyelvhasználatától. Folyóiratunk szűk terjedelme nem engedi meg, hogy ezzel az érdekes jelenséggel bővebben foglalkozzunk, csak egy fontos tapasztalatra akarunk ezúttal rámutatni. A gyermeknyelv fejlődése tulajdonképp nem más, mint lassú, öntudatlan küzdelem a gyermeknek egyformaságra, következetességre törekvő nyelvhasználatára s az elsajátítandó anyanyelvnek évezredek folyamán kifejlődött szerkezetek között. Mennél egyszerűbb és következetesebb bizonyos nyelvi sajátság tekintetében az illető nyelv szerkezete, annál gyorsabban és könnyebben alkalmazkodik a gyermek nyelve a felnőttekéhez; viszont, mennél bonyolódottabb valamely nyelvi sajátság, annál lassabban és nehezebben simul a gyermek nyelve a felnőttekéhez s annál több nyelvi újításra ad alkalmat. A magyar nyelv igeragozása egyszerű és következetes; tehát a gyermeknyelv kevés eltérést mutat a felnőttek nyelvétől. Mihelyt nem egyirányban következetes a nyelvhasználat, már újat teremthet a gyermek.

nyelve. A 2. személy kétféle ragja (*l* és *sz*) s az ikes és iktelen igék használata alkalmat ad új alakok teremtésére; így pl. *fekszelsz*, *alszolsz* (Kardos Nyr 35:323), *vagyol* (Csapodi Nyr 34:467); *ki fek itt* (Kardos u. ott), *szaladik*, *döngik* a légy (saját megfigyelésem). Még több analogikus formát teremtenek az igetőnek eltérő alakjai: *elesettek* (elestek), *látottam*, *látotta*, *haragszottam*, *nevetettek*, *fekütni* (fektetni), *fekszeni* (saját megfigyelésem), *adottam* (Trencsény Nyr 37:263) stb. A német igeragozás viszont igen sok nehézséget okoz a gyermeknek, különösen az erős igék alakjainak megtanulása. A fejlődés iránya a következetesebb gyenge ragozás általánosítása, pl. *getut*, *geseht*, *gegebt*, *getrinkt*, *gingte* (Stern i. m. 48, 75, 137. l.); *denümt* (genommen), *singt* (gesungen), *dedipt* (gegeben; Tögel i. m. 27. l.); *abgereisst* (abgerissen; Bergmann, Beiträge zur Unters. d. sprachlichen Entwicklung des Kindes, 241. l.). Ugyanígy az angol *comed* e. h. *came* (Tracy 114. l.).

A magyar gyermek nyelvében a legtöbb nehézséget a névmások ragos alakjainak használata okozza. A személynévmás ragos alakjai nagyon eltérnek a ragtalan alaktól (*én—engem*, *te—neked* stb.); természetes, hogy a gyermek utánzó képessége s alkotó ereje nagyon is próbára van téve s nem csodálkozhatunk, ha meglepő új alakok kerülnek a gyermek ajkára. A gyermek megfigyelésének nehézségét az is növeli, hogy a kérdező személye zavarólag hat a helyes nyelvtani alak megtalálásában. Aki a kérdésben első személy, az az ő feleletében második vagy harmadik személy lett; viszont ő maga, mint első személy, a hozzá intézett beszédben második személy. Csaknem minden magyar gyermek beszédében megfigyelhetjük a személyragok összezavarását s a névmás ragos alakjainak a rendes nyelvhasználattól eltérő, analogiás képzését. Több gyermek nyelvéből jegyezték fel a *tiem* alakot, feleletül a *tied* kérdésre vagy felszólításra. Továbbá: *enyéd*, *enyétek*, *tégemet* (Kardos Nyr 30:297); *tienk*, *enyid*, *tégéteket*, *engéddel* (Csapodi Nyr 34:464);¹ *enyimnek* = nekem, *engembe* = belém (Simonyi Nyr 35:321); *minkvel* = velünk (Kallós MNy 2:409); *éné* = enyém, *tégemet*, *engemre* (Endrey, A Gyermek 8:524).

Csak néhány szempontból világíthattuk meg a nyelvtani alakok kialakulását a gyermeknyelvben. Az eredmény, amit megfigyeléseinkből levonhatunk, az, hogy a gyermek nyelvi készségének fejlődése párhuzamosan halad értelmi fejlődésével, hogy úgy mondjuk, világismeretének kialakulásával. Amint lassanként megismeri és érteni kezdi, ami körülötte van és történik, aszerint kezdi tudatosan használni anyanyelvének rendelkezésére álló formáit, az egyes nyelvtani kategóriák kifejezőit. A felnőttek nyelvét a maga bonyolult szerkezetével nem tanulhatja meg egyszerre a gyermek. Kezdetben utánoz mindent, amit hall s ezt az utánzás által szerzett nyelvyanyagot a maga önálló leiki működésével dolgozza fel. Ebben

¹ Hasonló alakulás a moldvai csángó nyelvjárásban: *ingünket* (minket), a székely *engönknyi* (hozzánk) s a palóc *engeönknek* (nekünk). MTsz 489.

a tekintetben a legfontosabb működő erő az analogia. A gyermek gondolkodásának menete egyirányú: ami vele történt, amit látott, hallott vagy tapasztalt, annak ismétlődését várja a jövőben is. Ezért nyelvében is egyformaságra vagy legalább hasonlóságra törekszik. S a gondolkodásnak ez az egyirányú menete küzd a gyermek nyelvtanulásában az anyanyelv megállapodott szerkezetével. S ebben a küzdelemben rejlik a nyelvek fejlődésének, lassú átalakulásának egyik fontos oka.

A NYELVTUDOMÁNYI MŰNYELV ÉS AZ IDEGEN SZÓK KÉRDÉSÉHEZ.

Írta Zolnai Gyula.

— Második közlemény. —

A dolog érdemére vonatkozóan s egyúttal összefoglalólag a következőket válaszolhatom.

Vitánk fő tárgyát két kérdés teszi. Egyik: a nyelvtudományi műnyelv, másik az idegen szók használatának kérdése.

Az előbbire vonatkozólag, a fölmerült szempontokat és érveket mind figyelembe véve, nézetemet ekként foglalhatom össze. Valamint a régi indeknek, görögöknek és rómaiaknak joguk volt, úgy a mai nemzetek tudósainak is föltétlenül joguk van ahhoz, hogy a tudomány fogalmait a lehetőséghez képest a maguk nyelvén nevezzék el. A szokás, hogy az örökségül kapott latin-görög műszókat előnyben részesítik, illetőleg hogy új tudományos fogalmak elnevezésére is a holt görög és latin nyelvek szavait alkalmazzák, valamint a hagyomány, amely e szokásból kifejlődött, a mai nyelveket természetes joguktól nem foszthatja meg. A görög és római műveltség hagyománya iránti tiszteletünk nem csökken azzal, ha mi, újkori nemzetek, a két klasszikus nemzet elméinek áthagyományozott vívmányait a magunk nyelvén emlegetjük, valamint hogy azzal sem szűnt meg a klasszikus műveltségnek világraszóló jelentősége iránti tiszteletünk, hogy a tudomány művelésében a latin nyelvet a nemzeti nyelvekkel cseréltük föl. E cserével együttjár a nemzeti nyelveknek teljes önrendelkezési joga, amely az egész vonalon, s így a tudományos fogalmak elnevezése terén is érvényesülhet. A tudomány nemzetközisége csupán annyit jelent, hogy az emberi tudás gyümölcsei az egész emberiség közös kincsét teszik, amennyiben minden nemzet iparkodik más nemzetek elméinek tudásbeli termékeivel mentől teljesebben és mentől hamarabb megismerkedni. A tudomány irodalmi alakban való megrögzítésének módjául természetes jogánál fogva minden nemzet a maga nyelvét használhatja és a gyakorlat szerint használja is, azonban célszerűség szempontjából a kevésbbé ismert nyelvű és kisebb nemzetek a maguk elmetermékeit világnyelveken is közreadják. A nemzeti nyelven megjelenő tudományos irodalom a maga területén belül a műnyelv dolgában teljesen önálló, s művelőit a tudományos fogalmak megnevezésében ugyanaz a jog illeti meg, amely a mindennapi dolgok megnevezésében is megilleti a nyelveket, hogy t. i. vagy eredeti módon adnak nevet a szükséges fogalmaknak, vagy készen veszik át e neveket más nyelvektől. A nyelvek maga-

sabb fejlettségük fokán ösztönszerűleg fordulnak az előbbi módhoz, s a tudatos nyelv-művelés az idegen szók átvételétől joggal tartózkodik mindaddig, amíg az új fogalmaknak eredeti szavakkal képes nevet adni. Az idegen műszók kiküszöbölése — ezt Spitzernek is mondom — éppenséggel nem jelenti a tudomány *elnemzetiesítését* (vö. Fremdwörterhatz u. Fremdvölkerhass 23. l.), hanem csak azt, hogy az illető nép a maga *tudományos előadásmódját* tette nemzetibbé. Ez pedig csak hasznára válik a tudománynak, mert megértését és terjedését hathatósan előmozdítja. Az idegen, görög-latin műszóknak megvan ugyan az az előnyük, hogy mint *már kész* nevek azonnal képviselhetik a tudományos fogalmakat, mert Spitzer Leónak helyes észrevétele szerint az idegen szót mint nyelvérzékünkötől távolabb állót alkalmasabban rögzíthetni bizonyos meghatározott értelemre (id. m. uo., idézve Sch.-nél is Nyr. 48:123), míg az úgy választott vagy újonnan alkotott eredeti szóhoz külön megszokás is szükséges, hogy őket köznapi jelentésüktől elszigetelje és szerepükben megrögzítse: ám ez nem oly fölötté fontos mozzanat, mert a műszó-történet példái mutatják, hogy az eredeti szakkifejezés is rövid használat folytán életképesé válik, s annyira megtelik a maga tudományos tartalmával, hogy ezt esetleges mindennapi értelme egyáltalán nem zavarja. Az eredeti műszók azonban legnagyobb részt úgy vannak összetétel vagy képzés által alkotva, hogy külön tudományos rendeltetésük jellegét azonnal magukon hordják. A nemzetközi műszók lefordításának, illetőleg eredeti műszók alkotásának tehát nincsen semmi komolyabb akadálya. Ha az eredeti műszók egyike-másika, mint minálunk is, a gyakorlatban nem válik be s a nemzetközi műszónak ad természetszerűleg helyet, ebben kénytelen-kelletlen a nyelv-művelés szempontjából is megnyugodhatunk, magától értetődőleg azzal a főntartással, hogy a nemzetközi szót egy-egy újabban fölmerülő szerencsés eredeti szóval bármikor ismét helyettesíthetjük. A sikertelen műszókisérletek az eredeti műszó-alkotás természetes jogát éppenséggel nem szüntethetik meg, és semmi józan okkal nem támogatható az a merev következetességi álláspont, amely *néhány* lefordíthatatlan vagy sikertelen fordítású műszó miatt egy nyelv *összes* bevált és szinte másfél század óta használt eredeti műszavait sutba kívánja dobni. Eredeti és átvett műszó bármely tudományos nyelvben éppúgy megférhetnek egymás mellett, mint ahogy eredeti és jövevényszók a mindennapi nyelvben is általában megférhetnek. Nincs tudományszak, amelynek terén a nemzetköziségre annyira hajló s nálunk ebben is oly szolgálilag utánzott német műnyelv is ne mutatna föl kisebb-nagyobb számmal eredeti elemeket is. Hogy az arány a német műnyelvben a görög-latin szóknak kedvez, ez nem lehet ok arra, hogy mi a magunkénak arányát az eredetiek javára ne billenthessük, még kevésbé pedig arra, hogy az elfogadott életképes eredeti műszókat is mind kiirtsuk. Én azonban meg vagyok arról is győződve, hogy ha a német tudósok képesek lettek volna egy teljesen, vagy csak igen kevés kivétellel eredeti nyelv-tudományi szaknyelvben megállapodni, akkor ma nekem nem kellene Sch.-tel hiában vitáznom, s ő a Nyelvtudomány c. folyóiratban az indogermanisztika legsajátabb kérdéseiről értekezve is teljesen vagy csak igen kevés kivétellel eredeti magyar műkifejezéseket használna véges-végig. Egyöntetűség és állandóság kétségkívül fontos kívánalom a tudományos műnyelv terén, de ez míg egyrészt a valóságban a görög-latin műszókra nézve sincs meg, másrészt, ha egyáltalán elérhető, keresztülvihető az eredeti műszók terén is. Nem állja meg a sarat az az ellenvetés sem, hogy „a magyar nyelv-tudományi műnyelv... speciális magyar szempontok szolgálatában áll, minélfogva az indo-

germanisztika igényeit nem elégítheti ki“ (47 : 160). A nyelvészeti magyar műszók nagy része u. i. általános nyelvtudományi jelentőségű. Ilyenek : az *ige, főnév, melléknév, alany, tárgy, egyesszám, többesszám, személyrag* vagy *személyjel* stb. stb. Hogy ezek miért ne volnának indogermán nyelvekre is alkalmazhatók, ezt senki sem bírja fölfogni, és Sch. semmivel sem tudta megokolni. A sajátosan indogermanisztikai latin-görög műszók használata miatt, amelyekre találó fordításunk *nincs*, soha sem hibáztattam ellenfeletem.

Éppilyen üres, semmivel meg nem okolt Sch.-nek az á kijelentése is, hogy „az indogermanistának joga és kötelessége a nemzetközi latinos terminológiához ragaszkodni“ (47 : 162). Arra az önhittségre pedig, amellyel Sch. az én fölszólalásomat az „indogermanisztika belügyébe“ való beavatkozásnak mondja, magát pedig a maga szemétdombján korlátlanul uralkodó kakasnak képzei (48 : 78), ez a feleletem : A hazai indogermanisztika nem valami különálló tudomány, ahol bármely kakas kedvére garázdálkodhatnék. Én csak *magyar nyelvtudományt* ismerek s ennek külön-külön területeit : a magyar nyelvvel, a finnugor nyelvekkel, az indogermán s aztán akármilyen más nyelvcsaládokkal vagy elszigetelt nyelvekkel foglalkozó ágait, amelyek mind a magyar elme nyelvtudományi buvárkodásának összefüggő területét teszik. Ennek az egységes területnek csak egységes műnyelve lehet, amelyet, magyar tudományról lévén szó, magyar tudósok alkottak, magyar tudósok fejlesztettek s magyar tudósoknak kötelességük ápolni és föntartani is. Hát úgy képzei-e Sch., hogy magyar nyelvtudományi folyóiratban vagy munkában bármely nyelvet vagy nyelvcsaládot tárgyalva beszélhessünk *főnevekről, melléknevekről, jelzőről, határozóról* stb. stb., s csupán az indogermán nyelvek fejtegetésekor kelljen azonnal a *substantivum, adiectivum, attributum, adverbiale* stb. stb. cothurnusába bujnunk? A magyar nyelvtudomány bármely ágában mutatkozó külön szűséglet számára is jogunk van eredeti műszókat alkotni, tehát akár az indogermanisztika szükségletére is, és csupán ha erre képtelenek vagyunk, válik a kénytelen szükségnél fogva kötelességünk a nemzetközi műszók alkalmazása.

Vitánk másik tárgyáról, az *idegen szók* kérdéséről igen sok mondani valóm volna, de most is csak azokra az ellenvetésekre szorítkozhatok, amelyek a válaszban éppen fölmerültek. Egyik és kétségkívül a fontosabbik a szók *hangulati velejárójának* mozzanata, amelyre nézve Sch. most egy külön szakaszban (48 : 124) okatlanul és alaptalanul támad reám és szükségtelenül iparkodik engem kioktatni. Az én e pontra vonatkozó válaszomnak (47 : 215) ugyanis nyilvánvalóan az volt a célzata, hogy a *hangulati velejáróval* Sch. a maga *tulzó* deákoskodásait, az *etc., cf., et seqq.* stb.-féléket, meg egyéb fölösleges latin szavait nem védheti meg : hiszen világosan meg is mondtam : az ő „szavaiban annyi ilyen melléközöngé működik, hogy *teljesen elnyomják az alaphangot, a magyarságot*“. Sch.-nek ilyen védekezés módja tehát fölmentett engem a *hangulati mozzanat* behatóbb szemügyre vételének kötelességétől, de figyelmeztetem őt arra a másik és illőbb kötelességre, amelyet maga mulasztott el, amikor a 47 : 216. l. jegyzetében saját igazolásomra idézett régebbi cikkeimnek még azokat az oldalait sem olvasta el, amelyekből meggyőződhetett volna, hogy a *hangulati velejárónak* jelentéstani fontosságát éppen az idegen szók ügyében magam is jól ismerem. A Nyr.-nek ott idézett helyén, három évvel a Sch. otromba vádjai előtt, éppen a 45 : 279—280. lapokon így szóltam : „Azt is mondják : az idegen szóknak más az árnyalatuk, más a *hangulati velejárójuk*. Ez előtt az ok előtt tisztelettel meghajlok.“ Akkori cikkemnek

záradékában, amelyből e szavaim valók, a napisajtó munkásaihoz szóltam s így folytattam: „De folytonosan nem akarok hajlongani. Igen sok idegen szavunk van, amelynek az eredetitől való árnyalati különbsége pusztá képzelődség. *Hangulati vagy érzelmi mozzanatok* pedig, jobban elemezve, csak a nemzeti érzés gyöngeiségének bizonyul.“ Most is azt vallom, hogy a *hangulatra* való hivatkozás igen-igen sok esetben pusztá kibúvó. Vannak ugyanis, még pedig hatalmas számmal, olyan idegen szavaink, amelyek az én érzésem és sok jeles magyar író érzése szerint az eredeti szavaknál egy hajszállal sem jelentenek többet. Ilyenek, hogy csak néhányat említsek: *generáció* a *nemzedék*-kel szemben, *internacionális* a *nemzelközi* mellett, *centrális* a *központi* v. *középponti* dacára, s hogy a tolakodó, sőt immár bitorló idegent a hátráló és maholnap pusztuló magyarral egyszerűen csak szembeállítsam, a következők: *argumentum* ~ *bizonyíték* v. *érv*; *abúzus* ~ *visszaélés*; *adoptál* ~ *örökbe fogad*; *agónia* ~ *haláltusa* stb.; *applikál* ~ *alkalmaz*; *energikus* ~ *erélyes*; *faktor* ~ *tényező*; *individuális* ~ *egyéni*; *individualitás* ~ *egyéniesség*; területi *integritás* ~ t. *épség*; *karakter* ~ *jellem* ill. *jelleg*; *karakterisztikus* ~ *jellemző* ill. *jellegetes* v. *jellemzetes*; *klima* ~ *éghajlat*; *komplikált* ~ *bonyolult* v. *bonyodalmas*; *krízis* ~ *válság*; *kulturális* ~ *művelődési* v. *műveltségi* stb.; *metodus* ~ *módszer*; *neutrális* ~ *semleges*; *organizál* ~ *szervez* ill. *rendszeréz*; *perspektíva* ~ *távlat*; *redakció* ~ *szerkesztőség*; *szimbolikus* ~ *jelképes*; *szimpatikus* ~ *rokonszenves* stb.; *teória* ~ *elmélet*; *territoriális* ~ *területi*; *tradíció* ~ *hagyomány*; *tradicionális* ~ *hagyományos*, *hagyományszerű*; *tuberkulózis* ~ *gümökör*; *tuberkulotikus* ~ *gümökörös* stb. stb., hiszen egész szótárt lehetne — és kellene is! — összeállítani belőlük. S hogy mindennapi szavakat is idézzek, van-e jelentésbeli különbség a következők között, amelyeknek magyarját magam következetesen használom, idegen másukat meg környezetem ajkáról hallok gyakorta. Én t. i. csak *felöltöt* viselek és nem *übercihert* (amint pl. az ál-rendőr teszi Molnár Ferenc Vacsorá-jában, Bp. 1917. 8. 1.), esős időben *sárcipőt* hordok és nem *kalucsnit*, orromon, ha olvasok, *csiptető* van és nem *cvikker*, az étkezéshez *evőeszközt* használok és nem *eszécájgot* élelmiszerért a *kamarába* küldöm a cselédet és nem a *spájzba*, *főzeléket* eszem és nem *csuszpájzot*, cselédet a *közvetlőtől* vagy *szerzőtől* rendelek és nem a *cupringertől*, magamat *ébredtőórával* költetem föl és nem *vekkerrel*, szükség esetén *sürgönyt* vagy *táviratot* küldök és nem *telegrammot*, nagyobb bajban *sürgös* táviratot és nem *dringendét* stb. stb.

Ami az előbbi-fajta szókat és általában az irodalmi szóhasználatot illeti, nem tagadom, hogy az idegen szó *bizonyos esetekben* finomabb, találóbb, ennél fogva hangulatosabb is. De erős magyar érzésű írónál *az ilyen eset igen-igen* ritka s az efféle szükség eseteit egyes szókra nézve külön meg is állapíthatni (vö. pl. Riedl cikkét, Szily-émlékkönyv 58). És ne feledjük, hogy a finomságot, hangulatos és erőt nem csupán idegen szóval, hanem nagy nyelv-művészeink tanúsága és követhető példái szerint megfelelő szóválasztás, új fordulatok útján eredeti kifejezésekkel is elérhetjük. Hiszen akire Sch. hivatkozik, Güntert is azt mondja, hogy választékosabban, előkelőbben, költőibben úgy fejezzük ki magunkat, ha a köznap szókat kerüljük, szokatlan kifejezésekkel élünk, *régi*, *újjonnan kigondolt* vagy *idegenből újjonnan vett* szavakat alkalmazunk. Az érzelmi hatás eszközei között tehát csak utolsó helyen említi az *idegen szók* segítségül vételét, s a hozzájuk való hajlandóságot egyenesen *végzetesnek* jelzi (48:124). Nem meríthetem ki, ezúttal sem, a *hangulat* kérdését, és igen sajnálom, hogy e cikk keretében azokra az ellenvető gondolatokra sem térhetek ki, amelyeket Spitzer Léo elmemozdító vita-

irata (Fremdwörterhatz u. Fremdvölkerhass, Bécs, 1918) keltett bennem. Ez alkalommal csak a következőket jegyzem még meg. Az elkerülhető idegen szók használatát az irodalomban és a művelt társalgás nyelvében, igaz, bizonyos *hangulat*, tehát az érzelem is szüli (Sch. szerint az *affektus*, mert a németek is, pl. Sperber és Spitzer is *affektálnak*). De mi ennek az érzelemnek, ennek a hangulatnak az alapja? Egyrészt az a gondolat, hogy az idegen nyelv, a görög vagy latin, illetőleg az angol, francia vagy német, ritkábban az olasz vagy egyéb műveltnyelv szava a magunkénál önmagánál fogva több, előkelőbb. Ebben bizonyos szerénység nyilvánul ugyan, amelyet méltányolnunk lehet, de az is való, hogy a szerénység, ha tulságba megy, önérzethiánnyá fajul. Az idegen szó fölényének elismerésében az eredeti szók s így tulajdon nyelvünk iránt bizonyos kicsinylés nyilatkozik, amelynek végzetes következményeit éppen mai hirlapi és társalgási nyelvünk, valamint tudományos előadásmódunk (a nyelvtudomány terén legkirívóbban, sőt egyenest fölháborítóan éppen a Sch. előadásmódja) mutatja. Erőért, előkelőségért, finomságért folyton és folyton idegen nyelvhez fordulni annyi, mint a magunk nyelvének gyöngeségéről és szegénységéről tenni tanuságot. De a saját gyöngeségéről és kifejezésbeli szegénységéről is tanuságot tesz az az író, aki a hatásnak egyre csak ehhez a könnyen elérhető eszközéhez, az idegen szókhoz folyamodik. A szenvedély költészete, a dráma és általában az érzelem és hangulat nyelve, a költői nyelv nagyon szépen meg tud lenni idegen szók nélkül, sőt ezek, bizonyos eseteket leszámítva, egyenesen kirínak belőle. A próza legkiválóbb magyar művészei szintén csak kivételesen, *széptanilag megokolható* esetekben fordulnak az idegen szavakhoz. Miért kell tehát folyton idegen szavak segítségére szorulnunk? Miért kell Sch.-nek szakadatlanul így beszélnie: „a *stabil terminusok enorm* tömegével szemben“ (Nyr 48:78, a *lömeg* nyilván csak azért maradt magyar, mert a megfelelő német *Menge* sem latin szó); „e *typus finalis vokális* az *autorítások consensus* ellenére majdnem biztosan helytelenül van *rekonstruálva*“ (Nytd. V. 170) stb. stb.? A Sch. kedvelt szóképével (vö. Nyr 47:210 jz.) s egyszersmind az ismeretes népdallal is szólva: „*ebugatta* módon“ vannak biz ezek magyarul! Sch. azonban még a tudományos műszók használatában is a hangulat alapjára helyezkedik, mikor azt mondja, hogy a *subjectum* szónak „rendkívül erős tradicionális melléköngéje van, amelyből az *alany* szóban mit sem érezhetni“ (47:160). Ugyan mi szükség van nyelvtudományi fejtegetés közben ennek a melléköngének a hangulatára? S aztán miért ne helyezkedhetnék egy tudós arról az érzelmi alapról, amely véges-végig görög-latin szavak hangulatában nyilvánul, a nemzeti érzés alaphangulatára, hiszen ez az érzés, meg a vele együttjáró törzsökös gondolkodásmód teszi éppen nyelvvé a nyelvet, az embernek ezt a legfajibb, legjellegzetesebb tulajdonát.

Az idegen szók használatában nyilvánuló érzelemnek, illetőleg hangulatnak az alapja másrészt egyszerűen a hivalkodás. Tolnai Vilmos a Magyarító Szótár bevezetésében igen szépen elősorolta azokat a forrásokat, amelyekből a szükségtelen idegek szók használata fakad. E források közül kettőnek, a tudákosságnak és divathajhászatnak egyenesen a hivalkodás a talaja. Ebben a hibában szenved az az iskolamester is, aki latin szavak nélkül nem érzi magát jól a dobogóján és tekintélyvesztéstől fél, ha erről egy pár hüvelykkel lejjebb, az eredeti szavak padolatára lép le. Ugyanezt mondhatjuk a szószék és a vezércikk idegenszerűsködő hajlamára vonatkozólag is. Végül az érzelmi okra való hivatkozás már azért is kétes értékű, mert az írónak idegen szókhoz való vonzódása könnyen szembe-

kerülhet az olvasónak ellentétes érzésével, amely az idegen szót nem szíveli s amelyre az eredeti kifejezés hat melegebben. (Az érzelmi mozzanatnak erre az oldalára már Kulcsár Gyula helyesen mutatott rá *A magyaros írásművészet főkérdései* c. tanulmányos értekezésében, NyF. 54: 17 és a Nyr megfelelő helyén.) Fokozódik pedig az író és olvasó közötti érzelmi ellentét akkor, ha az író az idegen szók használatában *szertelenségig megy*, s éppen ez az eset forog fön Sch.-tel szemben, úgyhogy a vita e mozzanatát illetőleg megint csak arra a végeredményre kell jutnom, amit más szavakkal a Nyr. 47: 215. lapján is kifejeztem hogy t. i. az *érzelem* megmagyarázza ugyan *egy* idegen szók kivételes használatát, de nem igazolható az a túlzás, amely az idegen szókkal való tobzódásban nyilvánul meg.

Azt is sokat hangoztatják, hogy az idegen szóval *gazdagodik a nyelv*. Sch. is hivatkozik erre a szempontra, amikor Spitzer útján Erdmann szavait idézi (48: 125). A nyelvgazdagodás kétségtelenül fontos mozzanat, s a fölszivódó, meghonosuló s ennélfogva többnyire eredeties jellegűvé is váló idegen szavak a nyelvnek valóban becses kincsévé lesznek. Az is igaz, hogy a fényűzésből használt, merőben új idegen szó is szaporítja pillanatnyilag kifejezéseinket. Ámde itt is józan mértéket kell tartanunk, mert az idegen szóknak hangulatkeltés, fényűzés céljából való *szertelen használata* is csak nyelvzagyválásra vezet, s a sűrű jövevények a nyelvet teljesen kiforgathatják a maga mivoltából. Mint a megszálló nép, ha nap nap után vonatszám özönlik, ha hivatalokban a benszülötteket kiszorítja s köztérekén is egyre sűrűbben és sűrűbben láttatja és hallatja magát, a legősibb és legtörzsökösebb várost is kivetkőztetheti eredeti nemzeti jellegéből: úgy az idegen szók mai *szertelen használata* is (ez a bűne Sch.-nek és ez ellen küzdök én egy idő óta) lassanként a nyelv teljes elnemzetietlenedésére vezethet. Ám az úgynevezett gazdagodás is csak látszat, mert ha akár az eredeti műszók, akár a mindennapi magyar kifejezések helyett bármi okból és bármi ürügy alatt állandóan idegen szókat használok, idővel teljesen feledésbe juttatom tulajdon szavainkat. Ezt a szomorú tényt a jövevénytörzsökös történetében megszámlálhatatlan példa tanúsítja. A nyelvtisztaság elvének, mint az *irodalmi és a művelt társalgási nyelvet* illető nyelvművelési elvnek jogosultsága tehát nem lehet kétségbe vonható. Hiszen ez az elv nem egyéb, mint az ősi és törzsökös szó- és szóláskincshez való ragaszkodásnak a nyelv természetéből fakadó elve s mint ilyen, minden nyelvművelésnek alapszabálya. Az elvnek csak túlzásait kell korlátozni, erről azonban nálunk nem lehet szó. Nálunk az idegen szók ellen irtó háborút, amitől Riedl Frigyes is óv (l. Szily-émlékkönyv 58. és 60. l.), tudtommal senki sem indított. De nagyon is helyén való és üdvös az a törekvés, hogy gátat vessünk az idegen szók oly mértékű elharapózásának, aminőt napisajtónkban, a közélet szószékén, művelt társalgásunkban és tudományos előadásmódunkban sajnálattal tapasztalhatunk. Ennek előbb-utóbb az lenne a szomorú következménye, hogy legszebb, legkifejezőbb eredeti szavaink sorra kipusztulnának, s nyelvünk vissza-sülyedne a XVIII. század hivatalos nyelvének latin szavakkal tarkázott zagyvalék-állapotába. Engem *nem az idegen szók kiirtásának, hanem sorra pusztuló szép magyar szavaink megmentésének célja* vezet és Sch. elleni föllépésemmel is csupán a magyar nyelvtudományi műnyelv megmentését céloztam.

A maga mentségéül még egy szempontra hivatkozik most Sch., az *egyéni irány jogosultságának* szempontjára, amely szerinte a kérdés velejét teszi, s végelemzésben azonos az *egyéni szabadság* kérdésével (48: 125). Csak mellékesen bocsátom előre azt, hogy az egyéni irány szempontjából a Nyr szerkesztőjének.

megjegyzésére (47 : 157) való hivatkozás éppen nem szerencsés. Hiszen e megjegyzésnek Sch.-et utánzó gúnyjából mindenki csak azt érezhette ki, hogy a Sch. előadásmódját a szerkesztő sem tartja helyeselhetőnek. Ám ha az egyéni irány jogosultságát, valamint ha az egyéni szabadság jogát sem vonja is senki kétségbe, ennek a jogosultságnak és szabadságnak is határai vannak. A nyelv a társadalmi élet folyománya, úgyszólván intézménye és a társadalmi intézmények két jellemző vonása, az *egyéni-kívüliség* és a *kényszer* a nyelven is uralkodik. (L. Meilletnek *Comment les mots changent des sens* c. cikkét, Année Sociologique 1904/5. évf. 1 s köv. II.). E két mozzanat bizonyos természetes határt szab az egyéni irány és általában a nyelvbéli egyéni szabadság elé. E határ áthágása pedig — ismét természetesen — visszahatást vált ki a nyelvközösség tagjaiból. A Sch. határt nem ismerő túlzásának a visszahatása volt az én cikkem, amely vitánkat keltette.

A vitát a magam részéről azzal a megjegyzéssel fejezem be, hogy Sch.-nek a magyar nyelvtudományi műnyelv teljes megtagadása és a szertelen idegen-szerűsködés vádja ellen sem előbbi, sem mostani válaszában nem sikerült magát tisztáznia.¹

(Pozsony, 1919. nov. 16).

IRODALOM.

A műszaki nyelv magyarsága. (Gyáros Vilmos : Szaknyelvünk magyarságáért. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1919. évf. 43—47. sz.)

A nyelvhelyesség ügyében újabban örvendetes jelenségeket tapasztalhatunk. A legnagyobb rosszakarat sem állíthatja már, hogy a helyes magyarságért küzdő nyelvészek szélmalomharcot folytatnak. A Nyrnek csak nemrégiben volt alkalma egy komoly emlékiratot ismertetni, amely a hivatalok nyelvének magyarossá tételét ajánlotta az illetékes körök figyelmébe. Folyóiratunk legutolsó száma pedig arról adott hírt, hogy a világos, helyes magyar beszéd- és írásmód érdekében a legreálisabb tudomány művelőinek, t. i. a mérnökök köréből is emelkedtek hangok.

Gyáros Vilmosnak A Magyar Mérnök- és Építész-egylet Közlönyében megjelent fejtegetései a leghatározottabban megérdemlik a szakemberek érdeklődését. A cikk élvezetes hangon, ügyes előadásban ismerteti tárgyát. Szerényen hangoz-

¹ Ezt a terhes örökségként ránk szállott vitát ezzel a cikkel befejezzük. Schmidt József még a következő néhány sor közlésére kért fel bennünket.

Epilogus.

Satis superque dixi.

Z. cikkére egyetlen méltó felelet: *semmi felelet*. Ami a dolog meritumát illeti, a purizmus hasznos és szükséges gyakorlati regulativum, de nem egyetlen norma, annál kevésbé kötelező dogma, aminek a többé-kevésbé jó- vagy rosszhiszemű ultrák kiadják, noha vagy mert a problémát egész kiterjedésében elméleti szempontból sohasem vizsgálták. Nem kell velük törődni; már Goethe mondotta: 'dass es eigentlich geistlose Menschen sind, welche auf die Sprachreinigung mit so grossem Eifer dringen: denn da sie den Wert eines Ausdrucks nicht zu schätzen wissen, so finden sie gar leicht ein Surrogat, welches ihnen eben so bedeutend scheint.' Én részemről mindenesetre ezentúl is úgy írok, ahogy nekem tetszik. Egyetlen hatá-sos védekezés ez ellen a bojkott. Vagy oportet, ut fiant scandala? Így is jó, de nekem elég volt a jóból: én többé nem reagálok. La commedia è finita.

Schmidt József.

tatja, hogy nem törekszik kifogástalan, szakszerű pontosságra. Célja csak az, hogy a műszaki nyelv hibáira rámutasson s példát adjon a javítás, a fejlesztés módjára. Kiinduló pontjával biztosan egyetértének szakmabeli társai is, hogy t. i. „a magyar mérnöki szaknyelv állapota nem kielégítő.”

Hiszen ezzel a szerző újságot egyáltalán nem akar mondani. Amit ötven évvel ezelőtt egyik jeles szakírónk, Greguss Gyula hangoztatott, — sajnos — még a mai helyzetre is tökéletesen ráillik. Összegyűjtött értekezéseinek kötetében, A népies elemről a természettudományokban c. cikkében írja a következőket: „Hogy a természettudományokat nálunk még nem kedvelik eléggé, annak nem egyedüli ugyan, de mindenesetre egyik főoka az, hogy akik velők foglalkoznak, nem tudják eléggé megkedveltetni.” . . . „Miért ne lehetne az igazságot, a tudományos vizsgálódások eredményét előadni oly nyelven s oly modorban, hogy megértsék azok is, akik nem e tárgynak szentelték életüket?” . . . „Szókötés, szólásmód, színezet, mind idegen, csak a puszta szó magyar; sőt gyakran ez is oly magyar, hogy a romlatlan magyar fül megborzad hallatára és csak az érti, aki a megfelelő idegen szót is ösmeri, aki a tudományban már jártas.”¹

Visszatérve a szerző fejtegetéseire, helyes az a törekvése, hogy állításait általános tételekből igyekszik levezetni s a többek közt hangsúlyozza, hogy csak a nyelv szellemének ismerete vezethet bennünket a hibák elkerülésére. A nyelv iránt érzett mélyeséges szeretet hatja át sorait. A nyugati nemzetek műszaki nyelvével való tüzetes összehasonlítás után meggyőződéssel állítja, hogy a magyar feltétlenül alkalmas a tudományos fogalmak visszaadására. A műszaki tudományok művelőinek azonban segítségre, t. i. népszerű nyelvészeti munkákra volna szükségük. A mai nehéz sajtóviszonyok között azonban a nyelvtudomány terjedelmesebb munkáival aligha siethet a műszakiaknak segítségére. Annál inkább kötelességünk tehát, hogy a már meglévő irodalomra ráirányítsuk a figyelmet. Még pedig elsősorban Frecskay János Mesterségek szótárára gondolunk. Ezt a páratlan szorgalommal összeállított, nagy munkát amúgy sem aknázták még ki legkevésbé sem. Már pedig, hogy tárgyunknál maradjunk, a lakatos és kovács mesterségek szókincsében a műszaki író is feltétlenül sok becses adatot talál. Hiszen ép a szerző próbaszövege is igazolja, hogy az említett mesterségek műszavai milyen nagy szerepet játszanak a villamosság nyelvében. Mindenesetre nagy kár, hogy a szerző ezt a munkát nem ismeri. Feltétlenül állíthatjuk, hogyha erről a műről tudomása van: értekezése végén közölt javaslatai okvetlenül módosultak volna.

Bennünket nem az érdekel itt, hogy a magyar nyelv rendszerének ismeretése címén a szerző *mit* tart szükségesnek elmondani. Fontosabb az, *miképp* sikerül más szakmabelinek a mi tanításainkat népszerűsíteni. Minden tartózkodás nélkül elmondhatjuk, hogy a szerző ügyesen oldja meg feladatát. Gyakorlott tollával elég símán írja meg mondanivalóját. Sehohsem érezzük nyomát, hogy nehezeére esik az idegen területen való járás. A népetimológiát pl. így határozza meg: „A teljesen romlatlan magyar fül és száj . . . a jövevény szót oly közelítéssel adja vissza, amilyen legkevésbé sérti a magyar hangrendet.” Ritka eset cikkében az ilyenfajta nehézkes fogalmazás: „A német minta szuggerációja (!) ebben az esetben is az üzem forma becsempészésének javára válik.” Valamint az alábbihoz hasonló, laikusra valló állítás, ennél több, egy sem fordul elő: „Amikor pl. a né-

¹ Az idézetek kiszakított részletek a mű 82. és 83. lapjáról.

metben *Daument* mondanak, akkor e kifogástalan szemléltető kifejezést nem lehet egyszerűen lefordítani, mert *hüvelyk* rosszul ejtődik és amellett véletlenül még könnyen össze is cserélhető a *hüvely* szóval is." Általában véve helyes érzékkel nézi a nyelvi jelenségeket. Nem fél tőle pl., hogy hibás képzések mélyen belé-
 évődnek a nyelv testébe. Igen helyesen hangoztatja, hogy az élő józan nyelvér-
 zék... a fertőzés ellenére is lassanként kiküszöböli ezeket az erőszakolt szár-
 mazékokat.

Legérdekesebb része a cikknek a Magyarosító kísérletek című szakasz. Elsőbbit is buzdítja a szakembereket, hogy akik helyes nyelvérzékükben biznak, igyekezzenek a műszaki tudomány korcs szavait és elnevezéseit helyes képzésükkel pótolni. Aztán pedig maga is példát mutat s kísérletet tesz a *villamos kocsi*-
 nak magyaros kifejezésekkel s helyesen képzett műszavakkal való ismertetésére. Ebben a leírásban pl.: a motor = *járó*, motorikus gépek = *járó gépek*, mozdony = *vasonjárógép*, *vasonjáró*, egyenáram = *sima áram*, fluktuáló áram = *liklető áram* és így tovább. Természetesen tisztában van vele, hogy az ajánlott kifejezések első hallásra szokatlanok, sőt talán mosolyt keltők is. De igen helyesen vitatja, hogy az újítást mégis meg kell kísérelni. Mi is azt valljuk, hogy a szavaknak igazi jelentése csak használatközben alakul ki. Ha talán mindjárt nem fedik is teljes tökéletességgel a tartalmát, idővel a fogalom és az elnevezés közt meglévő különbséget a használat kiegyenlíti. Az ajánlott magyaros műszavakat elsősorban szakemberek tudnák megbirálni. Nem elég t. i. annak megítélése, helyes-e az új elnevezés nyelvtani tekintetből. Tisztában kell még lenni azzal a műszaki jelen-
 séggel, annak az eszköznek céljával és rendeltetésével, amelynek elnevezéséről szó van. A kísérletből mindenesetre látjuk, hogy Frecskay Mesterségek szótára nagy segítségére lesz a valamikor meginduló rendszeres munkának. A cikkíró több olyan műszót ajánl, amely a műszaki tudományban új lehet ugyan, de a lakatosok, kovácsok, villamos szerelők körében teljes mértékben használatos. A szerző azzal igyekszik fejtegetéseinek gyakorlati jelentőséget biztosítani, hogy értekezése végére hat pontból álló javaslatot csatol. Ennek során kívánja műszaki szótárak készítését és pedig szakmák szerint külön-külön, valamint minden szakmát egybe-
 foglalva. Gondoskodni kellene továbbá népszerű szakmunkákról. Nemcsak a tudományos és hivatalos szakközleményeket, hanem még a hirdetések, műszaki vállalatok árjegyzékeit is át kellene nézni nyelvi tekintetből. Másutt ugyanis kifejti, hogy sok műszaki elnevezést „*egyres feltalálók tekintélye, vagy cégek reklámja* (tehát hirdetése) hozott forgalomba“.

Ezt a dolgozatot kettős okból is komolyan kell mérlegelni. Figyelembe kell venni először azt a kört, ahonnan ered. A szerző ugyanis értekezését a Magyar Mérnök- és Építészegylet gépészeti, elektrotechnikai és gyáripari szakosztályának ülésén olvasta fel. Olyan testületben tehát, ahol csak a mindennapi élet szükségleteivel szoktak foglalkozni, ahol — legalább hivatalosan — u. n. *imponderabilia* iránt nem igen érdeklődnek. Ha tehát a magyaros szaknyelv kérdése ebben a körben napirendre kerülhetett, ez azt jelenti, hogy ennek megoldását is a mindennapi élet szükségletei közé sorozzák. S ezenkívül még azt is hangsúlyoznunk kell, hogy olyan szakember felfogásával ismerkedtünk meg, aki a nyugateurópai nyelveket (az angolt, franciát, németet, olaszt) ebben a tekintetben is jól ismeri és aki az ezekkel való összehasonlítás alapján is azon a véleményen van, hogy a tiszta magyar műszaki nyelvet meg lehet és meg kell teremteni.

E. Windisch, Geschichte der Sanskrit-Philologie und Indischen Altertumskunde. I. Strassburg, Trübner, 1917. 208 l. Ára 34 márka.

Windisch műve egyik kötete a *Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde* c. nagy gyűjteménynek, amelyet *G. Bühler* mintegy negyedszázad előtt alapozott meg, *F. Kielhorn* folytatott s ma *H. Lüders* és *J. Wackernagel* szerkesztenek — egész sereg (vagy harminc) tudósnak, az indologia legkiválóbb, főleg német és angol képviselőinek közreműködésével. A gyűjtemény, amely mintegy 40 kötetre van tervezve s amelynek csaknem a fele már megjelent, mennyiség és minőség dolgában elsőrendű, monumentális a szó szoros értelmében.

Ilyen hatalmas gyűjteményből az indo-árja filologia története nem hiányozhatott, mert hiszen „a tudomány története maga a tudomány“ (Goethe); minden disciplina rendszere, alapelvei, módszerei régibb és legrégebb előzményeken alapulnak, amelyeknek ismerete nélkül a jelen állapot érthetetlen. E történeti rész megírására *E. Windisch*, ez az indologia és a keltologia terén egyaránt nagynevű tudós, vállalkozott. Két kötetre tervezett munkájának első fele, amely kezeink közt van, az ind filologia megalapításától első periodusa végéig terjed, amelynek határkövei *Th. Benfey* *Indien* c. nagy cikke *Ersch* és *Gruber* Encyklopediájában (1840) és *Chr. Lassen* *Indische Alterthumskunde* c. négykötetes nagy műve (1847—1861). *Windisch* 26 fejezetben mutatja be, miképen jött létre és fejlődött az ind irodalom és kultúra ismerete. Feltünteti a fejlődésnek egész, gyakran szeszélyes és ugrásszerű menetét, feltünteti és helyes viszonyba hozza a fejlődésnek tárgyi és személyi összefüggéseit, nyomon követi a lépésről-lépésre haladó speciális kutatást s részletes és beható analysisnek veti alá az összefoglaló, valamint az általánosabb jellegű munkákat. Hosszú sorban vonulnak el előttünk az indologia hőszói: *Sir Charles Wilkins*, *Sir William Jones*, *H. T. Colebrooke*, akik az új tudományt inaugurálták, az első fordítók, mint *G. Forster*, akinek *Sakuntalā*-fordításából Goethe az ind drámát megismerte. *Anquetil Duperron*, aki a nyugati világot a világhírű upanišadokkal megismertette, a romantikusok, akik a brahmani vallásra és bölceleltre vetették magukat, mint *F. Schlegel* és bátyja, *A. W. Schlegel*, az ind filologia megalapítója Németországban, *Fr. Bopp*, aki a szanszkrittal foglalkozás útján lett az idg. összehasonlító nyelvtudomány megalapítójává, *J. Prinsep*, a rendkívül érdekes és fontos *Aśōka*-feliratok megfejtője, *E. Burnouf*, a pāli és buddhisztikus tanulmányok úttörője, *Th. Benfey* és *Chr. Lassen* az első eredmények összefoglalói, stb.. stb. — valamennyien jellemezve, méltatva, bírálva, egymással kapcsolatba hozva. Hogy *Windisch* souverain módon uralkodik anyagán — a teljes anyagon, amelynek tömege szinte elképesztő, — az oly szabású tudósnál, mint ő, magától értetődik; de nem egészen értetődik magától az, hogy olyan világos, könnyed és fordulatos módon ír, hogy műve szinte belletrisztikus benyomást tesz s a legélvezetesebb olvasmányok közé tartozik. A munkát nem lehet elég melegen ajánlani — nem csupán indologusoknak, akik nem lehetnek elnékül, hanem tágabb és legtágabb köröknek is, többek között nyelvészeknek, mert az idg. összehasonlító nyelvtudomány az indológiából nőtt ki s mintaképpül szolgált minden más, tehát a finn-ugor nyelvtudománynak is, egyáltalában minden művelt embernek, mert az ind profán és vallási irodalom (mese, eposz, dráma, buddhizmus, brahmanizmus) hatása messze túlterjed India határain s mind inkább belekapcsolódik a nyugati kulturába.

SCHMIDT JÓZSEF.

A Finnugor Társaság legújabb kiadványai. Ismét hat, igen becses tanulmányokat tartalmazó kötetet kaptunk Helsingforsból: a *Journal de la Société FOu.* 32., 33., 34. és 37. kötetét, továbbá a *Mémoires* 47. és 48. évfolyamát.

Bennünket legközelebről a Poirot kísérleti fonétikai tanulmánya (*Sur la quantité en hongrois*, Aikakauskirja 32. 1916—20) érdekel; erről részletesebben folyóiratunk legközelebbi számában lesz még szó. A kötet következő cikke Ramstedt tanulmánya „Szókezdő zöngétlen labiális a mongol-török ősnyelvben.” Ebben megállapítja, hogy az altaji nyelvekben eredetileg szókezdő *p*-féle hang is volt. Itkonen 692 szóegyeztetés alapján a lapp-finn hangmegfeleléseket vizsgálja

A 33. kötetben (1916—20) Holma Harri a hettita nyelv idg. eredetét bizonyítja, Sirelius a rénszarvas szelidítésének módját és idejét vizsgálja, Toivonen pedig Fellman Jacob lapp-finn nyelvészeti följegyzéseit teszi közzé.

A 34. kötet (1916—20) tartalma: Aarne összehasonlító találós-mese vizsgálatai a tűz és füst, szarka és tojás megfejtésű találós mesékről, Holma tanulmánya Turku (Abo) városa nevének egy 12. századbeli arab földrajzi munkában való előfordulásáról, továbbá Toivonennek kölcsönszókról szóló cikke (a finn nyelvnek több germán, balti, valamint egyes finnugor nyelveknek néhány árja eredetű szaváról), végül Paasonen dolgozata: *Sur quelques mots relatifs à l'agriculture empruntés par les langues finno-ougr. au protoaryen ou à l'aryen ancien.*

A 37. kötet (1920) tartalmából Donner Kainak két tanulmányát emeljük ki. Az első a jeniszeji osztjakokról szól és megállapítja, hogy „indokinai eredetűek és... igen szoros kapcsolatban voltak a velük nyelvileg rokon szöke kirgizekkel.” A kötet második cikkében meg kimutatja, hogy a török-mongol szókezdő *k*- a szamojédban *š*-, *s*-, *ś*- hanggá lett, továbbá, hogy a szamojéd szókezdő *š*-, *s*- finnugor *k*-nak felelhet meg.

A *Mémoires-Toimituksia* 47. kötetében (1920) Hämäläinen Albert az emberi test szerepét kutatja a finnugor népek babonáiban, a 48. kötetben (1920) pedig Räsänen Martti a cseremisiz nyelv csuvas kölcsönszavait vizsgálja.

FOKOS DÁVID.

Volkskundliche Bibliographie für das Jahr 1918. Herausgegeben von *E. Hoffmann-Krayer*. (Berlin-Leipzig. Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger.) Ára 20 márka. Ennek, a néprajzzal és a népnyelvvél foglalkozókra nézve egyaránt fontos vállalatnak szerkesztője ez újabb kötete összeállítása közben a háborús állapot okozta akadályok miatt nagy nehézségekkel volt kénytelen megküzdeni s minden igyekezete mellett is csak hiányosan bocsáthatta közre a kötetet. Egyes folyóiratokhoz egyáltalán nem, vagy csak rendetlenül juthatott. A külföldi szak-társak támogatása hiányos volt s egyes országokból (ezek között van Magyarország is) semmiféle küldeményt nem kapott. Nagy kár, hogy ily módon a szerző nem tudja elérni azt a célját, hogy évről-évre teljes könyvészeti tájékoztatót állítson össze a néprajz egész területéről. A könyv terve nagyon széleskörű; felöleli a nép életének minden megnyilatkozását: a tárgyi néprajzon kívül a szokások, ünnepek, játékok, néphit és babona, népies orvoslás, s a népköltészet minden ágának irodalmát. A magyar néprajzi irodalom hiánya nemcsak a teljesség rovására van, hanem kára a magyar tudományosságának is.

Könyvek. *Ne bántsd a magyart. Irta Gróf Zrinyi Miklós.* A Spolarich család kiadása, Budapest 1920. [Szép és kegyeletes gondolat volt Magyarország mai szomorú korszakában könnyen hozzáférhetővé tenni Zrinyi lelkes és lelkesítő munkáját.]

Nádai Pál. Az iparművészet Magyarországon. Budapest. Biró Miklós kiadása. [A kötet IV. része a népművészetrel foglalkozik: Parasztmesterségek és művészetek. A parasztház. Népies himzések. A falusi temető.]

A Pantheon irodalmi intézet r. t. első kiadványai: Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába. — Beöthy Zsolt: Régi nóták. Három elbeszélés. — Pekár Gyula: A bresztováci szent. Elbeszélések. — Arató Erzsi: Elkésett emberek. Regény. — Kiss József: Esteledik, alkonyodik. Versek. 1918—20.

Folyóiratok. *Ethnographia.* 30. évf. Móra Ferenc, Kálmány Lajos halála. [Meleg hangú megemlékezés a magyar népköltészet e kiváló gyűjtőjéről. Meghalt 1919 dec. 6.] A füzetben Szutter Béla két mesét közöl a kiejtés pontos feltüntetésével. Mesélte Kanizsai János 40 éves napszámos Potyondon (Sopron m.). Az átírás elég gondos, de mégis becsúszott néhány toll- vagy sajtóhiba.

Néptanítók Lapja. 1920. 40—43. sz. Háros Antal. A nyelvtanításról. [A nyelvtan és helyesírás tanítására vonatkozó megjegyzések és útbaigazítások.] — A Magyar Néprajzi Társaság felhívása anyaggyűjtésre. — 44—46. sz. Gr. Teleki Pál. Földrajz és néprajz. — Solymossy Sándor. Mi a folklóre? — Dr. Hermann Antal. A néprajz és a néptanító. — Dr. Szendrey Zsigmond. A néphagyományok gyűjtésének módszere. — Dr. Viski Károly. Néprajz és néprajzi kutatás.

NYELVMŰVELÉS.

A szólásmódokról.

Minden írásmű csakúgy hemzseg a megszokott, közhasználatú szólásmódoktól. Ezek között vannak olyan kész, eredeti, a nép nyelvén teremt kifejezések, amelyeken változtatni nem lehet és nem szabad; viszont vannak olyanok, melyek az íróasztalnál születtek s egyik tollból a másikba változatlanul átvándorolnak, amelyeken pedig változtatni lehetne és kellene, mert a sok használat folytán már elkoptak, egykori divatjuk lejáróban, régi frissességük hervadásnak indult. Amazok tehát, mint nyelvi szépségek, mindenkor üdék, elevenek maradnak, emezek pedig, mint váltig ismételt alkotások, untatnak. És én úgy fogom fel, hogy amazokat kellene gyakrabban ismételni, emezeket pedig kerülni. S amidőn mindézt leírom, nem gondolok magasabb színvonalú vagy szakmabeli írásművekre, hanem csak a napisajtó termékeire, amelyeket egyaránt olvas a nép minden osztálya, vagy kiváltképpen a népnek írott olvasmányokra.

Ez utóbbi irodalmi termékekből böngésztem ki és gyűjtöttem össze 2—3 év alatt az alábbi csoportokba szedett kifejezéseket, körülbelül 200-at. Nehányat ugyan a magam ifjúkori emlékezéseiből is besoroztam, de mondhatom, hogy habár valamennyi kifejezést jól ismerem, olvasás nélkül nem tudtam volna ennyit összegyűjteni hosszabb idő alatt sem.

Nem tudom, foglalkozott-e már valaki ilyen szempontból a frazeológiával, de úgy gondolom, némi szolgálatot tettem ezzel a gyűjtéssel íróinknak, mert hiszen ezek közismert elemek, írásmódunknak közhasználatú részletei, válogathat tehát bennök mindenki tetszése és ízlése szerint; sőt ha az írónak is úgy tetszik, mint nekem, akkor az egyik csoportbelieket megkedveli és alkalmazza, a másik osztálybeliektől pedig elfordul és kerüli azokat. Mert egyikkel eleveníti stílusát, a másikkal pedig untatja az olvasót.

S ha mindezeket a kifejezéseket bizonyos szempont nélkül összehányom, akkor igyekeztem hiábavaló lett volna. Eredetük, értékük, természetük, használatuk szerint tehát csoportosítani kellett őket. Nem tudom ugyan, hogy így is sikerült-e érdeklődést kelteni irántuk, de talán elértem azt, hogy minden olvasó ráatalál néhány kedveltebb vagy unottabb ismerősére s a találkozás sem így, sem úgy nem lesz kellemetlen.

I. Törzskifejezések és képes mondások.

Egybefoglaltam ezt a kétféle elemet, mert a legtöbbnek átvitt értelme van s így különbséget tenni köztük alig lehet, éppen csak egynémelyiket lehetne határozottan ide vagy oda sorozni. Így pl. ezek a szóképek: *apjára ütött, benőtt a fejelágya*, a legszebb nyelvi sajátságok, tehát törzskifejezések; viszont pl. *bosszút áll rajta, eszeágában sincs*, nem éppen képes mondások, mert a szavakból jelentésük érthető, de azért törzskifejezések, mivel a nép ajkán széltében forognak; ellenben: *eltörött a mécses, malmára hajtja a vizet*, tisztára képes mondásnak és nem szorosan vett törzskifejezésnek tekintendők. Az igékkel kapcsolatosak minden módban, időben, számban és személyben használhatók s ez teszi könnyűvé a szövegbe való beillesztésüket. Valamennyi a nép nyelvén termett, állandóan a nép ajkán van, ezért sohasem kopnak el, hanem mint eredetiségek mindenkorra megtartják frissességüket, szépségüket és jó ízüket.

apjára ütött: hasonlít hozzá
attól ugyan alhatik kend (ellentmondás)
beadta a derekát: engedett
beadta a kulcsot: meghalt
beesült beszédébe: megakadt
benőtt a fejelágya: lehetne már esze
betömte a száját: elhallgattatta
bosszút áll rajta: megbosszulja
dobra kerül: elárverezik
egy kaptára van húzva: hasonló
elment az esze: megbolondult
eltették láb alól: megölték
eltörött a mécses: sírva fakadt
elvetette a sulykot: nagyot mondott
eret vágott rajta: megsarcolta
erőt vett rajta: legyőzte
eszeágában sincs: nem gondol rá
eszi a méreg: mérgeződik
fején találta a szeget: eltalálta
felduzta az orrát: megneheztelt
felkopik az álla: éheznek, nélkülöz
fel se veszem: nem bánom
felütötte a sátorfáját: megtelepedett
feni a fogát: bosszúra készül
felverte a házat: zajt csapott
felveti a sok pénz: gazdag
foghegyről beszél: odavetve
fúrja az oldalát: kíváncsi

galuskát kér a csizmája: lyukas
hol veszi itt magát: hogy kerül ide
hosszú lére ereszti: hosszadalmas
isten igazában helybenhagyta: nagyon
jó fiú (lekicsinylés) [megverte]
kemény dió: nehéz kérdés
kifogott rajta: megtorolta ravaszságát
kirázta a hideg: reszketett
kitett magáért: kitüntette magát
körmére égett: nem halaszthatja
körmére koppint: megfenyíti
leesett az álla: meglepődött
leesett az ugorkafáról: elbukott
lóhalálában: gyorsan
lőhátról beszél: gögösen, lenézően
lovat ad alá: felbátorítja
malmára hajtja a vizet: kedvez neki
megfizeti a nagyharang: nem fizeti meg
megnyúlt az orra: megsértődött
megrágtá a szíjat: nem tartotta szavát
mulatságot csapott: mulatott
nagyot nézett: elcsodálkozott
nagy port vert fel: híre terjedt
nem fér a bőrében: nyughatatlan
nem fér a fejébe: kételkedik benne
nyakába sózza: rátukmálja
nyakába vette a várost: csatangolt
nyakára hágott: elpocsékolta

nyakló nélkül: szabadon
 odase neki: nem baj
 olajat öntött a tüzre: felizgatta
 összeszűrték a leveket: megegyeztek
 padra megy a bőre: megdöglik
 pálcát tör felette: elítéli
 rájár a rúd: sok baja van
 résen van: figyel
 sírva fakadt: sírni kezdett
 süket fülekre talál: nem hallgatnak rá
 szavát szegte: nem tartotta meg
 számból vette ki: én is azt akartam
 mondani
 szeget ütött a fejébe: gondolkodóba
 esett

szemet szúr: feltűnik
 szemet vetett rá: megtetszett neki
 szemébe ötlük: meglátja
 szemügyre vette: megfigyelte
 szó sincs róla: igenlés vagy tagadás
 Tamás vagyok benne: kételkedem
 torkig van vele: utálja
 tűvé tette a házat: kereste mindenütt
 túljárt az eszén: megelőzte szándékában
 van is jó dolgom: nem vagyok bolond
 van valami a dologban: gyanús, lehetséges
 vérszemet kapott: felbátorodott

II. Megkövesült jelzős kapcsolatok.

Ezek között vannak végképen elkopott, lejáróban levő és életképes elemek, idegen szavakkal egybekapcsoltak is. Mai alakjában kevés állja meg a helyét; de már annyira ismeretesek, hogy érdeklődésre egyáltalán nem számíthatnak. Vannak jó és rossz alkotásúak. Valamikor, megszületésük idejében frissek, elevenek voltak, de ma már szinte félünk a velük való találkozástól. Egynémelyikén még lehetne segíteni, mert találékonyság, szépség is van bennük, kár volna elveszni hagyni őket; egy kis változtatás, egy kis javítás kellene csak. Mindezek között leginkább izület vesztették a sorozat végén levő idegenszavas összetételek, amelyeket gyakorolt író már csakugyan nem vesz a tollára.

balzsamos levegő	megbízható forrás	tátongó seb
beavatott körök	megváltó halál	töredelmes vallomás
borzalmas látvány	messzemenő intézkedés	utolsó lehellet
dúsan felszerelt raktár	nagyérdemű közönség	velőtrázó sikoltás
enyhítő körülmény	nemesszívű adakozó	végzetessé válható beleset
égető szükség	nyájas olvasó	vérlázító kegyetlenség
élénk derülség	nyomatékos figyelmeztetés	*
élénk tevékenység	nyomasztó körülmény	a technika legújabb vivmánya
fájdalomtól megtört szív	olthatailan szerelem	általános konsternáció
feszült figyelem	örvendetes javulás	eklatáns példa
főbenjáró bűn	remegő hang	frappáns példa
halvány fogalom	ruganyos lépések	impozáns részvét
időtlen idők	súlyos következmények	konkrét eset
jogos igény	szorongó érzés	kulisszák megetti munka
kizárt dolog	szűkebbkörű bizottság	matematikai képtelenség
korszakalkotó találmány	szünni nem akaró éljenzés	normális viszonyok
lekötelező szivesség	tagadhatatlan tény	notórius tolvaj
légből kapott koholmány	tartozó kötelesség	ózendús levegő
maradandó emlék	tárt karok	üres frázis

III. Megcsontosodott szokásszerűségek.

Kár, hogy megcsontosodtak s kár, hogy már szinte rájuk szalad a toll. Nincs senki, aki ezeket a szólásmódokat számtalanszor ne olvasta volna s ezért

már nem is olvassuk őket, hanem, mint egy kirakatbeli fényképen, figyelem nélkül átsiklunk rajtuk. A legtöbben nincs már élet, nincs íz és inger, mert az örökös használattól köznapivá, ízetlenséggé, banalitássá értéktelenedtek. Egyik-másiktól már csakugyan fél az ember. Pedig ezek is elmúlt idők egykori szépségei voltak, amikor még újság, elevenség volt bennük s végképen le nem járták magukat. Hanem ezek közül is sokat új ruhába lehetne bujdatni, mert megérdemelnék-

a jegyeket elkapkodták
 a különböző nézeteket áthidalták
 a megvalósulás stádiumába lépett
 annak megállapítására szorítkozom
 amiről sejtelve sincs
 a szélrózsa minden irányában
 a trón zsámolya elé
 az a nézet jegecedett ki
 az egész vonalon
 az érdeklődés homlokterében
 dacol a jövő viszontagságaival
 egy arcizma sem rándult meg
 ehhez nem kell kommentár
 elmerült a mulandóság tengerében
 elvesztette lélekjelenlétét
 fátyolt vetek rá
 felcsigázta kíváncsiságomat
 felhők tornyosulnak
 feltűnően költekezett
 fiaszkót csinált
 foglalkozást űz
 fősúlyt fektet rá
 futó tűzként terjedt el
 görcsösen ragaszkodik hozzá
 győzelmet aratott
 homlokegyenest ellenkezik
 hiú reményben ringatódzik
 jobblétre szenderült

Szombathely.

kikerülte figyelmemet
 lándzsát tör mellette
 le kívánom szegezni
 levonta a konzekvenciát
 magához ragadta a hatalmat
 megeredtek az ég csatornái
 megreszkettette a levegőt
 megtalálja a számítását
 minden alapot nélkülöz
 nekem az az impresszióm
 nevetség tárgyává tette
 nyomot hagy maga után
 osztozik nézetében
 ölbe tett kezekkel nézi
 pozdorjává zúzódot
 rám akarja oktrojálni
 rettegésben tartja a vidéket
 semmi körülmények közt
 semmi nem áll utjában
 szép reményekre jogosító
 szólásra emelkedett
 szőnyegre került
 torturának aláveti magát
 törbe csalta
 több tárgy nem lévén
 túllépte hátáskörét
 veszélyezteti a közbiztonságot
 visszhangra talál.

SEEMANN GÁBOR.

A helyesírás bálvány. Vajjon fokmérője-e a helyesírás az egyén műveltségének, vagy — kérdezzük így — a gyermek tehetségének, vagy érettségének, vagy tudásának? Lám, milyen nehéz megmondani, vajjon mit is akarnak megtudni azok, akik a helyesírás tudásától (vagy helyesebben: alkalmazni tudásától) akarják függővé tenni a tízéves gyermek felvételét a középiskolába. Bennünket e kérdés csakis a pedagógia és a nyelvtudomány szempontjából érdekel, csak azt akarjuk nézni, vajjon olyan bálvány-e a helyesírás, melynek megsértése főbenjáró bűn.¹ A helyesírás szabályai megegyezés, gyakran önkényes megegyezés eredményei; hivatalos testületek e szabályokat bármikor agyszerű határozattal megvál-

¹ A Nyelvőr már egy ízben szóvá tette ezt a kérdést egy miniszteri rendelet megjelenése alkalmából. (Idolon orthographiae. Nyr 47: 228.).

toztathatják. Sőt nálunk kétféle helyesírás is van forgalomban: az iskolai és az akadémiai. Ha tehát valaki az akadémiai helyesírás szerint ír, az az iskolai helyesírás szempontjából nézve tudatlan s nem vehető fel a középiskolába.

Az ideai iskolai év elején ez volt a tollbamondott szöveg, a tíz éves gyermek érettségének egyik próbaköve:

„Hallottatok már valamit Mátyás királyról? Mátyás királlyal együtt kivészett az igazság Magyarországból. Őseink örülhettek, hogy őt királlyá választhatták. Őseinkkel sok jót tett áldott munkásságú uralkodónk; jó pénzt veretett, az ellenséget szétkergette. Emléke örökké áldott.“

Ahány szó, csaknem ugyanannyi kelepce; s a gyermek annál könnyebben beleesik, mennél inkább kezd gondolkozni, vajjon így írja-e az illető szót vagy amúgy. S mit csinál az a szerencsétlen, aki kénytelen a *királlyal* vagy *királlyá* szókat a sor végén elválasztani; eszébe jut-e, hogy itt helyre kell állítania az egész kettős mássalhangzót. Ha nem, kész a baj; vagy ha a sor belsejében az akadémiai helyesírás szerint írja a szót (*királylyal*, *királylyá*), az is baj. Még rosszabbul jár az a gyermek, aki már könyvet vagy újságot is olvas s az ott látott írásmód megzavarja iskolai tudását. Az újságok és a könyvek írói igen gyakran egyik helyesírási szabályzatot sem alkalmaznak következetesen. Egyesek külön elveket követnek, vagy szeszélyből vagy nemtörődomségből térnek el a szokásos írásmódtól. Ezúttal példaképen az *ly* helytelen használatára akarunk rámutatni egyes idegen szavakban. A *papagáj*, *muszáj* a német nyelvből átvett szók, s mégis írónk könyvben, hirlapokban nemcsak *papagály*-t, hanem még *muszály*-t is írnak, pedig az *ly* használatának ezekben semmi értelme. A perzsa eredetű *szeraáj*-t sem kell *ly* betűvel írni, noha a francia *sérail* hajlandóvá teszi az idegenszerűség kedvelőjét az *ly* használatára. A *sejtlet*, *végrehajltat*, *kiirttat* feleslegesen pontoskodó írásmódra már rámutattunk. (Nyr 49: 82).

Ha tehát a felnőttek írásban és nyomtatásban egyaránt eltérnek gyakran a helyesírás hivatalos szabályaitól, bűnül róhatjuk-e fel, ha a középiskolába vágyó gyermek írása még csetlik-botlik? Hisz ép a középiskolai nyelvtanításnak egyik legfontosabb feladata tudatossá tenni a helyesírás szabályait s viszont az írásmód segítségével megvilágítani a nyelv szerkezetét; tehát a helyesírás szabályainak helyes vagy helytelen alkalmazása nem lehet próbaköve a tanuló értelmi fokának. Azt sem szabad felednünk, hogy helyesírásunk szabályai gyakran szeszélyesek, következtelenek s csaknem lehetetlen elérni a teljes következtetességet. Ne csináljunk bálványt abból, ami emberek múltó megegyezésének eredménye.

VÁRÓ ISTVÁN.

A földrajzi nevek kiejtése. *Kérdés.* A földrajz tanításáról van szó. Mikép ejtsük ki az idegen országbeli városok és egyéb földrajzi elemek, mint folyók, hegyek stb. neveit az iskolában: a mi olvasásunk szerint-e avagy az illető nemzet kiejtésének megfelelőképen? A zavart az okozza, hogy pl. *Portsmouth* angol város nevére vonatkozólag négyféle kiejtést olvastam: *Poszmösz*, *Portszmös*, *Portszmöth* és *Poszmausz*. Melyik hát az igazi? Talán egyik se. És így vagyunk más egyebekkel is. Nem lehetne nekünk is a nagy nemzetek után indulva, minden idegen tulajdonnevet a magunk olvasása szerint kiejteni? S. G.

Felelet. Az idegen földrajzi nevek kérdése már sok vitára adott okot. Földrajztudósaink kezdték azt az elvet hirdetni, hogy az idegen országok földrajzi neveit az illető idegen nyelv írása és olvasása szerint kell használni, tekintet

nélkül arra, hogy van-e rá régi, közhasználatú magyar nevünk vagy sem. Napilapjaink egy része terjeszti ezt a felfogást, s a műveltnék, tudósnak látszó beszéd-mód tetszik az olvasó közönség nagy részének. Hiába rendeli el az idegen földrajzi nevek magyar alakjainak használatát az iskolai és az akadémiai helyesírási szabályzat egyaránt s hiába mutattak rá ismételtén, hogy egyetlenegy nép sem mond le az idegen országok földrajzi neveinek saját anyanyelvében használt alakjáról, csak a magyar, mégis minduntalan *wieni* hajóról, *leipzig*i vásárról, *dresdeni* porcellánról, *veneziai* utazásról olvasunk és hallunk. Egy nagy magyar bank bécsi fiókja fölött egymásmellett láttuk ezt a két feliratot: *Wieni fiók* és *Succursale de Vienne*. Miért nem merik franciául is így írni: *Succursale de Wien*? Mert ez ellen minden francia ember nemzeti érzése és nyelvérzéke hangosan tiltakozna.

Noha a felvetett kérdés nem erről szól, mégis megragadtuk az alkalmat, hogy ismételve rámutassunk erre a divatos barbarizmusra az idegen földrajzi nevek használatában. Olvasónk azt kérdi, hogyan ejtsük ki az iskolában az idegen országok földrajzi neveit. Erre nem lehet más válaszunk, csak az, hogy az illető nyelv kiejtése szerint. Ha a *Portsmouth*, *Chicago*, *Bordeaux*, *Brescia* stb. neveket magyarosan olvassuk, nem létező, sehohsem használt szavakat tanulunk meg, értéktelen anyaggal terheljük a tanuló emlékezetét. Az igaz, hogy a kiejtésben fonetikus hűségre nem törekedhetünk, de egy megközelítőleg helyes kiejtést meg kell szoknunk. A kérdezett név helyes kiejtése magyarosan írva: *pórtszmész* (a szóvégi *sz* az angol nyelv interdentális spiransa). S a földrajz tanítása közben meg kell tanítani azoknak a külföldi neveknek idegen alakját és kiejtését is, melyeknek elfogadott s közhasználatban levő magyar nevük is van. Megjegyezzük még, hogy ugyanez áll a történet tanítása közben előforduló idegen személynevekre is. Jogos ellenvetés lehet, vajjon kívánhatjuk a földrajz vagy a történelem tanárától, hogy otthonos legyen a legkülömbözőbb idegen nyelvek kiejtésében. Ezt nem is kívánjuk tőle; de azt hisszük, hogy a saját szaktárgyában előforduló fontosabb tulajdonnevek helyes kiejtését meg kellett tanulnia az egyetemen. Másrészt meg szerezzen meg minden iskola egy olyan segédkönyvet, mely útbaigazítja a tanárt még a ritkábban használt nevek helyes kiejtése tekintetében is. Ilyen megbízható segédkönyv a magyar irodalomban nincs; annál több van a német és angol könyvpiacon. Egyike a legmegbízhatóbbaknak: *August Müllers Allgemeines Wörterbuch der Aussprache ausländischer Eigennamen. Bearbeitet von Saalfeld u. Michaelis. (Leipzig. Haberland.)* A 7. kiadás pótfüzete a magyar földrajzi és személynevek kiejtését is közli. A berlini Langenscheidt cég kiadásában megjelent *Metoula Sprachführer* c. gyűjtemény mindegyik füzete közli az illető nyelv fontosabb tulajdonneveinek helyes kiejtését. A szerkesztőség.

Alanyi ragozás tárgyias helyett. Pár évvel ezelőtt egy elemi iskolai számvetési szemléltető képes munkácskát terjesztettem az Orsz. Tanszermúzeum bíráló-bizottsága elé. Munkámban többször előfordul ez a kitétel: „Hány ujjamat látsz?” A t. bizottság (képzőintézeti igazgató, fővárosi gyakorló isk. tanító s a Tanszermúzeum titkára) ezt szarvas hibának kiáltotta. Mert szerinte, helyes magyarsággal így kell mondani: „Hány ujjamat látod?”

Az én nyelvérzéke s a megfigyelt népnyelvi analógiák, nekem mind azt súgják, hogy a nyelvtanra mereven támaszkodó pesti uraknak nincs igazuk. Ugyanis a nép nyelvében széltiben járatosak a következő kifejezések: „Hány birkámat láttál a nyájban?”, „Legfeljebb 8–10 sor szöveget kapáltál be naponta.”

„Hány pohár boromat itt (ivott) meg a télen, csakúgy barátságból!“ stb. És én úgy érzem, hogy az ilyes kitételekben az idézett alanyi ragozású igealak helyénvalóbb, mint a tárgyasé. Nem azt mondom én ezzel, hogy a tárgyas alak nyelvtanilag helytelen; hanem azt, hogy akik nyelvi tudásukat mereven a nyelvtanra támaszkodottan szerzik meg: rendszeren érzéketlenek maradnak a mi csodálatosan színes magyar nyelvünk sajátos árnyalatai iránt.

Kivánatos volna az ilyenfajta tudósok és tanítóemberek részére valam hajszálíg menő disztinkciós nyelvkönyvet írni, hogy jóhiszeműen se ütközhesse nek bele a népnyelvből sarjadt — nekik ismeretlen — nyelvi igazságokba. Hogyan igazodik el p. o. a nyelvtanok nyomán, a népnyelvet nem ismerő tanár vagy tanuló a következő esetben: (Nagy égi háború volt a Hortobágyon. A ménések eszeveszetten rohantak szanaszét. Zivatar múltán megindultak a csikósok, hogy ki-ki összeszedje a maga falkáját.) Az egyik csikós találkozik a másiknak ismerős bojtárjával s kérdi:

— Kinek a ménese látszik amott, Karcag irányában, öcsém?

— A Simon Jankóé — feleli a bojtár — éppen onnanfelű' gyövek.

— Láttál-e lovamat közöttte? . . .

Ez utóbbi mondatban a csikós *több (nem egy!)* lova odakeveredéséről tudakozódik és ezt a bojtár is így érti. Ha csak egy lova volna oda, akkor így formázná a kérdést: „Láttad-e (v. nem láttad-e) a lovamat közöttte?“

Hát az ilyen árnyalatokat csak az a tanult ember érzi és érti meg, akinek a nyelvérzéke a népnyelv tövén cseperedett föl és erősödött meg.¹

(Eger.)

BORSODI LÁSZLÓ.

Irén—Iréneusz. Majdnem minden magyar r. kat. férfiszereztesrendben találunk Irén nevű tagot. Tájékozatlan ember csodálkozik ezen, hogy női nevet is vesznek föl férfiszereztesek. (Tudomásom van ilyen félreértésekről.) A tájékozottabbak már tudják, hogy itt: *Irén = Iréneusz*. De hát *miért kell a férfi és női névnek ugyanannak lenni? Miért ne maradhatna meg az Iréneusz Iréneusz-nak?* Hiszen ha az a sok latinos alakú és még a magyarba át nem ment szerzetes név megmaradhat eredeti alakjában (sőt jobb is, ha úgy marad meg, legalább itt sem követjük azt a német divatot, hogy a latin *us*-végű nevekről az *us*-t levágják) — akkor ez is megmaradhat latinos alakjában.

K. J.

Irjunk magyarul! Ezen a címen Az Üzlet c. lap f. évi 139. számában bírálja az OKÁB műnyelvét. A cikkből idézzük a következő részeket: „A *lakkoknál* az OKÁB egyszer *lakkot* mond, másszor meg *mázat*. Igaz ugyan, hogy a lakknak fénylőmáz, fénymáz elnevezést adnak egyesek, de ez nem helyes, mert máz alatt én mindig a cserepes mázat, az úgynevezett *Glasfluss*-t értem, fénymáz alatt pedig a suvikszot. Hasonlóképen vélekedik Ballagi Mór „A magyar nyelv teljes szótára“ című munkájában. Helyesebb volna tehát, ha a köztudatba átment, nálunk meghonosodott lakk szót elfogadnák szükségből a német *Lack* és a latin *lacca* helyett, mert a Frecskay-féle „Mesterségek szótára“ című munkában használt gyantár szó nagyon is erőltetett és Simonyi „A helyes magyarság“ című munkája is a lakk szót ajánlja. *Siccativ*-nak szárítókencére való fordítása nem

¹ Az alanyi ragozásnak ilyen használatát tanulságosan világította meg Lehr Albert a Toldi Estéjéhez fűzött magyarázatai közt a 91. és 312. lapon. A szerkesztő.

helyes, mert ez anyag nem szárit, hanem inkább szikkaszt, tehát helyesebb azt *szikkasztónak* nevezni, mint ahogy Frecskay is mondja. A vörös festékek között elsőnek az OKÁB az *angyal vöröset* említi, holott annak tulajdonképpen *angol vörös* az igazi neve. Nevét onnan nyerte, mert angol eljárás szerint állítják elő. Német neve *Englischrot*, rövidítve *Engl. Rot*, amit aztán valami költői lelkű ember angyal vörösnek fordított magyarra, elég rosszul. Még rosszabb az, hogy az OKÁB is felül az ilyen szellemes fordításnak; holott szakértője bizonyára tisztában van azzal, hogy melyik a helyes elnevezés.“

MAGYARÁZATOK.

Észt- és Lívország. Bán Aladár helyesli a nyelv tisztasága érdekében való buzgólkodást, de úgy látja, hogy a hirlapjainkban divatos *Estland* és *Livland* helyett ajánlott *Észtország* és *Lívország* nevekre vonatkozólag, „egy kis félreértés forog fenn közöttünk“ (Nyr 48:86). Észtországi utazásai alkalmával ugyanis azt tapasztalta, hogy az észteknek „semmi sem sértette fájóbban nemzeti érzékenységüket, mint ha osztatlanul egybefüggő nyelvterületüket, azaz hazájukat a régi *Estland* és *Livland* névével illették, mert e kettős elnevezésben elveszett nemzeti mivoltuk s hazájuk fogalma.“ Ők és a finnek *Észtország* (Eesti, Viro) néven nem csak az úgynevezett *Estlandot*, „hanem Estlandot és Livland nagyobb, északi felét“ értik. Ha tehát az *Estland* és *Livland* neveket „egyszerűen magyarra fordítjuk, az összeomlott Oroszország kormányzáságait nevezzük el, s figyelmen kívül hagyjuk az észtek jogos nemzeti törekvéseit“. Ez a kifogás egy nyilvánvaló ellenmondást tartalmaz nemcsak önmagával, hanem azzal szemben is, amit Bán Aladár az *Észtország* elnevezésről előbb mondott volt. Ha ugyanis az észtek és finnek *Észtországnak* (Eesti, Viro) nem az úgynev. Estlandot, hanem Estlandot és Livland nagyobb felét nevezik, akkor a mi *Észtország* nevünk éppen fedi az észtek nemzeti vágyait, aminthogy előbb (47:233) is azt állította volt Bán Aladár: „Ha azt írjuk: *Észtország*, ez az elnevezés nem csupán Estlandot, hanem az észtektől lakott egész területet jelenti“! Az is tagadhatatlan továbbá, hogy az *Észtország*, *Lívország* magyaros országnevek sokkal kevésbé emlékeztetnek a volt oroszországi kormányzóságokra, mint a lapjainkban szolgálilag használt *Estland* és *Livland* szavak, amelyek a kormányzóságok orosz neveinek is alapul szolgálnak. Nem bírjuk tehát belátni, miért nyilatkozik most B. A. akként, hogy az *Észtország* elnevezést 1911/12-iki utazásai óta éppen az észtek nemzeti érzékenysége miatt kerüli. Ami egyébként a nemzeti érzékenységet és a nemzeti vágyakat általában illeti, ezekhez a földrajzi nevek használatában alkalmazkodnunk a nemzetközi viszonyok hatalma miatt lehetetlen. Az országneveket nemzetközi okból kénytelenek vagyunk arra a területre érteni mindig, amelyet nekik a legutolsó történeti alakulás szabott meg. A magyaros *Észtország* és *Lívország* nevek tehát mindenképpen alkalmasabbak, mint a sült-német *Estland* és *Livland* szavak, mert míg egyfelől a népek vágyainak is megfelelnek, másfelől arra a területre is érthetők, amelyre a nemzetközi jog értetni kívánja őket.

Multkori hivatkozásaimat egyébként a magyaros *Észtország* és *Lívország* nevekre vonatkozólag egy tekintélyes példával is kiegészíthetem még, Szinnyeie-

vel, aki Nyelvhasznításában következetesen ezeken a neveken emlegeti az észtek és lív lakta területeket, pedig ő is igen jól tudja, hisz mondja is, hogy az észtek „Észtek- és Lívországban” stb. laknak. Nem tudom belátni, miért volna a magyar nevek helyett a régi *Esztónia* és *Livónia* elnevezésmód az alkalmasabb, hiszen ezek a latin nevek sem fődik a népek területi elhelyezkedését.

Annak a multkori (48 : 37) állításomnak az igazolására, hogy nyelvünk az *ország* szót nem csupán politikai értelemben használja, a következő adatokat idézhetem még: „Tárgyához hű maradt [Móricz Pál], *Biharország* életét rajzolja két új kötetében is” (BpSzemle 153 : 329); „Megnyergeljük ma *Biharországot*; Kötözve hozom fel Géza bátyádot” (uo. 158 : 114, Zempléni Árpád költeményében), és: „*Palócországban*: Isten hozta minálunk”, írja Kulcsár Gyula, NyF. 54 : 11.

Végül örömmel állapíthatom meg Az Estbeli cikkemnek hatását abban is, hogy az önállóságukhoz közeledő észtek hazájáról legújabban ilyeneket olvashatok: „*Esztország* részt vesz a bolsevikiek elleni harcban... ha az ántánt és Kolcsak elismerik *Esztország* függetlenségét” (Bécsi Magyar Ujság 1919 dec. 20, 1. l.) stb.¹

(Pczsony 1919 dec 26.)

ZOLNAI GYULA.

Szóegyeztetések. 1. *Forog* szavunknak megfelelőjét más finnugor nyelveken kívül (l. Budenz MUSz. 532, Szinnyei NyH⁵ 145, Setälä SUS Aik. XXX, 5 : 66) a zürjénből is ki tudjuk mutatni. Természetesen nem a Budenz említette *bergal*-igére gondolunk. A *forog* alapszavát a zürj. *perjā* ‘gyors, fűrge’ szóban találjuk meg (Wied. *perjā* ‘rasch, schnell, behend, flink, gleich bereit’, Lytk. *perjā*, Rog. *perjā*, Genetz *perjā* [= Rog. *perjā*] ‘gyorsan’). Ide tartozik még Wiedemann *pergyā* ‘kleiner Wicht, Knirps’ szava is (képzőjére nézve vö. Wied. Gramm. der syrj. Spr. 54. és 47. §) és az Ud. *pergilavni* ‘kezében forgat, forgatva játszik vmivel’. (Vö. még Wichm. FUF. XI : 219 *pereg* alatt.) Igénk talán a szamojédban is megvan, l. Setälä id. h.

2. *Íny* szavunknak zürjén mássá mostanáig csak ‘foghús’ jelentésben volt ismeretes (vö. Budenz MUSz. 818, Szinnyei NyH⁵ 135, Karjalainen SUS. Aik. XXX, 24 : 12). Annál fontosabbak a következő adatok: Pr. (= prupi nyelvj.) *an* ‘szájpádlás, íny’, *piū-an* ‘foghús’; L. *vom-an* ‘íny’, *an* ‘íny’, *vom-piškēs-an* ‘szájpádlás’ (tkp. ‘száj-belső-íny’) *piū-an* ‘foghús’. (Ezek az adatok természetesen ellene szólnak Karjalainen nézetének (id. h. 24. l.), amelyet különben Wichmann sem fogadott el; l. Wichm. Zur geschichte der fuogr. l-laute 30).

3. *Mög* (l. Budenz MUSz. 633, Szinnyei NyH⁵ 47). Wichmann a zürjénben Ud. *mak* ‘rücken od. rückgrat bei vögeln und fischen. alakot jegyzett föl (FUF. II : 178) és a zürj. szót szamojéd eredetűnek tartja, Setälä (FUF. XII : 86, SUS. Aik. XXX, 5 : 53) viszont lehetségesnek tartja, hogy a szamojéd szó a *mög* szó finnugor mássainak (Setälä a *mög* szót nem említi) ősi megfelelője. E szerint a zürj. *mak* szót is (a Setälä említette *k~?* hangsorba való átsapással) egyenesen egyeztethetjük a magyar *mög* szóval. Az az alak, amelyben én jegyeztem fel a zürj. szót: Ud. *mag* ‘madár háta’, a magy. *mög* szónak pontos megfelelője. Jelentésbeli nehézségek miatt nem vonható ide a votj. Sar. *mog* ‘mögöttem fekvő, utamtól oldalt eső hely’ (Munkácsi VotjSz. 720).

FOKOS DÁVID.

¹ Még újabban: „Szovjetoroszország és Lettföld között megindult a kereskedelmi forgalom” (uo. 1920 febr. 11, 2. l.), vagy a Pesti Hirlap 1920 aug. 13-i térképén: *Esztország*, *Lettország* stb.

Digó. (Vö. Nyr 49 : 44 és 127) : Molnár Jenő írja : . . . „Így ragadt az olaszra a dico, amiből a szegedi nyelv hamarosan digó-t formált.“ Véleményem szerint velencei, tehát már olasz *digo*-val (= irodalmi nyelvi *dico*) a. m. „azt hiszem“, van dolgunk. Még meg kell állapítanunk, hogy ezt a felsőolaszországi szólást milyen jelentésben tekintették az olasz emberre jellemzőnek. Csak néhány jellemző példát sorolok fel Fogazzaro *Malombra*-jából (néha a vicenzai dialektikus alakban) : 197. l. *Se volesse vedere il coro, la sagrestia . . . Abbiamo un Luino, un Caravaggio . . . di co, se crede*; szó szerint : mondom, hogy nézze meg a kórust, a sekrestyét, . . . ha akarja; tehát mintegy javítva, korlátozva, amit mond : azt hiszem. 220. l. *Credete che spanda? Non ho mica la tremarella, sapete. È la tovaglia di sanla Costanza, questa? Perche, „digo“, credo che „siate di quel tempo*, mert azt hiszem, Ön abból az időből való (*digo* mintegy előkészület, egy kissé merész támadásra beszélgető társa ellen). 277. l. *Momolo bronolava : — Ohe, bardassa, rispettiamo Sua eccellenza, „digo“,* legyünk tekintettel ő excellenciájára, azt hiszem (ismét egy szemrehányás enyhítése). Látjuk, hogy Fogazzaro az idézőjellel a *digo*-t, mint nyelvjárási sajátosságot akarja kiemelni. Selvatico velencei vigjátékaiban (*Commedie e poesie veneziane* 1910), *digo*-val kezd meg csaknem minden új gondolatsort : 94. l. *Siora sì, a sta ora [t. i. jöttem]. Digo! Come stala la Lucia?* 119. l. *Toni : Ohe, Conçeta! — Conçeta : Adesso no posso spelè un momento. Digo, che ora xe?* 122. l. *Tasi, che ti me ringraziara quando che toca (rassetandosi). Cio d'igo, ti me permeli che me cava sti bagolè? (rassetandosi ; ez a színpadi utasítás ismét önmagának helyreigazítását jelzi.)* Mindezen esetekben a beszélő az ő gondolatát tulajdonképp szembehelyezi avval, amit mondott, tehát nem úgy fordítandó „mondom“, hanem „azt hiszem, úgy vélem.“ A példák gyakorisága és változatossága a magyarok megfigyelésének helyessége mellett bizonyít. Hasonlóképp neveztek el *Signor Molto bene*-nek bécsi szobalányok egy olasz urat, aki nálunk 1910-ben gyakran megfordult, sokszor hallott helyeslő szólásáról.

(Bonn).

SPITZER LEÓ.

Buc a combnak egyik neve a Székelyföldön. Az EtSz nem vette föl önálló cikkben, hanem a *comb* változatának tekinti, sőt ilyen fejlődést tesz föl : *butz (buc) > bosz (boc) > cub (cob) > comb > com > csom* (azonfölül van *bonc*, ez kétségtelen hangátvetés, mint pl. *gomb : bong* is van¹). Ez a sokalakúság gyanút kelt, mert csak hangutánzó szónak, továbbá bizonyos játszi kifejezéseknek s egyes jövevényszóknak van ilyen sokféle hangzásuk, a *comb* pedig egyik ilyen szófajba se illik bele. Azonfölül a föltett változatoknak egy része nem állja meg a bírálatot : *bosz* sehol se fordul elő, *cob* csak a *cobok* tájszóból van kikövetkeztetve (de ez a *cubók* elváltozása lehet), végre *busz* (tkp. „buz“), *boc* és *csom*² csak egy-egy helyen fordulnak elő és — mint a minap említett *ásog* s mint az EtSz-nak sok más adata — kétségtelen sajtóhiba. — Szerintem *buc* külön szó, eredetileg semmi köze a *comb*-hoz, a hangzása is, a jelentése is csak véletlenül egyezik. *Buc* déli-szláv jövevényszó = horvát, szerb, bolgár *bul* 'comb' (< török : oszm. *but* ua., vö. jakut *but* csipő, láb, csag. *put* csipő, *comb* NyK 13 : 462). Kérdés, mi a fonétikai oka, de tény, hogy a szláv *t*-t a magyar nyelv szereti *c*-vel helyet-

¹ A *com* alak „magyarázatra szorul“, mondja az EtSz. Nyilván mondatfonétikai eredete van, vö. *külömb* h. *külöm*, több adat NySz.

² Apácainál az illető helyen nem *tsom(buz)*bol van, mint az EtSz idézi hanem „*tsom (buz) bol*“.

tesíteni, pl. szlov. *klěka*: *kalitka* és *kalicka* (ennek ugyan van a csehben is *klěcka* mellékalakja), *lopātka*: *lapocka*; szláv *knol*: *kanót* és *kanóc* (a csehből?). Viszont néhány jövevényszó végén *c* helyett *t* van: szláv *němīc*: *német*; ném: *zusat*: *cúzat* NySz stb. (l. MNy 7:423); vö. még ném. *Zitz* (ang. *chints* stb. l. Kluge) oláh *cit*. — Érdekes kérdés, milyen úton került nyelvünkbe a *but* szó. Talán a csángók vitték magukkal a 15. század első felében Szlavóniából Moldvába s ő tőlük került a hétfalusi csángókhoz s egy-két más székely vidékre?

SIMONYI ZSIGMOND.

A *lesz* ige használatához. *Lesz* a 'van'-nak vagyis a létnek kezdete, beállása, 'fit, incipit esse', tehát *lőn* és *lett* = 'incipit esse.' Innen érthetni a következő használatot: Valahova csavarodék [vagyis akárhová fordult], mindenütt nyomában levék (Matkó: BCsák 40; azaz utána eredtem, azután nyomában voltam). Bátran evedzhettem, hamar is a túlsó Tisza partján lettem (Gvad. FNót. 21). Amint szemben lettünk a falon egymással s köszöntém az úrnőt illő meghajlással (Arany: MO 1: 54, találkoztunk, vö. szemben voltunk, s vö. lat. *obviam fit*). Ámomba mentem sokat-keveset és lettem a veres császárnál (Nyr 10: 43). — Szintén a multban beálló cselekvést jelenti régibb íróinknál ez a kifejezés: leen yewendőre (lőn jövendőre vagyis azután, ÉrdK 396). Mik lettek jövendőben, arról szóljunk ezután (Haller: HHist, 3: 34; vö. uo. Az ember le sem tudja írni, mennyi veszedelmek s károk következtenek jövendőben). — De az elbeszélés menetében egyre megy, akár azt mondom: mik *lettek* azután, akár pedig: mik *voltak* azután. Innen magyarázhatjuk, hogy a '*lesz*' ige a magyarban és más nyelvekben is, vagy egyes alakokban vagy az egész ragozásban egybevegyül a *van* igével.¹ Így minálunk a *van* igenek fölszólítóját és igeneveit a *lesz* alakjai helyettesítik: *légy*, *lenni*, *levő*, *lévén*; *volt volna* helyett ma rendszerint azt mondjuk *lett volna* és *volna* helyett sokszor *lenne* (sőt a csángóknál *lett lenne* is van).² A régiéknél a 16—17. században ez a helyettesítés még tovább ment, a jelentő módra is kiterjedt; azt mondták *lőn* eh. *vala*: Mi oka lőn, hogy... (ÉrdK 4. b). Egy hétig minden napon kétszer lőnek áldozaton (KatLeg 186, így DebrK 585 stb.). Ott lőn Heródesnek mind haláláig; erat ibi usque ad obitum Herodis. Helt. UjT A 4). Egy orozva maró ember csak kevés híja lőn, hogy Carolus II.[t] meg nem ölé (Lisznyai Krón. 306).

SIMONYI ZSIGMOND.

Pótlások: 1. *Szegény Lázár* (Nyr 49: 88). Az olasz *lazzaretto* (kórház) nem tartozhatik, mint Simonyi gondolja, az ol. *lazzarone* stb. szavakhoz, amint azt a *Wörter und Sachen* c. folyóiratban (VI: 2; 1914) kimutattam, még pedig 1. alaktani okokból; *lazzaretto* (nem pedig *lazzareto*) csak azt jelenthetné „egy kis Lazarus“, nem pedig „hely, ahol Lazarusok vannak“; 2. történeti okokból: a középkorban a bélpoklosok kórházát sohasem nevezték így, hanem *Leproseria* stb. Az elnevezés Velencéből indult ki. Hajdanában a *lazzaretto* neve *Nazzaretto* is volt s ez a velencei S. *Maria di Nazzaret(to)* templomra utal, ahol a középkor végén pestiskórházat állítottak fel. Mivel egyik szomszédos lagunán volt S. *Lazzaro* templom, könnyen keletkezhetett a kontamináció, amit a két épület helyi közelsége is elősegített: *Lazzaro* + *Nazaretto* = *Lazzaretto*.

¹ Pl. a lappban; de a latinban is a *fuit*, *existit* igék.

² Vö. Corn. Neposnál és más íróknál *foret* (tkp. lenne) eh. *esset*. Cicero és Caesar nem használják így.

2. Az *i-s* szórövidítésekhez. (Nyr 49:88). Azt hiszem, hogy e szóképzés-típus keletkezésének kiinduló pontjai a következők lehettek. 1. Tulajdonnevek (*Gyuri, Robi*), 2. Latin kölcsönszók, melyeket az *i-nél* rövidítettek meg (*dormi[torium], brevi[arium]*). Az utóbbi különösen a diáknyelvben s különféle argot-ban fordul elő. A *taxi* a magyarban gallicizmus és germanizmus egyszerre. A bécsi *Taxi* ugyanis a fr. *taxi[mètre]*-t követi; s a francia lapokból kiinduló helyreigazítása a Franciaországban is felmerült *taxamètre*-nek *taximètre*-re nem ért el Bécsig. (Ugy látszik, hogy a Párizsból kiindult nyelvhullám, ha egyszer mozgásba jutott, nem volt többé feltartóztatható.) A *taxi*-t támogatta Ausztriában a kicsinyítő *-i* (*Mädi*), a magyarban pedig a *Gyuri, Robi* stb. szavak *i*-je. Hasonló *szoci* a. m. szocialista, osztr. német *soci*. Az *i*-képzés diákos eredetét mutatja nem csak a szavak tudós jelleme (*aszi, abszi, brevi, dormi, profit, protyi, spiri*), hanem korlátolt csoportnyelvi sajátága is: *prefi* „kispapok közt“, *abszi* „hallgatók közt“. A theologusok között keletkeztek az egyházi szavak. A *szaki* „szaktárs“ bizonyosan a *szoci* mintájára keletkezett, amely szó az osztrák szocialisták között is elterjedt. Hasonlót tapasztalhatunk egyes román nyelvek argotjában. Spanyol *Corres* = *la Correspondencia de España*, ujságügynökség Spanyolországban; *canfinflero*, ebből *canfle, canfi*; *tomar á uno para la buti* (= *butifarra*, németül: *Presskopf*, főtt disznófej), vkit megrévalni. A franciában nemcsak az *-i* típust találjuk (*taxi*), hanem az *o*-ra végződőt is: *aristo[crate], métro[politain]*, s ez nem is mindig az összetétel határán válik ketté: *Sébasto* = *le boulevard Sébastopol*, *corio* „szökőkút“ az École Polytechnique (katonaiskola) argot-jában, *Coriolis* tábornokról, aki az iskola udvarán levő szökőkutakat felállította; továbbá rövidítéseket is, mint *sous-officier*, *boul'evard St.] Mich'el*, *maca[roni]*, *manip[ulation]*, *tu p[arles]*! A franciában az *o* típus lett a leggyakoribb: *lazaro* (lazaret), *mazaro* (rue Mazas), *barbaro* (barbarisme), mert egy gyakori szóvégzetre támaszkodhatott: *-eau, -ot, aux* stb. Így aztán egyes régi hosszú *ó*-ra (*au*) végződő szavakat *o*-val írnak: *ousto, hosto* (= *hostau, hospital*) fogház. A franciában is a diákoktól (a katonaiskolából) kiindulva megy át a fejlődés a hadseregbe, a munkásokhoz, a színházhoz stb. Ez az alaktani újítás, épúgy mint a magyarban, tudós körökből ered s először tudós szavakban lép föl. Vö. Kjellman, *Mots abrégés et tendances d'abréviation en Français*. (Uppsala 1920.)

(Bonn).

SPITZER LEÓ.

3. *Bertáfol*. Föltevésemet, mely szerint ez az EtSz szerint „ismeretlen eredetű“ kifejezés a kutyának szóló *wart-auf*-ból származik (Nyr 46:27, 237) igazolta Horger A. is (MNy. 15:32), pedig nem tudott az én magyarázatomról. Az ő értesülése szerint *b.* = „szolgálatára állani vkinek, folyton lesni a parancsait.“ Erről eszünkbe jut a *wart-auf*-nak magyar megfelelője (a kutyának szólva): *szolgálj!* — Pótlásul még két idevágó adatot említhetek: „*avartó*: a kutya, amidőn két lábra állva szolgál; emberre is mondják, amikor előzékenykedik“ (Vác, NyF 10:73), tehát tkp. *aufvartol*: — továbbá: „*vertákó*: fönnvirraszt vmi oknál fogva“ (uo. 77); vö. a Vas megyéből közölt *vertákol, bértákol* alakot (Nyr 46:237).

4. *Tető* (48:153). Lugossy József is rokonította ezt a szót a *tetszik* igével (Akad. Értesítő 1850).

SIMONYI ZSIGMOND.

5. *S meg* (Nyr 49:124). Vö. francia nyelvjárásokban *et puis* (kiejtés: *epi*), port. *emais* (= *et magis*), *e* és *mais* „és“ mellett. Felsorolás közben a beszélőnek

bizonyos nehézséget okoz az egyes tagokat gyorsan megtalálni s szeretné ezeket a nyelvtani alak segítségével is egymásközt megkülönböztetni, sőt talán az összekapcsolt tagok egyformasága szolgál eredetileg okul naiv lelkeknek csodálkozásra.

SPITZER LEÓ.

6. *A felelet a névmástalan kérdő mondatokra* c. cikkében (Nyr 48: 14—23) Klemm kimutatta, hogy „a rokon nyelvekben a felelet szintén *a kérdésben kiemelt mondatrészszel* történik rendesen“. Tanulságos ebből a szempontból az a vogul példa, amelyet Kannisto említ (SUS. Aik. XXX,8: 13, 24) annak a szemléltetésére, hogy „néhány vogul nyelvjárásban hogyan felelnek állító módon a kérdések bizonyos fajaira. Ha pl. azt kérdezi az ember, hogy mi a 'burnót' vogul neve, a felelet: „soχnátampχ“. Ha most bizonyosság kedvéért kérdő alakban ismétli az ember: „soχnátampχ?“, akkor a vogul röviden azt feleli, hogy „soχnà-“. Itt tehát, mikor a kérdés csak egy szó, a kért szónak hangsúlyos részével (az összetétel első tagjával; vö. vog. Ahlqv. soχam, soqam 'schnupfen', tampcχ 'Tabak', Munkácsi-Trócsányi tāmpeχ 'burnót') felel a vogul.

F. D.

Fonogramm-archívum Berlinben. A háború folyamán Berlinben is egy nagyszabású fonogramm-gyűjtemény szervezéséhez és összegyűjtéséhez fogtak. A mozgalom megindítója Doegen Vilmos, az ismert pedagógus, aki a modern nyelvek, különösen az angol nyelv tanítása terén szerzett érdemeket. A németországi fogolytáborokban kezdte meg Doegen igen sok szakember segítségével a különböző nyelvek és nyelvjárások felvételét. Felvett dalokat, meséket, rejtvényeket stb. Minden fonogramm-felvételről tudományos szempontból pontos jegyzőkönyv készült s ez tartalmazza a felvett szöveget gondos fonétikus átírásban s német fordításban; s rendesen melléklék a beszélő egyén fényképét is. Eddig 200 nyelv és nyelvjárás köréből 1650 felvétel készült; ezek között vannak a finnugor nyelvek köréből készült felvételek is. A felvételek, épúgy mint a bécsi archívuméi, sokszorosíthatók és forgalomba is fognak kerülni.

B. J.

Kijavítandó sajtóhibák: 48. k. 157. l. 9. sor felülről: *gyünnek* h. olv. *gyünek*; 49. k. 103. l. 13. sor alulról: *jelölésére* h. olv. *jelölésére*; 12. sor alulról: *modja* h. olv. *mondja*; 120. l. 14. sor alulról: *Mémoires* h. olv. *Bulletin*; 121. l. 1. sor felülről: 1918. h. olv. 1919; uo. 13. sor *Le* h. olv. *Les*; 128. l. 16. és 20. sor *Gamillschleg* h. olv. *Gamillscheg*.

A kiadóhivatal közlései.

A *Nyelvőr* régi évfolyamaiból csak egyes kötetek s ezek is csekély példányszámban kaphatók. A teljes évfolyamok ára postai küldéssel együtt 30 és 50 K között váltakozik. Egyes füzetek nem kaphatók. Aki meg akar egyes köteteket rendelni, kérdezősködjék előbb a kiadóhivatalban, hogy az illető kötetek kaphatók-e?

A *Nyelvészeti Füzetek* meglevő füzetei a régi árban kaphatók. A postai küldés díja fejében füzetenként még 1 K küldendő.

A *Nyelvőr* 45. (1916), 46. (1917) és 47. (1918) évfolyamát visszavásároljuk egyenként 25 K árban.

SZÓMUTATÓ.

(A nagyobb cikkekben előforduló egyes szavak nincsenek fölveve.)

Alpesek 47	Eszt- és Lívor- szág 154	itt 73	páviom 89
alvé 127	eszvész, eszve- zés 32	íz-vész 32	platform 124
Andacs 90		Káloz(d) 36	régi nyelvek 26
angyalfia 39		karácsonyfia 39, 91	részemről 85
Bákó 90	Fedénd 90	két-hús 41	réved 39
Belsug 90	feliz 91	klasszikus nyelv- vek 26	selyemszesz 90
bertáfol 158	forog 155	kocsod varga 87	sejttet-sejttet 82
betű, betűz 45	fut, befut, lefut, kifut 82	komorló 92	S meg 124, 158
biztos 26	fűbe harapott, fű növést hallja 33	kösű 89	sőt 84
Bonyhád, Bony- hárd 36		kutyanyelv 43	speciell 26
buc 156	gerinc 37	Lázár, szegény L. 88, 157	spontán 26
Buzuldug 90	görög 59, 106	lesz 157	szájam, szám 47
capistráng 91	gulya, hógulya 35	leve, lön 125	Szentrontás 90
cipó 36, 91	gyöngyvirág 38	megházasodik 33	szívu 127
csárda 91	gyülekezik, gyüle- szik 46	megkörnyékez 124	tárog 47
csues 44	hagyján 38, 91	mindenező 84	tartomány 87
Dancka 90	here höss 35	minta 34	táska, táskul 47
digó 44, 127, 156	hétszilvafás 46	modern nyelvek 26	tető 158
Edelény 90	hol mikor helyett 25	Mór, Móric 45	teve, tón 92, 125
egy 23	igyekezik, igyek- szik 46	mög 155	Tiszántúl(on) 84
elé, előtt 25	innen 74	omer 89	újabb nyelvek 26
elrúgja a patkót 33	íny 155	onnan 74	Úsztató 90
elvéve 87	Irén - Iréneusz 153	ott 73	Zsámbokrét 90
emlékezik, emlék- szik 46		öltözködik 88	
		ősfoglalkozás 123	

Felhívás előfizetésre!

Ötvenedik évfolyamába lép immár a **Magyar Nyelvőr**. S most, midőn egy félszázad munkáját pillanthatjuk át, nyugodt lelkiismerettel tekinthetünk vissza az elmúlt évre is. Elődeink nyomdokába lépve, az ő szellemükben igyekeztünk folytatni munkásságukat, az ő emléküket akartuk megőrizni, az irántuk érzett tiszteletet és hálát ébren tartani.

Most ismét a Nyelvőr barátaihoz fordulunk s kérjük őket, támogassanak bennünket, hogy folyóiratunkat a mai nehéz körülmények között is fenntarthatassuk. Ez nem könnyű feladat. A papír árának és a nyomdai előállítás költségeinek folytonos emelkedése ismét az előfizetés árának emelésére kényszerít. **Az egész évi előfizetés 1921-re 50 korona.** Azonban eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók s más tisztviselők ez évre is **25 koronáért** kapják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési díjat.

Kérjük az előfizetés mielőbbi megújítását, hogy a nyomtatandó példányok számát megállapíthassuk.

A MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ ÉS KIADÓHIVATALA

Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27.